

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

A 470749 DUPL

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

130

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

130

Kostomarov, Nikolaï Ivanovitch.

Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛИОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ

ПОДЪ РЕДАКЦІЮ ИВАНА БЕЛЕЯ

Томъ ~~LVII~~ 58.

№ 281.

КУДЕЯРЪ

ИСТОРИЧНА ХРОНИКА

ВЪ ТРЕХЪ ЧАСТЯХЪ

Никола Костомарова.

ЛВОВЪ 1897.

Накладомъ редакціи „ДѢЛА“

Зъ друкарнѣ Института Ставропільскаго, подъ зарядомъ
Іосифа Гугара.

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*
1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

130

Костомаров; Никола Иванович

Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ

ПОДЪ РЕДАКЦІЮ ИВАНА БЕЛЕЯ

Томъ ~~VI~~ 58.

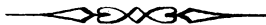
№: 281.

КУДЕЯРЪ

ИСТОРИЧНА ХРОНІКА

ВЪ ТРЕХЪ ЧАСТЯХЪ

Никола Костомарова.

ЛЬВОВЪ 1897.

Накладомъ редакціи „ДѢЛА“

Зъ друкарнѣ Института Стравропійскаго, подъ зарядомъ
Іосифа Гувара.

891.798
K863 K0
1897

13. 219285

ЧАСТЬ ПЕРША.

I.

Г о с т ѣ.

Бувъ падолисть. Свитало. Въ домѣ священника Икольской церкви, въ Китай-городѣ, горѣли свѣтла. Въ просторѣй свѣтлицы зъ малыми чотиугорными вѣнцями робили ся приготовленя до выѣзду знатного вельможи. Двое слугъ выташили великій куферъ зъ гута, зъ-поза кафелевой печѣ, де на двоухъ полицяхъ зкладано всякѣ рѣчи, та добували зъ куфра всѣлякѣ зборы. Вельможа обувъ ся въ сафяновѣ чоботы зъ зрѣбными узорами, выложенѣ бобрами, налягъ зеленѣ зуконнѣ штаны, що входили въ чоботы, бѣлый жупанъ зъ турецкой габы, а на верхъ оксамитный темночервоный козацкѣй кобенякъ зъ выкладанымъ бобровымъ ковѣромъ и гронсставымъ обшитымъ. Сей убѣръ бувъ коротшѣй вѣдъ тогдѣшного московского кафтана, зъ одними тѣльки грушеватымъ гудзикомъ, и пѣдперѣзававъ ся поясомъ, такъ густо вышитымъ золотыми бляшками, що не можна було розцѣвати материн, зъ якои бувъ зроблений. За поясомъ застромлений бувъ кинджаль зъ круглою ручкою, прикрашеною однимъ великимъ смарагдомъ; зъ лѣвого боку у вельможи висѣла крива турецка шабля, въ срѣбной похвѣ и зъ туркусами на

рукою; а на груди висѣвъ золотый ланцюхъ зъ медаліономъ, на котромъ було представлено сходяче сонце. Одягнувши ся, вельможа вѣдправивъ службу, добувъ зъ шеатулки, выложенои перламутрою, пергаминовою книжку и ставъ читати молитвы, звернувши ся до образа, передъ котрымъ горѣли три восковѣ свѣчки. Пѣдчасъ того розсвѣтало.

У свѣтлицю вѣйшовъ священникъ зъ хрестомъ и свяченою водою.

— Наробили мы клопоту тобѣ, отче — сказавъ вельможа. — Не ремствуй на насъ: не наша примха, а царска воля. Але я за твою гостину не остану тобѣ довжнимъ.

— Найчестнѣйшій господине князю — сказавъ священникъ, благословлячи хрестомъ вельможу та окроплюючи его свяченою водою, — коли бы государь-царь бувъ ласкавъ насылати намъ такихъ гостей, то намъ за се государю бити чоломъ зъ хвалою, а не жалувати ся на тѣсноту. Такихъ, якъ ты, на свѣтѣ небогато, бо-жь ты кровь свою неразъ проливавъ за цѣле христіянство и страшный ставъ агарянамъ, яко Гедeonъ и Самсонъ. Боже тебе благослови! А я, грѣшный богомолецъ твоѣй, буду молити Бога и Пречистую Его Матѣрь, щобы царь-государь послушавъ твои доброй рады, „яже на брань съ нечестивыми измайлтяны“.

— Всею въ рукахъ Бога! — сказавъ вельможа. — Чоловѣкъ хоче такъ и сякъ, а якъ Богъ скаже: стой, не рушь ся! — то всѣ людскѣ пляны зъ дымомъ пѣдуть. Мовчи и дыхай!

Увѣйшовъ царскѣй приставъ, поклонивъ ся князеви въ поясъ и промовивъ:

— Князю Дмитріѣ Ивановичу! Государь-царь и великій князь Иванъ Василевичъ всеи Руси запросивъ

тебе, велѣвъ явиться у себе та приславъ по тебе своего царского кова.

Князь всунувъ приставу кѣлька червонцѣвъ.

Увѣйшли слуги, доповѣли, що всею готове и накинуди на вельможу соболеву шубу, покриту зеленою кнѣткою. Вельможа надѣвъ високу чорну смушкову шапку зъ золотымъ перомъ и вышовъ проводженый благословенями и желанями священника.

Сей вельможа то славный богатырь XVI-го вѣку — князь Дмитрій Ивановичъ Вишневецкій, староста черкаскій и канѣвскій, гетьманъ днѣпровыхъ козаковъ и першій сподвижникъ ихъ славы. Медаліонъ на груди носивъ гербъ его княжого роду. Князь мавъ лѣтъ сорокъ пять, бувъ середного росту, зъ великимъ выпуклымъ чоломъ, що свѣдчило про розумъ и благородность, та розкошною русавою бородою. Въ его голубыхъ очахъ виднѣла ся простодушность и доброта, разомъ зъ чимсь могучимъ и грознымъ; мимо лѣтъ его лице свѣтилось здоровьемъ и свѣжостію; у всѣхъ чертахъ и рукахъ пробивала ся внутрѣшня бодрость, сильна воля и долготѣльный досвѣдъ.

Вышовши на ганокъ, вѣнъ побачивъ гуртъ своихъ козаковъ; атаманы були въ червоныхъ а простѣ козаки въ чорныхъ киреяхъ и широкихъ шараварахъ, запущеныхъ у высокой чорной чоботы. Одинъ вже сидѣли на коняхъ та одинъ по другомъ вывѣдили за ворота; другі держали за узды коней, готовлячись на нихъ вскочити.

Коло ганку стоявъ сивый зъ чорными яблоками конь, на нѣмъ було червоне сафьянове сѣдло зъ поволоченымъ каблукомъ, подетелене чорнымъ въ червоній вышивки чепракомъ, зъ-пѣдъ которого виднѣли ся концѣ жовтого покрывала зъ тороками. Пѣдъ мордою у коня висѣла цѣла купка ремѣнцѣвъ, що розходили ся въ до-

линь и були засѣяннѣ золотыми бляшками, а повыше колѣнь були звѣночки, що выдавали звукъ при порушеню коня. Вишневецкій вскочивъ на коня и выѣхавъ за ворота, приставъ ѣхавъ поручь него; впереду и позаду ѣхали козаки. Дорога ихъ вела по-при рядъ склепѣвъ, по Червонѣй Площи, де пѣдъ той часъ розложило ся множество склепѣвъ, шатерь, лавокъ зъ рѣзными приласами поживы. Нарѣдъ, що радо глядѣвъ на проѣзжихъ зъ цѣкавости, бѣгъ за Вишневецкимъ, а въ товпы роздавались голоса: „ади юнака, якъ такому бисурмана не побити! Ба й бо нарѣдъ у него якійсь рослый, крепкій, богатырскій!“

Вишневецкій въѣхавъ въ Фроловскій ворота Кремля, на котрыхъ въ ту пору роздались два удары боевого годинника, що означало другу годину пѣбеля тогдѣшного численя годинъ нѣчныхъ и денныхъ, и въ той хвили повторили ся два удары на другихъ кремльвскихъ башняхъ, на котрыхъ були умѣщенѣ годинники: на Никольскѣй, Водянѣй (надъ Москвою-рѣкою) и Ризоположенскѣй (що выходила на Неглянну). Трицять пищальникѣвъ, що стояли на вартѣ, розступили ся и пѣдняли свои пищаль (рѣдъ стрѣльбы) до горы. Вишневецкій переѣхавъ помѣжъ боярскими домами, побѣчь Вознесенского монастыря и побѣчь церкви Николы Гостиньского, прямо до собору, та становъ передъ золочеными кратами царского двору. Приставъ збскочивъ зъ коня; но нѣмъ злѣзъ князь и всѣ козаки. Пѣсля приказу пристава, князь вѣдперѣзавъ свою шаблю, вѣддавъ еи козакови, взявъ зъ собою чотарохъ атаманѣвъ и одного козака, що нѣсъ ящкъ, та пѣшовъ пѣшки вслѣдъ за приставомъ по благовѣщенскихъ сходахъ. На ганку, ради почести, була перша стрѣча, въ сѣняхъ друга. Вишневецкій вѣйшовъ до передней палаты.

Царь Иванъ Василевичъ сидѣвъ въ кутѣ пбдѣ обрасмѣ, одягненый въ голубый, вышитый сръбными и золотыми мерѣжками кафтанъ, въ соболевбй шапочкѣ съ перловою опаскою, въ рукахъ тримавъ палицю. Се бувъ сухорлявый чоловѣкъ, съ едяноватою борбдкою, съ вузкимъ чоломъ и незвычайно живыми бѣгающими очима, въ котрыхъ годѣ було що-небудъ аншого доба-чнн, крѣмъ безперестанного неспокою и верѣшучости. Поббчъ него стоявъ думный дякъ Иванъ Висковатый, высокій, тонкій, съ довгою шнсю и задумчивымъ вы-разомъ очей.

Вишневецккій зробивъ вбдѣ дверей три кроки вне-рѣдъ и поклонивъ ся царю доторкнувши ся палцами до землѣ. Приставъ сказавъ :

— Князь Дмитрій Ивановичъ Вишневецккій при-ѣхавъ просити твоен царской милости, щобы ты, вели-кій государю, бувъ ласкавъ та зволнвъ его приняти въ холопство на вѣрну свою государеку службу.

Дякъ Висковатый въ имени царя давъ вбдповѣдъ, що царь похваляе князя Дмитрія Ивановича, велитъ поспытати ся про здоровле и допускае его до своен царской руки.

Вишневецккій, пбдбйшовши ближе, збгнувъ колѣно и поцѣлувавъ лежачу на колѣнахъ царя царску руку, а вбдтакъ вбдбйшовъ, вдвляючи ся въ государя.

Приставъ заявивъ, що князь Дмитрій просить зроби-ти ему ласку — хоче пбднести въ даръ цареви ту-рецьку шаблю рѣдеи роботы. Козакъ поставивъ сарнику на столѣ та си отворивъ. Тамъ лежала шабля съ руко-ятью обсыпаною рубінами, туркусами и смарагдами.

— Най Господь тобѣ помагае, князю Дмитрію Ивановичу! — сказавъ царь Иванъ: — коли ты съ влас-нон волѣ забажавъ служити намъ по щирости, то мы

тебе будемо любити и службы твои не забудемо. Ну, а чи вѣддавъ ты Черкаси и Канѣвъ брату нашему, королеви Жигмонтови - Августови такъ, якъ мы велѣли, за-для того, бо мы теперь зъ братомъ нашимъ королемъ на въ борбѣ?

— Всео учинивъ такъ, якъ вѣдъ тебе, государя, приказано було, — сказавъ Вишневецкій: — а нинѣ вребн ласку холопамъ твоимъ: вели слово высказати.

— Говори, — сказавъ царь: — послухаю, коли що гарного скажешь.

Вишневецкій сказавъ:

— Козаки мѣсть Черкасъ и Канева та все тамошнїи мешканцѣ, зъ роду рускїи люде правдивои вхѣднои вѣры, тобѣ, великому государеви, суть прихильнїи и бажають поступити пѣдъ твою високу державну руку на вѣки неводступно. Цѣла земля кївска зъ Україною и зъ землями волинскою та галицкою твоя государева споконвѣчна батьквщина рѣвноапостольского князя Володимира; але половиною ви вже давно заволодѣли Поляки, а другою теперь думаютъ заволодѣти вѣдъ Литвы. И намъ бы не бути пѣдъ латиньскимъ государемъ; а краще намъ бути пѣдъ своимн рѣднымн правовѣрнымн государями.

Въ часѣ сєи промовы Иванъ Василевичъ безперестанно крутивъ са, вертивъ овоєю палицею, якъ чоловікъ, що не въ силѣ скрити свого зворушеня, та показувавъ, що слухає щось приемного и неприемного. По свѣдченѣй промовѣ вѣнъ сказавъ щось Висковатуму, а Висковатый проголосивъ грѣмко:

— Князю Дмитріє Ивановичу, ты поговоришь зъ царскими боярами, що тобѣ ихъ государь пришло на розмову.

— Чули ми, — сказавъ царь, — що ты, князю.

Дмитріе, бивъ ся зъ невѣрными за благочестиву вѣру, и мы тебе за се похваляемо, надѣючи ся, що ѣ дальше послѣ нашихъ приказовъ будешь бити ся противъ нашихъ неприятельвъ; а за твою прихильность, що прийшовъ до насъ, даемо тобѣ на власнѣсть городъ Бѣлевъ зъ нашими селами и доходами, а твоихъ атамановъ и козакѣвъ, що прийшли зъ тобою, велимо надѣлити селами.

Всѣ поклонили ся.

Приставъ давъ знакъ и Вишневецкій выйшовъ зъ своими атаманами.

Князя провели черезъ сѣни и ганокъ до т. зв. Малон Избы, напротивъ дверей Благовѣщенської церкви. Тамъ на вступѣ Вишневецкій побачивъ давного своего знакомого дѣка Ржевского, зъ котрымъ товаришували въ недавнихъ битвахъ зъ татарами. Поцѣлували ся якъ давній приятель. Въ Избѣ по серединѣ стоявъ стѣлъ, за котрымъ сидѣли три достойники. При входѣ князя они встали зъ-за стола и пѣдѣйшли до него. Се булѣ: князь Андрѣй Михайловичъ Курбскій, Алексѣй Адашевъ и братъ его Данило.

Алексѣй Адашевъ числивъ зъ трицять пять лѣтъ, мавъ овальне довге лице, коротко обстрижене волосе и велику клиновату борѣдку. Незвычайна доброта яснѣла въ его розумныхъ голубыхъ очехъ. Вѣкъ постоянно мавъ рѣсницѣ опущеніи въ долину, а коли споглядавъ на того, зъ кимъ розмавлявъ, то здавало ся, що видѣвъ на скрѣбѣ, що у другого на гадцѣ. Въ Москвѣ говорили, що Адашевъ самъ нѣколи не скаже неправды, ба ѣ другому передъ Адашевымъ трудно було збрехати: слова не скаже, ино погляне и засоромить. Вѣкъ булѣ одягнений въ чорный суконый кафтанъ безъ всякихъ прикрасъ, а на кофтири его сорочки не видно було нѣ го-

лота, нѣ перель, якъ се було тогдѣ въ звычайу у знатныхъ людей, ино узоры вышитї червонымъ шовкомъ его жѣнкою. Братъ его, Данило, бувъ одѣты ѣ вже ббльше стройно. Въ его круглѣмъ румяномъ лицї пробивало ся стбльки добродушиности, скбльки живости и вѣдваци. Выглядъ Андрея Михайловича Курбского вказувавъ нишого чоловѣка, анѣжь оба Адашевы: его высокїй рѣсть, велике отверте чоло, гордый а заразомъ прївѣтливый поглядъ, величава стать — араджували въ нѣмъ чоловѣка, що богаго кладе на свѣй рѣдь и своихъ предкѣвъ, чоловѣка, для котрого не було нѣчого тяжшого, якъ згинати шню передъ кимъ бы се ѣ не було.

— Най Богъ благословить твої приходъ! — сказавъ Алексїй Адашевъ Вишневецкому.

— Радуюмо ся и радость наша не отнимется отъ насъ, — сказавъ Курбскїй: — бо уарѣхомъ помѣжь собою не яко гостя и чужоземця, а яко единосемця и товариша славного роду, знатного войовника, котрого слава залунала не ино по нашихъ росїйскихъ земляхъ, але досягла найдальшихъ сторбнѣ, германьскихъ, римскихъ, испаньскихъ, и на котрого возлагають упованїе сыны христїаньскїй.

— Наши, нашъ князь Дмитрїй Ивановичъ, — говоривъ Данило Адашевъ: — прїшовъ ты до насъ, не пожалуешь. Тутъ найдешъ вѣрныхъ прїятельѣвъ. Ось, якъ то я привадивъ до тебе вѣдъ царя-государя, тогдѣ мы въ розмовѣ ѣ говорили: Огъ якъ бы то ты бувъ нашъ! Теперъ сталося такъ. Теперъ празникъ у насъ на всю Русь!

Всѣ обнимали и цѣлували Вишневецкого. Вишневецкїй представивъ своихъ чотирохъ атаманѣвъ, назвавши ихъ имена, вѣдтакъ сѣвъ зъ боярами за стбль; атаманы сѣли подальше на лавкахъ. Курбскїй зачавъ:

— Государь-царь выславъ насъ на розмову. А намъ бы тебе найперше послухати, та й зъ устъ твоихъ почувти про славнѣ твон подвиги.

— Якѣ подвиги! — сказавъ Вишневецкій. — Коли-бъ и справдѣ що зрѣвило ся, то годить ся приписати се Богови. А менѣ про себе нема нѣчого гарного сказати. Хибѣ-жь хвалити ся своєю неудачію?

— Такъ що-жь, — сказавъ Данило: — апостолю Павло хваливъ ся немощами, а твои немощѣ и неудачѣ славнѣйшій якъ побѣды другихъ.

— Кто не чувавъ, — сказавъ Курбскій, — якъ ты вѣдбывавъ ся вѣдъ многочисленныхъ крымскихъ ордѣ на Хортици!

— А все-таки покинувъ Хортицю, — перебивъ Вишневецкій, — длятого, що великій государь не приславъ помочи на часѣ, а тутъ король пише: забери козаковъ зъ островѣвъ. Ось, Днѣпро зновъ въ рукахъ поганцѣвъ. Але справа поправитъ ся, наколи воля царска буде. Въ Крыму вже два роки не родило ся зббже; въ цѣлѣй ордѣ выпалило траву; конѣ выгбли; на худобу вараза и на людей морова пошесть. Теперъ бы и вдарили на поганыхъ. Дбставъ бы ся его царскому величеству цѣлый Крымъ зб всѣми степами, увѣльнились бы христіянскій люде въ Крыму, а ихъ тамъ чимало; зачвемо вѣдволѣкати, — ино поганцѣ дѣтей ихъ побусурманяты та й душѣ христіянскій пропадутъ. Государь-царь надѣ сподѣванѣ для мене ласкавъ: подарувавъ менѣ Бѣлевъ зъ селами; але я не за наживою приѣхавъ; у мене власныхъ стѣлъ доволь: всѣ готовъ вѣддати за выволенѣ братѣвъ своихъ христіянъ вѣдъ поганцѣвъ. Тожь я приѣхавъ нѣз-за того, щобы зъ своими козаками, разомъ зъ вами, протѣвъ невѣрныхъ бити ся и царскому величеству крымскій юртъ покорити, а ему, великому

государевн, вся наша Украина готова чоломъ вдарити на вѣчне подданство.

— Князю Дмитрію Ивановичу, — вобрѣкъ Адашевъ, — за-для того, щобы намъ Богъ помбгъ завоювати кримскій юртъ, не можна задирати ся зъ королемъ, а треба бути зъ нимъ въ мирѣ и союзѣ противъ бусурманъ.

— Досить дурницъ — сказавъ Курбскій, — наробили нашѣ дѣды, били ся мѣжъ собою та бусурманъ на-нимали одиѣ противъ другихъ: Москва на Литву, Литва на Москву. Теперъ годить ся Москвѣ зъ Литвою и Польщею жити въ приязни та разомъ ити на поганцѣвъ.

— Оно бы такъ, бояре, — сказавъ Вишневецкій, — тѣльки у насъ король Жигмонтъ-Августъ ино зъ имени король, а тѣломъ и розумомъ немѣчный. Всѣмъ у него правлять Ляхи, а Ляхи нашѣи рускѣи земли добра не бажать и въ союзѣ бути зъ ними, то цѣла бѣда. До вѣины не надають ся: имъ бы тѣлько обжирати ся и запивати ся та на мягкихъ постеляхъ вылегувати ся. Осъ се ихъ дѣло! До того они люде непостѣиный и слова не дотримать: вѣйдуть зъ вами въ союзъ, а вѣдтакъ и самѣ на вѣину не пѣйдуть и козакѣвъ не пустять.

— На турецкого царя треба зважати, — сказавъ Адашевъ. — Крымскій царь голдовникъ турецкого, и турецкій вступитъ ся за нимъ. А така справа не легка. Треба запоручити ся крѣпкимъ союзомъ зъ сусѣдними державами.

— Турецка сила, — сказавъ Вишневецкій, — страшна угорекому королевн и польскому, а московскѣи державѣ она не може нанести великого зла. Мы Крымъ завоюемо и насъ Турки не выпрутъ зъ Крыму, будутъ бояти ся войска свои высылати въ степы; а коли-бъ вѣдвужили ся на таке, то не дѣстануть въ степу поживы нѣ

для коней нѣ для себе, та ѿ выгнуть до ноги. Турецкій царь хвалить ся, що вѣнъ непобѣдимый; а ддячого? Христіане нѣякъ не змовлять ся разомъ стати противъ невѣрныхъ. Одно царство воюе и не дасть рады Туркамъ, а всѣ другіи думаютъ: сильный Турокъ, и каждый боить ся помагати сему, на кого бусурмане пѣйдуть.

— Про се, щобъ змовити ся всѣмъ на Турка, справа веде ся довгіи лѣта; ще ѿ передъ нашими батьками и дѣдами про се говорили по всѣхъ царствахъ, а до сеперы Богъ не поблагословивъ — сказавъ Алексѣй Адашевъ.

— И доти се не стане ся, — вѣдрѣкъ Вишневецкій, — доки якесь одно царство безъ помочи другихъ не побѣе Турка. Ось, якъ мы Крымъ заберемо, тогда всѣ скажутъ: бусурманъ не такой могучій, якъ мы думали. Тогда венеціаньска република пѣшле свои галеры на Вѣломоре, и Мультане и Велохи повстануть, и перскій царь пѣйде на Турка ддятого, бо вѣнъ ему давний ворогъ; а вы знаете, скоро неприятелеви въ чѣмъ не поведе ся, то всѣ, що перше его бояли ся, кинуть ся на него. Ось тѣлько зъ ливоньскими Нѣмцями треба вамъ помиритись, бо черезъ се тзорить ся сибрѣ въ христіаньствѣ, а бусурмане тѣшатъ ся.

— Ливоньскій Нѣмецъ обидили нашего государя, — сказавъ Адашевъ, — и нашъ государь пѣславъ за се на нихъ войско, та многіи мѣста вже покорили ся. Найбють чоломъ нашему государеву, а то они мира зъ нами не хотять, майстеръ иде на нашіи города.

— Говорять, — сказавъ Вишневецкій: — бути може, вороги выдумують, немовъ бы то московскій люде въ Ливоньскихъ земляхъ поступали не по христіаньски, людеи мирныхъ убивали, жѣнокъ безчестили, дѣтей убивали; а въ нѣмецкѣй мовѣ книжки такіи выпечатаніи, де

описуе ся, якъ московскій люде нѣмецкихъ людей мучать, та додави до того рисунки, а се московскоѣ державѣ не въ честь.

— Мало чего не пишутъ, — вобрѣвъ Алексѣй Адашевъ.

— И мало чего на вѣнѣ не бувае, — додавъ Дашило Адашевъ: — коли дѣяло ся таке, то се вѣдъ татаръ а не вѣдъ нашихъ.

— Минувшего року, — сказавъ Курбскій, — я самъ побивъ ихъ кблька разбѣвъ к полонивъ ихъ начальникобъ, та не тѣлько не велѣвъ нѣкого мучити, а противно приказавъ кормити, одагати и начальникобъ за стѣлъ саджавъ. А тамошнѣ простѣ люде, чухна и лотыгола, самѣ Нѣмцѣвъ не люблять и хотять бути въ вѣдданьствѣ у нашего государя, та мы, воеводы, радимо нашему государю, тамошнихъ людей гладити и давати имъ пблги, а не вѣддыхати ихъ жорстокостью вѣдъ себе. Нинѣ же, ради загальнои справы христѣянскои, вѣнны зъ невѣрными, мы будемо подавати цареви раду помирити ся зъ львовьскими Нѣмцами, кобы они лишъ побили чоломъ за-про миръ. А ты, князю Дмитрѣи Ивановичу, якъ думаешь, коли ити на Крымъ и въ яку пору?

— Передовѣмъ, — сказавъ Вишневецкѣй — треба поставити городокъ на Пслѣ и поробити судна та чайки, а зъ весны выслати войско на суднахъ по Днѣпру на море, до Козлова, а друге войско на суднахъ пшло бы по Дону, на другѣй крымскѣй берѣгъ, идъ Кафѣ. А рѣвночасно послати на Крымъ черкескихъ князѣвъ, що послушнѣ царскому величеству. Опбсла треба доконче, щобы царь-государь зволивъ самъ выступити зъ головнымъ войскомъ, якъ се вѣнъ ходивъ пдъ Казань, а то длятого, що коли самъ царь выступить, то за нимъ всѣ

скажемо пойдуть; и наші козаки, почувши про царскій похідъ, всѣ пойдуть своими головами.

— А скільки у васъ козаківъ буде и яка ихъ сила? — поспытавъ Алексѣй Адашевъ.

— А чи дорбдній они? — поспытавъ Курбскій.

— У насъ — вѣдповѣвъ Вишневецкій, — така пословиця: де кракъ тамъ козакъ, а де байракъ, тамъ сотня козакъ. А яка у нихъ буває сила, а вамъ сейчасъ покажу.

Вѣнъ обернувъ ся до чотирохъ атаманѣвъ и сказавъ одному зъ нихъ щось шепотомъ.

Выступивъ атаманъ, широкоплечій, высокій, смуглявый, зъ чорною бородою, зъ густыми навислыми бровами, зъ выступаючими скулами и мрачнымъ, неприємно сумнымъ выразомъ очей. Вѣнъ хопивъ одною рукою тяжке крѣсло, на котрѣмъ сидѣвъ Алексѣй Адашевъ, разомъ зъ нимъ, високо поднявъ до горы и обережно поставивъ на свое мѣсце.

— Се — сказавъ Вишневецкій, — вѣнъ зъ почести поднѣсь боярина; але коли кримского хана зъ его трону такъ подбйме, то вже не поставитъ на землю, а кине, щобъ розшибъ ся въ дробнй кусочки. А хочете бачити ихъ военну дородибсть, то выведѣть ихъ въ поле и велѣть стрѣляти до цѣли: коли одинъ промахне ся, то велѣть мене самого застрѣлити... А коли побѣде государь въ войскомъ на Крымъ, то велѣть чурамъ возити за государемъ запасы и ставити городки, а въ тыхъ городкахъ лишати военныхъ людей зъ припасами, чтобы вѣдъ городу до городу була чиста дорога; а государевни на Перекопъ. Ось, мы зъ трехъ сторбнй ударимо на крымскій юртъ, а христіане, що въ Крыму живутъ, повстануть на бусурманъ.

— Гарно, справедливо, гарно говоришь, князю Ди-

митріє Ивановичу, — сказавъ Данило Адашевъ : — вѣдъ радости духъ замирає; слушаючи тебе, такъ и хоче ся въ поле на бусурманъ.

— Твоими губами намъ бы ино мѣдъ пити, — сказавъ Курбскій. — Осъ кобы то тѣлько всѣ такъ думали, якъ мы, а то при боцѣ государя суть противники нашихъ плянѣвъ.

— Мы передамо твое слово великому государевн, — сказавъ Алексѣй Адашевъ, — а якъ ему Господь Богъ на душу положить, такъ и буде.

— А що се за такій Самсонъ, — поспытавъ Курбскій, докбачивши розмову про справу : — зъ-вѣдки ты его роздобувъ?

— Хто вѣнъ такій, — вѣдповѣвъ Вишневецкій, — про се нѣ вѣнъ, нѣ я не знаємо. Догадуємось тѣлько, що по вѣтци, по матери, вѣнъ московскій чоловікъ, вашъ землякъ.

— Якъ се, не знаєте? — поспытали бояре.

Вишневецкій сказавъ :

— Бѣльше якъ двадцять лѣтъ тому назадъ, ходили нашѣ козаки на татарѣвъ и збурили татарскій авль, взяли одного ранеого татарина въ полонъ, а на его дворѣ бувъ сей молодець, ще тогдѣ малый, оттакъ зъ десять або одинацять лѣтъ ! Татаринъ показавъ на него и говоривъ : сей хлопецъ бувъ вашон вѣры, мы взяли его дитиною въ московскій земли и обрѣзали, а вѣнъ бувъ вашъ, мы зняли зъ него хрестъ. Бѣльше нѣчого мы не могли допытати ся вѣдъ татарина, вѣнъ зачавъ конати и умеръ, мы вѣдъ его татарки взяли золотый хрестъ.

— А паробокъ вмѣе по руски? — поспытавъ Данило Адашевъ.

— Выучивъ ся мѣжь нами, — сказавъ Вишневецкій — а якъ взяли, то нѣчого не знавъ.

— Атамане, — сказавъ Курбскій, — покажи намъ свой хрестъ.

Атаманъ взявъ зъ шиѣ золотый хрестъ и подавъ.

— О, тутъ е и написъ, — сказавъ Курбскій та зачавъ розбирати: *благос...род...* мабуть родичѣвъ... слово... а другой букви не розберу, не то люди, не то мыслѣте...: *сыну пересенцу...* глаголь... рци... ба ще щось... Поглянь ты, Алексѣе Ивановичу.

— Не розберу, — сказавъ Алексѣй Адашевъ, поглянувши на написъ.

— Якійсь черты, — сказавъ Давыло Адашевъ, — а ты дяче, чи не прочитаешъ? — продовжавъ вѣнъ, звертаючись до Ржевского.

Ржевскій зачавъ пильно придивляти оя хресту, поглядаючи заразомъ на атамана, котрый стоявъ зъ очевидною рѣвнодушностю, впяливши очи впередъ себе.

— Надъ глаголемъ щось нѣбы е, — сказавъ Ржевскій, — але що такого — Богъ его знае... Край стеръ ся, а за глаголемъ ще якесь слово було, та зъ него остала ся ино одна черта.

— Такъ, — сказавъ Вишневецкій, — и у насъ не прочитали. Козаки не знали, яке имя ему дати, не то Григорій, не то Георгій, не то Гаврило; не знали, чи хрестити его другой разъ, чи нѣ, и вдослали его до кїївского митрополита. И митрополить розбиравъ написъ на хрестѣ, та не розббравъ, а хрестити его вдруге не велѣвъ, длатого що хочъ вѣнъ бувъ обрѣзанный, такъ поневоли. Митрополать прочитавъ надъ нимъ молитву и давъ ему имя Георгій. Тогдѣ взявъ его до себе козакъ Тишенко, и вѣнъ по пѣмъ ставъ звати ся рѣвножь Тишенко, а друге прозвище дали ему Кудеяръ пбсла

того авлу, де его козаки нашли; и ставъ вѣнъ першій нѣжъ козаками, сильный, бачите самі, якій, а на невѣрныхъ вельми лютый и для церкви божою ревный.

— А ты, — поспытавъ Курбскій Кудеяръ, — живучи у татаровѣ, знавъ, що ты зъ роду рускій чоловікъ?

— Не знавъ — вѣдповѣвъ Кудеяръ. — Они збмною мною не говорили, тримали чорно якъ невѣльника.

Вишневецкій сказавъ:

— Козакъ Тишенко оженивъ его зъ своєю донькою; и пожили она, дуже люблячись, та не довго, бо ино чотиря роки; нашли татары, а Кудеяръ бувъ въ походѣ; татары у него молоду жѣнку взяли. Всѣ козаки збирали ся выкупити его жѣнку зъ полону, але довѣдали ся, що хтось купивъ си въ Каѣ на базарѣ и теперъ не знати, де она.

— Ось нещасте! ось горе! — говорили бояре.

Вишневецкій продолжавъ:

— Довго вѣнъ банувавъ и присягъ вѣдомстити ся бусурманамъ. Вже не разъ дававъ имъ себе пѣзнати. На вѣнѣ зовсѣмъ себе не щадить и лишъ Богъ его спасае; нѣколи не бере въ полонъ татарина, а кого пѣйме, сейчасъ убивае, безпощадно. Деколи вже и я его сварю за велику лютость; кобы ино убивавъ, а то ще мучить, кого пѣйме.

— Якъ же менѣ не вбивати ихъ, собачихъ смѣнѣвъ, — сказавъ Кудеяръ, — коли они, бути може, у мене вѣтця и матѣрь убили, мене самого побусурманили и зъ жѣнкою розлучили.

— Бѣдний! бѣдний! — сказавъ Курбскій; — ну, але й силюнькою надѣливъ тебе Богъ. Бути може, що

якъ скажемо государю, то вѣнъ схоце прикликати тебе передъ свои очи.

— Воля государска стане ся, — вѣдповѣвъ Кудеяръ.

— А давно у тебе жѣнеу полонили? — спытавъ Данило Адашевъ.

— Шестый рѣкъ, бояре, — сказавъ Кудеяръ.

— Божій судьбы нерозслѣдимъ, — може и пайдешъ, — сказавъ Данило.

— Де шукати ся, — вѣдповѣвъ Кудеяръ: — бѣлый свѣтъ великій и широкій. Про се я й не думаю, одна гадка у мене: бусурманѣвъ бити.

— И христіянству служити, — додавъ Алексій Адашевъ — всякими дорогами, якій Господь вкаже.

Бояре розбѣшлись. Курбскій запросивъ Вышневецкого на пиръ и забававъ, щобы зъ нимъ приѣхавъ Кудеяръ.

Въ гостяхъ у Курбского були участники казаньскои облоги, всѣ, якъ господарь, бажаючи войны зъ Крымскімъ. Кудеяръ показувавъ передъ гостями свою неввычайну силу, але вѣдповѣдавъ на допыты гостей короткими словами и дивувавъ всѣхъ своею мовчальностью и сумовитостью.

— Але се молодець! молодець! — говорили розвеселені у Курбского бояре, — но, чого-жъ вѣнъ такъ въ землю дивить ся?

— Горе у него велике — говорили инші.

Курбскій, підпивши, зѣ звычайною своею краснорѣчивостью, малювавъ передъ слухачами будуче торжество покореня Крыму. Данило Адашевъ зъ живостью представлявъ передъ гостями, якъ то вѣнъ буде вязати татарскихъ мурзъ, якъ господарь вѣде на бѣлѣмъ кони до Бакчисараю, такъ само якъ вѣздивъ у Казань;

якъ зачнуть перемѣнювати мечеты въ церкви.. Алексѣя Адашева не було. Вѣнъ нѣколи не являвъ ся на пиры, а приятель его, знаючи се, не сердились на него. Вѣнъ привыкли говорити зъ Адашевымъ ино про справы. Обязанный принимати кожного дня просьбы, подаванѣ на имя царя, вѣнъ говоривъ, що кожда мѣнута, проведена нимъ бѣшь роботы, есть грѣхомъ, бо черезъ се можуть терпѣти невинно обидженѣ и нещастнѣ. Нѣхто не бачивъ сего чоловіка, щобъ вѣнъ смѣявъ ся, але за те нѣхто, що мавъ причину плакати, не вѣдходивъ вѣдъ него безъ потѣхи; ему було не до шербѣвъ.

II.

Б о ж е в ѣ л ѣ н ѣ й.

Вѣйна зъ Крымомъ була тогдѣ найживѣйшою kwestією московскою політики. По щасливѣмъ покореню Казанѣ, по легкѣмъ обсея покореню Астраханѣ, на черѣвъ стоявъ Крымъ; Москва збурила вже два розбѣншацкѣй гѣзда, що остави зъ обломѣвъ Батыевою державы; лишало ся збурити третє, найнебезпечѣйше. Справа була трудна, але за те вѣдъ успѣху можна було надѣяти ся бѣльше хѣсна якъ вѣдъ давныхъ побѣдъ. Много перепонъ громадило ся для выконаня великого пѣдпримства, але головна причина була та, що въ радѣ приборчѣй царя не стало вже давной одностѣности, давной рѣшучости, давного одушевленя.

Десять лѣтъ не минуло вѣдъ той поры, коли цѣла

Москва въ своимъ царемъшла на Казань ; тогдѣ вѣхъ мужъвъ дорадныхъ и воинныхъ сполучивъ священникъ Сильвестръ. Теперь богато зачало змѣняти ся.

Хочь отецъ Сильвестръ все ще не переставъ выливати на царя Ивана Василевича спасительнымъ страхомъ, хочь все ще выдававъ ся вѣнъ царици чоловѣкомъ зъ вышою силою, але чувство зависимости вже давно непоковло царске сердце. Зъ молокомъ мамки высавъ Иванъ Василевичъ мысль, що вѣнъ рожденый поступати такъ, якъ ему захоче ся, а не такъ, якъ другі порады ; а на дѣлѣ выходило, що вѣнъ робивъ все такъ, якъ другі ему пдшентували, а головно, якъ захоче пбъ Сильвестръ. Не притьмомъ, а мало-по-малу, немовъ капля жолобитъ камѣнь, свѣдомсть своен самодержавности звбляла Ивана Василевича вѣдъ гнету, якій давивъ его неначе змора сплячого чоловѣка. Въ пору, коли се ошсеу ся, царь Иванъ боявъ ся Сильвестра, але не терпѣвъ его. Сильвестръ не годивъ ся зъ многимъ такимъ, що було зъ-разу одно и те саме. Царица Анастасія, горячо и вѣжно любяча своего мужа, не полюбила Сильвестра : она бачила и розумѣла, якъ Сильвестръ тримавъ царя въ своихъ рукахъ страхомъ посылаемыхъ ему свѣше обявель ; при тѣмъ Сильвестръ роздразнивъ нервову и недужу царицу тымъ, що въ характерѣ сповѣдника государя хотѣвъ пдчинити его супруже житє правиламъ своего „Домостроя“. Брата царицѣ, Захарѣны, зненавидѣли Сильвестра пбеля того, коли то въ часѣ небезпечной недуги, що постигла царя Ивана, Сильвестръ разомъ зъ деякими боярами придумавъ на случай царской смерти такой порядокъ управы, абы охоронити Русь вѣдъ власти Захарѣныхъ въ часѣ малолѣтности наследника престола. Зъ двохъ братѣвъ царицѣ, Никита, хочь и не любивъ Сильвестра,

але будучи честнымъ чоловікомъ, втримувавъ ся вѣдъ всякихъ интригъ противъ него; за те другій, Григорій, злий и підступный, не залишавъ нѣякихъ средствъ, готовъ бувъ на всяку чорну клевету, на всякій интрига. Вѣнъ наговоривъ царевнѣ, що Сильвестръ, прихильно вѣдносивъ ся до честилюбныхъ забагбѣвъ царского тѣточного брата Володимира Андрѣевича, немовъ то старающего ся о престолъ зб шкодою правъ Ивановыхъ дѣтей. Користуючись набожностю сестры, Григорій Захаринъ безперестанно намавлявъ ей тягати зъ собою царя по монастиряхъ, чого не хотѣвъ Сильвестръ, взагалѣ не любячий тогдѣшнихъ монаховъ дармоѣдбѣвъ; Григорій звѣвъ царя Ивана зъ монахомъ Григоріємъ Топорковимъ, бувшимъ ростовскимъ епископомъ, котрый въ тайнѣ розмовѣ зъ царемъ завстыдавъ его и давъ ему приемну для него раду: нѣкого не слухати а робити такъ, якъ захоче ся.

Интриги Григорія и намовы любови жѣнки хочъ настроили царя Ивана ворожо для Сильвестра, то все ще не могли спонукати царя до рѣшучого розрыву зъ своимъ сповѣдникомъ. Иванъ любивъ жѣнку, на скѣлько буюать способнѣ до любви такій егонистичнѣй натуры. Иванъ хитавъ ся то сюды то туды. Осѣ, пѣдъ впливомъ жѣнки и ен братбѣвъ, вѣнъ розгорювавъ злобою противъ Сильвестра, а Сильвестръ пригадає царевнѣ, що мужъ голова жѣницѣ и навѣтъ ще докине, немовъ загально не звертаючи свои замѣтки до царя, що але поступає той мужъ, котрый у всѣмъ слухає примхъ жѣнки; тогдѣ Иванъ перейме ся своєю гѣдностю мужа, зачне сердити ся на жѣнку; але жѣнка розплаче ся гѣркими слѣзами и царь погодить ся зъ нею, а вѣдтаєтъ для догодження вѣй выявити злѣсть до Сильвестра; заразъ опбсла пбсла привычки вѣрять въ чудодѣйну силу Сильвестра,

самъ настрашити ся своею смѣлостію и старае ся погодити ся зъ Сильвестромъ. Сильвестръ вкаже цареви на що nebude такого, що можна уважати знакомъ Божою волѣ; Сильвестръ що nebude якъ разъ передскаже и оно такъ стане оя; Сильвестръ забе голову цареви якимъ nebude текстомъ, якимъ nebude примѣромъ зъ библійною и византійскою исторію, такъ що царь не може противъ него нічого вѣдповѣсти и хилити ся передъ мудростію сповѣдника.

Можна сказати, що всѣ интриги противъ Сильвестра довго не могли бы були пѣдорвати его могучости, коли бы Сильвестръ, якъ передъ тымъ, находивъ собѣ опору въ боярахъ. Але вже деякі бояре, передъ тымъ у всѣмъ послушній Сильвестрови, зачали, такъ само якъ царь, непокоити ся моральною зависимостію вѣдъ попа, самолюбовство ихъ скрѣпляло ся, и ось, замѣсть сего, що-бы якъ давнѣйше принимати безвзглядно его рады, замѣчали они Сильвестрови, що люде свѣтскіи бѣльше вѣдъ попа надають ся до державныхъ и военныхъ справъ. Рѣшаючою подѣєю для Сильвестра була заходяча тогдѣ konieczнѣсть выбору мѣжь Крымомъ а Ливонією. Отець Сильвестръ радивъ цареви не рушати ливоньскихъ Нѣмцѣвъ, жити взагалѣ въ мирѣ зъ христіянскими краями, а противно старати ся порушити ихъ разомъ зъ Москвою на бусурманъ, а тымчасомъ самому ити на Крымъ та власноручно заткнути хрестъ на томъ мѣсци, де св. Володимиръ принявъ хрещене. Въ царскѣй радѣ не всѣ подѣляли такий поглядъ: одні були за войною зъ Крымомъ, другіи уводили ся легкимъ, якъ имъ выдавало ся, завойованемъ Ливоніи и придбанемъ моря. Самъ Алексѣй Адашевъ було захитавъ ся и не ставъ вѣдмовляти царя вѣдъ войны зъ Нѣмцами; царь любувавъ ся надѣєю заводѣти крѣпкими германскими го-

родами, про котрї мавъ неясне виображене, мѣшаючи Кудыманъ (Ревель) зъ Норимбергїю, Ригу зъ Ретенсбургомъ. Духовнїи достойники радо благословили царя на бѣгъ зъ еретиками, латинянами и лютрами головно за-для того, що знали, якъ се неприемно Сильвестру, а они не любили Сильвестра за се, що вѣнъ, не будучи ббльше якъ пблѣ, бувъ сильнѣйшїй вѣдъ архїерея, не тѣлько въ свѣтскихъ але и въ духовныхъ справахъ. Царица Анастасїя не стримувала царя вѣдъ вѣины зъ Ливонїю за-для того, що нѣхто не жадавъ, абы самъ царь ишовъ въ походъ на Нѣмцѣвъ, а крымскон вѣины царица дуже бояла ся; она знала, що царя Ивана потягнуть до Крыму, якъ потягнули пбдъ Казань. Ливоньска вѣина зачала ся. Священникъ-любимецъ вѣдъ самои хвилѣ свого зблуженя до царя ще не привыкъ, щобы дѣлало ся щонебудь противне его бажаню; вѣнъ сильно дорѣкавъ, вѣнъ не вмѣвъ заволодѣти надъ собою, особливо коли злочины, доконуванїи татарами Шигъ-Алея въ Ливонїи, давали ему добродушну причину нарѣкати противъ насыланя бусурманъ на христїаньскихъ мешканцѣвъ; вѣнъ называвъ Ливонїю бѣдною вдовицею, грозивъ Россїи за ню божимъ гнѣвомъ, передсказувавъ неудацѣ... Але що-жъ? немовъ бы ему въ упокорене, замѣсть неудацѣ наступавъ успѣхъ за успѣхомъ! Сильвестръ подававъ ся на дальшїй плянъ. Крымска справа, котру вѣнъ такъ пбдпиравъ, обмеживши ся маловажнымъ що-до своихъ наслѣдствъ походомъ дьяка Ржевского и Данила Адашева, була майже цѣлкомъ залишена. Теперъ приѣздъ князя Вишневецкого пбднимавъ си на ново. Смѣлый и краснорѣчивый князь Димитрїй Ивановичъ посѣдавъ великїй даръ зъєднувати собѣ любовь и потягати другихъ за собою; на пирѣ, якїй давъ Курбскїй, богато бояръ одушевили ся вже гадкою про вѣину.

Въ слѣдъ за симъ у царя Ивана Василевича зб-
брала ся боярска рада. Люде, що вызначили ся при до-
бутю Казань, князь: Серебряный, Горбать, Воротинь-
скій, Макулинскій, Щенятевъ, Темкинъ, по примѣру
Алексѣя Адашева и Курбского, крѣпко поддер-
живали тогдѣ войну зъ Крымомъ. Але супротивъ нихъ станувъ
князь Петро Шуйскій гордый на свои успѣхи въ Ливо-
ниі. Вонъ ставъ доказувати, що нерозсудно залишати
начате завоёване крайны и вдавати ся въ нову войну,
котра мусить втягнути московску державу у войну зъ
Туреччиною. Шуйскій говоривъ такъ холоднокровно,
такъ розважно, що некоторыхъ захитавъ а иншихъ при-
неволивъ приадауматись. Однакъ ббльшбсть все-таки була
не по его сторонѣ; але царь приставъ до него: у Ивана
вбила ся въ голову гадка, що вонъ самодержавецъ, и
за-для того многі повинні робити такъ, якъ вонъ хоче,
а не такъ, якъ многимъ хоче ся; видячи, що въ радѣ
ббльшбсть за войною зъ Крымомъ, Иванъ радъ бувъ,
що найшовъ ся противникъ сеи гадки и приставъ до
него. Крѣмъ того Иванови Василевичу не хотѣло ся, за-
для трусливости, ити самому на войну: тажъ и на Ка-
зань ходивъ мимо волѣ. Порѣшили обдумати и пождати.
Тымчасомъ надѣйшла вѣсть зъ Крыму, що ханъ Девлетъ-
Гірей выслалъ у Москву посольство просити царя о миръ
и дружбу, та пускае на волю захопленыхъ въ часѣ на-
падѣвъ московскихъ полонникѣвъ. И тѣ, що бажали
войны зъ Крымомъ, и тѣ, що не бажали, выводили зъ
сего вельми користнѣй заключеня. Тѣ, що бажали, гово-
рили, що се посольство хана означае его безсилнбсть,
обаву передъ московскимъ оружемъ, и длятого треба
чимъ скорше зачати зъ нимъ войну. Не бажачій войны
говорили: „Ось и гарно, значить можна и безъ войны
погодитись зъ ханомъ, заключити гарный миръ, корист-

ный для московской державы^а. Такимъ чиномъ справа що-до войны оставала нерѣшена. Сторонники войны зъ Крымомъ буди дуже огорчені, але не тратили надѣи та придумували средства, якъ бы обернути справу на свій ладъ. Нѣхто зъ бояръ не бажавъ такъ войны зъ Крымомъ, якъ князь Курбскій; по невдачі на радѣ зачавъ тайно нараджувати ся зъ Сильвестромъ и выгадувавъ способы, якъ бы то склонити царя до войны зъ татарами.

Царь Иванъ любивъ забавляти ся чимъ небудь чуднымъ, надприроднымъ, таємничимъ. Блаженні, божевольні, вѣщуну, ворожбиту цѣкавили его и находили до него приступъ. Въ Москвѣ не переводили ся того рода люде; одні цезали, другі появлялись. Пбдъ той часъ въ Москвѣ звертавъ загальну увагу недавно появившій ся блаженный, худощавый старецъ, високого росту, зъ довгимъ, бѣлымъ волосемъ, зъ великою подовгастою бородою, въ чорнімъ довгбмъ одязѣ зъ грубою вовны, крою сорочки, въ острокбнчатбй шапцѣ, зъ пальцею заввышки головы, и завсѣгды босый. Нѣхто не бачивъ у него торбинны на плечахъ; не мавъ вбнъ стадаго притулку въ Москвѣ; деколи ночувавъ де-небудь въ теплой хатѣ якого милосердного чоловѣка, а деколи на улиці коло церкви. Нѣхто не знавъ, зъ-вбдки вбнъ и хто вбнъ; а рбзні здогады и вѣсти розносились о вбмъ по Москвѣ. Дехто замѣчавъ въ его вымовѣ немовъ щось не московского: одні говорили — вбнъ зъ Риму, другі — зъ Бѣеазу, треті — зъ Етіопіи, четверті — зъ царства индійского; инші впевняли, що вбнъ московскій чоловѣкъ зъ околицъ надъ моремъ, двацять лѣтъ сидѣвъ на болотахъ, жививъ ся корѣнцями, а деякі здогадували ся, що вбнъ знатного роду та лвшь ради Христа вырѣкъ ся богатства. Вбнъ, говорили про него,

видить, що робить ся за сто миль, вдгадує думки людскій, передсказує будучність; але коли пробували розмовити ся зъ нимъ, то вѣнь вдповѣдавъ звичайно такъ, що трудно було зрозумѣти властивый змѣсть его мовы. Сей блаженный мѣгъ заходити до Сильвестра, помимо того, що Сильвестръ не любивъ подѣбныхъ людей. Блаженный, приходячи до Сильвестра, не плѣвъ божевольныхъ рѣчей, лишь говоривъ завсѣгды щось розумного; а коли Сильвестръ поспытавъ его: що вѣнь за одинъ? — блаженный замѣсть вдповѣсти на пытанє, просивъ Сильвестра нѣколи бѣльше про се не допытувати ся. Блаженный чудувавъ Сильвестра короткими натаками на рѣзні справы, що вдносили ся до тогдѣшней політики горожаньского и церковного устрою; нѣчо, здавало ся, не було ему чуже, все его цѣкавило. Коли прибувъ Вишневецкій и представлявъ ся цареви, блаженный прийшовъ до Сильвестра и зъ великимъ спбвчутємъ говоривъ о вѣйнѣ зъ невѣрными. Сильвестръ розповѣвъ ему, що чувъ вдѣ другихъ про Вишневецкого, про его козакѣвъ, та натакнувъ про атамана-силача зъ таємничимъ хрестомъ.

Блаженный слухавъ зъ напруженою увагою, а на его лиці въ одну мить показавъ ся и щезъ немовъ выразъ наполоханя, такъ що Сильвестръ поспытавъ его:

— Чи може ты не догадаешъ ся, зъ-вѣдеи родомъ сей незнавый москозскій чоловікъ?

— Нѣ, — задумчиво вдповѣвъ блаженный; — чи неодно може бути похоже, ба коли-бъ... Миръ христіянству! Миръ христіянству!

Однакъ Сильвестръ бачивъ, що блаженный якось змѣшавъ ся, та хотѣвъ було его допытуватись, але блаженный сказавъ:

— Годить ся православному войску ити на вызво-

лене многихъ тысячѣвъ хрещенныхъ братѣвъ — и сей, въ золотымъ хрестомъ, най иде. и той, що въ мѣдьянымъ. Духове роджене паче тѣлесного!

Коли похѣдъ на Крымъ не бувъ ухваленый на радѣ, блаженный прайшовъ до Сильвестра, а той розповѣвши ему про подѣю, додавъ:

— Тобѣ бы говорити всѣмъ православнымъ христіянамъ, щобы однодушно сполучили ся за святыи хрестъ, ба й самого благочестивого царя тобѣ бы намовляти на войну.

Пѣсля сего блаженный вѣчавъ являти ся коло Архангельского собора и кричати въ всѣхъ силъ: „Нѣчь проминае, зачинае зорѣти, роса паде, молоко въ неба полье ся“. Царь побачивъ его и велѣвъ прикликати до себе у двѣрь.

Прайшовши до царя, блаженный упавъ на землю, простягнувши руки въ передъ, а вѣдтакъ скочивъ и закричавъ на цѣле горло:

— Царю, види бусурманъ бити!

— Сѣдай, божей чоловіче, — сказавъ царь, перешатыи страхомъ за-для такои несподѣванои приключки.

Блаженный сѣвъ на помѣсть. Царь велѣвъ дати ему вина и солодошѣвъ. Блаженный скочивъ, взявъ кубокъ, пѣднѣсь до губы и зачавъ лити по-при губы по бородѣ; вѣдтакъ, немовъ то захлиснувшись виномъ, поставивъ кубокъ в, кланяючись до землѣ, сказавъ:

— Прости, царю-государю, не вели карати, помилуй, выбачь! Не вмѣю вина пити! Дуракъ я неотесанный, хлописко сѣльскій.

Опѣсля блаженный взявъ зъ тареля кѣлька сушеныхъ овочѣвъ, скоренько сховавъ ихъ за пазуху, усмѣхнувъ ся и сказавъ:

— Дѣточкамъ дамъ.

- Якимъ дѣточкамъ? — поспытавъ царь.
- Тыиъ, що будуть проводити войску въ Крыму, якъ выростуть.
- Якъ то! въ Крыму?
- А такъ, въ Крыму, коли Крымъ завоюють.
- Хто его завоює?
- Русь.
- Коли?
- Коли Богъ дасть.
- А я нѣ?
- Якъ пбйдешь на войну, то ты завоюєшь, а якъ не пбйдешь, то не ты, а другіи пбсля тебе завоюють, а тобѣ буде соромъ и велика досада зб стороны невѣрныхъ.
- Яка досада?
- Побють тебе и Москву спалять, якъ уже палили за твоихъ батькбвъ.
- А чи-жь вбднесу побѣду, коли теперъ пбйду на войну?
- Побѣдишь.
- Зъ-вбдки се знаєшь?
- Въ Лукомори сказали.
- Въ якбмъ Лукомори?
- Всею розповбмъ, коли хочєшь, а тбльки тобѣ самому.
- Говори.
- Говорити?
- Говори.
- А ты не выбєшь? Дай царске слово, що не выбєшь.
- Чого-жь менѣ божого чоловѣка бити?
- Памятай, не бий, а то буде болѣти и я передъ Богомъ пожалуюсь.

— Говори, не ббй ся.

— Ну, таъ слухай. Далеко, далеко за Пермою великою е горы камъный, высокй; а за тыми каменными горами е югорска сторона, и живут тамъ люде малого росту, называют ся югра; околиця зима, а въ нй звѣрбъ много и рыбы; а за югорскою стороною тече рѣка Обь, а за тою рѣкою, за Обью, растянувь ся верстѣ, уважай, на тысячу степь сибирскй; на томъ степу нѣчого не родить ся, и земля розмерзаетъ лѣтомъ, не ббльше якъ на два палцѣ; за тымъ степомъ буде море ледове; нѣколи се море не тае, а буде сего моря верстѣ зъ тысячь, або й ббльше; нѣкто до сего моря не доходить, а не то щобы его перейти. А коли-бъ якй чловѣкъ по божй воли перейшовъ се море ледове, то сей чловѣкъ побачивъ бы чуда невиданй, немислимй, чого й въ свѣ нѣкому не приснить ся и въ гадку чловѣкови не може прийти. Прийшовъ бы сей чловѣкъ до берега высокого, а выйти на сей берѣгъ нѣякимъ чномъ не можна: вельми круто, хба силы божй чловѣка туды выведуть. А якъ бы сила божа пбдняла сего чловѣка на гору, то вонъ побачивъ бы за горою околицю ясну, теплу, зелену; а якъ бы збйшовъ, на пришрѣ кажу, сей чловѣкъ зъ горы, то була бы передъ нимъ рѣка: вода въ нй чиста и прозрачна. Станувъ бы сей чловѣкъ и подумавъ: куды Ты, Господи, то й занѣсь мене? А тутъ зъ другой стороны рѣки дерево хилить ся, хилить ся, и поклато ся поперекъ рѣки. Сей чловѣкъ перекрестивъ бы ся и пбйшовъ бы зъ галузи на галузь по томъ деревѣ, та перейшовъ бы рѣку и зачавъ бы ступати ногами по травѣ, мягкой наче шовкъ; сонце свѣтитъ и не палить, а на деревьяхъ висять овочѣ, яникъ нема на земли, и пташки мѣжь гблемъ спѣвають вельми солодкими голосами, и у воздухѣ невысказанй запахи.

— И ось, напротивъ сего чоловіка иде назустрічь якийсь старець бѣловолосый, вельми привѣтливый, и усмѣхася и говорить: витай, чоловіче божій, пришедшій тутъ не по своѣй волѣ, а по божому приказу; ходѣшь до нашего мешканя. Чоловѣкъ сей и пошовъ за старцемъ и бачить: церковь стоять, верхи у неї золоті, а докола церкви дерева, а пдѣ тыми деревами сидить одинацять старцѣвъ въ бѣлыхъ одеждахъ, якъ снѣгъ; а сей, що подорожного чоловіка привѣвъ, дванацятый, та говорить той старець сему подорожному чоловікови: се мешканє наше, келій у насъ нема, длятого бо не треба: въ сѣї околиця не буває нѣ дощу, нѣ снѣгу, нѣ горяча, нѣ зима, нѣ бурѣ; нема тутъ нѣ дикого звѣра, нѣ гади їдовитоя, нѣ комарѣвъ, нѣ мухъ, нѣ птицъ; не буває у насъ нѣ грязи, нѣ недуги, а й смерти нѣхто зъ насъ ще не зазнавъ. Церковь ота, де приносить ся безкровна жертва, побудована не нами, а ангелами невидимыми. Тодѣ тѣ старцѣ встали и сказали подорожному чоловікови: ходи разомъ зъ нами въ храмъ божій помолити ся. И вѣйшовъ подорожный въ церковь и бачить: цѣлый иконостасъ вѣдъ золота, а престолъ зъ каменя самоцвѣтного; одинъ старець одягнувъ ся въ ризы бѣлы, блискуючі мовъ сѣбло, а прочі стали клирошанами; и якъ зачали они службу Господню, такъ и здавало ся подорожному, що вѣвъ немовъ въ небѣ, принавъ чоломъ до землѣ, самъ плаче, а на души ему легко и радѣбно. А по службѣ всѣ вѣйшли и сѣли за столъ пдѣ деревами та подорожного разомъ зъ собою посадили; и вѣли хлѣбъ бѣлый, мягкій, та овочѣ и вино пили, а вино таке, що и капля въ уста впаде. а вже по цѣлѣмъ тѣлѣ розходить ся невысказана веселѣсть. И кажуть старцѣ: мы хлѣба анѣ не сѣємо анѣ не печемо, дерево у насъ таке, що хлѣбъ родить, та й вина

мы не робимо, бо само тече зъ ягôдъ виноградныхъ. А скбачивши ѳджена, всѣ встали и заспѣвали, а тогдѣ сей старецъ, що священодѣйствувавъ, такъ говоривъ по дорожному чоловѣкови :

„Бысть нѣкогда царство греческое, царство надъ царствами, а въ немъ царствующій градъ Константиъ, Царьградъ наречеса, занеже надъ всѣми градами земными царь бѣ. Тако пребысть, довѣлеже, наущеніемъ богомерзкаго папы Формоза, отпаде ветхій Римъ отъ благочестія и съ нимъ вкупѣ страны западныя во тѣму еретичества уклоншася, точію въ гречестѣй странѣ благочестіе не изсякаше; но дѣйствомъ дьявольскимъ мнози отъ православныхъ христіанъ совратшася съ пути истинна, впадоша въ блудъ, въ чревоугодничество, враждованіе, волшвеніе, чародѣяніе и во вся тяжкая, и Господь во гнѣвѣ своемъ посла на нихъ агарянъ нечестивыхъ и предаде грады и веси ихъ на расхищеніе, и мнози христіане мечемъ посѣчены быша, и мнози храмы святыя и обители честныя обращены быша въ ропатѣ (капища) скверныя, и по всей земли начаша нечестивые агаряне мучити иноки честныя, нудяще ихъ отрещися равноангельскаго иноческаго житія, повелѣвающе имъ мяса ясти и блудъ творити. Въ оное время жиша во единомъ же мѣстѣ дванадесять старецъ, отцы пустынниі, пребывающе выну въ молитвѣ, и тѣмъ волею божіею внезапно восхищены бѣша и во мгновение ока пренесены въ страну сію, идѣже нынѣ ны зриши. Принесеннымъ намъ бывшимъ явися намъ ангелъ божій, рече: „здѣ пребудете выну молящеся в живущемъ непорочно, дондеже свершится исполненіе временъ и смилуется Господь надъ людьми своими и освободитъ ихъ рукою крѣпкою и мышцею высокою отъ неволи бусурманскія. Вѣдомо буди вамъ, яко по многѣхъ лѣтѣхъ

воздвигнется держава греческая и паки воссіяетъ въра благочестивая въ Царьградъ и во иныхъ градѣхъ страны твоя, и тогда паки пренесены будете въ первое мѣсто и тамо скончаете земное житіе свое и отыдете въ покой вѣчный, тѣлеса же ваша пребудутъ во свидѣтельство родомъ градующимъ. Довѣлеже сіе сбудется, живуща здѣ не уарите никого же отъ міра, отъ него же взяти бысте, и не услышите гласа его; егда же приблизится время исполненія завѣта Господня, тогда волею божіею придетъ къ вамъ сѣмо мужъ нѣкій, восхищенъ отъ міра, и тому повѣдайте сія, яко приближися часъ торжества всего христіанства и паденія невѣрія агрянскаго⁴.

— Опбсла, по хвили мовчаня, старецъ сказавъ подорожному: „возврати ся въ страну россійскую и повѣдай сія имущимъ любовь и ревность божію, наипаче же благочестивому царю, одному подъ солнцемъ существу. Блаженъ иже имать въру словесамъ твоимъ, а иже не имать въры и явится предъ нимъ тощъ глаголь твой, того постигнетъ нѣчто отъ язвъ, уготованыхъ невѣрнымъ въ день воздаянія по дѣломъ ихъ. Аще кто не убоится и идетъ на брань съ невѣрными, тому отпустятся грѣхи, и не точію ему, но и роду его даже до четвертаго колѣна, а иже убоится и не идетъ на брань, той посрамленъ будетъ предъ ангелы въ день судный⁴. По тыхъ словахъ одинъ старецъ повѣвъ подорожного дръви; дерево нахилило ся и подорожный перейшовъ по нѣмъ на сей бокъ рѣки, и зновъ бувъ поднесеный у воздуху та перенесеный въ рѣдній стороны.

Царь въ жадобю слухавъ блаженного, але наразъ пришло ему на гадеку: чи не хитритъ сей блаженный та чи не подмолвленный вонъ сторонниками войны азъ Крымомъ, хочъ рѣвночасно кара, обѣщана въ оповѣданю

блаженного за зневѣру, жахала его. Трохи помовчавши, царь сказавъ :

— Що-жь сей подорожный чоловікъ, чи вѣнъ бувъ родомъ рускій, чи якъ? а коли рускій, то якъ вѣнъ говоривъ зъ старцями? они чейже Греки и по руски не знають.

— Або-жь то рускій не може навчити ся по грецки? — вѣдповѣвъ старецъ : — и коли-бъ не навчивъ ся, то чи Богъ не може отворити ему розумъ, такъ що й не знаючи грецкою мовы, весь порозумѣе? Апостолы не вчили ся мовъ, а коли збѣшовъ на нихъ Духъ Святый, то и заговорили всѣми мовами.

— Правда — сказавъ царь. Вѣдтакъ трохи помовчавши, поспытавъ :

— Сей чоловікъ, що его понесло до старцѣвъ — се ты?

— Я, або не я, — вѣдповѣвъ блаженный, — чи тобѣ не все те рѣвно? Письмо каже : имѣющіе уши слышати да слышать.

Царь зновъ замовѣвъ, а лице его чимъ разъ бѣльше принимало суровый видъ. Вѣбищи, вдвляючи ся въ лице своего слѣвбесѣдника, царь поспытавъ :

— Хто ты такій? — Якъ тебе звать? Зъ-вѣдки ты?

Блаженный скочивъ, замахавъ руками и закричавъ :

— Ай, ай! — я говоривъ, що выбеши, а й справдѣ выбеши!

— Я тебе не буду бити, — сказавъ царь, — а йно пытаю, хто ты такій.

— Мужикъ — вѣдповѣвъ блаженный.

— Якъ тебе звать? — Зъ-вѣдки ты?

— Мене зовуть : грѣшный чоловікъ, а родомъ я по тѣлу вѣдъ Адама, а по души вѣдъ Бога.

— Ты не крути, а вѣдповѣдай на розумъ, — ска-

завъ царь. — Що-жь бо такого? — Чи не знаешь, жуды ты зайшовъ и хто тебе пытае?

— Знаю, знаю, — сказавъ блаженный: — ты гсударь и можешь ѿ мною зроби́ти, що захочешъ. Прикажи положити мене на землю та поливати горячимъ виномъ, якъ се ты робивъ въ Псковичахъ. Тямись... Коли упавъ великій вѣнъ на знакъ надходячої на тебе кары — а скоро опѣся пожаръ и бунтъ... И ты самъ мало що не погибъ вѣдъ народного бунту.

Згадка про страшнїй подѣвъ вывела зъ рѣвноваги царя. Вѣнъ задрожавъ, почервонѣвъ, волосе на головѣ ему наѣжилось; стиснувъ кулаки, немовъ то забираючись зничити смѣлого загадочного чоловіка, а сей глядѣвъ на грѣзного володаря зъ такимъ виразомъ лица, неначе хотѣвъ бы сказати ему: „не бѣси ся царю, ты менѣ не можешъ нѣчого зроби́ти“.

— Забирай ся прочь зъ-передъ моихъ очей — крикувъ вѣдтакъ царь.

Блаженный вѣддавъ поклѣвъ и проголосивъ:

— Аще кто не любить Господа Исуса Христа, да будетъ проклятъ! маранъ-аеа!

Се сказавши, обернувъ ся и докинувъ:

— А епископство вго перейме иншїй.

— Стѣй — закричавъ царь.

Блаженный пристанувъ и спокѣйно дививъ ся въ очи розлюченому цареви.

Царь сказавъ:

— Кому ты вырѣеъ прокляте? — Чие ты епископство предкладаешъ комусь иншому?

— Се тому, хто не любить Господа нашего Исуса Христа, — вѣдповѣвъ блаженный.

— Ты думаешъ про мене, що то я вго не люблю — сказавъ царь.

— Царю-государю, — сказавъ блаженный: — ты впевнявъ мене царскимъ словомъ, що не выбьешь мене. Дурный мужикъ плавъ тобѣ нѣсенѣтницѣ. А ты чейже разумнѣйшій вѣдъ всѣхъ людей, длятого, бо ты царь. Не слухай дурня, бувай здоровъ.

И блаженный скоро побѣгъ на долину по стодахъ, проголошующи:

— Що розумному слухати дурня! — Дурень дурне говорить; а ось якъ розумному прийдешь стратити голову, то згадає и на дурній рѣчи.

Послѣдні слова блаженного звучали въ ухахъ царя немовъ торжественна ворожба чогось страшного. Противорѣчнї думки ворушились въ царскій головѣ. То здавалось Иванови, що сей блаженный пѣдмовлений Сильвестромъ, то зновъ царь боявъ ся придержувати ся того пѣдозрѣня. Вѣбнци блыснула гадка царевнѣ, прикликати до себе Сильвестра и допытати ся; чи не пѣдославъ протопѣль до него сего блаженного?

Передъ царемъ становъ сухорлявый чоловѣкъ, роковъ зъ пятьдесятъ, великого росту, зъ довгою сивавою бородою, въ чорнѣй суконнѣй рясѣ, въ маленькѣй шапочцѣ. Въ его очахъ пробывало щось доброго вразъ зъ чимсь суворымъ, щось допытливого вразъ зъ иронією; всѣ черты лица неначе бѣ говорили: я васъ виджу на скрбѣ; куды вамъ до мене?

— Отче, — сказавъ царь — у насъ въ радѣ вѣдуть ся справы якось неагбдно. Однї говорятъ — треба вѣйну вести зъ крымскими татарами, а другї кажуть — не треба, щобы не застановляти вѣйны зъ Нѣмцями. Якъ же-жь отче, даешь менѣ благословеньство на вѣйну зъ Крымомъ?

— Се дѣло твоє и боярске, — вѣдповѣвъ Сильвестръ. — Що значить нашъ голосъ, аще отъ себе а не

свыше глагодемъ? Могучіи мира сего не слушаютъ насъ, и се добре; побъ знай свѣи вѣстарь и свѣи требникъ, бояринъ же знай раду и воинне дѣло; мѣскій чоловікъ — свѣи товаръ и складъ, а сѣльскій — свое поле и соху. Каждый роби, до чого покликаный. Ты-жь поклика- ный свыше панувати надъ державою, творити правду и хоронити вѣдъ ворогѣвъ христіаньскіихъ людей. Маешь дорадникѣвъ и слугъ, зъ ними розважай; у нихъ се звичайне дѣло.

— Я вѣрю въ твою мудрѣсть, отче, — сказавъ царь. — Ты много разѣвъ дававъ менѣ мудру раду, и те- перь хочю поспытати тебе.

— Мудрѣсть людска се гордия передъ Богомъ — сказавъ Сильвестръ. — Ще разъ кажу: коли вѣдъ себе говоримо, не вѣрь намъ, коли не вѣдъ себе, а вѣдъ Бога — говинуй ся нашимъ словамъ, бо се повинуешъ ся Богови а не намъ. Розважь, царю, своимъ царскимъ розумомъ: чи вѣдъ Бога, чи вѣдъ себе говоримо. Ты, царю-государю, розсердивъ ся на мене за се, що я тобѣ говоривъ: не зачинати бы тобѣ вѣины зъ Нѣмцами, а нти вѣ похѣдъ на бусурманъ. И добре бы було стало ся не- гѣдному попикови, коли-бъ я говоривъ : ѓ своего розуму, але се не було говорене вѣдъ себе а свыше. Такъ, го- сударю.

— Вѣйна зъ ливоньскіими Нѣмцами иде щасливо, — сказавъ царь. — Нашіи войска побиваютъ ворогѣвъ. Вся ливоньска земля небавомъ буде наша; Богъ оче- видно благословитъ насъ.

— Кѣонецъ дѣлу вѣонецъ, царю-государю, — ска- завъ Сильвестръ. — Бувае, що Богъ допускае довершу- вати ся неправому дѣлу, а вѣдтаеъ за него кара, ще разъ кажу тобѣ не вѣдъ себе, але вѣдъ Бога. Праведна вѣйна бувае тогдѣ, коли боронитъ ся свату церковь и на-

селене християньске вѣдъ нападу ворогѣвъ; а Нѣмцѣ на московску державу не нападали, а ты, государю, зачавъ выбирати вѣдъ ихъ неприналежну дань, а що не можна було имъ заплатити сен дани, то ты пбславъ руйнувати ихъ, а ще кого ты пбславъ! — татаръ невѣрныхъ... Коли-бъ я сказавъ, що се добре, то збгавъ бы Духови Святому. Ты на мене розгнѣвавъ ся; у всѣмъ твоя воля.

— Приѣхавъ зъ Литвы князь Вишневецкій, кличе на крымскихъ татаръ, — сказавъ царь. — Чи нти намъ на татаръ?

— Всяке дѣло въ добрый часъ закончить ся добре, — вѣдповѣвъ Сильвестръ. — Коли-жь зачинае ся въ недобрый часъ, трудно и прикро переводить ся. Не маю приказѣвъ свыше, а своимъ кепскимъ розумомъ що можу сказати? Радъ ся зъ боярами, людьми дорадными и военными.

— До мене — сказавъ Иванъ, вдвляючися пильно въ очи Сильвестрови — приходивъ якійсь блаженный и дивнй речи правивъ про якусь чудну околицю, де живе дванацять старцѣвъ, а тѣ старцѣ немовъ-то передеказують конецъ бусурманьства и велеть нти вѣйною на бусурмана.

— Бувають, государю, — сказавъ Сильвестръ — вѣщована правдиві, бувають и ложнй, якъ се и Никонъ Чернои Горы пише въ своій книгѣ; а я тобѣ, государю, дававъ сю книгу читати. Годить ся слухати сего зъ розвагою.

Иванъ Василевичъ розпроцавъ ся зъ Сильвестромъ ласкаво, нѣчого вѣдъ него не довѣдавши ся, та лишивъ ся ще въ бблшьбй непевности, якъ передъ тымъ. Тымчасомъ Сильвестръ мавъ соперника, а бувъ нимъ чудовскій архимандритъ Левкій. Вѣнъ не мавъ и десятои

части того очарованія, якимъ володѣвъ Сильвестръ, але за те вѣдана чавъ ся прикметами, котрыми притягавъ до себе царя. Слухаючи Сильвестра, царь бувъ свѣдомый, що Сильвестръ скаже такъ розумно, якъ ему самому й не выдумати; царь вѣдчувавъ, що Сильвестръ розумнѣйшій вѣдъ него, и царь ненавидѣвъ Сильвестра. Натомѣсть Левкого уважавъ глупшимъ вѣдъ себе та завсѣгды находивъ у него одобрене и оправдане сего, що ему хотѣло ся; за се царь й любивъ его. „И зъ виѣшного виду Левкій бувъ противопоставленемъ Сильвестрови; маленького росту, присадистый, зъ очами вказующими покрѣпливѣсть, вѣнъ завсѣгды тримавъ ся передъ царемъ зъ тою напруженою увагою, зъ якою чоловікъ боить ся втратити слово зъ промовы свого спѣвбесѣдника. Коли царь звертавъ ся до Левкого нѣбы-то за порадою, Левкій не задумувавъ ся, выступавъ зъ своєю радою смѣло, рѣшучо, немовъ то противъ царя; але въ дѣйствости говоривъ се, що було цареви приємне. Царь Иванъ Василевичъ любивъ глумити зъ архимандрита, архимандритъ годивъ ся на се и самъ веселивъ царя.

Царь прикликавъ Левкого.

— Пяный, архимандритъ, — сказавъ Иванъ Василевичъ. — Чи не выспавъ ся? Ей, бо то рыло! Преподобне рыло! Напухло зъ перепоею!

— Выпиваю, государю, — сказавъ Левкій, — писано бо есть: въ беззаконіяхъ зачатъ есмь.

— А длячого писано: не упивайте ся виномъ, въ нѣмъ бо... знаешь, що въ нѣмъ?

— Якась заковика, государю; а въ другѣмъ мѣоци каже ся: воды не пей, ино вина...

— Вина? пристанувъ? га? боишь ся договорити? Написано: „вина мале“... а ты дуешь якими чарками?

— По чину, государю, и по тѣлеснѣй потребѣ ради

желудка и частныхъ недуговъ. А що написано: вина мало пий — ино коменн ведро воды не много выпити, а коли бы чоловікъ выпивъ ведро наразъ? А ось, въ письмѣ говорятъ ся: мытари и любодѣйцы воряють (идуть передомъ) вы въ царствіи небеснѣмъ, а оно значить: мытарѣ були давнѣйше, а теперь нема мытарѣвъ, а є монахи глытаѣ, плянцѣ, замѣсть мытарѣвъ: они то прямо до раю пѣйдуть. А ддячого? они неввинні, якъ дѣти. Коли-жь и дещо согрѣшати, то Богъ не возьме нимъ сего за грѣхъ, самі бо не вѣдають, что творять. Говорять зновъ: не можна прожити безъ грѣха, а коли грѣшити, то лѣпше пинему, якъ тверезому. И еще писано, государю: се коль добро и коль красно, еже жити братіи вкуцѣ! А коли братія збѣде ся разомъ, то якъ же обійти ся безъ вина!

— Хорошо, — сказавъ царь, — выпий же, коли такъ.

— Левка завсѣгды готовъ пити, — сказавъ архимандритъ, — а коли государь царь велить, то якъ-же Левцѣ не виновнати царского приказу?

Принесли чашу вина. Левкій погладивъ бороду, поглянувъ на чашу примыляючись, проголосивъ: „ахъ, ты чашо, чашо моря соловецкого“, и душкомъ выпивъ чашу.

— Хочешъ еще? — поспытавъ царь.

— Скѣлько велить царь, стѣлько ъ буду пити; ино коли на ногахъ не устою и новалою ся, не гнѣвай ся. Пяный собѣ не панъ.

— А коли — сказавъ царь — государь велить тобѣ пити въ такіи день, що въ святцахъ не розрѣшає ся нѣ вина нѣ слеза, тогдѣ що?

— Нема розрѣшеня по-надъ царскій приказъ. Царскій приказъ те саме, що божий. Выповнати его велить

самъ Богъ, — тогда въдповѣдаю передъ Богомъ вже не я; коли-жь не послухаю царского приказу, то завѣгда провиню ся, якъ передъ Богомъ такъ и передъ царемъ.

— Мудро сказано, — сказавъ царь, — а если царь скаже: Левко, не пей нѣколи, а навѣтъ въ мясницу, тогда що?

— Тогда Левко упаде царевнѣ въ ноги...

При тыхъ словахъ Левкій упавъ до ногъ царя та продолжавъ:

— И скаже: царю-государю, вели лѣпше Левцѣ голову стати, тому, бо Левцѣ лѣпше живымъ не бути, якъ не пити.

— Не бѣй ся, Левко, царь пити не заборонить, а скорше прикаже. Ну, Левцю, скажи менѣ лѣпше о себѣ: появивъ ся тутъ блаженный, ходитъ та кричить, вѣщуе; а его звавъ до себе... хто вѣнъ такий?

— Не знаю, государю, про се вели поспытати отца протопопа Сильвестра.

— Чому-жь Сильвестра, а не тебе? — сказавъ царь, нахмурившись.

— Я не звавъ его и вѣнъ не приходивъ до мене, а тольки видѣвъ, якъ вѣнъ зъ Сильвестрового дому выходивъ.

Зловѣща гадка зновъ блынула въ головѣ царя: Сильвестръ нѣчого не сказавъ про блаженного, коли царь его пытавъ ся, а блаженный буває у Сильвестра.

— Чуднй рѣчи вѣнъ розказуе — сказавъ царь и розповѣвъ въ скороченю Левкому се, що чувъ вѣдъ блаженного.

— Се значить, — сказавъ Левкій, — щобы царь на вѣйну ишовъ... Та, мабуть е такий, що бажать, щобы ты особисто на вѣйну ишовъ... Нѣ, царю-государю, не коди! ты маєшь воеводъ, слугъ своихъ; ихъ, своихъ хо-

лопбѣвъ, посылай, а тобѣ треба свое здоровле берегти. Скоро князь Курбскій, князь Серебрянный не вернутья въ вѣины, то страта не велика: богато ихъ, князѣвъ на Русн, а ты, государю, у насъ одинокій, цѣлому государству голова и оборона. А ось сихъ блаженныхъ вьяти бы на допыты, та пѣдтягнути ихъ во два разы на тортурахъ, то они бы заразъ выпѣвали правду, а такъ тѣльки народъ бунтуютъ! Ади, що задумавъ! Старцѣвъ яеихъс выгадавъ! Давъ бы я ему старцѣвъ! Пригадай собѣ, царю-государю, якъ по Москвѣ ходивъ божевѣльный та вѣщувавъ: Москва згорить, а Москва й справдѣ загорѣлась, а опѣсля мѣжь народомъ бунтъ повставъ... всею то вороги твои вчинили интригами своими! Нѣ, царю-государю, не слухай ворожихъ дорадѣ, не иди на вѣину. Кто знае, що у нихъ на гадцѣ.

Левкова мова припала до сердца царицы, котрый мучивъ ся подозрѣнями, що его, неначе дурня, хотять пѣдѣйти та приневолити чинити се, чога вѣнъ не хоче. Царь прикликавъ до себе Атанасія Вяземского, молодого любимця, котрого вѣнъ вже тогдѣ приблизивъ до себе.

— Танасю, — сказавъ царь — якійсь блаженный появивъ ся мѣжь народомъ, про вѣину вѣщуе; розвѣдайся, що вѣнъ тамъ такого говорить, а коли почувешъ щонебудь про насъ, заразъ вели схопити его.. Не зважати на се, що вѣнъ блаженный.

Вяземскій шукавъ блаженного, розпытувавъ ся, вѣдивъ кѣлька днѣвъ по Москвѣ — и слѣдъ застигъ по блаженнимъ; неначе у воду канувъ; а тѣльки дѣзнавъ ся Вяземскій, що вечеромъ того самого дня, коли вѣнъ бувъ у царя, видѣли его у Подкопая; вѣнъ кланявъ ся народови на всѣ стороны и говоривъ: „Бувайте здоровѣ,

люде добрі! Побачите мене кѣба вже не въ добрый часъ, коли ворогъ бусурманъ пбѣдъ Москву пбдступитъ! И опбсла вже нѣхто его ббльше не бачивъ.

III.

Ц а р и ц я.

Въ комнатахъ царицѣ, довокла великого подовгастого стола, застеленого зеленою въ червоній цвѣты скатертью, стояли двѣ робѣтницѣ и стара боярыня, що наглядала надъ жѣвочими роботами. Подальше вбдѣ нихъ, коло дверей, стоявъ мужчина, лѣтъ по-надъ трицять, зъ задумчивымъ лицемъ, и безперестанно опускавъ очи въ землю, якъ сего вымагала вѣчливбсть зъ поважана для сего мѣся, въ котрбмъ вбнѣ находивъ ся. Одѣжь на нѣмъ була на-пбвъ монаша, чорна, довга; лишь голова була вбдкрыта. На столѣ лежавъ рисунокъ, представляючій вложено Христа до гробу. Женщины, що стояли довокла стола, находили ся очевидно въ тревожномъ дожиданю и безперестанно поглядали на маленькй дверь, ведучй до дальшихъ комнатъ царицѣ Анастасіа. Нѣхто не смѣвъ завести розмовы. Вебни дверь вбдчянили ся, увбйшла царця, женщина блѣда, сухорлява; си чергы, колисъ гарнй, були глубоко пооранй передчасными морцзнами, въ си очахъ вбдбывавъ ся смутокъ и огбрчене. Она була одягнена въ голубу атласову лѣтну сукню зъ срѣбными вышиванями; на головѣ у неи була боброва шапочка зъ денцемъ уст-

линымъ перлами. За нею поступали двѣ панны въ червонныхъ лѣтнихъ одягахъ, зъ розпущенымъ волосемъ. Ихъ боязкій поглядъ вказувавъ, що ихъ тримають въ строгбй дисциплинѣ. Наблизивши ся до стола, царица мовчки оглядала рисунокъ.

— Ось тутъ, матушко государине-царице — сказала стара боярния — иконописецъ зъ Новгорода розмалювавъ взорець плащениць; „може твоѣй царици подобас ся.“

Иконописецъ поклонивъ са до землѣ; царица поглянула на него, вѣдтакъ подивила ся на рисунокъ и сказала тихо до бояринѣ:

— Вы дати ему три рублѣ, нехай иде.

Боярния дала знакъ иконописцеву, а сей зрозумѣвши, вклонивъ ся и выйшовъ.

— Першій артистъ, — сказала боярния, — матушко государине-царице, и вельми ученый, у отца Сильвестра на выхованю вирбсѣ, коли ще отецъ Сильвестръ въ Новгородѣ перебувавъ; а давъ ему Богъ талантъ иконописный; живе, государине, въ Новгородѣ.

— То вбнѣ новгородскій? — сказала царица, — а ще й у Сильвестра выховавъ ся? Не хочу! Не робити плащениць пбсла его взбрца. И найперше не приводити менѣ зъ Новгорода нѣякихъ майстрѣвъ, а передо всѣмъ зъ выхованцѣвъ попа Сильвестра. Чувшь? Щобы сего ббльше не було! Хиба-жь въ иншихъ городахъ не можна вышукати? Хиба-жь въ Москвѣ нема гбднихъ? Що се такого, всьо зъ Новгорода и зъ Новгорода? Новгородъ для всего взбрцемъ ставъ, и навѣтъ Богови по новгородски велеть молити ся. Москва голова Новгородови и всѣмъ городамъ: такъ и въ книгахъ написано. А хиба-жь въ Новгородѣ ббльша благодать? чи-жь ростовскій чудотворцѣ не святѣйшій вѣдъ новго-

родскихъ святыхъ? Новгороду не рѣзняти ся въ Ростовѣ, а не то въ Москву! А ты може Новгородка, чи ще?

— Матушко-государине, — сказала боярня — вѣдомо тобѣ, що я родовита Московка, зб старинного Московского роду.

— Но, то найди иншого иконописця, — сказала царица, — але не въ Новгорода, а вже нѣкакъ зб Сильвестровыхъ выхованцѣвъ. Пѣпъ набирае собѣ на улицѣ Богъ знае кого, та на людей выводитъ... и черезъ его выхованцѣвъ нѣкто хлѣба не може дѣстати. И поцами своихъ ставитъ, и пѣддичими ставитъ, та ще образы малюють его люде. Найди кого иншого.

— Станесь по твоѣй воли, государине-царице, — сказала боярня.

На се увѣйшли въ комнату два браты царицѣ, Григорій и Никита, одинокаі мужичины, що мали право въ кождѣй порѣ входити до комнатъ царицѣ.

Анастасія продовжала:

— А три рублѣ? То имъ и пропасти зб твоѣи винны! Коли-бъ ты менѣ була сказала, що зб Новгорода, то я бы була и не велѣла навѣтъ показувати его образу и взорця.

— Матушко-государине — сказала боярня — не гнѣвай ся. Я верну тѣ три рублѣ, коли они даремно страченѣ черезъ мою вину.

— Було бы мѣжь жебракѣвъ роздати! — говорила царица. — Ади, три рублѣ не знати за що взявъ! И такъ дре за свою нужденну роботу на нѣчо неададу, а инші бѣднѣ зб голоду умирають. Имъ треба помагати, а не даремно кидати грошѣ сильвестровцямъ; розтовстѣвъ ся вже за много попина, нехай бы зб свои наживны раздававъ своимѣ.

— Матушко-государине, — говорила боярня, — будь ласкава не гнѣватись. Я зверну три рубль.

— Я вѣдъ тебе трехъ рубльвзъ не возьму назадъ, — сказала царица — вѣддай ихъ половину до Трѣйць, а половину мѣжь жебракѣвъ роздѣли, коли твоя воля. А то, справдѣ скѣлько бѣдныхъ можна бы обдѣлити тремя рублями, а такъ они въ одну ненасытну утробу новгородску попали ся... Боже, Боже, прости наше прогрѣшене! Ну, гляди, постарай ся о иншого иконописца московского, або ростовского, або ярославского, тѣльки не новгородского и не зъ Сильвестрового гнѣзда. Иди до себе.

Боярня и робѣтницѣ поклонили ся и вышли. Царица звернула ся до панночекъ.

— Вы чого вытрѣщили баньки? Охъ, небожатка, якъ лишь зъ очей моихъ, такъ вы заразъ скалите зубы и разводите смѣхъ неприличный. А! ты — ты — чого глядишь тамъ! Осъ теперъ при мнѣ мало що не засмѣешь ся! А ты, балуховата! кажн: чи смѣяла ся она менѣ за плечима? Хочешъ затанити?... менѣ не скажешъ?

— Я не бачила, государине?

— Брешешъ, бачила! Ну, коли не бачила а побачишь — то скажешъ менѣ?

— Скажу, государине-царице.

— Неправда! не скажешъ! де у васъ вѣрибсть? Яка ваша вѣрибсть! А якъ вѣдверну ся и побачу... то може гадаешъ, що тобѣ буде менша кара якъ ѣй? Обѣ однаково покараю. Идѣть собѣ вѣдъ мене.

— Панны вѣдѣйшли.

— Куды не обернись — говорила царица до братѣвъ, — вѣдъ Сильвестра не втечешъ. Хотѣла плащеницю вышити по обѣту, за душу мого Митѣ-царевича

въ Горници, що-жь? Кажу, найдѣтъ менѣ иконописця, щобы менѣ взорець нарисувавъ. А они нашли зъ Новгорода, та ще зъ Сильвестровыхъ выхованцѣвъ. Пѣль зъ своєю попадею збирали всяку зволочь хлопцѣвъ и дѣвчатъ, выховували та на людей выводили. А се чинило ся не для вподобы Богови, а за-для того, щобы въ цѣлѣмъ царствѣ своими людьми всѣ куты позапахати. Видите — всюды у нихъ свои люде. И менѣ ихного привели зъ новгородскыхъ.

— Знаю — сказавъ Григорій, — се зъ тыхъ, що малювали Господа Саваоа, чимъ Висковатий соблазнивъ ся. Ось, и тобѣ привели зъ ихъ норы шура. Хотять царя-государя зъ пантелюку збити, щобы вѣнъ у походѣ рушивъ на Кримску землю. Пѣдослали ему якогось божевольного, вѣщувавъ про упадокъ турецкого царства. Хвалити Бога, отецъ Левкій скаменувъ царя-государя. Не пѣддае ся. А тутъ, бачишь, приѣхавъ зъ литовскихъ земель Вишневецкій, намавляти царя до вѣины, та ще якесь чудо привѣзъ зъ собою — якогось силача, Илю Муромця... Хотять царя отуманити.

— Горе мое, горе! — сказала царица: — охъ, якъ менѣ на серця тяжко-важко. Чуе мое сердце щось недоброго. Охъ, браты мои рѣднї! Ратуйте мене, люблю я свого Иванчика по надъ все въ свѣтѣ, бути може, що се й грѣхъ такъ любити, длятого, що Бога треба любити по-надъ все, а коли чоловіка страшно полюбишь, то и супротивъ Бога прогрѣшишь ся. Тѣльки, що-жь менѣ дѣяти? Точить мое сердце червакъ невсыпучій! Вороги мои лютї хотять мене зъ Иваномъ розлучити, зъ свѣта мене радї бы збгнати, щобы самї заволодѣли и царемъ и царствомъ. Чого я не перетерпѣла? Не забути менѣ до смерти, якъ Иванчикъ бувъ хорый, перестававъ жити, а они довокла него... думали, якъ бы то дѣтямъ на-

шимъ наследство вдобрати, Володимира Андрѣевича царемъ зрѣбити... Мати его, люта змыя!... низко мѣшъ кланяе ся, а сама лихо придумуе... Богъ выратувавъ царя: и въ день и въ ночи вѣдь той поры хвалю Его пресвяту волю. Але пекле не спять. Пбѣзь Сильвестръ, ворогъ лукавый, вдобравъ у мене дѣтей чародѣйствомъ... а теперь злодѣѣ хотять царя забрати на люту вѣйну, якъ забрала подъ Казань; длатого хотять забрати, щобы жита позбавити! Охъ, чуе мое сердце бѣду; не довго менѣ горювати на бѣлѣмъ свѣтѣ, не до жита менѣ. Охъ, охъ!

Братъ си Никита сказавъ:

— Не гнѣви Бога, сестро, малодушностью. Ты не любишь Сильвестра, и я его не люблю, та и якъ намъ его любити? — и вѣнъ насъ не любитъ. Вѣнъ бы бажавъ, щобы насъ не було при царю, а тѣльки вѣнъ зъ своими дорадниками оставъ ся на дворѣ. Надмѣрна у него жажда панованя. А щобы вѣнъ чародѣйствомъ у тебе дѣтей забравъ, сего не годить ся говорити. Се дѣло Боже а не людске. Не годить ся обмавляти чоловіка, хочъ бы вѣнъ бувъ твоѣй ворогъ и лиха наконѣ!

— Хиба-жь вѣнъ не чародѣйникъ? — сказавъ Григорій. — Якъ то вѣнъ пбдѣшовъ царя-государя! А може вѣнъ розважный и богоугодный мужъ? Колько то лѣтъ мы зъ нимъ боремо са! Ось, розсердивъ ся государь, здае ся, приходитъ кбнець Сильвестровому панованю: а тутъ нѣ! Див:сь, вѣнъ зновъ приближивъ ся и зновъ его царь слушае. Якъ-же то вѣнъ не чародѣйникъ, проклятый!

Въ ту хвилию почули ся кроки. Захарини пбзнали хбдъ царя.

Вбйшовъ царь Иванъ Василевичъ, похитуючись на боки и усмѣхаючись; одною рукою вѣнъ погладжувавъ

свою борбѣ, а другою опиравъ ся на палици зъ золотомъ галкою.

— Ха, ха, ха! — сказавъ царь: — шуринны! Чуте, якъ мене хотѣли поддурити. Найперше подбелали якогось божевѣльного и той говоривъ менѣ якѣсь дивнѣи рѣчи о привидахъ, щобы мене намовити на войну зъ Крымомъ; я велѣвъ того божевѣльного прихопити на алочиннѣи мовѣ, а вѣнъ пропавъ якъ камѣнь у воду! Теперь взялись за щось иншого. Хотять для нашої царской забавы показувати якогось силача, котрый руками душитъ медведя, а привѣзъ его зъ собою Вишневецкѣи. Думають, що я двлячись на се, поддамъ ся ихъ радамъ. Нѣ, мои дорогенькѣи! не такѣи вамъ попавъ ся. Я собѣ на забаву погляну, але щобы ити войною на Крымъ, а й то ще самому, пѣсля ихъ бажаня, сего не буде. Ты, Настуне, про се не думай и не томи своего сердца! Я на Крымъ не пѣйду, не выповню ихъ бажаня. Противно, они будуть чинити у мене се, що я захочу, тому що я самодержецъ; вѣдъ Бога дана менѣ власть свыше, и що захочу, се й буду дѣлати, а они менѣ повиннѣи повинувати ся.

— О, государю, — сказавъ Григорѣи, — якъ мы всѣ ради изъ-за твоего мудрого слова. Не тѣлько мы, але всѣ православнѣи христѣане, що суть подъ твоєю высокою рукою, молятъ Бога лишь о те, щобы все дѣлало ся пѣсля твоего великого розуму, а не пѣсля ради боярскихъ, а вже нѣякъ пѣсля рады повѣсков.

— Пѣпъ Сильвестръ менѣ не дорадникъ, — сказавъ царь: — наша воля була така, щобы пѣпъ Сильвестръ бувъ близько насъ, а не захочемо, то пѣпъ Сильвестръ пѣйде ззвтра въ Соловки. Що значить пѣпъ? не тѣльки пѣпъ — митрополита не захочу тримати, то й митрополитъ пѣйде собѣ прочъ.

— Справедливе и мудре твое слово! — сказавъ Григорій.

— Милый мбй, Иванчику! — сказала царица, обвиняючи зъ нвжностью голову мужа. — Ты не поѣдеш на войну, ты зб мною лишишь ся!

IV.

Царска забава.

Першій зимовый снвгъ — милый, нетерпеливо дожиданый зъ дня на день гбсть; перша санна — свято на Руси. Такъ и теперь; такъ и въ старину бывало. Работа пбйде раднвйше, забава веселвйше, молодбсть стане ббльше вбдважне, двтннство рвзвйше, старбсть сильнвйша. А для мысливыхъ... отсе радбсть!

Царь Иванъ Василевичъ не пбйшовъ по примѣру своихъ предковъ, князввъ, котрй, бывало, вѣдили одинъ до другого за сотнй миль, щобы погуляти по лѣсахъ и поляхъ надъ звѣромъ скорошогимъ и птахомъ летучимъ, та свои давнй свары и усобицѣ закбичити ловами въ мирѣ. Царь Иванъ Василевичъ дуже хоронивъ свою царску особу и ухиявъ ся вбдъ всего, де бы заходила хочъ и найменша небезпечнбсть. Вбнъ бувъ дуже великимъ боягузомъ, хочъ нвчого такъ дуже не баглось ему, якъ славиться вбдважнымъ и хоробрымъ. Поѣде вбнъ на ловы за заяцями, але то ино коли ему не скажуть, що тамъ, де ему прийдеш розправити ся зъ заяцемъ, не стрѣтитъ медведя, вовка, рнся. Не любивъ бу-

вати особисто на ловахъ въ лѣсахъ, такъ само якъ не любивъ нти въ походъ; але сей царь, якъ провадивъ вѣины и выславъ своихъ полководцѣвъ, такъ само и на ловы, хочъ самъ не ходивъ, посылавъ своихъ дворянскихъ селянъ ловити для себе звѣровъ. Тогдашнимъ людямъ було се на руку: всюды були мысливѣ, бо безъ нихъ звѣры выѣли бы цѣлы села; не для забавы а зъ конечности выбирали ся до лѣса мѣскій и сѣльскій люде великими громадами воювати зб звѣромъ, зъ всякого рода оружьемъ, вѣдъ звычайной дубины до штудерной стрѣльбы, котра була тогдѣ ще великою рѣдкостью мѣжь селянствомъ, та не заступала прадѣдныхъ лукбѣвъ и стрѣль. За товпою мысливычъ псарѣ вели псбѣвъ, що мали выслѣдити и выгонити звѣра; тенетники несли величезнѣ тетета (сѣти), а ямарѣ лопаты, чтобы копати ямы, де заманювали або заганяли неосторожного звѣра, прикрывши ямы тонкимъ хворостомъ, сухимъ листемъ и снѣгомъ. Весела була пора, коли ишли такі походы... Молодцѣ идуть, пѣсни спѣвають, пританцвуютъ, смѣются, музыканты гудками, волынками и трубами розвеселяють народъ, а коли лучить ся — собаки выгоняютъ вовка, лиса, медведя и наполоханный звѣръ запутае ся въ тетета або попаде въ яму, скѣлько тамъ смѣху, шуму, гомону, радости! Старали ся, розумѣе ся, ловити для царя молодыхъ медведѣвъ и вовкбѣвъ, — зб старыми якось се не удавало ся — накладали на нихъ ланцы, привязували пѣдъ шию налицѣ и высылали въ пѣдмосковскій села. По царскому приказу, тамъ ихъ тримали и плекали, добре накормлюючи, та ховали для царской забавы; а коли захоче ся цареви, — приѣде вѣнъ до села, прикаже выпустити медведя або вовка и пустити на нихъ псбѣвъ, або велитъ своимъ людямъ бороти ся зб звѣромъ; хто подужае — сему царска нагорода дае ся;

кого медвѣдь поранить, сему дае ся на лѣчене; а лучало ся, що медвѣдь и на смерть загрызе чоловѣка, тогдѣ заняшуть его въ синодикѣ та пбшлютъ до рѣзныхъ монастырѣвъ поминати.

Теперь, зѣ нагоды першого свѣгу, згодивъ ся царь-государь ѣхати до села Тайниньского та погуляти разомъ зѣ своими близшими боярами. Вечеромъ выслали туды царску кухню; досвѣта мѣсили короваѣ и пироги, патрошили всѣляку рѣбу, приладжуючи еи на всѣлякѣ стравы до царского столу. Для царя ладила ся тогдѣ незвычайна забава; царица наговорила про незвычайну силу прибывшого зѣ Вишневецкимъ козака Кудеяра, донесли и про его дивне походжене, бо нѣ самъ Кудеяръ, анѣ нѣхто иншій не знае, що се за козакъ, а видно, шо руского роду. Царь радъ бувъ поглянути на него; Вишневецкому бажалось показати его московскому государеву, але самъ Кудеяръ не показувавъ нѣ радости нѣ боязни появити ся передъ царемъ.

Царь выслухавъ всеночье. Цѣлый рядъ саней заповнивъ Кремль. Бояре ведутъ великого государя пбдъ руки; вбнз одѣтый въ соболеву шуѣ, безъ покрытя, зѣ вышиваняни штучно зробленими пбсла вихдныхъ взбрцѣвъ на юхтовбѣй шкбрѣ; на головѣ у царя острокбичата шапка. Величезнѣй и широчезнѣй самѣ подѣленѣй на два вбдѣлы; на заднбмъ, вывысшенбмъ, сѣдае царь-государь, пббччъ него хрещеный царь казаньскѣй, на передѣ, низше, сѣдають два бояре. Санѣ запряженѣй четвернею, але не рядомъ, ино гусакомъ; на кождбмъ кони сидить вбзникъ верхомъ, а у передного вбзника бичъ довшій вбдъ него самого. По бокахъ саней ѣдутъ „окольнічѣ“. За царемъ наступаютъ бояре, зѣ рады и сусѣдства, пышаючись дорогоценными футрами на своихъ шубахъ зѣ великими выкладаными ковиѣрами, та обкладками ша-

пожъ съ золочеными срібными вышиванями, выбагливостю матерій на покриваняхъ шубъ, рѣвнодѣтностью килимбвъ на своихъ саняхъ и дородливостю своихъ коней. Князь Дмитрій Ивановичъ Вышневецкій, запрошенный царемъ на царску забаву, ѣхавъ въ однихъ саняхъ съ княземъ Андреемъ Михайловичемъ Курбскимъ; цѣлу дорогу они розмавляли про се, якъ бы то наклонити царя, щобы выслать велике войско на кримского хана и самъ ему проводивъ.

Ось приѣхали. Бояре ведутъ царя пѣдъ руки по сходахъ деревяного двору въ селѣ Тайниньскѣмъ; перейшовши великй теплй сѣни, царь входить до комнаты ѣдальной. Тамъ вже столы накрытй гарными скатертями, на столахъ покладенй тарелѣ, пожѣ, ложки, ббольшй куснй хлѣба, до столбвъ присушенй лавки застеленй килимками, а для царя уставленй окремо маленькй столнѣ, выкладанй перловоматочными кусничками; передъ столнѣмъ крѣсло съ поволоченымъ поручемъ а надъ крѣсломъ рядъ образбвъ въ гарныхъ рамахъ. Царь помолвивъ ся передъ образами, перейшовъ черезъ ѣдальню до друговъ комнаты; тамъ палило ся въ печи, и тамъ царь рѣвножъ напередъ помолвивъ ся, вѣдтакъ сѣвъ коло печь, а бояре стояли докола него; перейшло кблька минутъ, царь посндѣвши коло печь вставъ, взявъ свою палицу, що си вѣддавъ бувъ окольничѣму, та перейшовъ до третонъ комнаты, де було его царске ложе, опбсла до четвертонъ, назначеной для двораковъ, котрй мусѣли епати поббчъ царя, якъ ему пришлося ночувати въ Тайниньскѣмъ. Зъ сенъ четвертонъ комнаты були дверь на гановъ пѣдъ дашѣмъ; сей ганокъ выходивъ на внутрѣшне подвѣре, де вѣдбували ся боѣ съ звѣрами для царской забавы. На ганку стояло лишь однокѣ крѣсло для царя.

Иванъ Василевичъ не бувъ тогдѣ въ веселѣмъ настрою духа. Все, що чувъ и замѣтивъ недавно, залягло ему сердце; вѣнъ вѣдчувавъ, що довкола него щось задумує ся, пѣдозрѣвавъ, що его хотять пѣдбѣйти, старають ся примусити зрѣбити се, чого бы вѣнъ не бажавъ а що бажаютъ другї; царь лютивъ ся. Ему приходило на гадку, що и сею забавою заговорники хотять покористувати ся, щобы пѣдмовити его на вѣйну зъ Крымомъ. Ще не було коли Иванови Василевичеви увѣльнитися ся вѣдъ того пѣдозрѣня, котре лучило ся зъ его вродженою боязливістю, ще не наспѣла пора перемѣнитися тѣй бояливости на отверту борбу зъ выдуманими небезпечностями. Поки-що все обмежало ся ще лишъ на примхи самоволѣ.

— Алексѣю! — сказавъ царь до Адашева, усѣвши на крѣслѣ, уставленѣмъ на ганку. — Хочемо ити въ походъ зъ великимъ вѣйскомъ на вѣйну.

— Най Богъ тебе благословить! — сказавъ Адашевъ, досыть зачудований сею неспѣдванкою. — Мы всѣ идемо зъ тобою и будемо бити ся противъ ворогѣвъ святаго хреста до послѣдной каплѣ своєї крови, не жалючи своихъ головъ. А куды ты думаешь? Противъ Татаръ?

— Нѣ, противъ ливоньскихъ Нѣмцѣвъ. Вы, мои добрї, мои вѣрнї бояре, такъ мужно били ся зъ Нѣмцями, що менѣ вже нѣякъ не хоче ся покидати ливоньскон землѣ, не пѣдбывши си цѣлонъ пѣдъ нашу державу. А бусурманъ крымскїй не страшнїй; вѣнъ шле намъ свое посольство и вже выпустивъ нашъ полонъ. Мы пристанемо на миръ зъ крымскимъ ханомъ пѣсля нашон волѣ, а самї пѣйдемо на Нѣмцѣвъ. Осъ и другї бояре на радѣ рѣвноожъ говорили, щобы ити намъ вѣйною на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ. И прибувшїй князь Ди-

митрій Ивановичъ Вишневецкій най зъ своими козаками иде зъ нами такожъ на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ! Козаки надѣленіи вѣдъ насъ платнею.

— Твоя воля, государю, — сказавъ Адашевъ, — мы ще не знаемо, зъ чимъ приѣде ханьскій посоль; а хочъ ханъ и скаже, що вызволить цѣлый полонъ, то сему не можна вѣрити, бо бусурманъ збреше христіянинови. Нѣмцѣ, государю, побѣдженіи силою твого царского величества; коли бы теперь ихъ помилувати, дати имъ миръ, то они вѣддадутъ намъ и Юравъ и Ругодивъ та прочіи города, занятіи нашимъ войскомъ.

— А если мы ихъ не помилуемо, — сказавъ лукаво засмѣявшись царь — то они намъ вѣддадутъ и Колыванъ и Ригу, и майже всѣ нѣмецкіи города завоюемо. Ну, але що на се скаже князь Курбскій?

Князь Курбскій, що стоявъ цѣлый часъ коло дверей, выступивъ и сказавъ:

— Наша рада тобѣ, великій государю, знава, бо мы высказали си передъ тобою въ думѣ, а коли твоя така воля, щобы я передъ тобою ще разъ си высказавъ, то я скажу и теперь те саме, що говоривъ въ думѣ: не иди, государю, на Нѣмцѣвъ, заключи зъ ними миръ пбсла нашои всѣхъ волѣ, а самъ иди зъ цѣлымъ своимъ войскомъ на крымского бусурмана, за-для обороны своєї державы и безпечности населеня христіянского.

— А другій бояре не те говорили, — сказавъ царь — и длятого буде такъ, якъ вашъ государь захоче, якъ ему Богъ на сердце положить. На Него надѣю ся, Его приказови покорю ся, а не князѣвскимъ та боярскимъ радамъ. Господь зб мною и нѣхто противъ мене. Де князь Вишневецкій?

Прикликали Вишневецкого. Царь сказавъ:

— Показуй, показуй, князю Дмитрію, своего Го-

Вибліотека найнамен. повѣстей.

ліята. Тільки я маю два дуже люті медведі; ніхто зъ ними ще не вѣдаживъ бороти ся. Коли котрый зъ нихъ розторочить черепъ твому Голіатови, то ты за се не нарѣкай на насъ.

— Такого медведа нема, котрого бы не поборовъ мѣй Кудеяръ — сказавъ Вишневецкій.

— Ого-го! надто хвалишь ся, — вѣдповѣвъ царь — а у насъ каже ся, що чванькѣвъ пси вѣдять.

Ударили бубны. Зъ дольшнихъ комнать двора вийшовъ Кудеяръ, одягнений въ чорный суконный короткій убберъ, въ великихъ чоботахъ зъ острогами. У него въ рукахъ не було ніякого оружя, тільки за червонимъ поясомъ бувъ застромлений великій нѣжь, до половини вытягнений зъ пѣхвы. Кудеяръ поклонивъ ся въ ту сторону, де бувъ царь, надѣвъ шапку, и станувъ бокомъ до ганку, приложивъ пѣдбородокъ до шиї, высунувъ праву ногу у перѣдъ, заложивъ лѣву руку на задъ и державъ праву на вѣдмахъ, немовъ готовлячи ся вѣдперти нападъ ворога. Ёго мрачнї очы вдивили ся въ дверь шпихлѣрѣвъ.

— Але-жъ бо то плечъ, плечъ, — замѣтивъ царь — а якї палцѣ, палцѣ!.. Ба и брови якї сердитї! Та се просто якїйсъ новкулакъ, лѣсовнѣ!

Всѣ бояре стояли довкола цара зъ напруженою увагою. Наразъ вѣдчинили ся дверь одного шпихлѣра, — зъ вѣдтамъ вийшовъ медвѣдъ... дверь за нимъ скоро зачинили ся. Медвѣдъ вийшовъ на майданъ (такъ называли тогдѣ таке подворе), увидѣвъ стоячого Кудеяра... козакъ глядѣвъ на него грѣзно и сурово... медвѣдъ заревѣвъ, пѣднѣвъ переднї лапы, а на заднихъ ишовъ просто на Кудеяра... Кудеяръ выхопивъ нѣжь. Медвѣдъ заревѣвъ сильнѣйше и замахнувъ ся своєю лапою — одна секунда — медвѣдъ розторочивъ бы черепъ смѣль-

чака, всѣ крикнули... Але Кудеяръ вправно ухиливъ голову передъ ударомъ медвежою лапы и въ тѣй же хвили покориствувавъ ся положенемъ медведя, котрый выставивъ противъ соперника груди, ударивъ его ножомъ въ сердце и самъ вѣдскочивъ на бѣкъ.

Роздавъ ся послѣдний ревъ здыхаючого медведя. Кудеяръ глядѣвъ на мертвого, вже безсильного ворога. На ганку всѣ були до такои степени приголомшені симъ неожиданнымъ кѣнцемъ битвы, що не смѣли выразити нѣ одобрення нѣ зачудованя.

Царь перерывавъ мовчаня.

— Ђ — сказавъ вѣнъ — медвѣдь ще ббльшій и ще сильнѣйшій вѣдъ сего. Чи охоче вѣнъ зъ нимъ бороти ся?

— Зъ кимъ прикажешъ, государю, — сказавъ Вишневецкій — зъ тымъ вѣнъ и буде бити ся.

Вишневецкій передавъ царске бажаня Кудеярови.

Кудеяръ поклонивъ ся царевнѣ мовчки; пѣдбйшовъ до неживого медведя, выймивъ зъ сердца нѣжь, обтеръ о его шерсть и зновъ станувъ въ попередній позѣ, ждучи на нового ворога.

Недовго прийшло ся ему дожидати. Медвѣдь величезного росту показавъ ся зъ другихъ дверей шпихлѣра.

Побачивши неживого товариша, медвѣдь зъ перелякомъ вѣдскочивъ назадъ, розглянувъ ся довкола та вдививъ ся въ Кудеяра. Новый ворогъ не ревѣвъ, якъ попередній, а тѣльки люто глядѣвъ на чоловѣка. Проминула хвиля Царь зробивъ таку увагу:

— Медвѣдь, знать, догадавъ ся, що першій черезъ се пропавъ, що самъ на чоловѣка пѣйшовъ; сей дожидае чоловѣка до себе: ходи ты самъ до мене, а не я до тебе!

Але медвѣдь зробивъ рухъ и поволи ставъ обходити свого ворога; медвѣдь вѣдвертавъ голову въ противну сторону, немовъ хотѣвъ перехитрити, немовъ удававъ, що не звертає на него уваги, немовъ хотѣвъ бы кинутися на него несподѣвано; але медвѣдь не обманувъ козака. Кудеяръ быстро, немовъ кѣтъ, зробивъ скокъ и митью опинивъ ся верхомъ на медведи, обома руками схопивъ его за горло и зачавъ душити зъ цѣлон силы. Медвѣдь захрипѣвъ и пѣдкосивъ ноги. Кудеяръ не перестававъ его душити, дока въ медвежѣмъ тѣлѣ не перестали появляти ся передсмертнѣ судороги. Тогдѣ Кудеяръ вставъ зъ медведа, знявъ шапку и поклонивъ ся царици.

— Юнакъ! юнакъ! — сказавъ царь. — Се справдѣшний богатырь, Илья Муромецъ!..

На царскій приказъ, переданный черезъ Вишневецкого, Кудеяръ вийшовъ на ганокъ и мовчки дожидавъ царского слова. Всѣ зъ цѣкавостію ему приглядали ся.

Царь велѣвъ подати побѣдникови сребрнѣй кѣвшъ зъ медомъ.

Кудеяръ змѣшавъ ся. Степовый козакъ не знавъ, якъ ему повертати ся передъ такимъ вельможею, чи говорити, чи мовчати; вѣнъ поглянувъ на Вишневецкого, вѣдтакъ поклонивъ ся царици мовчки, выпивъ мѣдъ и вѣддавъ кѣвшъ прислузѣ. Царь сказавъ:

— Сей кѣвшъ тобѣ за твою добру службу.

Кудеяръ зновъ мовчки поклонивъ ся.

— Говорилъ намъ, мовъ бы ты самъ не знавъ, що за-одинъ; змалку бувъ у бусурманѣ, але самъ зъ роду руского, християньского. Покажи но менѣ хрестъ, що у тебе на ши.

Кудеяръ мовчки знявъ зъ себе хрестъ и передавъ царици.

Цѣлаво розглядавъ ся царь на хрестъ, задумувавъ ся, чи не вѣдгадае, а обѣсла вѣддавъ его Кудеярови.

— Кто тебе знае, що ты за-однѣя, але мабуть не простого роду. Велю кликнути кличь по цѣлому царству, щобы згомосили за тѣ, у кого пропали дѣти пѣдъ сю пору, якъ выходило бы пѣсла твоихъ лѣтъ, зъ трицять або й бѣльше рокѣвъ. А доки Богъ не выявить тобѣ твоего роду, будешъ нашъ и мы тобою заопѣкуемо ся. Вѣддѣлти ему помѣсте въ Бѣлевскѣмъ околѣ, пятьсотъ мѣръ, и лѣса и сѣнокосѣвъ, якъ годить ся, та вписати его мѣжь дворянъ. Най двигаетъ нашу царску службу. Я его пѣшлю на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ. Най ихъ заколюе и душить якъ медведѣвъ.

— Великій государю, — сказавъ Вишневецкій, — мѣй Кудеяръ мае великій довгъ.

— У кого? — попытавъ царь. — Я его выкуплю вѣдъ зъобовязаня.

— Вѣнъ мае довгъ у бусурманъ. Коли вѣнъ бувъ зѣ мною въ походѣ, татары напали на его хутѣръ пѣдъ Черкасами и забрали ему жѣнку. И она пропала безъ вѣсти! Вѣнъ поклявъ пѣмстити ся на бусурманахъ.

— Для такого юнака найде ся у насъ женщина лѣпша вѣдъ першой его жѣнки — сказавъ царь. — Треба взяти другу, а давну забыти. Попала са въ полонъ бусурманъ — то такъ само, якъ бы умерла. Хочешъ, молодче, женити ся?

— Я вже законно повѣнчаний — сказавъ Кудеяръ.

— Хиба-жь надѣшъ ся, що давна жѣнка до тебе верне ся? Нѣ, молодче, нуста твоя надѣя! Певно зѣ горя померла, вели лѣпше записати ея въ памятникъ... А чи гарна була твоя жѣнка?

— Для мене лишом не треба було, царю — сказавъ Кудеяръ.

— Жаль, жаль, — продовжавъ царь — а все таки, коли си не можна дбстати, треба иншу брати.

— Нѣ, царю-государю, не хочу, — сказавъ Кудеяръ, — коли такъ подобало ся Богу, лишу ся безъ жѣнки. Позволь, царю, бусурманъ бити, метати ся на нихъ за жѣнку.

— Ого! — сказавъ царь, — ты хочешь на бусурманъ ити, жѣнки свои шукати! Ты, може бути, бажавъ бы, щобы и мы пбйшли зъ тобою ради твоєї жѣнки. Ха! ха! ха! Коли бы мы пбшли в цѣлый Крымъ завоювали, то й тогдѣ ледви чи бы тамъ твою жѣнку нашли; если она жива, то вже певно запродана до якого небудь бусурманьского краю, що дальше вѣдъ Етіопіи. Ну, иди, иди! мы тебе не затримуемо. Иди воювати зъ бусурманомъ, шукай свои жѣнки и приходи разомъ зъ нею до мене, тѣльки я зъ тобою не пбйду... нѣ!

При тѣмъ царь обкинувъ поглядомъ своихъ бояръ и продовжавъ:

— Ну, а коли ты найдешь свою жѣнку и прийдеш до мене разомъ зъ нею, тогдѣ я зъ цѣлымъ войскомъ пбйду на бусурмана и Крымъ завоюю. Теперь поки що иди собѣ самъ.

Кудеяръ похмуро глядѣвъ за часъ цѣлои бесѣды царскон, зъ очевиднымъ огбрченемъ: насмѣшки царя роздирали его сердце.

— Ну, покажи теперь своихъ стрѣлцѣвъ, князю Дмитрію Ивановичу, — сказавъ царь до Вишневецкого, коли Кудеяръ вѣдбйшовъ.

На приказъ Вишневецкого, козаекъ прибавъ до стовпа, що стоявъ на майданѣ, велику дошку, немовъ

полицію, на тѣй полици положили рядомъ вѣдьмацѣя яйца. Выйшло десять козаковъ съ ружьями и каждый стрѣлявъ по черзѣ, поцѣляючи кулями яйца. Царь хваливъ ихъ.

Обсѣля принесли довге полотно, розтягнули его вѣдь стовпа до тыхъ дощокъ, котрыми були заставлені прогалины мѣжь шпихлѣрами и прибили цѣвоками; цѣле се полотно було устѣяне хрестиками, назначеными вуглемъ. Выйшло вѣдьмацѣя козаковъ и одинъ за другимъ стрѣляли съ лука, а стрѣлы опинювали ся въ полотно въ тыхъ мѣстахъ, де були позначені хрестики.

Царь стававъ чимъ разъ веселѣишій вѣдь той розрывки.

— Теперь — сказавъ вѣнь — най Кудеяръ прибере мое подѣбра, спрятае дошки съ проходѣвъ и выйме стовпъ.

Вишневецкій передавъ приказъ Кудеярови. Силачъ найперше вытащивъ мертвыхъ медведѣвъ, вѣдтакъ майже безъ напруженя забравъ дѣшки, вынѣсъ ихъ и зложивъ на купу пѣдь шпихлѣремъ, а обсѣля, пѣдбѣйшовши до стовпа, глубоко закопаного въ замерзлу землю, зачавъ его двигати; стовпъ мало по-малу зачавъ колыхати ся. Кудеяръ нагнувъ ся, напруживъ ся, вырвавъ стовпъ съ землѣ, не давъ ему упасти на землю, пѣдставивъ свое плече, двигнувъ и поставивъ пѣдь стѣною шпихлѣра.

— Що то за сила, страхъ! — сказавъ царь. — Ну, але скажи ты менѣ, князю Дмитрію Ивановичу; я знаю, що ты чоловікъ богобоязливый и добрый. Чи можешь мѣаѣ поручити, що тутъ нема нѣчого нечистого, що сей твѣй Кудеяръ одержавъ таку саму вѣдь Бога, а не вѣдь лукавого, а нѣ черезъ чары?

— Царю-государю, — сказавъ Вишневецкій, —

менѣ самому приходила така думка, але нѣ... мой Кудеяръ не має зъ тымъ нѣякого дѣла; побожный и ходитъ часто до церкви, и поститъ, и ходитъ сповѣдати ся, та и то не разъ на рѣкѣ, а частѣйше, по два и три разы.

— Ну, то-то, — сказавъ царь, — а инакше то и мы зъ нимъ погубимо нашѣ души, коли станемо тѣшити ся чортѣвскимъ дѣломъ.

Царь зъ ганку вѣйшовъ у двѣръ, перейшовъ въ дальшій сѣни, де уже були заставлені столы для царской службы и козакѣвъ, та перейшовъ на другій ганокъ, що выходивъ на друге подвѣре, прямо ворѣтъ, де бувъ головный вѣздъ. На царскій приказъ привели собакъ и выпустили зъ заперта лѣса на поле; собаки кинулись за лѣсомъ. Царь тѣшивъ ся, дивлячись, якъ лѣсъ, зъ природною своею хитростію, выминавъ собакъ, обмащювавъ ихъ, видаючись на рѣзнѣ стороны, вымыкаючись вѣдъ страшныхъ зубѣвъ въ ту хвилину, коли собака готова була схопити его вже за хвѣстъ, — все було даремно — далеко, далеко погнали собаки хитрого звѣра, за собаками побѣгли псарѣ; царь вже не мѣгъ нѣчого видѣти, але нетерпеливо дожидавъ вѣсти, якъ скбичила ся вѣйна зъ лѣсомъ. Вѣбци псарѣ вернули ся и привезли трупа пошарпаного зубами пѣвѣ лѣса.

По тыхъ вѣсѣхъ забавахъ пѣйшли обѣдати. Обѣдъ бувъ пѣстный, зъ рыбою. Царь, сидячи за своимъ окрешимъ столикомъ, посылавъ стравы Вишневецкому и его атаманамъ, що обѣдали зъ царскою службою въ сѣняхъ; царь звертавъ ся до Вишневецкого зъ ласкавыми словами: „Князю Димитріе Ивановичу Вишневецкій! Приѣхавъ ты зъ литовской державы до насъ на службу по своѣй доброй воли зъ своими хоробрими атаманами и козаками. Мы, государь, тымъ тѣшимо ся и въ своѣй

ласцѣ приимемо тебе и твоихъ атаманѣвъ та козакѣвъ. Ъжь нашу хлѣбъ-сѣль, пий мѣдъ, вино, покрѣпляй ся и весели ся зъ нами.“

Коли налили бѣлого меду, всѣ выходили зъ-поза стола и поздоровляли царя. Вишневецкій, проговоривши царскій титулъ, зъ жаромъ грѣмко промовѣвъ :

— Дай, Боже милосердный, тобѣ одинокому пѣдъ сонцемъ истиннои вѣсходнои вѣры нашої государевни, надъ всѣми твоими ворогами побѣду, а передовѣсѣмъ най затмѣить ся вѣдъ блеску хреста святого мѣсяцъ мусульманскій, най покорять ся нечестивѣ агаряне пѣдъ скиптръ твоего царства та най заткне ся московскій прапоръ на мурахъ Бакчисерая, якъ се на мурахъ Казаня и Астраханя вже заткнувъ ся зъ Божою помочію. О, великій царю! щобъ ты прославивъ ся по-надъ всѣхъ своихъ предѣлѣвъ, щобъ твоя держава вывыспила ся по-надъ всѣ державы сего мира, щобъ зазнали блага многочисленнѣ народы пѣдъ твоею мудрою властію. Буди благословенна Богомъ держава царства твоего, аминь!

Заохоченѣ примѣромъ Вишневецкого, бажающѣ вѣйны зъ Крымомъ бояре рѣвножь проголошували бажана побѣды надъ бусурманами. Царскій обѣдъ принимавъ видъ пѣдготовленя до наступаючої вѣйны зъ Крымомъ. Царь, уповающѣ величаняма и похвалама своєю мудрости, могучости и силы, такожь пѣддававъ ся тѣй гадцѣ.

Тымчасомъ въ сѣняхъ, за кѣлькома столами, обѣдали атаманы и козаки, разомъ зѣ службою. Кудеяръ бувъ зъ ними и дуже мало ѣвъ та пивъ. Вѣнъ бувъ пѣсля своего звичаю повурый; всѣхъ вѣдшыхавъ вѣдъ себе своимъ видомъ, на всѣхъ наводивъ поневоли сумъ своєю присутностію. Присутнѣ пробували зайти зъ нимъ въ бесѣду, але, не могли добити ся вѣдъ него нѣчого крѣмъ урывочныхъ слѣвъ, а найбѣльше же не терпѣвъ

вбнѣ, коли розмова сходила на него самого, про его долю, п е жѣнку и навѣть про его силу. Каждый, що пробувавъ заговорити зъ нимъ, вже не мавъ другій разъ зачинати якои небудь розмовы. Трое зб службы, що сидѣли подальше вбдъ него, вели мѣжь собою тихо таку розмову:

— Чи той силачь — сказавъ одинъ — не знае ся зъ нечистою силою? Га!

— Та — замѣтивъ другій — якъ вбнѣ на тебе ино погляне, то ажъ лачне стае чоловікови. Ану давай менѣ рубля та кажи: переночуй зъ нимъ самъ на самъ, то ббгме — не возьму!

— Ледви чи вбнѣ знае ся зъ нечистыми, — замѣтивъ третій, — на нѣмъ в хрестъ. А хто зъ нечистымъ знае ся, то наїперше хрестъ зъ себе здбйме. Передвчера я бачивъ, вбнѣ бувъ въ церквѣ, хрестивъ ся, тбльки не зовсѣмъ такъ якъ мы; ну, але се они всѣ такъ хрестять ся, литовскій люде; у насъ, бачъ, послѣднї два палцѣ складають ся разомъ зъ великими, а два палцѣ просто, а у нихъ н тї два, що у насъ просто, зложени зъ великимъ. Вбра же, кажетъ ся, одна н та сама, грецка.

— А головы на що они голять и жमितъ волося лишають? — сказавъ першій.

— Се у нихъ называе ся чубъ; я пытавъ, говорили: се, значить, свобода козацка, щобъ всѣ бачили, що вбнѣ козакъ, вбльний чоловікъ.

— Ну, се вбнѣ вбльний тамъ у себе, на Украинѣ, въ Черкасахъ, а у насъ, коли до насъ прийшовъ, ему вбльнымъ называтисе не годить ся, длятого якъ ставъ служити нашому великому государеву, то вже зробивъ ся холопъ, а не вбльний чоловікъ. Прийде ся воленьку дома лишити, а не сюды возити.

— Забороненый товаръ — докинуть першій.

— Ба и хрестъ класти на себе — сказавъ другій — выпадало бы имъ такъ само, якъ мы кладемо, а не пбсля своего звычайу, дпятого що коли ты признавъ ся зъ нами до одной вѣры, то вже нѣчимъ не рбани ся. А то... хто знае: яка 'сила въ тбй рбаници. Що се за та-кій хрестъ? Чи справедливый вбнъ? И чи вбдъ Бога? Вбнъ говорить, все те однаково, все рбно; ба але бо то вбнъ про себе говорить а звѣстно, що нѣкто про себе не скаже дурного слова. Варта бы намъ добре дбзнати ся: чи вбнъ хреститъ ся, а може бути зовсѣмъ не хреститъ ся, лишь вбдхрещуе ся. Ось що! Га! Старі люде розповѣдали, що въ литовскбй земли всякі чары бувають; у нихъ и кулѣ вмѣють зачарувати, хто куды цѣлить, туды и певно потрапитъ, а все те не безъ нечистон силы. Ё у нихъ до того бабы чарбвницѣ, що знають приворожувати и вбдворожувати: зроблять такъ, що ось чоловікъ одного любить, а другого ненавидить. Тожь и бачь, скоро такі до насъ найдуть, то чарами приворожать до себе любовь нашего государя, щобъ любить ихъ ббльше якъ насъ, а насъ, родовитыхъ московскихъ людей, вбдворожать вбдъ государя, и стане царь государь для нихъ дуже ласкавъ, а мы попадемъ въ неласку. Ты бо говоришь: вбнъ до церкви ходитъ и хреститъ ся; хреститъ ся, правда, але якъ хреститъ ся? А що, коли справдѣ вбдхрещуе ся, то се тблько обманъ, нечистого выгадка, щобъ до церкви ходити его слугамъ не було зборонене; значить вбнъ выдумавъ не хрестъ а вбдхрестъ; оно выдае ся намъ будто хрестъ а оно не е хрестъ, а все те, чтобы насъ обманити и слугъ своихъ прославити, насъ же вѣрныхъ хрестіянъ понизити и покорити. Коли по правдѣ тѣ захожї суть одной зъ нами истинной вѣры, то наказати бы имъ хрестити ся такъ, якъ мы хрестимо

ся; а не скотять, то буде ся знати, що у нихъ въ гадцѣ лукаве и люде они недобрѣ, та выгнати бы ихъ зъ нашего краю, щобы они въ нѣмъ своимъ ворожитствомъ не вчинили якого лиха и нещастя.

— О тѣмъ всѣмъ, про що мы говоримо, — замѣтивъ третій — годить ся розсуджати не намъ, простакамъ, а духовного звачя людямъ; а то коли станемо про такі справы говорити, грѣха наберемо ся; а коли не скаменемо ся, то насъ и передъ освященный соборъ покличуть за пустѣ мудрованя, якъ було зъ Матюхою Башкинымъ и его сторонниками, та зъ дякомъ Висковатымъ. Нашъ преосвященный митрополитъ Макарій говоривъ: „Коли ты ноги, то не думай бути головою“.

— А ты думаешь, — сказавъ другій — що духовного звачя люде не говорятъ те саме, що я? Ось, чудовскій архимандритъ якій мудрець, а якій ученый! Чи є въ московскѣй державѣ другій такій ученый! А вѣнъ говоривъ, многі зъ насъ се чули: вѣдъ тыхъ захожихъ не ждати намъ нѣчого доброго. Пѣдлестні они и обманцѣ, християнами прокидують ся, а не справедливі они християне... характерники они проклаті; думаютъ пѣдѣйти и зачарувати насъ своимъ чародѣйствомъ и чорнокняжництвомъ. Ба й ще що додавъ: на бусурманъ царя нашего пѣдмовляють, а самі зъ бусурманами въ тайнѣй дружбѣ, нарочно насъ хотять посварити зъ бусурманомъ щобы зрадити насъ. А сей силачь, Кудеяръ, чи якъ тамъ его звать... тажъ вѣнъ не козакъ, а татаринъ, нарочно зъ козаками живе буцѣмъ то вѣнъ козакъ, а тайкомъ служить крымскому ханови, та тутъ пришовъ, щобъ розвѣдувати и ханови доносити, а сила у него тѣлесна вѣдъ нечистого: вѣнъ ему за таку силу душею заплативъ!

По скѣпченѣмъ обѣдѣ царь приказавъ, немовъ зъ

надзвычайной ласки, привлекати козацкихъ атамановъ и власными руками дававъ имъ бѣлого меду. Коли пбдбйшовъ до него Кудеяръ, царь сказавъ:

— Ну гляди-жь, молодче, иди и побий бусурмана, найди и вбдбери у него свою жѣнку та приходи зъ нею до мене; тогдѣ я, якъ сказавъ, пбйду и самъ зъ цѣлымъ вбйскомъ на Крымъ. На се мое царске слово. Тбльки ось що: ну, коли ты найд:шь свою жѣнку а у неи буде дитина — не по еи воли а по неволи — вбдъ бусурмана, то що тогдѣ? Чи возьмешь дитину бусурманьску за свою? Га! —

Кудеяръ мовчавъ, дививъ ся якось дуже злбно и грызъ собѣ губы.

— Що-жь, молодче, не знаешь, що сказати? Та, оно трудна справа... Прийде ся, чужу, та ще бусурманьску дитину за свою рбдну прийати и зъ нею вѣкъ прожити. Признай ся, тяженько буде. А не такъ — то дитинѣ кесимъ баші... Але що мати скаже?

Иванъ, не дбждавши ся вбдповѣди вбдъ мовчаливого Кудеяра, звернувъ ся до своихъ боярѣ и сказавъ:

— Ось оно... сильный, а глупый! руками медведѣвъ душитъ, стовпы зъ землѣ вырывает, а головою не може сего розсудити: коли вже таке нещасте склало ся, що жена попала ся бусурманамъ — то такъ само, що жѣнка умерла; чого за нею тужити и побивати ся? Де еи найдешь? А хочъ бы и найшовъ, то она не годилась бы. Нѣ, сего порозумѣти, нема у него розуму.

Царь, смѣючи ся, пбйшовъ въ свои комнаты.

Скоро пбсле того, вже пбдъ вечѣръ, царь выбравъ ся зъ поворотомъ до Москвы. За нимъ пбѣхали и бояре. Вишневецкій ѣхавъ, якъ передъ тымъ, зъ Курбскимъ въ однихъ саняхъ, и два князѣ вели мѣжь собою таку розмову:

— Князю Андрею Михайловичу! Знае ея, мы не дбйдемъ до того, за чимъ я до васъ приѣхавъ. Царь очевидно не хоче воювати зъ бусурманами. Царь хоче посылати мене зъ козаками на ливоньскихъ Нѣмцѣвъ...

— Князю Димитрію Ивановичу, — сказавъ Курбскій, — по правдѣ тобѣ скажу: тяжко приходитъ ся жити. Государь доброй рады мало слухае, а скоро, не дай Боже, и цѣлкомъ перестане слухати, та лишъ дае послухъ снѣофантамъ, пѣдшешникамъ, котрїи за-для своен гнучности и щобы бути ближше царя, будутъ пѣдмавляти его на всяке лихо та пѣдбехтувати противъ рады честныхъ военныхъ мужѣвъ, и буде на насъ велике гонене а царству московскому выйде се на шкѣду и рунну. Всего лиха початокъ — цариця и ея браты глупїи. Цариця не терпяти отца Сильвестра за те, що отецъ Сильвестръ царя добра навчае, до роботы скланняе, вѣдъ бездѣльно-сти и пристрасти вѣдводити, та не дае волочити ся по монастыряхъ, проводити часъ зъ блазнами, зъ неробами, волхвами и волхвицами — зъ глупыми бабами... Браты царицѣ завистию до насъ вѣсѣхъ дышуть: они люде зъ низького роду и се ихъ болят, хотять вѣсѣхъ людей зъ славного роду вѣддалити вѣдъ царя, щобы имъ самимъ правити цѣлымъ государствомъ.

— Коли таке, не дай Боже, у васъ стане ся, — сказавъ Вишневецкїй, — то я тобѣ скажу по дружньому, князю Андрею Михайловичу, и буду у васъ жити. Я ради доброй справы, для службы христїянству до васъ приѣхавъ, а коли се на нѣчо не здало ся, то по нашему говорити ся: коли мое не вѣ ладѣ, то я зъ своимъ назадъ.

— Охъ, — зѣтхнувши, сказавъ Курбскїй — и я тобѣ одинокому по дружньому скажу, князю Димитрію Ивановичу, я хочъ и родовитый московскїй чоловѣкъ, а до

зла руки не приложу, и придется менѣ, якъ у васъ ка-
жутъ : въ свѣтъ за очи вти.

V.

Крымскій полонъ.

За рѣкою Москвою бувъ тогдѣ великій двѣръ, на-
зывавъ ся „крымскій“; внутри его, по правѣй сторонѣ,
выбудованный бувъ рядъ одноповерховыхъ домикѣвъ,
пѣль однимъ высокимъ дахомъ зъ драниць, такъ що
все те выдавалося однимъ довжезнымъ домомъ. Просто
противъ ворѣтъ була велика комната въ три поверхи,
вѣдзначаюча ся чепурностію будованя, великими вѣкнами
и вырѣзками коло вѣкой; лѣва сторона двора була за-
будована множествомъ хатчинъ, закамаркѣвъ, розкиненыхъ
въ такомъ неладѣ, що, здавало ся, можна було заблу-
дити и цѣлый день шукати выходу. Такий способъ бу-
дованя надававъ ся знаменито для пожарѣвъ, котри
зъ- часта навѣщали крымскій двѣръ, але по пожарахъ
будовано давнымъ ладомъ. Крымскій двѣръ служивъ на
примѣщене привѣджаючихъ до Москвы послѣвъ и гон-
цѣвъ крымского пана, и для нихъ то була назначена
велика комната зъ прикрасами. Въ сѣмъ дворѣ ставали
и татарскій купцѣ, що привѣдили до Москвы зъ всхѣд-
дними товарами. До сего двора часами привозили и у-
вольненыхъ полонникѣвъ та придержували тамъ день-
другій, доки не розмѣстили ихъ, куды годило ся. Въ тѣ
часы полонникѣвъ выкуплювали або вымѣнювали звы-

чайно въ пограничныхъ мѣстахъ, зѣ-вѣдки увѣльненій розходили ся до своихъ мѣсъ принадлежности, але тыхъ котрѣ не мали родины, або выкуплювали ся на рахунокъ царского скарбу, або зѣ якои иншой причины потрѣбнѣи були для допытѣвъ, привозили до Москвы и примѣщали въ крымскѣмъ дворѣ. Подъ той часъ туды являлись и московскѣи полонники зѣ паньскими послами и гонцами, привезенѣи для замѣны на татарскихъ мурзѣ, пѣсля заключенои напередъ умовы, або увѣльненѣи крымскимъ ханомъ на знакъ дружбы зѣ московскимъ государемъ. Отсе теперъ якъ разъ лучило ся.

Ханъ Дѣвлеть-Гирей, наполюхавши ся успѣхѣвъ Вишневецкого и Данила Адашева въ мѣнувшѣмъ роцѣ та почувши, що Вишневецкѣи подмовляе Москву противъ Крыму, змѣркувавъ, що при тогдѣшнихъ невѣдраныхъ обставинахъ Крыму буде розумнѣйше заявити Москвѣ охоту до помиренья и ддятого выславъ Карачь-мурзу въ посольствѣ до Москвы, щобы заявивъ, що на знакъ дружбы и братерства увѣльняе всѣхъ московскихъ полонникѣвъ, забраныхъ послѣдними роками. Бѣльша часть була увѣльнена на граници, а громада зѣ вѣлька сотѣ людей прибула до Москвы зѣ Карачь-мурзою та примѣстила ся въ крымскѣмъ дворѣ. Хочъ дворъ бувъ обширный, то теперъ бувъ вѣнъ за тѣснѣи, такъ що бѣдныи котрымъ не стало мѣсъ въ хатахъ ночували въ зимныхъ комѣркахъ, закамаркахъ, безъ огляду на се, що вже наступила зима.. Впрочемъ полонникамъ пришлося побувати тамъ не довго. На другѣи денѣ, по прибутю Карачь-мурзы, наповнивъ ся и крымскѣи дворъ и цѣле подворе санями боярѣ, гостей, архимандритѣвъ, игуменѣвъ и многими людьми всѣлякого стану.

Одні привѣзли и приходили вѣдшукувати свояковъ и знакомыхъ, другіи щобы роздавати милостиню та забирати до себе нещасливыхъ будьто зъ сибвчута будьто за-для свои власной выгоды. Поднявъ ся гамбръ, начали ся оклики, рыдания, подяки, оббѣмы, поцѣлуѣ. Тамъ мати обливала слѣзми голову повернувшого сына, тамъ дѣти вѣшали ся на шню батькови, котрого зъ-разу не познали, не бачивши его вѣлька лѣтъ, тамъ цѣлувавъ ся братъ зъ братомъ, сестрѣнецъ зъ дядькомъ; для многихъ наступивъ такій день невмощавано радѣстный, година такого щастя, за котру, здавало ся, не жаль було перетерпѣти богато гѣркихъ лѣтъ. Нещасте тратить свою палючу силу, коли устае, а чоловікъ вѣдчувае для него вдячнѣсть за ту хвилину величезного щастя на землі, — за минуту покѣнченого терпѣня. Але були тутъ и такіи браты, дядьки, сестрѣнцѣ, котріи поверховно виявляли радѣсть, а внутрѣ лютили ся: се були такіи, котрымъ не хотѣло ся звертати вернувшимъ своякамъ ихъ майна; они уважали ихъ за погѣбшихъ, а тутъ наразѣ несподѣвано свояки оживають... Що-жь робити?... Ихъ цѣлуютъ, обнимають, а въ души собѣ гадають: лѣпше було бы, если-бъ чортъ бувъ тебе взявъ. Деякіи паны приходили у крымскій двѣръ немѣвъ зъ побожности, а на самѣй рѣчи за-для користи: розглядали ся, чи нема якого бѣдака, котрый не мае куды дѣти ся и, коли нашли такого, розпытували ся его зъ спѣвчутемъ, давали ему полтинника, вѣдтакъ зновъ розпытували ся, зѣтхали разомъ зъ нимъ надъ его горемъ та сирѣтствомъ и немѣвъ спѣвчючи говорили ему: бѣдный ты, бѣдный сирѣтка! По що тобѣ скитати ся по бѣлѣмъ свѣтѣ? Охъ, охъ! Людей добрыхъ мало теперъ стало на свѣтѣ, кождый дбае, щобы лишъ ему добре було, а ближньому своему лиха шукае, змен-

шила ся милосердность; ходя до мене, у мене для тебе куть теплый найде ся, ситый и одагненный будешь, а работы великои не будешь мати. Пбддасть ся сирбтка приманливбй бесбдб и поведе такйй милосердный сирбтку до дьяка у холопскйй приказъ пбдписати письмо, дасть ему пять рубльвв, а наоббъчяе у двое, та возьме ббдака у рабство на цбде жите. Прийде ся ббднзавъ перембняти зазулю на яструба: освободивъ ся зъ татарской неволб а попавъ ся у московску. Монастирскйй власти призвдидли на крымскйй двбръ вербувати полонникбв до себе у монастирб; такожь дадутъ сиротнб милостиню, выскажуть ему мудрй слова про суству мйра и про се, якъ добре буде на тбмъ свбтб тому, хто вырече ся свбта и пбде у монастирб въ надбн побожного жита, а вбдтакъ затыгнуть сироту до себе и вызволенный зъ татарской неволб стане рабомъ всечестного чина, засудженнымъ трудити ся въ потб чола, въ смутку, тбснотб, убожествб, надбючнсь царства небесного та переносачи на свобмъ хребтб замбеть татарской нагайки игуменьску пажцю. Знатвб бояре вбдили на крымскйй двбръ роздавати милостиню, бо такйй бувъ звычай; сего, що такъ не зробить, назвуть окупцемъ, немилосерднымъ, злымъ... але були и такйй, що не за-для людского говору або користи, але зъ чистои милосердности тратили великй грошб на полонникбв, надбючнсь, що Господь надгородитъ имъ стократно ихъ страту по смерти.

Бояринъ Ивавъ Шереметавъ на цбду Русь славивъ ся тымъ, що выкуплявъ полонникбв; и теперъ оббблявъ вбнб щедро полонникбв на крымскбмъ двбръ. Не устуавъ ему и Алексйй Адашевъ, котрый вбдмывлявъ собб всякою розкошб, а лишачи на свои потреби тблько необходиме, всб свои величезнй доходы призначувавъ на дбла милосерднй. Славна була тогдб у

Москвѣ вдова Магдалина, родомъ Полька, що пришла вхсѣдну вѣру, мати дорослыхъ сынѣвъ, женщина богата и побожна, богато она роздавала на жебравѣвъ, а на выкупъ и прокормлене полонникѣвъ ще ббльше. Теперъ симъ добродушнымъ людямъ платити за выкупъ не треба було; за те они брали пѣдъ свою опѣку кблькадесять полонникѣвъ зъ тымъ, щобы здоровыхъ де-небудъ примѣстити та подати имъ способъ зарабляти собѣ працю хлѣбъ насущій, а старыхъ та слабыхъ задержати на своѣмъ доживотю.

Приѣхавъ тогдѣ зъ другими и князь Андрій Михайловичъ Курбскій, але коли вѣнъ и розвязувавъ свою мошонку на милостиню, то далеко ббльше говоривъ, кричавъ, научавъ всѣхъ и зъ звычайною своєю краснорѣчивостію завертавъ безперестанно на улюблену свою гадку о конечности ведена вѣины зъ бусурманомъ и покореня Крыму московскѣй державѣ. Приѣхавъ Сильвестръ зъ сыномъ, роздававъ милостиню, розпытувавъ ся одного, другого, та взявъ пѣдъ свою опѣку зъ двадцать людей; сказавши имъ: „у мене нема записаныхъ, я васъ не возьму въ записъ, побудете у мене, заки найду для васъ притулокъ и роботу, а вѣдтакъ зъ Богомъ, — трудѣть ся доки стане силъ и здоровля. Въ законѣ Господнѣмъ сказано: не трудивый ся да не естъ“.

Приѣхавъ разомъ зъ Даниломъ Адашевымъ, своимъ военнымъ товаришемъ, и князь Дмитрій Вишневецкій; и вѣнъ хотѣвъ такожь не вѣдрбзняти ся вѣдъ другихъ въ своѣй новѣй вѣтчине та пожертвувати часть своего маєтку на побожный вѣчинокъ.

Полонники одинъ по другѣмъ вѣдѣздили и вѣдохдили зъ крымского двора, число ихъ що разъ меншало, рѣдло, а вѣбниці остало ся ихъ не ббльше якъ двадцать.

Мѣжь ними була жѣвка одягнена въ кожухъ, завязана якоюсь брудною шматою; она сидѣла на колодѣ подъ вѣкномъ хаты, то розглядаючи ся доволка тревожнымъ поглядомъ, то опускаючи очи зъ выразомъ безнадѣйности. Побѣчь неи стоявъ три або чотириролѣтний хлопчина, круглолицый, смаглявый, въ кожуху и въ баранковѣй шапочкѣ, та грызъ кусень чорного хлѣба. Женщина була ще молода, гарной статѣ, але горе поперетинало ей сухоруляве лице передчасными морщинами, такъ що поглянувши на ню, кождый мимоволѣ назвавъ бы ей молодою старушкою. Би чорнѣй великѣй очи носили слѣды колишньої живости и пристрасти, а вразъ зъ тымъ выражали стѣльки смутку и терпѣня, що годѣ було не поглянути въ тотѣй очи безъ сибвчута а такожъ и безъ поважана: въ нихъ пробывало ся много благородного, широго и честного. Побачивши Вишневецкого, женщина мимоволѣ здрѣгнула: ей вдаривъ одягъ сего князя, вдмѣнный вдѣ одягу московскихъ боярѣ; женщина побачила щось собѣ знакомого, рѣдного; она встала и пѣдойшла до одного зъ гостей; дитина невѣдлучно ишла за нею зъ своимъ хлѣбомъ.

Она поспытала: що се за вельможа?

Сказали ѣй, що се князь Вишневецкѣй.

— Князь Димитрѣй Ивановичь! — крикнула женщина та поблѣдла, задрожала цѣлымъ тѣломъ, нервными вѣроками пѣдойшла до Вишневецкого та упала ему до ногъ.

— Батьку нашъ, добродѣю... сказала женщина — самъ Богъ тебе приславъ, голубе, спаси мене, я твоя, я не тутешня, — я не московка, я зъ Черкасъ, твоя пѣддана...

— Якъ же ты попала ся тутъ, у московскѣй полонѣ?... — спытавъ Вишневецкѣй.

— Провинилась, милосердный князю, прости меня бѣдибѣ... обманствомъ сюды я зайшла. Стали въ Крымѣ збирати московскій помонъ, щобы вдослати у Москву... Я назвала себе московкою. Мене продали еже другому панови, а сей не знавъ, що я зъ Украинны та пустивъ мене на вѣлю: коли-бъ знавъ, то не выпустивъ бы. Гадала: на божу волю пбйду, може хто небудь возьме у службу, хочъ на чужинѣ буду жити, все-жь таки въ христiянскбй а не бусурманьскбй, а може бути, гадала, стрѣтити ся и така христiянська душа, що до мого рѣдного краю мене пуститъ. Тай лбшла. И ось на мое щасте тебе, пана нашого, Богъ приславъ сюды. Возьми мене ради Христа, вбдбшли у рѣдный край.

— Коли ты зъ Черкасбвъ, я возьму тебе — сказавъ Вишневецкiй, — ты вдова, чи що?

— Не вдовою взяли въ невожу, а теперъ не знаю, чи я вдова чи замужна... Мене татары зловили на хуторѣ, а чоловікъ бувъ у тебе на службѣ. Мбй чоловікъ Юрiй Кудеяръ, що его атаманъ Тишенко принявъ за сына, а я дочка Тишенкова.

— Твбй ангелъ хоронитель зъ тобою! — сказавъ Вишневецкiй. — Ты побачишь свого чоловіка, побачишь его нинѣ, вбнѣ тутъ, въ Москвѣ, зб мною, тужитъ за тобою!

Женщина крякнула, сплеснула руками; болоче чувство, радбсть а заравомъ и перелякъ спинили еи вбддыхъ. Не знала, що зъ нею, що їй робити; бажала она чимъ скорше полетѣти до чоловіка а рбвночасно сховати ся пбдъ землю зъ сорому; не знала, чи дякувати доли, чи еи проклинати...

— А ся дитина — твоя? — значучо поспытавъ Вишневецкiй.

— Моя, милостивый пане, моя, та не мого чоло-

вѣка... Я не хотѣла; мене мучили, били, я не поддавала ся; мене продали у другі руки: и тамъ такъ само... насильно, Богъ свѣдомъ, насильно... Я была невольницею, на работѣ, въ кайданахъ.

— Вѣрю — сказавъ Вишневецкій, — але я тобѣ скажу: Тѣбѣ Кудеяръ не такій, я его знаю, вѣнъ тобѣ простить, та и якъ же не простити. Ты невинна, коли-бъ ты винна була, не втѣкла бы зъ Крыму; але дитину чужу, та ще бусурманьску, трудно, щобы приймивъ за рѣдного сына. По що ты его взяла зъ собою? Було лишити его тамъ.

— Менѣ вѣддавъ его господарь. Иди, каже, зъ нимъ, намъ его не треба; у него своихъ жѣнокъ шѣсть и вѣдъ кождою жѣнки дѣти. Самъ знавшъ, милостивый князю, я мати, а оно хочъ и бусурманьске а все таки мое, родила, муки терпѣла, кормила, ночей не досыпала!

— Не знаю — сказавъ Вишневецкій — Кудеяръ его не возьме. Зле.

Вишневецкій, вѣдѣйшовши, розказавъ Адашеву и Курбскому про сю пригуду. Довѣдавъ ся и Сильвестръ. Протопопъ пѣдѣйшовъ до Вишневецкого, зъ котрымъ першій разъ розмавлявъ, и сказавъ:

— Не выслѣднимъ дороги божі, чулмъ дѣла Его. Виджу палець божій! Князю Дмитрію Ивановичу, и вы бояре, не говорѣте чоловѣкови сеи женщины про се, доки я не скажу цареви; вѣддайте ви пѣдъ мою опѣку.

— Возьми, всечестный отче, чини, якъ тобѣ Богъ на сердце положить — сказавъ Вишневецкій.

— Твоя дитина не хрещена? — поспытавъ Сильвестръ женщину.

— Нѣ, отче, бусурманьске.

— Я охрещу ви. Она буде наша. Я буду намавлати твого чоловѣка, а не схоце взяти дитины, не бѣй ся; я

возьму его на свое выхование; вырасте, чоловікъ зъ него буде!

Тымчасомъ женщина, случайно вѣдвернувши голову, встромила очи у вѣддаль и не слухаючи бѣльше Сильвестра, зъ крикомъ кинулась бѣчи. Сильвестръ, бояре, Вишневецкій звернули за нею свои погяды и побачили Кудеяра.

Довѣдавшись, що его князь похавъ у крымскій двѣръ роздавати милостиню полонникамъ, Кудеяръ задумавъ удати ся такожь туды, щобм вѣддати и свою пайку на добре дѣло. Жѣвка побачила его, пѣзнала, забула всю, кинулась до него.

— Юрко мѣй, Юрко! — кричала.

— Настя! — крикнувъ Кудеяръ.

Обое стискали себе въ оббѣмахъ. Дитина бѣгла въ слѣдъ за матерію и видячи, що мати цѣлуе и оббѣмае козака, стала усмѣхаючись сѣпати его за полы.

— А се що? — поспытавъ Кудеяръ, скаменувши ся вѣдъ першой радости та не встигши ще поспытати жѣвки, якъ она попала въ Москву и де була.

— Юрку! Юрку! — простогнала Настя. — Богъ свѣдкомъ, я невинна.. Я не хотѣла.. насильно.. Ось тобъ хрестъ..

— Бусурманьске? Ты була у кого-небудь въ гаремъ?

— Нѣ, я була невѣльницею, на роботъ, въ кайдакахъ, мене знасилували..

— Вѣрю, вѣрю.. Се правда! Ты, Насте, завсѣгды була и будешь доброю, вѣрною жѣвкою. Ходи зб мною. Пбйдемо. И его бери зъ собою. Ходѣмъ.

! Онъ взявъ еи за руку и вышовъ зъ крымского двора; хлопчина, видко урадованый, самъ не знаючи чимъ, бѣгъ за матерію.

Князь Вишневецкій дивлячи ся на все, що зайшло, и чуючи слова Кудеяра, звернув ся до бояръ и сказавъ:

— Нѣякъ я сего не надѣявъ ся, бояре, щобы мой Кудеяръ бувъ такій добрый, я гадавъ, що вѣнъ хитрить, а то вѣнъ не такій... Але чи не загадавъ вѣнъ чого? Пѣйду, довѣдаю ся.

— А я — сказавъ Сильвестръ — заразъ їду про-сто до царя. Надѣюсь и уповаю; зъ Божою помощю справа теперъ пѣйде добре. Вѣйна зъ бусурманомъ буде и самъ царь пѣйде зъ вѣйскомъ, вернуть ся часы казаньскій, засїяе слава російской державы, щасте и добро христїаньского народу... Господи благословенъ вси, благословенъ вси!

VI.

Д и т и н а .

Выйшовши зъ жѣнкою и дитиною зъ крымского двора, Кудеяръ сѣвъ въ нанятї санѣ и велѣвъ їхати за сєрпуховскї ворота. Жѣнка постела ся коло него, цѣлувала его; Кудеяръ вѣдповѣдавъ їй поцѣлуями, але попередна суровѣть, що полишила его тѣльки на хвилину першої стрѣчи, вернула назадъ. Поглядъ его, пѣсля звичаю, ставъ мрачный, понурый. Кудеяръ нѣчого не говоривъ и на питання жѣнки вже бѣльше не вѣдповѣдавъ, сказавши разъ: опѣсля побалакаємо, я тобѣ розповѣмъ все про себе, а ты менѣ розкажешь свое горе.

Жѣнка не смѣла его поспытати, куды вѣнъ ей везе; перечеута чогось страшного стало ей мучити. Переѣхали ворота. Кудеяръ велѣвъ повернути на лѣво, до Данилового монастыря, довкола котрого рѣсъ тогдѣ великій лѣсъ. Пбдѣхавши до лѣса, Кудеяръ приказавъ вѣзикови станути, заплативъ и вѣдправивъ, а самъ взявши жѣнку за руку, пбйшовъ зъ нею въ лѣсъ по мягкомъ снѣгу. Мати вела дитину за руку.

Вбйшли у лѣсъ. Кудеяръ побачивъ подальше два пнѣ и вказавши на нихъ, сказавъ:

— Ось тамъ сядемъ, Насте, я побалакаемо.

Жѣнка мовчки послухала. Присѣли. Дитина, що зачала дрожати вѣдъ зимна, якось сумно дивила ся и кривила ся мовъ на плачь.

— Насте, — сказавъ Кудеяръ — ты нѣ въ чомъ не виновата, ты была въ неволи... Теперь все мнѣнуло, а тебе приймаю за таку жѣнку, яку взявъ вѣдъ покбйного, царство ему небесне, Якова Тишенка. Але сей бурсмавскій выродокъ опоганивъ твою утробу; я не можу назвати его дитиною, не можу его любити... Сама подумай, чи се можливе? Сего чоловікъ не вытримае! Ты, мати, то тобѣ его й жаль! О такъ, Насте, тобѣ его жаль, а менѣ жаль тебе и нѣчого робити. Выбирай теперь, що хочешъ; хто тобѣ милѣйшій, кого тобѣ ббльше жаль? Мене чи твого сына, що его тобѣ вороги насильно накиннули? Коли я тобѣ милѣйшій, то я зарѣжу дитину и жий зб мною по давному якъ жѣнка, а я цѣле жите не згадаю тобѣ про него и нѣкому не дозволю тебе осуджати; а коли тобѣ ббльше жаль дитины, то вѣчна намъ зъ тобою розлука: я злого нѣчогъ не зроблю нѣ тобѣ нѣ дитинѣ, дамъ грошей и вышлю до Черкасъ; тамъ нашъ хуторъ — вѣнъ твой, бо по батькови тобѣ дбставъ ся, тамъ проживай, плекай дитину а мене не знай на

вѣкъ. Вже я не твоѣ а ты не моя, не почувшь про мене, а я не хочу о тобѣ чути. Або такъ або сякъ; выбирай!

— Юрку, Юрку, та якъ менѣ розлучити ся зъ тобою, — заголосила жѣнка — коли я пять лѣтъ плакала за тобою и въ день и въ ночи, про тебе толькѣ и думала; не надѣяла ся я бѣдна такого щастя, Богъ несподѣвано наславъ, то и якъ менѣ вырѣкати ся такого щастя?... Менѣ теперъ зъ тобою розлучити ся, все одно, що назадъ вертати въ татарску неволю!

— Но то попрощай ся зъ сыномъ, — сказавъ Кудеяръ — я его зарѣжу.

— Юрку, Богъ зъ тобою! Христе святыи, Юрку! За що-жь? Чимъ оно провинило ся?

— Коли жаль дитины, забирай ся зъ нею — вѣдповѣвъ Кудеяръ — а про мене вже бѣльше нѣколи не почувшь.

— Юрку, — кричала Настя — не проганий мене, помилуй свою Настю. Я не то жѣнкою, а невѣльницею буду тобѣ... Юрку, може бути, що я не гѣдна бути по давному твоею жѣнкою, то позволь, мое сердце, жити у тебе въ неволи; жени ся, возьми другу, а мене для неѣ за наймичку возьми. Юрку, Юрку, лишъ кобы менѣ бути при тобѣ недалеко, толькѣ дивити ся на тебе — Боже, я не бачила тебе пять лѣтъ, а може и бѣльше... такъ ...не тямлю, горе память вѣдобрало. Юрку, кобы ты знавъ, що перетерпѣла твоя бѣдна Настя... Ты добрый, Юрку, ты бы заплакавъ, коли бы побачивъ, якъ били, якъ мучили твою Настю. Тепе ь я тебе побачила, тебе мое сердце, а ты мене проганяешь... Юрку, Юрку, зжалъ ся, змилуй ся!

Настя впала ему до вѣгъ, хопилась вѣгъ, заливаючись слезами. Дитина, що вже и безъ того плакала

вѣдъ зима, почувши плачь матери, заревѣла на цѣле горло и несвѣдомо чѣвала ся ногъ козака.

— Насте, — сказавъ Кудеяръ — не плачь, не ридай, не голоси! Нѣчого не поможе, коли хочешъ зб мною жити по давному, дай менѣ зарѣзати дитину.

— Завб що си рѣзати, Юрку! Юрку! Она-жь тобѣ нѣчого не заподѣяла... Она маленька, дробонька, чи-жь не жаль си... Поглянь, якъ оно плаче; мое ты бѣдне зернятко, кланяй ся, проси, проси помилуваня, скажи: змилуй ся, я жити хочу, не убивай мене, я тобѣ нѣчого не заподѣяла... Юрку, ради Христа, не убивай си... Юрку, помилуй си, помилуй свою Настю! Я ему мати, я буду плакати, тужити за нею.

— Поплачешъ, перестанешъ, забудешъ... — сказавъ Юрїй — а може Богъ поблагословить, дасть намъ свою дитину, ты будешъ си голубити и я зъ тобою; я буду си любити. А на сю не можу дивити ся. Она бусурманьска, насильна... та що ѣ балакати! Я вже тобѣ сказавъ; инакше не буде: або зарѣжу дитину, або забирай ся зъ нею на вѣки вѣдъ мене — або сякъ або такъ.

— Завб що си убивати, Юрку? Си возьмутъ добрі люди. Ось тамъ, у дворѣ, куды насъ пригнали, священникъ, якїйсъ добрый, говоривъ зб мною, обѣцявъ взяти дитину, охрестити; най бере, най сховае си такъ, щобы мы про ню ѣ не чули. Ты его нѣколи не побачишь, нѣколи про него не почувшь; я сама не буду розвѣдувати ся, де вѣбъ, що зъ нимъ дѣе ся. Чи се не те саме, що жие, або що померъ, ты его не увидишь, а я присягну тобѣ въ церквѣ, на святой хрестъ, що не буду не то бачитись зъ нимъ, але ѣ думати про него. Тбльки не рѣжь дитини, не убивай душъ невинной.

— Яка то душа у него, бусурманьского, не хрещеного; що жалувати, туды и дорога!

— Ёи охрестятъ. Юрку, не грѣши, не бери на душу тяжкого грѣха. Нѣ, Юрку, се погано, се не по бо-жому... Юрку, ты добрый, ты схаменешь ся, ты самъ жалувати будешь, що погубивъ еи... Ёй Богу, Юрку, будешь самъ жалувати. Се ты такъ зъ-горяча говоришь. Послухай мене... Нѣ, мене не слухай, я проста, глупа баба. Порадь ся зъ розумными людьми, поспытай бо-жого священника, що вѣнъ тобѣ скаже? Чи велить зарѣ-зати дитину? Поспытай, поспытай! Коли скаже: убий еи, тогдѣ убивай, а вѣнъ скаже: не убивай, Юрку, не губи свои душѣ. Пѣдожди, прошу тебе, поспытай напе-редъ священника.

— Чого менѣ попѣвъ пытати? — сказавъ Юрій. Мало чого попѣ не скаже: вѣнъ велить взяти менѣ его за сына! А якъ менѣ его брати, коли сердце вѣдвертае ся, коли я не можу на него дивити ся? И люде будутъ мене встыдати ся, глумитись стануть. Ади — скажуть — Кудеяръ татарчука няньчить. Нѣ, нѣ, я такого всты-ду не перенѣсь бы. А вѣддати мѣжь чужахъ людей! Коли ты будешь знати, що вѣнъ живой, все таки бу-дешь про него думати, станешь побивати ся и сама собѣ скажешь: та се таки мѣй сынокъ! И тогдѣ забagne ся тобѣ его побачити. А сего не хочу.

— Ёй Богу, нѣ, ось тобѣ хрестъ, Юрку; нѣколи, поки мого житя, не захочу, не побачу, забуду...

— Выросте, довѣдае ся, прийде до тебе, до мене, а тогдѣ ще гѣрше буде, коли его великого зарѣжу. А вѣнъ ще може бути и добрымъ чоловікомъ стане, у ме-не же все таен кровь закипить: якъ побачу, такъ и зарѣжу; тогдѣ наберусь ще бѣльшого грѣха, бо хреще-ного, а може й доброго чоловіка зарѣжу. Теперъ же, доки вѣнъ поганий, то що вѣнъ? Нехрещеный, то такъ чамо мовь звѣръ! Нѣ, Насте, я на се не пристану, щобы

вѣддати его въ чужій руки. Сказаного не вѣдкличу: або дай дитину зарѣзати, або забирай ся зъ нею вѣдъ мене на вѣки.

— Боже, мѡй Боже! На що ты, Господи, вызволивъ мене зъ тяжкоа неволя? Лѣпше було менѣ умерти въ бусурманьскѡй земли въ кайданахъ...

— Чого на Бога карѣкати? — сказавъ Кудеяръ. — Коли тобѣ такъ жалъ дитины, значить, ты любишь сего бусурманьского выродка ббльше якъ мене. Богъ зъ тобою, я тобѣ не ворогъ, не местникъ. Иди зъ нимъ у хутбръ, жий собѣ зъ нимъ, а заочешь вийти за мужъ за иншого, то се вѣдъ твои воля, я буду просити, щобы владика давъ тобѣ дозволъ. А я... я пѡйду на бусурманъ. Може бути, Богъ дозволить положити душу за вѣру християньску. А тобѣ найму пѡдводу, дамъ козаковъ проводити тебе, выпрошу у царя черезъ князя грамоту на перевѣздъ, щобы тебе нѣгде не затримали. Ходѣмъ заразъ. Твоя дитина буде тогдѣ жити.

— Нѣ, нѣ, мѡй милый, мѡй единственный, мое солнце, мое щастя, мое сердце! Я вѣдъ тебе не пѡйду. Я зъ тобою буду. Не проганяй мене!

— Но то дай зарѣзати дитину.

— Юрку, Юрку, змилуй ся...

Настя упала на землю и голосила; дитина ревѣла.

— Говори скорше — сказавъ Кудеяръ. — Скажи послѣдне слово, чи забираешъ ся вѣдъ мене зъ дитиною, чи лишаешъ ся зб мною?

— Лишаюсь, лишаюсь зъ тобою, безъ тебе я жити не хочу — кричала Настя.

— Давай зарѣзати дитину.

— Возьми — сказала Настя, опѣсля скрикцула и припала головою до пня.

— Отсе жѣвка, отсе скарбъ — сказавъ Юрїй. —

О, моя дорога! Ну, чи є на свѣтѣ друга така женщина!

Вбнѣ поцѣлувавъ жѣнку въ голову, вбдтакъ взявъ дитину за руку и хотѣвъ вести.

Дитина, немовъ вбдчуваючи инстинктовно, що єму заповдѣ ся якась лихо, сильнѣйше заревѣла и зачала упирати ся. Настя живо пбдняла голову, а побачивши, що Кудеарь забирає вбдъ неи дитину, кинулась до него, схопила за руку и кричала:

— Юрку, Юрку, змилуй ся, Христа ради!

— Зновъ! — сказавъ Кудеарь. — То даєшь, то вбдбравашъ дитину. Возьми-жь собѣ еи и забирай ся вбдъ мене. Ходѣмъ сейчасъ до мѣста. А ще нинѣ поѣдешъ зъ дитиною на Украину.'

Пбйшовъ лѣсомъ въ напрямѣ до мѣста. Настя стояла. Дитина пбдбѣгла до неи, немовъ глядаючи ратунку. Кудеарь, вбдбйшовши вблѣканацять крокбвъ, обернувъ ся.

— Ходи за мною — грбмко крикнувъ — ходи, кажу, скорше ходи. Сказано тобѣ — не буде внакше. Ходи. Нанимаю пбдводу; ты поѣдешъ сегодня на Украину. Ходи.

Прискоривъ ходу. Настя пбшла за нимъ. Дитина бѣгла за матерію.

— Нѣ, нѣ, — скрикнула Настя — нѣ, Юрку, нѣ-коли, я твоя, не покину тебе, не розлучу ся зъ тобою... Ты мбй... не проганай мене... Бери еи... роби зъ нею, що хочешъ. Боже мбй, Боже мбй!

— Вбддаєшь дитину?

— Вбддаю..

Кудеарь пбдбѣгъ до дитини, схопивъ еи на руки и пбгнавъ въ лѣсъ.

Настя стояла немовъ вкопана, задомъ до лѣса, куды понѣсь Кудеарь дитину; она дивила ся въ небо шептаючи молитву... Наразъ до еи ушей доиѣсь ся пе-

реймаючій крикъ дитины. У Настѣ подкосились ноги, задрожало сердце, по тѣлу перебѣгъ морозъ, усе въ нѣй зашмерло; въ очехъ потемнѣло. Настя упала безъ чувства.

Кудеяръ перерѣзавши дитинѣ горло, зачавъ розглядати ся, де ея похоронити, а побачивши мѣжь деревами заглублене, добувъ шаблѣ, розкинувъ снѣгъ и зачавъ копати землю. Земля мало ще замерала. При своѣй силѣ Кудеяръ скоро выкопавъ яму зъ-на два локтѣ, положивъ въ нѣй трупъ дитины, присыпавъ землю, накинувъ хворосту и заго нувъ снѣгомъ. Покѣчивши роботу, скоро пѣйшовъ до жѣвкы.

Прочунавши зъ першого болю, бѣдна Настя сидѣла на снѣгу въ якѣйс задумѣ. Кудеяръ взявъ ея за руку, припѣднявъ и сказавъ:

— Усе покѣчене. Ходѣмъ, сердце, въ городъ.

Настя не промовила нѣ слова и пѣйшла, опираючись на его рамя.

VII.

Козацкій батько.

Кудеяръ зъ жѣвкою стоявъ передъ Вишневецкимъ въ тѣй свѣтлицы у священника Николаѣвскои церкви, зъ вѣдки князь выѣздивъ першій разъ до царя. Настя була одягнена не въ давний подертый кожухъ; на нѣй була гарна суконна юбка зъ густыми сѣрѣбными гудзиками, на головѣ футряна шапочка. Поверхъ накиннула шубку,

покрыту вишневымъ англійскимъ сукномъ. Кудеяръ, вернувши въ городъ, сейчасъ выбравъ ся на англійскій двѣръ и приодягнувъ жѣнку, на сколько выстало ему гроша, жалуючи, що въ Москвѣ не мѣгъ ея прибрати въ такий одягъ, въ якомъ, пѣсля звычайу свои рѣдной стороны, ходила она по Украинѣ. Шню ея прикрасило гарне намисто и коралъ та кѣльканацять крестѣвъ.

— Злодѣй, звѣръ лютый, а не чоловѣкъ! — говоривъ Вишневецкій. — Якъ твоя злодѣйска рука подняла ся на невинну дитину. Ироде проклятый! Вовчиця або медведица тебе знать родила, а не женщина. Ну, не хотѣвъ взяти его за сына, то вѣддавъ бы добрымъ людемъ; не всѣ же на бѣломъ свѣтѣ такий кровопійць, якъ ты. Ты може думаешь, що я тебе буду тримати? Не треба менѣ дѣтеубійникѣвъ, иродѣвъ. Коли-бъ ты бувъ лютый и немилосердный проти воргѣвъ, то честь, слава и хвала военному чоловѣкови. Але убивати дитину... безъ захисту, що вѣчимъ вѣдъ тебе не обороняе ся, тѣльки слѣзами и крикомъ... Злодѣю, злодѣю, чортѣвске насѣне! Забирай ся вѣдъ мене. Я тебе не хочу знати ты не атаманъ и не козаекъ, гляди службы у иншихъ. Ба ты думаешь, що тобѣ се даруютъ? Довѣдае ся царь, то думаешь, що помилуе тебе? У него въ краю не вѣльно убивати, а то ще й невинныхъ дѣтей. Тебе повѣсятъ, злодѣя, и буде кѣнець.

Кудеяръ мовчавъ та пѣсля звычайу глядѣвъ понуро на князя. Але Настя припала до ногъ князя.

— Князю, Димитріе Ивановичу, голубчику, змилуй ся, не гнѣвай ся, не губи его! Прости ему. Мене карай, а не его. Я виновата. Вѣнъ, голубчикъ, добрый, давъ менѣ до выбору: захочу, поѣду въ Черкасы зъ дитиною и тогдѣ вѣнъ нѣчого не заподѣе дитинѣ, тѣльки вже зъ

нами буде вѣчна розлука, а коли хочу зъ нимъ жити по давному, щобъ вѣдала ему дитину зарѣзати. А менѣ легче було вѣдати дитину власними руками. Вѣнъ не насильно убивъ ея, я бѣльше провинила ся якъ Юрій.

— Чому-жь вы не вѣдали дитини вѣ чужій руки? Отець Сидьвестръ сказавъ тобѣ, глупа бабо, що вѣнъ ея возьме, охрестить, выховае и она бы вазъ нѣчого не вадила. Чому-жь вы, злодѣй, ея убили?

— Жѣнка зб слѣзми просила мене, чтобы я такъ зробивъ: вѣдавъ дитину вѣ чужій руки, але я на се не годивъ ся — сказавъ Кудеяръ.

— Що-жь, тобѣ крови дитиннои захотѣло ся, ты жиде проклятый?

— Не хотѣвъ, чтобы лишито ся на свѣтѣ таке, що опоганило непорочну утробу моя честной жѣнки — сказавъ Кудеяръ. — Коли она моя жѣнка, то най же не буде зъ нею такого, на що менѣ глянути стыдно. Князю, ты гнѣваешъ ся, але коли бъ тобѣ пришло бы бути на мѣсцѣ мѣсци, то те саме зробивъ бы. Коли бы сей бусурманскій выродокъ бувъ при житю, то хочъ бы вѣнъ бувъ на краю свѣта, не скбичилась бы мука нѣ моя нѣ жѣнки. Все-таки деколи и подумала бы про него, пожалувала бы и побачити захотѣла; а хочъ бы сего й не було, то я бы думавъ про ню, що она хоче видѣти его, приголубити, та сердивъ бы ся на ню безъ причины. Теперъ же, якъ его нема на свѣтѣ, и сорому на нѣй не лишито ся, якій противъ ея волѣ на ню упавъ, то моя Настя яка давнѣйше, така й теперъ. Вѣльно тобѣ, князю, зробити зб мною, що хочешъ, але не поступишь справедливо, коли изъ-за сего проженешъ мене, свого вѣршого дугу. А що ты, князю, сказавъ про царя, то ты и чувъ, якъ вѣнъ, будучи вѣ Тайниньскѣмъ, самъ, немовъ передвиджуючи, що зб мною стане ся, пытавъ ме-

не: що зроблю, коли найду жінку, и она буде зъ чужою дитиною, — та самъ и додавъ по татарски: кесимъ башка. Бачишь, князю, царь самъ зрозумѣвъ, що годъ инакше зробити. Одинокій выхдъ, щобы не лишило ся слѣду и памяти неволъ и сорому.

— Батеньку, голубе, — говорила Настя — не гнѣвай ся на мого Юрка. Прости ему; вбѣз тобѣ вѣрный слуга, такого не найдешь.

— И такъ вже велика для него ласка, — сказавъ Вишневецкій — що я не велѣвъ козацтву судити его, а то на певне вдрубали бы ему голову за убійство дитины! Най забрав ся вѣдъ мене. Я кажу — намъ козакамъ не треба продѣвъ.

— Батеньку, прости! — кланяючись до землѣ повторяла Настя.

— Бабо! — сказавъ Вишневецкій. — Я не зъ такихъ, що погнѣває ся, посердить ся, а вѣдтакъ розкисне вѣдъ бабскихъ слѣзъ. Я, що разъ скажу, такъ се и остане ся. Вы не загниете. Царь принявъ твого чоловіка на службу, посѣлбсть давъ. Ну, и жийте собѣ! а козакомъ ему не буде.

Въ ту пору дверь вдчинили ся. Увѣйшовъ царскій приставъ и сказавъ:

— Царь-государь вселаскаво приказавъ привести до него передъ яснѣ очѣ Юрія Кудеяра зъ жінкою, що въ полонѣ вднайшлася.

— Ось они! — сказавъ Вишневецкій.

VIII.

Царска ласка.

Въ тѣмъ часѣ, якъ Кудеяръ вывѣвъ зъ крымского двора жѣнку свою та дитину за мѣсто, Сильвестръ такожь зъ того крымского двора удавъ ся до царя и велѣвъ заявити, що прийшовъ донести про вельму важну справу. Царь тѣльки що пробудивъ ся зъ пообѣдного сну. Вонъ приказавъ закликати протопопа.

— Великій государю, — сказавъ Сильвестръ — твоѣй достойности заблаглось було привлекати мене грѣшного та поспытати про крымску вѣйну. Тогдѣ я сказавъ тобѣ, государю, таке слово: не имамъ указанія свыше, а вѣдъ себе говорити менѣ о такихъ дѣлахъ не годить ся, про се, на чѣмъ бояре и раднѣи люде розумѣють ся; нинѣ же, царю, явивъ ся знакъ божѣи и я приходжу донести про се твому величеству.

— Що? — сказавъ Иванъ, поблѣдши та дожидаючи чогось незвычайного, надприродного.

— Справдѣ знакъ божѣи, царю, — продовжавъ Сильвестръ. — Я вѣдавъ, великій царю, на крымскѣи двѣрѣ, щобы роздати милостивню мѣжь бѣднѣихъ полонникѣвъ, и довѣдавъ ся тамъ, що мѣжь тыми полонниками вѣднайшлаась жѣнка приѣхавшого зъ княземъ Вишневецкимъ атамана Юрѣи Кудеяра, а ты, великій государю, будучи въ Тайниньскѣи селѣ за-для своѣи государскои забавы, бувъ ласкавъ тому Юрѣю сказати: що коли вѣнъ найде свою полонену жѣнку и зъ нею разомъ приде передъ твоѣ царске величество, тогдѣ ты, великій государю, самъ зволишь ити зъ вѣйскомъ своѣи

на вѣйну, на крымского хана. Чи-жь се не палець бо-
жій, царю-государю, не указаніе свыше? Розсуди самъ
своимъ премудрымъ разумомъ. Чи се не чудо, чи не
знакъ?

Иванъ Василевичъ перекрестивъ ся.

Въ сѣй хвили ударили у дзвоны. Давонили на ве-
чѣрню.

— Чуешь, благочестивый царю, — сказавъ Силь-
вестръ — чуешь голосъ церкви на подтвержене монхъ
словъ.

Дзвонъ повторивъ ся.

— Уважай, о царю, — говоривъ Сильвестръ
торжественнымъ тономъ, — въ сѣмъ звуцѣ гомонитъ
слово: аминь! Уважай, царю!

Давнѣ ще разъ повторивъ ся.

Цареви пбдѣ впливомъ мовы Сильвестра справдѣ
почуло ся „аминь“ въ гомонѣ звона.

— Отче, отче! — сказавъ пораженный и зворуше-
ный Иванъ — вонствину божій мужъ еси! Прости менѣ
грѣшному, Христа ради! Я мавъ сумнѣвъ що-до тебе,
прости! Моли Бога за мене, щобы не вчисливъ менѣ
сего прѣгрѣшеня! Ходѣмъ на вечѣрню! Виджу палець
божій и разумѣю!

Цѣлый вечѣръ царь Иванъ бувъ переполоханный
и не пбшовъ до царицѣ, а приликавъ до себе зновъ
Сильвестра в слухавъ его науки.

На другій день представлявъ ся цареви посоль
Девлетъ-Гірея. Вбнѣ привѣзъ цареви дарунки, выголо-
сивъ промову въ имени свого володаря, впевнявъ о его
прихильности и просивъ заключити вѣчный миръ. Царь
мовчавъ. Думный дякъ Висковатый вѣдповѣвъ ему, що
вбдѣ крымскихъ людей наносилась державѣ російского
царства руина черезъ многі роки, крымскій люде нахо-

дили войною на государскіи города украинскіи дуже часто а людей московского государства забирали въ полонъ многіи тысячѣ, и его царске величество мали подѣтъмъ взглядомъ зѣ стороны крымского хана великій неприемности; а що теперь свѣтлѣйшій ханъ Девлетъ-Гирей бажае заключити вѣчный миръ, и то дѣло велике, и скоро, не подумавши, зробиць се дѣло нетревало, а великій государь не хоче проливу крови, и радо заключить миръ зъ крымскимъ ханомъ, чтобы лише було се тревало и непохитно. — Зъ тыми словами вѣдправлено зъ палаты ханьского посла, котрый зрозумѣвъ, що Москва буде его водити за вѣсь и прийдесь ему цѣли мѣсяцѣ жити въ крымскѣмъ дворѣ, подѣ надзоромъ пристава, неначе въ неволи, та выждати доки не покличуть его у дотычный приказъ; а покликавши, потолкуютъ, поспорять и зъ нѣчимъ вѣдправлять та на другій разъ вѣдложить, а за мѣсяцъ зновъ покличуть и рѣвножь нѣчого не порѣшати, лишь вѣдложить, а такъ буде робити ся кѣлька разѣвъ. На се Москва.

Царь сего дня вечеромъ заходивъ до царицѣ, але не говоривъ ѣй нѣчого про слравы, бувъ зъ нею якось холодный, а стрѣтивши ся зъ ея братьями, навѣтъ не поглянувъ на нихъ, и они зрозумѣли, що подувъ якійсь противный имъ вѣтеръ.

Привыкаючи до гадки о неминучѣй вѣйнѣ зъ Крымомъ, царь покликавъ до себе Адашевыхъ, Курбского, Серебряного и иншихъ прихильниковъ вѣины та зачавъ зъ ними нараджувати ся. Всѣ тѣшили ся тою перемѣною, всѣ зачали надѣятися, що настануть зновъ славы часы казанскіи.

Тамъ довѣдавъ ся царь, що Кудеяръ убивъ дятну свои жѣнки, и велѣвъ припровадити передъ себе Кудеяра зъ жѣнкою.

Ихъ привезли въ санихъ и провели у царскій комнаты. Зъ царемъ були Адашевъ и Курбскій.

Мужъ и жѣнка поклонились цареви до землѣ.

— Ты убивъ дитину. Чи се правда? — попытавъ царь вѣдъ разу.

— Правда, царю-государю — вѣдповѣвъ Кудеяръ.

— А чи знаешь се, що въ моѣмъ царствѣ за убійство карають смертію?

— Я поступивъ пѣсля твои мудрой рады, або радше пѣсля твоего приказу — сказавъ Кудеяръ. — Зволивъ ты, великій государю, будучи въ Тайниньскѣмъ, попытати мене: що буде тогдѣ, коли найду свою жѣнку зъ чужою дитиною вѣдъ бусурмана. Я не знавъ, государю, що тобѣ и вѣдповѣсти, длятого бо у мене разумъ помѣшавъ ся вѣдъ такого пытаня, а ты, государю, самъ зволивъ вѣдповѣсти: тогдѣ кесімъ башка! А коли я найшовъ свою жѣнку и зъ чужою дитиною, порозумѣвъ, що тобѣ, великому и мудрому государеву, дана вѣдъ Бога ласка приповѣсти се, що напередъ буде, и я зробивъ такъ, якъ ты, государю, самъ зволивъ вѣдповѣсти. Я полишивъ жѣнцѣ волю: хоче, лишеть ся дитина живою, за се зб мною вѣчна розлука, а хоче она зб мною жити — дитину зарѣжу. Она такъ любить мене, що выдалось їй лѣпше вѣддати дитину на смерть, а зб мною жити. Тожь я убивъ бусурманьского выродка, щобы жѣнку мою очистити зъ насильного сорому и зъ опоганеня бусурманьского.

— А ты, бабо, — запытавъ царь Настѣ — що менѣ скажешь? Чи вѣнъ силою взявъ у тебе дитину и убивъ, чи ты сама на се пристала?

— Мужъ — сказала Настя — полишивъ менѣ до волѣ: ити въ свою рѣдну сторону зъ дитиною и хотѣвъ дати грошей, а я не згодила ся, длятого, що не хотѣла

бути у вѣчной розлучѣ зъ мужемъ. Я сама вѣдала ему дитину.

— Значить ся, вы обое провинились! — сказавъ царь.

— Нѣ, государю, я виновата — сказала Настя. — Я привела ему чужу дитину. Ино Богъ бачить, що се було по крайной неволи, по насильствѣ.

— Значить ся — сказавъ царь — карати треба тебе; але бо твой мужъ говорить правду, я сказавъ ему таке слово: кесимъ башка! Вѣнъ зробивъ пѣсля моего слова. Я тогдѣ не думавъ, щобы таке стало ся, щобы вѣнъ нашовъ свою жѣнку, а Богъ зарядивъ такъ, якъ чоловікъ и не думав. Значить, на се воля божа, а ббльше виноватымъ якъ вы обое виходить. — я, вашъ государь, що прорѣкъ таке слово. А царске слово незмѣнне. И ддятого не буде нѣякои кары для васъ обоихъ. Жийте въ любви и згодѣ, дѣтей добра навчайте, а зъ нашої стороны будете зазнавати ласки до кбнця своего жия. Обдарували мы тебе, Юріе, посѣлостію въ Бѣлевекѣмъ околѣ, даруемо вамъ ще сорокъ соболѣвъ и сто рублѣвъ грбшми на побудоване.

Мужъ и жѣнка поклонили ся.

— Теперь — продолжавъ царь — вѣдте у свою посѣлбсть та уладьте хаяяйство Зъ весною, Богъ поможете, мы зъ тобою, Кудеяре, пбйдемо на бусурманъ; але що ты одинъ и у тебе нема нѣ братѣвъ, нѣ своякѣвъ, нѣ сынѣвъ дорослыхъ, то мы тебе ббльше въ походы не станемо высылати, тому щобы за-для частои и довгой розлуки твоя посѣлбсть не попала въ руину. Одинъ походъ зъ нами зробишь и будешъ жияти у себе на селѣ. А що, бабо, рада, не ббй ся, мы у тебе мужа не станемо брати.

Мужъ и жѣнка поклонили ся до землѣ.

— Ну, їдьте зъ Богомъ!

Зъ радѣстнымъ сердцемъ вышовъ Кудеяръ вѣдъ царя, втѣшенный его ласкою, але его журивъ гнѣвъ Вишневецкого; вѣнъ привыкъ уважати князя своимъ батькомъ; ему заблагось за яку небудь цѣну придбати у него прощенья.

Кудеяръ пѣйшовъ до князя. Вишневецкого не було дома; Кудеяръ ставъ при воротахъ, щобы заждати, коли князь буде вертати. Князь надѣхавъ въ саняхъ разомъ зъ Даниломъ Адашевымъ, а переїздаючи побѣчь стоячого Кудеяра, удавъ, що его не бачить. Кудеяръ вѣйшовъ за нимъ на ганокъ и попросивъ козака, щобы давъ знати про него.

Козакъ пѣйшовъ до князя и за кѣлька хвиль вернувшись, сказавъ Кудеярови:

— Князь Дмитро приказавъ тобѣ, щобы ты нѣколи до него не заходивъ, бо ты вже бѣльше не козакъ; нѣ князь нѣ козацка громада не хотять, щобы ты бувъ козакомъ. Ты принятый на службу его царского величества и вѣдзначеный дворянствомъ; теперь ты чоловікъ не козацкій а московскій, а коли маєшь яку справу, то иди до заряду, а до козацкого войска тобѣ засѣ.

Давнѣйше стѣлькн лѣтъ Кудеяръ мавъ завсѣгды доступъ до князя, хочъ бы навѣтъ въ ночи пришовъ, а теперь князь не хоче анѣ его бачити анѣ зъ нимъ говорити. Нѣчого робити!

Кудеяръ зачавъ выбирати ся на подаровану посылѣсть. Не знаючи московскихъ порядковъ, вѣнъ звернувъ ся до дьяка Висковатого, котрого добре лице ему подобалось; сей повчивъ его, що зробити, и самъ обѣщавъ походити за нимъ въ дотычнѣмъ приказѣ. Знаючи, що государь дуже ласкавъ для Кудеяра, въ приказѣ не

стали проволѣкати его справы, якъ се було въ звычайу, вызначили ему найлѣпшу посѣлбсть зъ тыхъ, що мали роздавати ся, выдали записну грамоту на мужикбвъ и указъ бѣлевскому намѣстникови, щобы вбддавъ Кудеярови посѣлбсть.

Ставъ Кудеяръ ладити ся, накупивъ всякого добра для своего будущого дому: образбвъ, скринь, полотно, сукна, ножѣвъ, ложекъ, чарокъ, поясбвъ, сѣдель, упряжи, купивъ санѣ и двѣ пары коней, взявъ въ назмъ людей; набивались до него приходившїи зъ татарскимъ полономъ люде, але вбнъ ихъ не взявъ, бо они бы могли пбанати его жѣнку. Вбнъ взявъ увбльненого зъ крепацтва вбгца зъ сыномъ и невѣсткою та своякомъ, а они дали грамоту служити у него до кбнца своего житя.

Выбираючись вбдѣхати, Кудеяръ забажавъ ще разъ попробувати перепросити Вишневецкого. Не смѣючи ити до него, вбнъ звернувъ ся до Данила Адашева, надѣючись на его приязнь зъ княземъ. Данило, для всѣхъ ласкавый и отвертый, пожалувавъ его та обѣцявъ промовити за нимъ у князя, щобы бодай простивъ вину Кудеярови. Данило велѣвъ ему прийти на другїи день по вбдповѣдъ князя.

Кудеяръ явивъ ся у Данила въ означенбмъ часѣ.

— Нѣчого не зробишь зъ княземъ Димитріемъ Ивановичемъ — сказавъ Данило; — выдае ся добродушнымъ и ласкавымъ, а вбнъ неподатливый. Вбдъ давна говорить, такъ водить ся въ козацтвѣ, що за всяке убїяство, заподѣяне не въ бою, назначена смертна кара; такъ оно було такъ оно и буде до сєи поры, доки козацтво не минеь на свѣтѣ. Богато вже, що я его живого на свѣтѣ выпустивъ, а се сталоь длятого, бо Кудеяръ вже не нашъ, а зачислений царемъ мѣжь дворянъ; коли бы я полишивъ его въ козацкбй громадѣ, або зъ нимъ

ласкаво оббйшовъ ся, тогдѣ бы не було ладу у насъ въ козацтвѣ, одинъ другого уба а вѣдтакъ скаже: прости менѣ, якъ простивъ Кудеярови... Ты, говоритъ князь, не вставляй ся за нимъ до мене, ба не то не вставляй ся, але навѣтъ его имени нѣколи не згадуй. Не хочу его бачити, не хочу про него и чути, чи живе вѣнъ на свѣтѣ, чи нѣ.

Нѣчого не лишалось Кудеярови. Вѣнъ повѣхавъ въ жѣнкою и куплеными холопами у свою посѣлбеть.

IX.

Дѣдичь.

Приѣхавъ Кудеяръ прямо у Бѣлевъ, явивъ ся у намѣстника зъ указомъ и записною грамотою, та подавъ ему въ дарунку двѣ пары соболѣвъ. Намѣстникъ вынайшовъ пѣсля книгъ посѣлбеть и выправивъ туды разомъ зъ Кудеяромъ сына боярского, щобы наказавъ мужикамъ послухъ.

Въ селѣ, вѣдданѣмъ Кудеярови, було трицять пять замешкалыхъ мужицкихъ хатъ, а пятнадцать хатъ порожныхъ, зъ котрыхъ выйшли мужики, а теперъ на нихъ мѣсце выжидали новыхъ. Посѣлбеть остала безъ властителя по смерти бездѣтного дѣдича, котрого вдова дѣстала въ доживотѣ двѣрѣ свого мужа; длятого мусѣвъ Кудеяръ будувати собѣ новый двѣрѣ, а поки що примѣстивъ ся въ мужицкѣй хатѣ. Скликали мужикѣвъ, прочитали грамоту о послуху; въ нѣй наказувало ся, щобы

они служили своему дѣдичеву, робили всяку роботу, яку прикаже, та платили дачку, яку на нихъ наложить. На знакъ царской ласки дозволяло ся новому дѣдичеву гонити горѣвку, варити пиво и мѣдъ для себе а не на продажу. Кудеяръ заявивъ, що дозволяє мужикамъ на свята, весѣля и хрестины брати зъ двора своего напитки и самымъ варити брагу, буде для нихъ ласкавый, але чтобы и они не лѣнували ся робити та були послушнѣй. Мужики дивились на него скося. Одно се, що вѣнь бувъ новый дѣдичъ, и якій бы вѣнь и ривъхавъ — усе однаково, они дивились бы на нового вовкомъ, а Кудеяръ зъ першого погляду не дуже то й мѣгъ подобати ся. Ёго навислѣ брови, постѣйно суворый поглядъ, грубѣи губы, немовъ не надаючѣи ся до смѣху, грубѣи черты лица, грѣмкѣи голосъ, — все вказувало, що зъ тымъ чоловікомъ не легка справа; ихъ поражавъ навѣтъ способъ говореня Кудеяра и его жѣнки; мужики догадували ся, що тѣ паны зъ-вѣдкисъ зъ далека, не тутешнѣи, отже и порядки у нихъ не будутъ такѣи, „Дѣдичъ нашъ покѣйный — говорили — царство е у небесне, нашъ бувъ, а сей щось то не такъ!“

Кудеяръ взявъ ся за роботу, пѣгнавъ мужикѣвъ рубати лѣсъ, рѣзати матерѣяль; зачалась будова. Самъ дѣдичъ взявъ за сокиру, и якъ зачавъ рубати, якъ стали вѣдъ его ударѣвъ падати столѣтнѣи дерева, то мужики ажъ губы порозаявляли. „Та сей, братя, — говорили — за насъ десятохъ стане, що то за сила! Се щось не самовитого! Якъ може звычайный чоловікъ мати таку силу!“ Мужики готовѣи були згодити ся, що ихъ новый дѣдичъ характерникъ и знае ся зъ чортомъ, если бы вѣнь бувъ не повъхавъ першой недѣлѣ до церкви, що стояла вѣдъ его сѣльця зъ пѣвтора милѣ, та те саме повторивъ и слѣдуючого тыжня. Не позволявъ вѣнь

мужикамъ нѣ на жарты нѣ на дотепы зъ собою ; нѣ-чого не скаже мужикови по-надъ се, що вѣдносило ся до роботы, а скаже завсѣгды не богато ; якъ рано встае то и всѣхъ побудить ; выпочинку на робогѣ майже не дае и самъ не вѣдопочивае, за те бѣльше якъ три днѣ на тыждень не поше нѣкого на роботу, а въ свято не вы-сылае и самъ не иде. Таке поведеие и способъ житя наказували мужикамъ поважати и бояти ся, и они спра-вдѣ слухали, не стараючыся его въ нѣчѣмъ перехитрити. Жѣнка Кудеяра була такожь безпрерывно при роботѣ, велѣла бабамъ прати бѣле, варити страву, прати, шити, а сама всего наглядала.

Небавомъ станувъ для дѣвдича домикъ о трехъ комнатахъ : одна зъ великою печію на кухню, друга — гарна свѣтлиця зъ печію зъ кафѣвъ, закупленыхъ на-рокомъ въ Москвѣ, а третя для господаря и господинѣ. По верхъ дому бувъ добудованный алькирикъ. Дѣмъ бувъ вскрытый березою ; внутрь уставлено лавки домашнои роботы, се була й вся обстава въ домѣ помѣщика. Обра-зы, привезені зъ Москвы, и нѣвелике металічне зеркало, куплене у Англійцѣвъ, прикрашали свѣтлицю ; на поли-цяхъ була розставлена потрібна домашна посудина : она була оловяна а тѣльки три сѣрбнѣ чарочки и квѣшь, да-рунокъ царя, свѣтля ся ; по стѣнахъ свѣтлицѣ розвѣ-сивъ Кудеяръ свою збрую и панцирь зъ шеломомъ ; въ другѣй комнатѣ була постѣль, зложена зъ мѣшка на-пханого соломою, замѣсть черины, и чотирохъ подушокъ. Велика скриня, въ котрѣй було зложено его и жѣнчине платѣ, стояла въ кутѣ, поблыскуючи новымъ окованемъ и великою висячою колодкою. Кудеяръ и жѣнка дуже жалували, що не могли побѣлвити стѣнъ своєї новои хаты, посли рѣдного звычайю, але доси не було нѣ май-стрѣвъ нѣ вапна въ околицѣ. Для службы була побудо-

вана невелика челядна хата; крѣмъ неи стояли ще шпѣхлѣрь, стаїня для коней и на худобу. Господарь загадувавъ побудувати пивоварню, але вѣдложивъ се на пѣанѣйше. Дѣбръ огородили плотомъ. Коли все було готове, покликали священника, вѣдправили молебень зъ водосвятѣмъ, наварили браги, меду, накупили вина, порѣзали баранбѣвъ; для вѣхъ мужицѣвъ поставили обѣдъ и гостиву; справили усе якъ слѣдъ.

На Благовѣщене бувъ въ Бѣлевѣ ярмарокъ. Кудеяръ поѣхавъ купити худобу, плуги, бороны, колеса, и довѣдавъ ся, що князь Вишневецкій находить ся въ городѣ, вѣдданомъ ему пѣдъ зарядъ; его тягнуло до воеводы и вѣнъ рѣшивъ ся ще разъ попробувати его перепросити. Вѣнъ звернувъ ся до своего бывшего товариша, козацкого атамана и просивъ поговорити про се зъ княземъ. Атаманъ волилъ его просьбу и донѣсь Кудеярови таке:

— Нахмуривъ ся и розсердивъ ся на мене князь, коли я згадавъ про тебе. Въ Бѣлевѣ є намѣстникъ, сказавъ вѣнъ; сей воевода занимає ся дворянами и дѣтьми боярскими и всею царскою службою, а менѣ государь зволилъ вѣддати пѣдъ управу ино дворовѣ села и оселѣ, котрѣ вѣддано козакамъ. Най дѣдичъ иде до своего воеводы, коли має яку справу, а мене се анѣ болить анѣ пече... А про Кудеяра щобъ менѣ нѣхто не поваживъ ся нѣ слова сказати.

Кудеяръ вернувъ въ свое село, рѣшившись въ души вже сѣльше нѣколи не удавати ся до упертого князя. Наступила весна. Скѣачила ся санна. Дѣдичъ роздѣливъ свои поля и роботу, — одну часть назначивъ пѣдъ засѣвъ збѣжа для двора; мужики були обовязанѣ засѣяти, зжати, звести и вымолотити; друга часть була роздана мужикамъ за ихъ роботу, а третя вѣддавала ся

имъ въ наемъ, за що платили они найчастѣйше въ натурѣ: зббжемъ, крупами, сыромъ, яйцами, баранами, дробомъ, пряжею, бо грошъ були рѣдкостію. Вразъ зъ полями були роздѣлені сѣножати и лѣсы.

Зачались весняні работы въ поли, але Кудеярови вже нѣякъ було ихъ доглядати и покбичити; вѣнъ передавъ доглядъ жѣвнцѣ, а самъ зъ дня на день дожидавъ, коли то его покличуть въ похѣдъ. Козакъ, що недавно ще не знавъ иншого бажаня крѣмъ бою зъ ворогами, ставъ привыкати до спокбйного життя; вѣнъ чувъ, що ему не хотѣло ся ити въ похѣдъ, що о много лѣпше було бы лишити ся ему въ своѣмъ новѣмъ затишку зъ любою жѣвкою, котра вернула ся ему по такихъ пригодахъ. Дуже короткими выдавались ему тѣ кѣлька мѣсяцѣвъ, якѣ зъ нею провѣвъ, але Кудеяръ вѣдганявъ вѣдъ себе те чувство, встыдаючиь и уважаючи се негѣднымъ чести вояка, а найбѣльше старавъ ся не показувати жѣвнцѣ сего, що ворушилось въ его души, бо навѣтъ самъ царь обѣцявъ не кликати его бѣльше якъ одинъ разъ въ похѣдъ. Тымчасомъ мимо волѣ насувалась ему гадка: а що если пѣйду въ похѣдъ и не вернусь туды, не побачу мои Настѣ, зновъ настане розлука, може й забють на вѣнцѣ, а она бѣдна буде горювати! Вѣнъ старавъ ся позбути ся тыхъ гадокъ, покладаючи всю надѣю на Бога: „не може бути — говоривъ вѣнъ до себе — щобъ Господь наславъ на насъ новѣ муки, бо мы ихъ досыть перетерпѣли; чейже Вѣнъ милосердный, звернувъ менѣ мою Настю, коли я и не думаю и не надѣявъ ся!“ Такъ ворушила ся душа геройска, а коли Настя призадумалась и зачинала говорити ему про якѣ небудь будучѣ небезпечности, вѣнъ суворо говоривъ: „ну, бабо, нема въ тебе сорому; чи-жь можна жѣвнцѣ вояка про таке думати“.

Вкбнци разъ вечеромъ, коли Кудеаръ по деннбй работъ засѣдавъ зъ Настею до вечерѣ, приѣхавъ верхомъ на кони до нового двора посламець вѣдъ воеводы, бѣлевскій пушкаръ, зъ приказомъ, щобы безъ проволокн явивъ ся въ городѣ, забравши въ похѣдъ двоухъ людей на коняхъ.

Погостивъ Кудеаръ зловѣщего посланца розлуки зъ Настею и зачавъ заразъ выбиратися. Рано осѣдлано и навючено два конѣ пѣдъ верхъ: оденъ для нанятого хлопця а другій мавъ ити разомъ зъ нимъ. Тамъ бувъ и мѣшокъ зъ бѣлемъ и платемъ и мѣшокъ зъ харчемъ: сушарамн, крупамн, сушеною рыбою и т. п. та ящикъ на пороухъ и кулъ. Самъ Кудеаръ досѣвъ на татарского коня чистой крови, на котрѣмъ прибувъ зъ Украйны до Москвы. Заложили крѣмъ того вѣзъ и Настя поѣхала проводити своего Юрка.

Воевода вѣддавъ имъ на примѣщене въ городѣ хату та повѣдомивъ, що пѣсля царского указа велено ему чимъ скорше зѣбрати дѣвдичѣвъ бѣлевского околу, дворянъ и сынѣвъ боярскихъ та выправити до Данила Адашева надъ рѣкою Псьоломъ, а провѣдъ надъ нимн вѣдати Кудеяровн. „Ось — говоривъ зъ поважанемъ воевода — якій царь-государь для тебе, Юрїя, ласкавий: въ грамотѣ вѣдъ заряду воинного написано высылати такихъ, що мають дѣтей, братѣвъ и своякѣвъ, а у кого ихъ нема, тыхъ не высылати, щобы зъ причины довшон розлуки не було страты въ хазайствѣ, крѣмъ одинокого Юрїя Кудеяра, а ему, Юркови, приликавши его до себе, сказати, що ему снмъ разомъ бути въ походѣ до осени, а коли верне ся въ осени то его въ-друге не высылати.“ Кудеаръ пѣзнавъ, що царъ памятае на него, и тѣшивъ ся. Настн рѣвножь було вѣдрадн, що по крайнѣй мѣрѣ лишася їй надѣя побачити скоро своего

Юрка, хочь тяжка думка налягла ей душу, що и до осени неодно може лучити ся.

Одинъ за другимъ зъѣздили ся дѣдичѣ. Воевода записувавъ прибывшихъ и вѣдававъ подѣ провѣдъ Кудеярови; опѣсля коли наспѣвъ послѣднѣй речинець наказаннѣ въ грамотѣ, день осьмого мая, воевода приказавъ писареви зазначити въ списѣ всѣхъ не прибывшихъ, щобы донести про нихъ окремо до заряду, та оповѣстивъ, що на другѣй день, въ свято чудотворца Николая, треба вступати въ походѣ.

Раннимъ ранкомъ всѣ збрали ся въ церквѣ и по всеночнѣмъ протоплѣ вѣдправивъ молебень та кропивъ св. водою знамена и войско. Поднявъ ся плачь жѣножь и дѣтей. Настя не буда мѣжь ними; она тихо сидѣла ч хатѣ; коли-жь при звуцѣ трубъ, ударахъ въ бубны и звуцѣ дзвонѣвъ зачало войско выѣздити, Кудеяръ вбѣгъ до хаты, пригорнувъ крѣпко до грудей Настю, вырвавъ ся зъ ей обнятѣй, скочивъ на коня и пустивъ ся здоганяти походѣ.

Вернула Настя въ свою оселю. Сумно стало ѣй въ самотнѣмъ новѣмъ дворѣ; слѣзы наплывали до очей, але она старала ся представити собѣ, якъ ей дорогѣй Юрко верне въ осени, якъ она выбѣгне ему на зустрѣчь, лка то буде радбсть... А тымчасомъ якѣйсъ зловѣщѣй голосѣ разъ-въ-разъ шептавъ ѣй: будешь ждати его цѣлу осѣнь, будешь ждати и зиму, будешь ждати и друге яѣто и осѣнь и зиму, и дальше будешь ждати, ждати ждати...

X.

П о х ђ д њ.

При горлѣ рѣки Псьола вже вѣдъ давна веде ся пильна работа. Много народу вештае ся туды и сюды зъ сокирами, мотыками, молотами; обтесують трамы, рѣжуть дошки, збивають цѣвоками, выдовбують величезнѣи пнѣ дубовѣ, будують судна всякои величини — и байдаки и дарабы и малѣ човна. На березѣ на великѣмъ просторѣ розложили ся шатры, салашѣ; стоятъ возы, ржуть конѣ, ревуть волю, блеють вѣвцѣ, мекають козы, гѣгають гуси. Продавцѣ въ салашахъ торгують харчемъ, горятъ костры зъ кѣтлами; разъ-въ-разъ прибувають верхомъ и пѣшки военнѣи люде, приѣзжаютъ возы налаштованѣи сухарями, крупами, сушеною рыбою, вудженымъ мясомъ, чѣсникомъ, горохомъ; чимъ разъ ширшае рукомый городъ, збѣльшае ся его населене.

Ось и Кудеяръ прибувъ зъ своими бѣлевцами, розложивъ ся таборомъ, розпустивъ шатро, привезене на конн, и удавъ ся до Данила Адашева.

— Витай, витай, силачу, — сказавъ Данило — якъ жило ся на новѣи осели? А що, правда, гарно було, коли бувъ спокѣи? Ха, ха, ха! Мабуть не хотѣло ся розлучати зъ теплымъ кутикомъ и зъ жѣнкою? О, зима, зима! Ино розлѣнивить насъ, военныхъ людей; якъ весною прийде ся розпростерти свои крылця, то й жаль покидати гнѣзда, але якъ чоловѣкъ розгуляе ся, то ажъ любо на широкѣмъ свѣтѣ. Ну, товаришу, бачишь, що Богъ давъ? На нашѣмъ таки стало. А всео черезъ тебе; ты орудѣ Боже! Коли-бъ тебе не було, то не бути й се-

му походу. А теперь дѣло иде не на жарты. Вишневецкій поплывъ по Дону, а намъ плыти по Днѣпру, самъ же государь иде зъ великимъ вѣйскомъ на Перекопъ; ударимо разомъ на проклятыхъ зъ трехъ бокѡвъ, руками окальныхъ схопимо, придетъ конецъ крымскому царству, придетъ... Пригадаемо проклятымъ слезы и муки христіанскіѣ. Нема пощади кровопійцамъ, бий ихъ, рубай, коли, пали, цѣлый Крымъ спалимо, возьмемо въ полонъ, збуримо, бо не пий крови христіанскоѣ, не руйнуй нашѣ осель, не высысай насъ! Досыть; наставъ часъ божоѣ мести! Ну, и я на тебе вельми надѣю ся. Найперше, що Богъ давъ тобѣ таку силу, якои въ свѣтѣ не найдешъ; а вдруге тому, що по татарски и всѣ ихъ новы знаешъ.

— Хочу послужити царю-государю по христіански, — сказавъ Кудеяръ — кобы ино Господь Богъ поблагословивъ.

— Розумѣ ся, розумѣ ся, безъ Бога анѣ до порога! А я, товаришу, наибѣльше про се думаю и журю ся, щобы у насъ було досыть харчу. Се найважнѣйша рѣчь. Коли вѣйну веде ся въ заселенѣѣ околици, то вѣйско живить ся працею бѣдного селянина, грабить его, забирае усе, що для себе приладивъ, а мы поплывемо черезъ пустѣ, безлюднѣ околлицѣ, а такъ само и въ Крыму. Ба й въ Крыму, кажутъ, теперь неврожай и помѡръ на худобу, тожъ и тамъ придетъ ся терпѣти недостатокъ. Длятого я велѣвъ навезти сюды стѣлько, щобы намъ бодай на пѡвъ року выстало. За те въ Крыму христіане насъ ждуть, выжидаютъ, Бога всѣ молятъ, щобы чимъ скорше дѣстати ся пѡдъ державу царя православного. У мене в теперь Грекъ, родивъ ся въ Крыму и знае тамошнѣ обставины; каже, що его земляки всѣ повстануть на татаръ и стануть ихъ бити. А ось и вѡнъ... славный

чоловѣкъ зъ ласки Бога, Атанасій Єлисеєвичъ! Ось тобѣ той силачь, Юрій Кудеяръ, про котрого я тобѣ говоривъ; ты знаєшь по татарски а вѣнъ рѣвножь зъ молоду бувъ у поганцѣвъ въ полонѣ та знає по татарски. Дорогій вы менѣ оба!

Атанасъ Єлисеєвичъ, выскаливши зубы, пѣдѣйшовъ до Кудеяра и зачавъ зъ нимъ цѣлувати ся. Зачали балакати. Атанасъ розповѣдавъ, що родивъ ся въ Крыму, надъ берегомъ моря, выхований въ християнскѣй вѣрѣ, вѣвъ торговлю въ Кафѣ, вѣдтакъ переѣхавъ на Украину и поселивъ ся въ християнскѣй земли, въ Кієвѣ, хотѣвъ постричися въ черцѣ въ печерскѣй Лаврѣ, але зачувъ, що царь православный выбирає ся ити на невѣрныхъ, тожь приѣхавъ до Москвы, щобъ служити по силамъ християнскѣй справѣ.

Похѣдъ рушивъ. Частина плыла на суднахъ, частина ѣхала кѣнно берегомъ, тамъ були по найбѣльшой части и конѣ тыхъ, що прибули до табору зъ своими людьми. За кѣбницею ѣхали возы, запряженіи волами. Плывучі приставали на берегу и на островахъ для вѣдпочинку, розкладали огнѣ, варили собѣ кашу зъ пшоняныхъ и гречаныхъ крупъ та юшку зъ рыбы. Плавба ишла щасливо до порогѣвъ, але тутъ прийшло ся переждати десять днѣвъ; невеликій струѣ перескакували помѣжь камѣне, але черезъ пороги, черезъ Ненасытець, нѣхто не поваживъ ся переплыти, бо хочъ бы може и найшли ся смѣльчаки, то Данило имъ не позволявъ. Великій байдаки на кождѣмъ порозѣ вытягали, тягли руками и спускали зновъ у рѣку до нового порога; часть човнѣвъ була перезезена на возахъ. Переплывши пороги, вѣйско пристануло на Хортици; Кудеяръ зъ смуткомъ глядѣвъ на останки твердинѣ, въ котрѣй ще недавно вѣнъ боронивъ ся зъ отчайдушнымъ Вишневецкимъ противъ крымского

*

хана: жаль ему стало, що вже не побачить свого батька, що батько самъ вѣдѣхнувъ свого сына. Тутъ перестояли три днѣ, заки прибула кѣнница, котра затримуючи ся въ степу для попасу коней трохи забарила ся. Войско веселе и бодре; жартували, кричали, спѣвали пѣснѣ.

Скѣнчивши свѣй вѣдпочинокъ, мовковске войско поплыло долѣ рѣкою, помѣжъ безчисленными островами та тонями, де стрѣчало собѣ союзникѣвъ: се були рыбалки, що выбрали ся зъ Украины за рыбою, а почасті бѣгцѣ, котрѣ промѣняли службу у панѣвъ, або старостѣвъ на вѣльне житѣ въ днѣпровыхъ лѣсахъ и очеретахъ, знанѣ тогдѣ пѣдѣ назвою „луговикѣвъ“; они мали бути завязкомъ будучои запорожскои Сѣчи, котра вытворила ся въ кѣлька лѣтъ опѣсля. Ихъ стрѣчали на рѣзныхъ островахъ; они мешкали въ куреняхъ по кѣлька людей разомъ, на островѣ Томанѣвцѣ, де опѣсля повстала перша Сѣчь. Було ихъ тогдѣ вже близько сотка. Сѣй молодцѣ пристали до вѣйска. Але они принесли Данилови сумну вѣдомѣсть, що Турки укрѣпили ся въ Ислямъ-Керменѣ, на днѣпровѣмъ лиманѣ, поуставляли пушки, ждуть на московске вѣиско и хотять стрѣляти на човна.

Переплывши зелене царство тоней и вже приближуючи ся до тои полосы, де Днѣпро плыве мѣжъ пѣсковатыми берегами, Данило затримавъ ся на однѣмъ островѣ та скликавъ на раду проводирѣвъ и начальникѣвъ.

— Перше, — говоривъ вѣнъ — де полишити коней, а друге — якъ намъ плыти по-при Ислямъ-Керменѣ?

Що-до коней порѣшили оставити ихъ таборомъ тутъ коло Днѣпра та выслати сильный вѣддѣль въ поле розвѣдати ся, де теперъ царь, щобы дати ему про себе знати и въ разѣ бѣды злучити ся зъ его силами. Вѣсть про Ислямъ-Керменъ велѣла застановити ся. Тутъ Кудеяръ давъ таку раду:

— Мы не можемо плыти, не дѣзнавши ся про неприятельску силу. Треба перше розвѣдати ся, якъ тамъ у нихъ. Если позволишь, боярине, я поплыву до нихъ и довѣдаю ся; я говорити зъ ними зъумѣю; навѣтъ коли велишь, я буду удавати бѣгця, може менѣ удасть ся пѣдбрати ся та позабивати пушки; я знаю, що бусурмане лихо знаютъ зъ пушками поводити ся.

— Ось мудра рада! — сказавъ Атанасъ Єлисеевичъ, — нѣчо не може бути мудрѣйшого вѣдъ сего. Иди, брате, вчини намъ всѣмъ велику выгоду и собѣ велику славу, а я зъ тобою пѣйду.

— Нѣ, нѣ, не пушу я тебе Юріє, нѣ тебе Атанасе — сказавъ Данило — вы оба менѣ дорогі. Припустѣмъ, що мы тымъ способомъ переплывемо и щасливо, але бусурмане васъ убють; вы не встигнете утѣчи вѣдъ нихъ. За нѣяку цѣну не позволю. И ты Юріє, и ты Атанасе, добре знаете ихню мову и звычайъ; вы поплывете напередъ, нѣбы то въ посольствѣ та придивите ся, якъ тамъ у нихъ. Кто знає, може се не такъ страшно, и мы встигнемо перебити ся до моря.

Порѣшили, що Кудеяръ поплыве поперѣдъ яко посоль вѣдъ полководця царского вѣйска, разомъ зъ Атанасіємъ; имъ додали одного нововыхрещеного зъ касимовскихъ татаръ, надѣленого посѣлостію такъ само якъ и Кудеяръ въ бѣлевскомъ окрузѣ. Кудеяръ дуже не хотѣвъ плыти разомъ зъ Атанасіємъ; сей чоловікъ выдавъ ся Кудеярови якійсь непевный, бо хочъ вѣнъ удававъ себе за Грека, але зъ вымовы и рухѣвъ часто нагадувавъ сынѣвъ Израиля, котрыхъ Данило Адашевъ не знавъ, а котрымъ Кудеяръ добре приглянувъ ся на Украинѣ.

Коли всѣ три, що складали посольство, пѣплыли

до Исламъ-Кермена, Кудеяръ, оглядаючи околицю, сказавъ :

— Даремно бояли ся, Днѣпро такъ широкій, що коли будемо плыти по-при противный берѣгъ, то мабуть до насъ не долетять ихъ арматнї кулѣ.

— Тымъ бѣльше, що они въ стрѣлянку не великї майстры — докинувъ нововыхрещеный.

— Чи не вернути бы ся намъ та сказати полководцеви, що мы готовї лишь бѣды собѣ напитати, коли дамо, имъ знати про себе; нехай они насъ не ждуть, мы собѣ ночью переплывемо.

— Се правда — сказавъ Кудеяръ.

— О нѣ! — сказавъ Атанасъ. — Якъ можна не выповнити сего, що воевода приказавъ? А при тѣмъ, мы всего тутъ не бачимо, а якъ насъ впустять у твердиню, тогдѣ будемо знати, якъ у нихъ въ серединѣ, всею змѣркуємо и розповѣмо полководцеви докладно.

Пѣдплыли до твердинѣ. Атанасъ Єлисеевичъ затрубѣвъ на розѣ, а Кудеяръ выставивъ на кѣнци свои шаблѣ шапку.

Въ брамѣ твердинѣ припѣдняли щитокъ, вѣдчинило ся вѣконце. Выйшло двоухъ Туркѣвъ. Атанасъ Єлисеевичъ першїй выскочивъ на берѣгъ и закричавъ по турецки :

— Посольство вѣдъ воеводы его царского величества.

— Ходи сюды самъ одинъ, — вѣдповѣли ему — а прочї най остануть ся въ човнахъ.

— Не я проводиръ; ось вѣнъ — сказавъ Атанасъ — вѣнъ нехай увѣйде зѣ мною! Такъ треба!

— Идѣть, тѣльки безъ збруѣ; не прийшли воювати.

Кудеяръ и Атанасъ послушали, полишили въ човнѣ свою збрую. Перепустили ихъ въ браму и сейчасъ

спустили щитокъ. Провели ихъ до деревяного будынку, де мешкавъ санджакчей, що управлявъ твердинею.

Положивши руку на груди пѣсля вѣсхѣдного звычайю, Кудеяръ поважно поклонивъ ся и выголосивъ промову, въ котрой навѣвъ провины крымского хана, повѣдомлявъ въ имени воеводы, що вѣнъ пѣсля царского приказу иде зъ вѣйскомъ покарати хана и приневолити, щобъ выпустивъ московскихъ полонникѣвъ, та завести сталый спокѣй, чтобы не було бѣльше кривды и лихолѣтя россійскѣй державѣ; впевнявъ, що Россія не воюе зъ Турками, царь остае зъ турецкимъ падишахомъ въ любви и дружбѣ та просивъ перепустити московске вѣйско на море.

— Сего не може бути — вѣдповѣвъ санджакчей. — Московскій царь хоче завоювати Крымъ, якъ вже завоюавъ Казань и Астрахань, двѣ мусулманьскѣ державы; мы знаемо, що въ Москвѣ дѣяло ся и що задумано; не ино вы самѣ идете на Крымъ, бо Вишневецкого выслано на Донъ а самъ царь зъ своими великими войсками хоче ити на Перекопъ. Годъ допустити, чтобы мы заложивши руки сидѣли и дивили ся, якъ Москва буде побивати и неволити нашихъ правовѣрныхъ мусулманъ. Мы вѣсѣ повиннѣй боронити нашой вѣры. Крѣмъ того крымскій царь пѣдданыи и слуга нашего вселаскавѣйшого и непобѣдимого султана; досить зъ васъ, що мы торѣкъ попустили вамъ. Нѣ, менѣ приказано пильнувати переходу и не пускати на море нѣкого, а коли схочете на силу пѣйти, то будемо бити ся.

— Сей чоловѣкъ — сказавъ Атанасъ Елисеевичъ — не посоль а шпѣгунъ; вѣнъ задумавъ удавати збѣгця и попусувати у васъ пушки. Воевода не згодивъ ся, жадуючи его, чтобы не погибъ, а пожалувавъ длятого, бо

у него надвычайна сила; тожь велѣвъ ему плысти нѣбы то за посла, а властиво для шпѣгунства.

Кудеяръ поглянувъ зловѣщо на товариша и сказавъ :

— Вѣнъ бреше якъ собака. Я прибувъ до васъ за посла вѣдъ воеводы а не за шпѣгуна.

— Нѣ, вѣнъ не бреше, — сказавъ санджакчей, — бо сего чоловѣка мы нарокомъ выслали до Москвы, щобы розвѣдавъ ся, що у васъ робить ся и що задумуете; вѣнъ нашъ вѣрный слуга, вѣнъ намъ правду каже и мы ему вѣримо. Ты не вернешь ся до воеводы, мы тебе тутъ затримаемо.

— Вы не можете мене затримувати — вѣдповѣвъ Кудеяръ, — се нечестно и противить ся мѣждународнымъ правамъ. Я посоль, а послѣвъ анѣ не бють анѣ не убиваютъ. Я прибувъ за вѣдповѣдію, и яку вѣдповѣдь менѣ дасьте, таку занесу воеводѣ.

— Нѣ, ты нѣчого не занесешь воеводѣ — сказавъ санджакчей. — Я тебе зъ-вѣдси не выпущу.

— Ты не смѣешь сего зробити. Я не военный полонникъ, нашъ государь не веде вѣины зъ вашимъ, нашъ государь пожалуе ся вашему и тебе за се покарають.

— Нашъ государь — сказавъ санджакчей — велить вязнити шпѣгунѣвъ, и вашъ те саме робить. Осъ мы пѣдслали до васъ сего жида, котрый не знаю кого тамъ у васъ удававъ, але коли бы вы довѣдали ся, що вѣнъ шпѣгунъ, то вы бы его не выпустили. Такъ у насъ водить ся. Тебе затримаемо.

Кудеяръ обрушивъ ся и крикнувъ :

— Я не шпѣгунъ а посоль; ся гадюка бреше — и при тыхъ словахъ схопивъ Атанаса за каркъ та пригнувъ до землѣ. Атанасъ втративъ притомнѣсть.

Наполоханий санджакчей кинувъ ся у заднй дверѣ и зачавъ кричати. Цѣла залога заворушила ся. Турки зъ гнѣвнымъ окликомъ пѣдѣгли до будынку. Кудеяръ выскочивъ зъ будынку, зачавъ вѣдмахувати ся кулаками, але товпа, що стояла позадъ, кинула ся на него, ему накиннули на шию аркань... вѣнъ зачавъ душити ся и впавъ горѣлицъ, а тогдѣ зъ трицять людей накиннуло ся на него и зачали накладати кайданы.

— Мало одныхъ, розбѣре, — говоривъ санджакчей — еще однй.

Принесли другй кайданы и зачали накладати на Кудеяра.

— Мало двоухъ кайданъ, — третй.

Принесли третй кайданы и наложили на Кудеяра.

— Ще дати ему на ноги що найтяжшй кайданы.

Кудеяра вѣдпровадили вѣ долѣшнй комнаты деревяной башнѣ и замкнули. Тогдѣ одинъ Турокъ выйшовъ за браму.

— А ты знаешъ по турецки або по татарски? — поспытавъ того, що лишивъ ся вѣ човнѣ.

— Знаю по татарски — вѣдповѣвъ нововыхрещеный.

Турокъ приказавъ повѣдомити воеводу, що его послы затриманй, бо показало ся, що они шпѣгуны, а коли воевода поплыве на море, то зъ твердинѣ будутъ стрѣляти. Зъ такою вѣдповѣдйю вернуло човно горѣ Днѣпромъ.

Другого дня выслано галеру до Кафы. Вывели окованого Кудеяра, посадили на темне дно галеры; санджакчей написавъ письмо до пашѣ кафиньского, що высилае пѣйманого московского шпѣгуна, котрый при увязненю опиравъ ся и на смерть убивъ жида, що его зрадивъ. Фальшивый Атанась Блисеевичъ не вытримавъ руки Кудеяра.

Данило Адашевъ, довѣдавши ся о затриманю своихъ послѣвъ, не пѣдозрѣвавъ, що Атанасъ зрадивъ своего товариша и жалувавъ его такъ само якъ Кудеяра. Вѣнъ рѣшивъ ся дальше ити и не тѣлько пробувати переплысти по-при Ислямъ-Кермень до моря, але ще добути турецку твердиню и вызволити послѣвъ, затриманыхъ противъ всякихъ мѣжнародныхъ правъ.

Наразъ несподѣвано являе ся зъ Сѣвска вѣддѣль вѣйска, а зъ нимъ московскій пѣсланецъ зъ царскимъ указомъ. Въ тѣмъ указѣ повѣдомлено Данила, що великій государъ его царске величество зволивъ помирити ся зъ крымскимъ ханомъ, а ему, Данилови, приказуе ся не ити дальше, не зводити нѣякои зачѣпки зъ Турками и татарами та вертати ся домѣвъ, розпустити вѣйска и самому вѣхати у Москву.

Можна представити собѣ досаду Данила Адашева, коли дѣоставъ такій несподѣванный и наглый приказъ; вѣдъ давна вѣнъ думавъ о завойованю Крыма, стѣлько лѣтъ про нѣчо иншого не говоривъ, стѣльки труда перетерпѣвъ, и якось не клеило ся, — а теперъ ось-ось, здавало ся, справа пѣйде впередъ та наразъ, немѣвъ вѣдъ бурѣ, все поломалось, понишилось...

Але жалѣ нѣчого не помогли, а треба було выповнити царскій приказъ. Данило хотѣвъ бодай вызволити затриманыхъ въ турецкѣй твердини та выправивъ вѣддѣль зъ десяти людей, вже не Днѣпромъ по водѣ, а сушею на коняхъ. Нововыхрещенный бувъ знову высланный за проводиря того вѣддѣлу. Данило повѣдомлявъ турецкого команданта, що его царске величество зволивъ помирити ся зъ крымскимъ ханомъ, выслане нимъ вѣйско вертае ся домѣвъ и длятого воввода просить вѣддати ему высланныхъ для переговорѣвъ послѣвъ.

Санджакчей, дѣоставши таку грамоту, запросивъ но-

вовыхрещеного у твердиню, принявъ его по дружньому и сейчасъ старавъ ся его приеднати. Прочихъ воякѣвъ не впустили у твердиню, лишь гостили за брамою. Санджакчей пославъ Данилови Адашеву въ дарунку цукоръ и царгородскихъ овочѣвъ та сказавъ :

— Дай Боже вамъ по добру и въ здоровлю вернути ся домѣвъ, а зъ нами по сусѣдски жити завсѣгды въ любви и приязни. Але вѣддати вамъ вашихъ послѣвъ, сего я не можу нѣякимъ чиномъ зробити, бо се не були послы а шпѣгуны, та ще одинъ зъ нихъ забивъ на смерть чоловѣка. За се его мы скували и выслали на галерахъ у Туреччину. Най бояринъ не гнѣвае ся, бо въ нѣякѣй державѣ не пускають убійникѣвъ, ино караютъ, а чоловѣкъ его, що удававъ посла, допустивъ ся убійства и мы ддятого его не пускаемо на волю.

Такого змѣсту вѣдповѣдь дѣставъ Адашевъ. Годъ було що зачинати. Чейже не можна було вести вѣины за-для Кудеяра, коли царь не велѣвъ заводити зачѣпки, тожь приказавъ вертати ся.

XI.

Чужосторонный лѣкаръ.

Душевне и тѣлесне здоровле царицѣ Анастаси ставало зъ кождымъ днемъ гѣрше. Вѣчна досада, злѣсть, журба сушили еи. Хорѣй фантазиі представляли ся повсюды интриги ворогѣвъ, а до числа тыхъ ворогѣвъ долучивъ ся теперъ Кудеяръ, котрого она нѣколи на очи

не бачила, але котрого ненавидѣла за се, що єго пригода настроила царя до вѣины зъ Крымомъ и наново наблизила до Сильвестра и боярѣ. Зъ-разу царь довго таивъ передъ Анастасію свѣй намѣрѣ, але браты дѣзнали ся и донесли сестрѣ. Цариця зачала передъ царемъ охати и єму докоряти. Царь, побачивши, що цариця все знав, зъ-разу хмуривъ ся, сердивъ ся, вѣдтакъ зачавъ просити, щобы успокоила ся, доказувавъ, що на все воля божа, вказуюча дорогу російскѣй державѣ; що теперъ вже годѣ єму не ити въ походѣ, впевнявъ, що пѣйде на короткѣй часѣ, що инакше буде передъ Богомъ грѣхъ а передъ людьми соромъ. Але се нѣякъ не переконало Анастасію, тымъ бѣльше що браты, особливо Григорій, єи пѣдмавляли. Царицю мучила не ино обава о здоровлє мужа, якъ бѣльше зависть до тыхъ людей, що ихъ царь до себе кликавъ и слухавъ ихъ рады. Она ставала ся невыносимо плаксива, царь зачавъ рѣдше до неї заходити, бо за кождымъ разомъ вертавъ ся вѣдъ неї зажуреный; царь для розрывки зачавъ ѣздити въ пѣдмосковскѣй села, забавлявъ ся тамъ польованємъ, устроювавъ гулянки, окружавъ себе новыми любимцами и весельчаками. Въ числѣ тыхъ Вяземскѣй и Басмановѣ занимали перше мѣсце та незамѣтно заволодѣли царемъ; вѣнъ не занимавъ ся нѣякими справамъ и не говоривъ зъ ними про справы; они тѣлько старали ся забавляти царя, вынайти для него блазнѣвъ та бавили всѣлякими дурницями.

Тымчасомъ Анастасія чимъ разѣ бѣльше хирѣла, а браты нарѣкали, що ѣй завдали уроковъ. Царь, дивлячи ся на єи терпѣня, то сердивъ ся и не вѣдвѣдувавъ цѣлыми тыжднями, то розжаловувавъ ся и проводивъ зъ нею цѣлѣ днѣ, а тымчасомъ не покидавъ своего крымского походу, хочъ и не занимавъ ся нѣякими пѣд

готовлениями, лишаячи все на волю бояръ. А тѣ буди сему радѣ и надѣяли ся, що справа поїде лѣпше, коли царь не буде до неи мѣшати ся, а буде слухати другихъ. Имъ потреба було царя до самого походу для того, щобы его присутностію додати самѣй справѣ бѣльше ваги и значѣня. Вишневецкій бувъ высланный на Донъ, Данило Адашевъ на Псьоль, военнымъ людямъ приказано збрати ся на весну въ Туль; зъ Лівонію зачались переговори за-для мира; бояре зачали згѣдливо поступати, залишаючи дробныхъ спорѣвъ; велика справа одушевляла ихъ такъ само якъ въ часѣ казаньскаго походу; Сильвестръ чинно пѣдтримувавъ бояръ, не дававъ потахнути порывамъ, безнастанно заходивъ то до одного то до другого, оживлявъ своими бесѣдами, цѣлкомъ вѣддавъ ся справѣ, не зважаючи, що въ тѣмъ часѣ постигло его нещастє, бо умерла жѣнка, зъ котроу проживъ трицять лѣтъ въ найбѣльшій любви.

Находила пора, коли треба було царю выбирати ся у похѣдъ. Та вороги Сильвестра и его сторонникѣвъ найшли способъ, щобы повернути царя въ иншій бѣкъ.

Передъ рокомъ приѣхавъ до Москвы, разомъ зъ англійскими гостями, лѣкаръ Бомелій, зъ Везера, що живъ передъ тымъ въ Англїи и занимавъ ся крѣмъ медицины астрологією, альхемією, кабалістикою и всякими учеными дурнициами. Се бувъ хитрый чоловѣкъ; приѣхавши въ Москву, зачавъ ся заразы учити по россійски и небавомъ дѣйшовъ до того, що все розумѣвъ и самъ говоривъ плавно, хочъ и неправильно. Лѣкаръ бувъ тогдѣ рѣдкостію. Бомелій умѣвъ заблахманити очи, удававъ, що все знае, и царь прикликавъ его до себе. Коли царици ставало гѣрше, царь порадивъ ѣй вѣзвати лѣкаря. Зъ-разу царица опирала ся сему, якъ то кажутъ, руками и ногами; ея побожнї чувства противили ся по-

кликаню лѣкаря: „надобно надѣяти ся на Бога, а не на врачей“ говорила она, але вѣдтакъ пристала, именно тогдѣ, коли довѣдала ся, що ненавистный ѣй Сильвестръ бувъ противникомъ сего лѣкаря. Выхованный въ великѣй побожности, Сильвестръ взагалѣ не довѣрявъ штуцѣ лѣкарскѣй, безнастанно говоривъ, що если Богъ не може, то лѣкарь нѣчого не вдѣе, та наводивъ примѣры, що люде навѣщені тяжкими недугами, приходили до здоровля ласкою божою. Але Сильвестръ не называвъ цѣлои штуки лѣкарской чортѣвскою выгадкою, якъ тогдѣ многі говорили, ба навѣтъ противно радивъ удати ся до розумного чоловѣка, щобы знати, якого зѣля напiti ся або якою мастею помазати рану; тѣльки доктора Бомелія дуже собѣ не злюбивъ. Хитрый Нѣмецъ старавъ ся приподобати ся Сильвестрови и заходивъ на розмову о вѣрѣ, заявляючи готовѣсть приняти православну вѣру, скоро переконае ся о еи правдивости. Але Сильвестръ знавъ такъ пѣзнавати людей, що вѣдразу вѣдгадавъ Бомелія, а коли царь радивъ ся Сильвестра, чи не грѣхъ покликати до царицѣ чужосторонного лѣкаря — Сильвестръ не тѣльки обуривъ ся на се, але и намавлявъ царя прогнати вѣдъ себе того Нѣмця та вѣддати въ руки Бога подужане царицѣ. Противно отецъ Левкій, зъ котрымъ царь такожь радивъ ся про Бомелія, выхваливъ доктора пѣдъ небеса и доказувавъ цареви, що штука лѣкарска походить вѣдъ Бога яко ласка для чоловѣка, а хто не радить звернути ся о помѣчь до лѣкаря, сей, значить, не бажае здоровля царици.

Цариця довѣдавши ся вѣдъ братѣвъ, що Сильвестръ ненавидить Бомелія а Левкій радить цареви спустити ся на него, сама зачала просити царя, щобѣ привѣвъ до неи лѣкаря, про котрого згадувавъ.

Царь прийшовъ до неи зъ Бомеліемъ. Се бувъ ма-

ленькій чоловѣчокъ зъ великою лысою головою, довгимъ носомъ, прижмуреными малыми очима, що нѣколи не дивили ся просто, завсѣгды зъ смиреннымъ видомъ и зъ тонкимъ майже жѣночимъ голосомъ.

Нѣмецъ на приказъ царя пѣдѣйшовъ на пальцяхъ до сидячої на крѣселѣ царицѣ, уважно дививъ ся на ея лице, помацавъ пульсъ, вѣдтакъ приложивъ собѣ палець до чола, розкладавъ руками и значучо двигнувъ раменами.

Царь зъ тревогою ждавъ, що скаже чужосторонный лѣкаръ.

— Государю, — сказавъ Бомелій — Господь Богъ може помагати еи маестетъ государини-царици. Недобрый чоловѣкъ — государю.

— Що? що? — отруя!

— Нѣ великій государю — отруя нема! А лихий чоловѣкъ наковѣ таке... якъ же се называе ся?

— Уроки, чары?

— Такъ, государю.

Атанасія поблѣдла, втратила притомнѣсть.

— Нѣмче, — закричавъ царь — ты ея наполохавъ.

— Государине-царице — сказавъ Бомелій — не бѣй ся, Господь Богъ милостивый! при помочи Божѣй всео добре пѣйде. Помочи не можна, тѣльки треба злого чоловѣка на бѣкъ, — далеко...

— Ходѣмъ, Нѣмче, а тамъ менѣ скажешь, — заявивъ царь.

— Государине-царице, — продолжавъ Нѣмецъ — нѣчого! твоє величество буде здорове и спокѣйне; я такъ зроблю, якъ не можь лѣпше.

Царь выйшовъ зъ Бомеліемъ.

— Говори, Нѣмче, всю правду менѣ кажи — крикнувъ царь.

— Государю-царю — сказавъ Нѣмецъ — е въ чужій краѣ наукъ; въ Россіи нема наукъ, а въ нашихъ краѣ е наукъ и черезъ тѣ наукъ я можу знати, що де е и що буде напередъ. Я по звѣздамъ небеснымъ умѣти читати и твоя доля скажу. У васъ въ Россіи говорить народъ, що се знане вѣдъ чорта. Нѣ, государю, не вѣр такимъ рѣчамъ; наукъ не вѣдъ чорта а вѣдъ Бога. Якъ може бути, щобъ наукъ бувъ вѣдъ чорта? Я богато учивъ ся всякихъ наукъ, я учивъ ся богословія, вѣрую въ Тройца єдиносуцна и въ Господь нашъ Єзусъ Крістусъ, та якъ же може бути, щобъ наукъ бувъ Богови противна.

— А коли ты учивъ ся богословія, — сказавъ царь — то якъ-же ты, Нѣмче, не дѣйшовъ до того, що наша грецка всхѣдна вѣра е правдива християньска и дячого ты остаешъ въ своѣй лютерскѣй ереси и Господа нашего называешъ Єзусъ Крістусъ?

— На всео треба часу, великій государю, я богато читавъ святіи отцѣ — сказавъ Бомелій — и видѣвъ изъ ихъ книга, що въ римска вѣра неправильна и наша вѣра євангелицка не цѣлкомъ правильна, та хотѣвъ пѣзнати вѣра грецка, але въ нашѣй земли нема вѣра грецка, я нарошно приѣхавъ у твоє царство, чтобы научити ся, яка вѣра грецка, и теперь, коли побачивъ, яка въ православно вѣра велика сила, то бажаю прийати грецка вѣра, охрестити ся правдивымъ хрещенемъ.

— Се гарно, Нѣмче; — у мене въ моѣмъ царствѣ для чужосторонцѣвъ нема примусу що-до вѣры; самъ бачишь, що у мене проживають спокѣино и англійскій и голяндскій люде, та й ты, коли хочешъ, можешъ лишити ся въ своѣй вѣрѣ, а коли бажаешъ стати зъ нами однои вѣры, то ще лѣпше.

— Тѣльки, великій государю, не погнѣвай ся на

мене за се, що скажу: духовна чинъ не хоче знати наукъ и не вѣритъ, щобы правдива вѣра далеко завела... Я приходивъ до твого протопопа Сильвестръ, думавъ, що вѣнъ дуже ученый чоловікъ, о, пфуй, нѣ! Я его зачавъ пытати, думавъ навчити ся вѣдъ него, а вѣнъ зѣ мною не хоче говорити, нѣчого самъ не знае, а такой гордый, бо має у тебе ласку, думае, що вѣнъ розумнѣйшій и знатнѣйшій якъ всѣ люде въ твоѣмъ царствѣ. Але чудовскій архимандритъ, — ахъ якій то мудрый, розумный чоловікъ! чого вѣнъ не учивъ ся! а то негарно, великій государю, що въ твоѣмъ царствѣ нема школа, нема наукъ.

— Знаю — вѣдповѣвъ царь, — що се не гарно; а ты думаешь, що зъ нашимъ народомъ що зробишь? Ты думаешь, нашѣ люде такі якъ ваші? Они не такъ сотворені Богомъ, щобы чого научили ся.

— А длячого-жь, великій государю, твое царске величество руского роду, а такой чоловікъ и такъ всео знае!...

— Або-жь я рускій, — сказавъ царь — мои предки зъ Нѣмцѣвъ прийшли, а роду були славного цезара Августа римского, вѣдъ брата его Пруса и поселили ся надъ балтійскимъ моремъ при рѣцѣ Русь та й зъ того Русь прозвали ся.

— А, — сказавъ Бомелій — твоѣй рѣдъ велика, велика рѣдъ! Въ цѣлѣй Европѣ нема такого славного старинного роду, якъ твоѣй, государю. Тожъ тобѣ доконче заволодѣти Ливонію, балтійскимъ моремъ, бо тамъ твого роду вѣтчина.

— Такъ, сей край то вѣдвѣчна вѣтчина и длятого мы стараємо ся, щобы бувъ пѣдъ нашимъ скиптромъ.

— Ба, — сказавъ Бомелій — и Богъ тобѣ помагае, великій государю, ты побѣджуешь чужосторонныхъ во-

рогѡвъ, а кобы тѡльки мѡгъ побѣдити такожь внутрѣш-ныхъ ворогѡвъ. Они небезпечнѣй. Вѡдъ домашнихъ ворогѡвъ не можь устеречись. А у тебе много ворогѡвъ до-вокола, государю, дуже много. Они хотять, щобы ты са-модержавный не бувъ, щобы пѡсля ихъ рады всео ро-бивъ, ты такѣй мудра царь, ты самъ можешь володѣти народомъ своимъ; ты мудрѣйшій вѡдъ всехъ, ты хоро-брый... Богъ свѣдомъ нема такѣй другѣй государь въ цѣлѣй Европѣ и на цѣлѡмъ свѣтѣ, якъ ты — а твоє не-щасте, що у тебе слуги фальшивѣ, зрадники, лиходѣвъ... твоѣй бояра... О!... они тобѣ добра не бажають, собѣ власть взяти хоче. Та сего не буде. Великѣй государю! Я скажу твоему величеству, що знаю на звѣздахъ читати, и що на передѣ буде, всео дѡзнаюсь, маю такѣй книгу. О! той книга треба двацять лѣтъ читати, та ще другихъ сто книга читати, та лишъ тогдѣ зрозумѣти, що въ той книга написане. Я зъ той книга буду все знати...

Царь вѡднравивъ Бомелѣя, а на другѣй день зновъ его прикликавъ.

— А много, много знати, — сказавъ Бомелѣй. — Твоѣй першій тайный ворогъ — протопѡпъ Сильвестръ; ты его, государю, далеко... вѡнъ недобра чоловѣкъ, вѡнъ не любить твоѣй царицы, вѡнъ называє ея Бзавель. Охъ, го-сударю! Якъ такъ можна! Весь Москва знає про се. Сей протопѡпъ має бѣсовска сила, вѡнъ чародѣй... вѡнъ тебе, великого государя, опутавъ. Се сказавъ менѣ книгу, и бояре твоѣй разомъ зъ нимъ коять лихо. Они хотять тебе вести на крымскѣй ханъ. Нѣ, государю, не ходи. Я на звѣзда дививъ ся; велике нещасте буде, твой ца-рица буде умирати безъ тебе, якъ ты въ походѣ пѡдешь, и твои царекѣ дѣти пропадутъ. Много мѣжь ними та-кихъ, що хотять царствовати. А в одинъ... о, сей дуже небезпечный!

— Хто такій? — поспытавъ нетерпеливо царь.

— Я не могу его тобѣ назвати — сказавъ Бомелій. — Я ще самъ не знаю, що вѣнъ, а тѣльки виджу, що є такій твої найнебезпечнѣйшій ворогъ!

Помѣшало ся цареви въ головѣ вѣдъ тыхъ слѣвъ. Не рѣшаючись зразу на нѣчо, царь сказавъ:

— Памятай, Нѣмче, не говори про се нѣкому, нѣкомѣсенько.

— Нѣ, нѣ, государю; я завсѣгды буду тобѣ вѣщувати, скоро инѣ що задумаешь зробити, сейчасъ кличь мене, вели поглянути въ книгъ и на звѣзды; я все тобѣ сказати; може бути такій планеть приїде, що буде можна воювати на крымска ханъ, тогдѣ най Богъ тебе благословить! А теперь хорони тебе Боже, твої царица не буде на свѣтѣ.

Заразъ потѣмъ отецъ Левкій отверто напиравъ на царя и явно зачавъ говорити передъ царемъ, що Сильвестръ чародѣй, зачарувавъ царя и конть ему лихо. Прибувъ ще монахъ, Михайло Сикунъ, и донѣсь, що Сильвестръ называвъ царицю Анастасію Базавелію. Зъ свои стороны нові любимцѣ, зъ котрыми царь вѣздивъ въ пѣдмосковскій села забавляти ся, зачали вмавляти въ него, що Сильвестръ чародѣй; говорили, що вѣнъ насмѣває ся зъ царя, чванить ся, що тримає царя въ рукахъ, и що захоче, то зъ него зробить.

Пѣдбехтаныи зъ рѣзныхъ сторѣнъ, а наибѣльше наполоханыи вѣщованиями Бомелія о смерти, котра мала постигнути Анастасію вѣдъ тайныхъ ворогѣвъ, коли вѣнъ пѣйде въ походъ, царь рѣшивъ ся вкѣнци перемочи себе.

Бояре збирались въ походъ и напирали на царя. Выѣздъ его бувъ назначеный; до выѣзду лишалось три днѣ.

Царь Иванъ Василевичъ скликавъ бояръ и радныхъ

людей въ свою престольну палату. Очи его блестяи якимсь лихорадочнымъ огнемъ; хѣдъ его бувъ нервовый. Вѣнъ сѣвъ на свое мѣсце и сказавъ :

— Бояре и раднѣ люде, проголошую вамъ мою царску волю! Намъ не бажав ся ити въ похѣдъ на крымского хана; прикличте ханьского посла, котрого мы задержуемо, и заявѣтъ ему, що вѣнъ свободный; скажѣтъ, що мы хочемо заключити зъ крымскимъ ханомъ вѣчный миръ и жити зъ нимъ въ дружбѣ, а опѣсля вышлемо въ Бакчисарай нашего посла за-для договору. Сейчасъ выслати гонцѣвъ до Вишневецкого на Донъ и до Данила Адашева на Днѣпро зъ указомъ, щобы они вертали ся и нѣякои зачѣпки зъ крымскими людьми не робили; всѣмъ воякамъ, що зѣбрали ся надъ Тулою, заявити нашу царску волю, щобы розѣйшли ся по домахъ ажъ до дальшого нашего царского приказу.

Князь Курбскѣй хотѣвъ промовити, але ледви сказавъ : великѣй государю!... а вже царъ и перебивъ ему :

— Бояре и раднѣ люде! Говорѣтъ тогдѣ, коли васъ пытаемо и жадаемо вашои рады; нинѣ же мы, государь самодержавный, вашои рады не пытаемо и вамъ не яло ся про нѣчо говорити.

И зъ гнѣвомъ скоро выйшовъ зъ престольнои свѣтлиць.

Почувъ про все Сильвестръ, довѣдавъ ся, що близько царя Бомелѣй, що его вороги намовили того чужинця наполохати царя астрольогичными вѣщованиями; дѣзнавъ ся, що Сикунъ зробивъ на него доносъ, а Левкѣй отверто говорить цареви, що вѣнъ чародѣй; зрозумѣвъ Сильвестръ, що его пановане скѣнчило ся и рѣшивъ ся розпрацати зъ царемъ на завсѣгды. Вѣнъ пѣславъ до царя просьбу, щобы его допущено, але дѣставъ вѣдповѣдъ, що царъ не хоче его и бачити.

Тогдѣ Сильвестръ удавъ ся до митрополита Макарія и сказавъ :

— Преосвященный отче Макарій! Подобалось Богови покликати до себе мою жену, и длятого, яко по-вдовѣвшимъ попамъ не годить ся священодѣйствовати, я забажавъ усунути ся вѣдъ свѣта. Благослови пріяти монашій чинъ.

Макарій знавъ Сильвестра вѣдъ давна, ще зъ Новгороду, бо вѣнъ самъ, ставши митрополитомъ зъ новгородского архіепископа, прикликавъ его до Москвы. Вывышене Сильвестра не дуже подобалось Макарію: ади — говоривъ вѣнъ до своего окруженя — яка цяця! Якъ пѣдѣбравъ ся до царя! Пѣпъ, а мае бѣльше силы вѣдъ насъ, митрополита и цѣлого освященного собору, що скаже, такъ царь и зробишь.

Не любивъ Макарій Сильвестра, але тѣльки хмуривъ ся и негодувавъ, а лиха нѣякого не робивъ; Макарій бувъ самолюбный, але не злобный; — Сильвестръ зъ свои стороны вѣдносивъ ся завсѣгды до Макарія зъ великимъ поважанемъ, хочъ бувало, що говоривъ цареви противне того, якъ хотѣвъ Макарій. Макарію було дуже любо почути, що Сильвестръ вкѣнци забирае ся. Макарій поблагословивъ его, попрощавъ ся по дружньому, а Сильвестръ, полишивши сына, вѣдправивъ ся вѣ одинъ зъ бѣлозерскихъ монастырѣвъ.

Коли Данило Адашевъ пѣсля царского приказу вернувъ ся у Москву, Сильвестра вже тамъ не було. Бояре похнюпили головы, не смѣли нѣ чичиркнути про крымску вѣйну, а деякі зъ нихъ, що ще недавно доказували ви конечнѣсть, выхвалявали мудрѣсть царя, котрый лѣпше якъ всѣ розумѣе, що треба робити.

Данило ставивъ ся зъ донесенемъ передъ царемъ. Иванъ Василевичъ пріявъ его сурово. Оповѣдане Дани-

да про полонъ Кудеяра Турками не зробило на царю вражѣня; царь не зробивъ по тѣй причинѣ нѣякои замѣтки.

Вишневецкій, дѣставши приказъ застановити воевннй кроки, вернувъ ся у свѣй Бѣлевъ и выславъ до Жигмонда-Августа письмо, просивъ прощенья за выѣздъ, заявлявъ готовѣсть служити своему властивому королеви и цѣлкомъ повинувати ся его воли. Жигмондъ-Августъ вѣдписавъ ему ласкаво и просивъ вертати ся. Вишневецкій скликавъ своихъ козакѣвъ.

— [Плюньмо, братя, — сказавъ вѣнъ — на сю глупу Москву и ходѣмъ у свою Украину. Нема красной землѣ на свѣтѣ надъ нашу вѣльну Украину. Пришовъ я сюды зъ вами за-для того, щобы рушити московского царя зъ его войскомъ на бусурмана; не удае ся намъ се, то нема намъ що тутъ робити. Царской ласки и сѣль намъ не треба, бо мы маемо землѣ и всякого добра доволь.

— Правда, батьку, — вѣдкликнулись козаки — до чорта зъ нею, зъ сею Москвою; и дѣтямъ и внукамъ закажемо ходити сюды, хиба коли вѣйною пѣйдемо на москвитина.

И зѣбрались всѣ та вѣдѣхали зъ Бѣлева. Донѣсь про се цареви бѣлевскій воевода. Царь сказавъ: — Пришовъ якъ песъ и пѣйшовъ якъ песъ. Туды ему и дорога!

Цариця Анастасія и еи браты добились вѣкѣнци своего. Царь не пѣйшовъ вѣ походѣ, голубчикъ Иванушка оставъ ся нероздѣльнѣо зъ своею ягницею, якъ вѣнъ называвъ жену вѣ хвиляхъ нѣжнѣости. Ненавистного Сильвестра вже не було. Але здоровле царицѣ не поправляло ся, а чимъ разъ гѣршало. Она ѣздила разомъ зъ царемъ до Сергія, до Пафнутія и вѣ иншій святій

мѣсцевости; а нѣхто вже безъ Сильвестра не смѣвъ представляти цареви, що ему треба розглянути цѣлу рѣчь а не ѣздити по монастиряхъ. Молитвы, якъ видно, не помагали здоровлю царицѣ. Она обильно роздавала милостиню; въ кожде свято еи бояринѣ запомагали товпу жебрачокъ; зъ цѣлои россійскои державы приходили до неи жебрачки по милостиню; по приятельски допускала она ихъ до себе и розмовляла о дѣлахъ спасающихъ душу, — и всѣ хвалили еи милосерднѣсть, говорили, що она мати страдающихъ, а тѣльки бѣдного Кудеяра не було нѣкому выкупити зъ неволѣ.

Не помогла царици и милостиня, не помогло ѣй и се, що по всѣхъ церквахъ и монастиряхъ молило ся духовенство за еи здоровлѣ. Цариця померла.

Царь не тямивъ ся зъ горя; але за два тыжднѣ вѣддавъ ся розпустѣ и забавамъ, щобы потѣшити ся. Вѣнъ собѣ вбивъ въ голову, що Анастасія була жертвою урокѣвъ и отруѣ пѣсля намовы Сильвестра. Бомелій, щобы звинити себе, старавъ ся пѣдтримати въ нѣмъ сю певнѣсть, представлявъ цареви, що чары, котрыми давно пошкоджено царици, були такъ сильнѣ и такъ вѣпѣли пѣдорвати еи здоровлѣ, що нѣякѣ его лѣки не могли нѣчого вѣдѣяти, а зъ того всего доходивъ до такого заключеня, що если не можна помершою вернути зъ гробу, то царь повиненъ, по крайнѣй мѣрѣ, хоронити себе и своихъ дѣтей вѣдъ лютыхъ ворогѣвъ, окружающихъ его престолѣ. Бомелій принявъ православіе, ходивъ до церкви, бивъ поклоны и твердо придержувавъ ся постѣвъ, але въ розмовѣ зъ чужинцями высмѣвавъ все те въ мовѣ, котрой москвитане не розумѣли.

ЧАСТЬ ДРУГА.

I.

Неволя.

Надъ берегомъ заливу Чорного моря розложило ся многолюдне, просторе мѣсто; острокончатї минареты, купулы и зеленї вершки топлѣ выбѣгають у воздушну синяву зъ купы цегляныхъ дахѣвъ; дома побудованї на одинѣ, а многї на два поверху, роздѣленї вузкими неправильными улицами. Вѣкна выходятъ по наибольшѣй части на подвѣрѣ... На захѣднѣй сторонѣ мѣста, по скалистѣй горѣ, тягне ся грубый, темно-сѣрый муръ, що скручуе ся на пѣвнѣчнѣмъ заходѣ до берега моря и закѣнчуе ся при самѣмъ березѣ величезною башнею зъ входовою брамою; на полудневнѣй сторонѣ, на горбѣ, чорнѣй, понурѣй муры турецкои твердинѣ зъ чотирма башнями, а пѣдъ горбомъ, надъ моремъ, друге укрѣплене, де мѣститъ ся двѣръ турецкого начальника. Се мѣсто Кафа, славне зъ давныхъ часѣвъ, въ старинѣ генуеньска колыонїя, центръ торговлѣ на Чорнѣмъ мори, а теперь центръ турецкои власти надъ Крымомъ и цѣлымъ берегомъ чорноморскимъ, осѣдокъ бейлербега або губернатора: вѣнъ нагледае надъ крымскимъ ханомъ и має начальство надъ турецкимъ вѣйскомъ, що складае ся зъ тї-

марлі (служачихъ вѣйсково властителейъ бблшой по-сѣлости, неначе шляхты), сѣпаѣвъ (оплачуванои кѣбниціѣ) и еджидѣвъ (въ родѣ козацкогю войска). Давна слава торговельного и промыслового мѣста не затмила ся для Кафы, вѣдѣ коли поступила пѣдѣ турецку власть; въ тѣ часы она вѣддавала ся одинокому промыслови, бо ледви чи було въ Европѣ яке друге мѣсто, де бы сей промыслъ процвѣтавъ. Се була торговля невѣльниками; зѣ именовѣ Кафы лучилось понятѣ про живый товаръ; кождого, хто приѣхавъ до Кафы, вѣдѣ разу вражавъ звукъ кайданѣвъ, ланцухѣвъ и видѣ безчисленногю множества невѣльникѣвъ, переходячихъ за грошѣ зѣ рукъ до рукъ. Всѣлякѣ краѣ, племена, фѣзіономѣи и мовы були въ Кафѣ заступленѣи: Черкесы, Грузины, Калмуки, Молдаване, Персы, Поляки, Греки, Нѣмцѣ, Угры, Чухны,— люде обого пола и всякогю вѣку; але наибѣльше продавало ся тамѣ рускогю народу, зѣ всѣхъ околицъ и всякогю званя: бо татарамѣ було на руку ловити рускихъ людей и рускѣи товаръ мавѣ лѣпшу цѣну; рускихъ невѣльникѣвъ дуже радо купували на галеры, не тѣлько въ мусулманьскихъ але и христѣянскихъ краяхъ. Въ надморскихъ пристаняхъ Итали, Франци, Испани можно було бачити ихъ цѣлѣи товпы, скованѣи и сидячѣи при веслахъ на галерахъ; майже всѣ они переходили черезъ кафинскѣи рынокъ и дуже рѣдко щобы не було у богатшого купця того товару, закупленого у татаръ и хованого для вѣд-продажи зѣ зыскомѣ. Але не треба думати, мовѣ то тогдѣшна Кафа була выключно могомеданьскимъ мѣстомъ; половина мешканцѣвъ складала ся зѣ христѣянъ рѣзнои вѣры: грецкои, вѣрменьскои, римскои; ихъ побожнѣсть посвѣдчали численнѣи церкви, котрымъ процвѣтати не перепинювало въ тѣ часы вѣротерпиме панованѣ Солеймана, хочъ рѣвночасно та побожнѣсть не спиняла хри-

стіянь тримати въ кайданахъ и продавати мусулманамъ своихъ братѣвъ по хрещеню.

Були два роды невѣльникѣвъ. Одиъ — товаръ приватной торговлѣ; татары по кождѣмъ нападѣ приводили наловленныхъ рускихъ людей до Кафы и продавали купцамъ звычайно на ринку, де майже кождого дня, вѣдъ рана до вечера, роздавали ся стогны, жалѣ и проклятя въ рѣзныхъ мовахъ, найбѣльше въ рускѣй; купцами були тамошнѣй мешканцѣ, але лучали ся и заѣвжѣй, що прибували до Кафы за торговельными справами. Другѣ невѣльники були державнѣй, або, по нашому, скарбовѣй; они роздобували ся такожь закупною, але мѣжь ними були и полоненѣй у вѣйнѣ. По найбѣльшѣй части засаджували ихъ на галеры, а лишъ немного зъ нихъ тримали въ твердини для мѣскихъ и крѣпостныхъ робѣтъ. Для сего рода невѣльникѣвъ призначало ся примѣщене въ долѣшныхъ комнатахъ мурѣвъ и башень, зъ малыми вѣконцями на верху.

У всхѣднѣй башни бувъ такѣй вѣддѣль зъ зелѣзною брамою, завсѣгды зачиненою. Невѣльники примѣщували ся тамъ въ тѣснотѣ, прикованѣй до одного довжезного ланца, котрого конецъ причеплявъ ся до кѣльця вбитого въ камѣнный стовпъ и замыкавъ ся на величезну колодку. Кождѣй невѣльникѣ мавъ на ногахъ кайданы зъ колодкою. Ланцѣ, що лучивъ невѣльникѣвъ, дозволявъ имъ рушати ся, робити и класти ся, але перепинявъ вѣдлучити ся вѣдъ товаришѣвъ и пробувати утечи. Они спали на голѣй земли. Ранкомъ выводила ихъ вязнична сторожа на роботу пѣдъ доглядомъ дозорцѣвъ зъ тѣмарѣй, а на нѣчь зновъ приводили ихъ у вязницю. Кайданы врѣзували ся въ ноги невѣльникѣвъ, а на ихъ спинахъ виднѣли ся червонѣй слѣды нагаѣвъ, котрыми наганяли дозорцѣ до работы. Невѣльникѣвъ кормили хлѣ-

бомъ и чѣсникомъ, деколи давали гниле мясо и смердячу рыбу; взагалѣ здоровлемъ невѣльникомъ не дорожили въ Кафѣ, бо тамъ ихъ було подостаткомъ. Въ твердини невѣльники разъ-въ-разъ мѣняли ся; однѣ, не могучи подолати працѣ и за-для лихого харчу умирали; другихъ переносили на галеры, де смертельнѣсть завсѣгды була величезна, а хто переживѣ въсѣмъ лѣтъ на галерахъ, сего уважано незвычайно сильнымъ.

У вязници, де проживали крѣпостнѣ невѣльники, була окрема комнатка зъ замкнеными зелѣзными дверми и маленькимъ отворомъ, выходячимъ до загальной вязницѣ. Сей закамарокъ бувъ три сяжнѣ довгѣй и на сяжешъ широкиѣ. Тамъ замкнено Кудеяра, скованого на рукахъ и ногахъ. Его уважали военнымъ шпѣгуномъ, а при тѣмъ вѣнъ поваживъ ся ставити опѣръ и допустивъ ся убійства; тому-жь и дали ему таке примѣщене.

Минають днѣ за днями, а мѣсяцѣ за мѣсяцами. Кудеяръ сидитъ, а властиво лежитъ въ своѣмъ закамарку; кайданы розранили ему руки и ноги, зѣгнила одѣжь наповнила ся робацтвомъ: страшный смрѣдъ душитъ его. Ему приносять разъ на добу кусень хлѣба и збанокъ воды, а деколи забувають принести, то Кудеяръ сидитъ неразъ два днѣ безъ ѣды. Кудеяръ проситъ у Бога смерти, а смерть не приходитъ.

Деколи зачнуть невѣльники зъ нимъ розмову. Мѣжь ними бувають и руского роду. Згадають далеку родину, хто родичѣвъ а хто жѣнку и дѣтей, а вѣдтакъ неодинокъ заспѣває сумну пѣсню, але прочѣ невѣльники, скованѣ разомъ, сваруть, сердять ся, що спѣваки не дають имъ спати. Кудеяръ слушае, згадае минуле, згадае Настю, и сердце его зайде кровію, та проситъ у Бога смерти, але смерти Богъ ему не дае.

Думае Кудеяръ: „Длячого царь мене не выкупить ?

Вѣнь бувъ для мене такій ласкавий. Певно царь не знае, де я, бо инакше мене бы выкупивъ. Послати чолобитню — але кому сказати? Кого попросити?“ Старавъ ся Кудеяръ заговорити про се зѣ сторожемъ, але сторожь не вѣдповѣвъ нѣ слова. Нѣхто зѣ старшины не заходивъ до вязницѣ вѣдѣ той поры, коли вкинули его тамъ.

Минувъ рѣкъ. Кудеяръ стративъ рахунокъ часу. Минуло ще пѣвъ року — Кудеяръ майже тратить розумъ, память, забуває, де вѣнь, що зѣ нимъ, не въ силѣ думати а навѣтъ не годенъ тужити. Кудеяръ вже не чоловѣкъ, а немовъ зѣгнила колода...

Минуло въ такій спосѣбъ бѣльше якъ два роки. Въ загальнѣй вязници перемѣнили ся вже кѣлька разѣвъ невѣльники; Кудеяръ неразѣ чувъ послѣднѣй стогни умирающихъ, чувъ, якъ сторожь вѣдлучали трупа вѣдѣ спѣльного ланцуха та закопували таки въ тѣй самѣй темници... Завидувавъ Кудеяръ щасливому. Перемѣняли ся особы, а звуки ланцѣвъ и стогны були завсѣгды тѣ самѣ.

Наразѣ одного ранку, коли всѣ невѣльники зѣ загальнои вязницѣ выйшли на роботу, отвирають ся дверѣ и входить кѣлька людей. Отворенѣй дверѣ пропустили у вязницю смугу свѣтла и Кудеяръ черезъ отвѣръ побачивъ вельможу въ зеленѣй чалмѣ, въ золотистѣмъ кафтанѣ, зѣ-пѣдѣ котрого полы выглядали голубѣй шовковѣй штаны и вышитѣ сафѣяновѣ черевики. При лѣвѣмъ боцѣ висѣла шабля зѣ рукоятю, прикрашеною дорогоцѣнными каменями. Позадѣ него тримали бунчукъ зѣ трема кѣньскими хвостами.

— Вѣдчинѣтъ — сказавъ вельможа по турецки, указавши на дверѣ ведучѣй у закамарокъ, де мучивъ ся Кудеяръ.

Дверь вѣдомкнули и вѣдчинили.

— Выходи — сказавъ вельможа до Кудеяра.

Але Кудеяръ не мавъ силы выйти; ноги цѣлкомъ спухли.

— Охъ, бѣднѣй, бѣднѣй, — сказавъ вельможа — якъ его замучили. Ему хробы зѣбли ноги.

И справдѣ хробы кишили въ ранахъ на ногахъ Кудеяра. Сторожѣ, пѣдтримуючи Кудеяра, вывели его зъ закамарка. Вѣнъ стогнавъ зъ болю, силуючись поступити крокомъ.

— Я новый бѣглербегъ, — сказавъ вельможа — ты доше тутъ не лишишь ся, я велю тебе обмыти и лѣчити, а коли подужашь, будешь жити у мене. Я найду тобѣ легку роботу.

Кудеяра вывели на воздухъ. Сонце ослѣпило его и вѣнъ довго не мѣгъ розплющити очей. На лица, що вѣдвыкло вѣдъ воздуха, выступила кровь. По приказу нового пашѣ Кудеяра перевезли зъ вышней твердинѣ до низшой, на двѣръ губернаторскій. Двѣ невѣльницѣ обмыли его и надѣли чисте бѣла. Лѣкаръ давъ масть, вѣдъ котромъ зачали гоити ся раны. Его вже не закововали и замѣсть давнѣйшого сухого хлѣба давали баранину зъ рижомъ.

Вѣдки така ласка, що за добрый ангелъ змиосердивъ ся надъ Кудеяромъ? Все те значило не що иншого, якъ лишъ що до Кафы прибувъ новый губернаторъ. Въ Туреччинѣ часто змѣняли ся бѣглербегѣ и пѣдчиненѣ имъ санджакчѣ; при помочи пѣдкупствѣ и просьбѣ они дѣставали посады та старали ся чимъ скорше накопичити мастокъ вѣсьми незаконными средствами: обдирали пѣдданныхъ, грабили скарбъ, та черезъ те скоро тратили посады въ хосенъ новыхъ кандидатѣвъ. А тѣ, переймаючи урядъ, старали ся робити на перекѣрѣ своимъ попереднымъ. Отсе лучило ся теперъ въ Кафѣ. Давнымъ

губернаторъ бувъ чоловѣкомъ хитрымъ, лукавымъ, строгимъ а при тѣмъ и завзятымъ бусурманомъ; его наступникъ бувъ своего рода фільсофъ, сторонникъ вѣротерпимости и здававъ ся бути прихильный христїянамъ, бо мѣжь его предкѣвъ попавъ ся одинъ Грекъ, а й вѣнъ самъ мавъ своякѣвъ мѣжь христїянами. При тѣмъ новый вельможа любивъ выпити вина, а що мусулманскій законъ збороняе пити вино, то сей вельможа вже и зъ той причины заявлявъ спбвчуте христїянамъ. Рѣвножь и особисто ворогувавъ на своего попередника. Ось длячого то вѣнъ перенявши свѣй урядъ, занявъ ся долею христїяньского невѣльника, котрого его попередникъ такъ немилосердно мучивъ. И не тѣлько Кудеярови, але всѣмъ взагалѣ невѣльникамъ стало полекше, бо хочъ они и дальше ночували въ темниці, скованї ланцомъ, то теперь давали имъ лѣпшїй харчъ, водили до лазнї и надѣляли, хочъ рѣдко, бѣлємъ.

Подужавши, розповѣвъ Кудеяръ новому губернаторови свою судьбу; а губернаторъ, здавсь, повѣривъ невинности Кудеяра тымъ радше, що санджакчей, котрый увязнивъ Кудеяра въ Исламъ-Керменѣ, бувъ своякомъ бувшого кафиньского губернатора. „Я бы — сказавъ губернаторъ Кудеярови — и пустивъ тебе на волю, але не смѣю того зробити, не вѣднївши ся до везира, а коли повѣдомлю, бою ся, щобы замѣсть волѣ не була гѣрша неволя, щобы не велѣли прислати тебе до Стамбуду и не выслали на галеры. Нѣ, ты напиши чолобитню до своего государя. Най твої государь попроситъ за тобою у нашего. Бути може, що нашї зажадають за тебе грошей, бо у насъ нѣкого не пускае ся на волю безъ грошей.“

Вѣдтакъ зачали глядати за рускимъ чоловѣкомъ грамотнымъ, котрый бы вмѣвъ написати чолобитню, але такого чоловѣка не майшли; тогдѣ пѣсля слѣвъ Кудея-

ра уложивъ чолобитню по турецки секретарь беглербега; разомъ зъ тымъ Кудеяръ подиктувавъ листы: до обохъ Адашевыхъ, до Курбского и Сильвестра. Бѣдный невѣдникъ не звавъ, що въ Москвѣ все змѣнило ся, и звертати ся до такихъ особъ могло радше пошкодити якъ помочи. Письма выслано до Бакчисараю, до руского посла, зъ просьбою, щобы приказавъ перетолкувати ихъ на московске и выславъ пѣсля призначеня.

Живе Кудеяръ въ губернаторскѣмъ дворѣ незаконный, спить зъ прислугою, робить всѣяку роботу. Губернаторъ зъ него вдоводеный. Минае такимъ чиномъ одинъ рѣкъ. Зъ Москвы нема вѣдповѣди. „Що-жь — думаюе Кудеяръ — не близко! Заки то въ Бакчисараю перетолкують письма, заки они дѣйдуть до Москвы, заки зъ Москвы вышеде ся грамота у Туреччину, не такъ то й скоро. Заки зновъ зъ Туреччины вѣдпишуть у Москву, треба много часу.“ Минае ще три мѣсяць, минае пѣвъ року. Кудеяръ тужить. „Чи бы не втѣкати! А якъ схоплять? Тогдѣ я вже прощавъ!“ Страшный закамарокъ добре вбивъ ся ему въ тямку. Та довѣдавъ ся вѣнъ, що въ Кафѣ е невѣдникъ, бувшій московскій пѣдьячій. Кудеяръ поспытавъ губернатора, чи не можна бы покликати пѣдьячого, щобы написавъ чолобитню до царя. Губернаторъ позволивъ; пѣдьячій выписавъ чолобитню та ще дуже жалѣбный листъ до Атанасія Нагого, руского посла въ Бакчисараю. Тѣ письма выслано у Бакчисарай.

Минувъ ще рѣкъ по тѣй другѣй чолобитни. Вѣдповѣди не було. Гадка втѣкати чимъ разъ бѣльше залягла въ голову Кудеяра. Вѣнъ рѣшивъ ся вкѣнци выповнити свѣй намѣръ, скоро ино буде добра нагода. А причинило ся до того и се, що губернаторъ, мабуть побачивши, що въ Москвѣ не побиваютъ ся за тымъ невѣдникомъ и не

думаютъ его увѣдлѣнати, змѣнивъ свое поведење зъ Кудеяромъ: тримавъ его на рѣвни зъ прочими невѣдлѣнниками, а разъ якосъ не въ гуморѣ вдаривъ власноручно Кудеяра кѣлька разѣвъ безъ найменшої причины. Губернаторови выдавалось, що Кудеяръ поводитъ ся въ его присутности за надто смѣло и вызываючо.

Одного разу несподѣвано, коли Кудеяръ бувъ пѣсля звичаю чимеь занятый на подвѣрю, два сѣпаѣ прикликали его и наложили ему кайданы зъ ланцомъ. Кудеяръ зачудований не знавъ, що дѣяти. Три роки ходивъ безъ кайданѣвъ. Чимъ же теперъ провинивъ ся? Чи губернаторъ знахоръ — мѣгъ бы догадати ся, якѣ гадки у чоловічка въ мозку? або може справдѣ змѣркувавъ, що вѣшь задумує втѣкати?

Сѣпаѣ, заковавши Кудеяра, приказали ему робити дальше свою роботу. Губернатора не було дома. Кудеяръ працює и бачить: губернаторъ вѣздить на подвѣре зъ якимсь другимъ вельможею, богато одягненимъ. Заразъ потѣмъ настала въ домѣ бѣганина, метушня...

Кудеяръ поспытавъ, що се значить? Ему вѣдповѣли: — Новый паша прибувъ. Давный сейчасъ забирає ся до Стамбулу.

„Ось, що воно — думає Кудеяръ — вѣнъ велѣвъ мене закувати, щобы передати новому... значить, мене зновъ поведуть у горѣшну твердиню. Ахъ, якѣй я глупый, чому не утѣкъ? Але най ино лишать мене тутъ черезъ нѣчь! Втечу, кайданы розбѣрвати не штука.“ — Въ дворѣ бѣганина, ладять ся въ дорогу. Ходить Кудеяръ мовъ божевѣдлѣный, побренькує ланцомъ; прикликали его обѣдати, але ему страва не въ головѣ. Вечеромъ по заходѣ сонця чотири сѣпаѣ взяли за ланць и вывели его зѣ двора.

Прѣвели Кудеяра у горѣшну твердиню, просто

у ту вязницю, зъ-вѣдки его передъ трема рокома вызволивъ губернаторъ, але вже не запроторили у закамарокъ, лишь сковали зъ товпою невѣльникѣвъ у спѣльнѣй вязници. Зъ уваги на его силу наложили ему на ноги тѣ кайданы, що ихъ мавъ въ закамарку а зъ котрыми не мѣгъ бы нѣхто иншій и рушити ся зъ мѣсяця.

Товаришъ всѣ новій... Кудеяръ гѣрко зѣтхнувъ, а ему вѣдкликнуло ся кѣлька голосѣвъ: показало ся, що се були его земляки, украинскѣй козаки, навѣтъ знакомѣй. Кудеяръ довѣдавъ ся вѣдъ нихъ много нового и сумного. Дѣзнавъ ся, що Вишневецкѣй, покинувши московске государство, вернувъ ся въ свою Украину, а вѣдтакъ пѣйшовъ зъ козаками у Молдаву, де его покликкали на престоль, але опѣсля зрадили и выдали Туркамъ. Вишневецкого зъ козаками полонили та вѣдвели у Царгородъ. Турецкѣй султанъ покликавъ передъ себе Вишневецкого, а сей станувши передъ царемъ глумивъ зъ Магомеда: за се велѣвъ султанъ повѣсити его на гакъ за ребрѣ. И висѣвъ Вишневецкѣй, батько козацкѣй, три днѣ на гаку, спѣвавъ псалмы, безчестивъ музулманьску вѣру, величавъ Христа и скѣничивъ свое житѣ якъ христѣянскѣй мученикъ. Атаманы и козаки, що були зъ нимъ, пѣйшли у неволю. Заплакавъ Кудеяръ по батькови, а наибѣльше було ему жаль, що Вишневецкѣй померъ, не простивши ему. „Може бути — подумавъ Кудеяръ — зъ-вѣдси и бѣда его постигла, що прокляте батька тяжило на нѣмъ, та першій разъ розкаивъ ся Кудеяръ, що убивъ дитину своеи Настѣ.“

Ранкомъ погнали невѣльникѣвъ на роботу, вечеромъ загнули зновъ у вязницю. Такъ минуло около мѣсяця. Разъ, коли невѣльники працювали на мурахъ твердинѣ, пѣдѣйшовъ до нихъ Вѣрменинъ, торговецъ невѣльниками, великѣй знатокъ прикметъ людского тѣла, якъ мужеского

такъ и женського. За-для свого довголѣтнього досвѣду вѣнъ вѣдъ разу пѣзнававъ и кмѣтувавъ, якъ и до чого придасть ся кождый живой товаръ. Передъ его бачнымъ окомъ не скрыла ся тѣлесна сила Кудеяра. Купецъ змѣркувавъ, що придбавши собѣ такой взорець силы, мѣгъ бы зробити знаменитый интересъ, вѣдпродуючи его якому аматорови. Купецъ зачавъ торгувати Кудеяра у бейлербега. Властиво бейлербегъ не мавъ права продавати скарбовыхъ невѣльничѣвъ, але сей бейлербегъ бувъ ласый на грошъ и згодивъ ся на продажъ.

Вечеромъ по скѣнченю работы, коли невѣльничѣвъ вѣдводили у вязницю, Кудеяра вѣдлучили зъ ланцюха, перекували въ кайданы купця та пѣдъ охороною сѣпавъ повѣвъ его купецъ до своего дому. Подвѣрь дому сего купця було окружене зъ трехъ сторѣнъ камѣнными комѣрками, зъ невеликими вѣконцями въ горѣ; тамъ примѣщувано невѣльничѣвъ, котрѣ разъ-вѣ-разъ змѣняли ся, не перебуваючи тамъ довше якъ тыждень. Невѣльничѣки були прикованѣ до стѣны, але досыть выгѣдно, такъ що могли спати на брудныхъ шкѣряныхъ матрацахъ. Харчу купецъ не скупивъ, вѣнъ мудрый и вырахованый торговецъ знавъ, що не можна товару заморювати голодомъ, бо въ такѣмъ разѣ треба зменшити цѣну. Купецъ майже щоденно ходивъ на рынокъ скуповувати невѣльничѣвъ зъ першихъ рукъ, але самъ не выводивъ ихъ на продажъ. Его знали не тѣльки въ Кафѣ, але и въ цѣломъ Крыму; навѣтъ въ подальшихъ сторонахъ ишла чутка про него. У него товаръ бувъ знаменитый, за-для того и цѣна була высока. Мужчины, женщины и дѣти — всѣ у него були помѣщенѣ разомъ; въ невѣльничѣмъ станѣ на приличнѣсть не уважано.

Безперестанно заходили до комѣрокъ гостѣ; купецъ знавъ заманити купуючихъ краснорѣчивыми описами

прикметъ своего товару, выявлявъ свѣй досвѣдъ и честность та збувавъ товаръ зъ зыскомъ. Ему допомагало и се, що знавъ рѣзнѣй мовы. Але Кудеярови довело ся просидѣти кѣлька тыжднѣвъ. Господарь поставивъ за него таку цѣну, що не було охочихъ на таке купно. Вкѣнци зголосивъ ся до него одинъ зъ найбогатшихъ крымскихъ мурзъ и ставъ пытатись: „чи не має вѣнъ якого-небудь силача?“ Треба знати, що у крымскихъ вельможъ бувъ звычай пышати ся силачами при своихъ дворахъ и тримати ихъ за-для борбы, котру уважало ся одною зъ тогдѣшнихъ приемностей. Купецъ показавъ ему Кудеяра, выхваляючи пѣдъ небеса его тѣлеснѣй прикметы и додавъ, що вѣнъ вельми лагѣднѣй; тихѣй и послушнѣй.

— Чи знае вѣнъ по татарски? — поспытавъ мурзъ

— Знае, знае, — вѣдповѣвъ купецъ.

— Не богато, — сказавъ Кудеярь.

Купецъ кинувъ на Кудеяра лютый поглядъ, але купуючѣй сказавъ:

— Се ще й лѣпше, лишъ бы знавъ на стѣлько, що бы мѣгъ робити се, що ему велять. Я нарочно добираю собѣ невѣльникѣвъ рѣзнои народности, що бы не дуже балакали мѣжь собою.

Кудеярови прийшла гадка удавати, що майже нѣчого не розумѣе по татарски. „Мене“, гадавъ собѣ, „не будутъ стеречи, бо подумаютъ, що не посмѣю утечи, не знаючи мовы; а хочъ бы я и втѣкъ, то заразъ зловлять, за-для того, що заразъ пѣзнають бѣгця-невѣльника чужосторонного“.

Мурза вѣдчисливъ купцеви пригорщу золотой монеты. Кудеяра вѣдбпняли, заковали особно и вѣддали зъ рукъ у руки нового господаря.

Мурза того самого дня выѣхавъ зъ Кафы въ свои

посѣлости власными кѣньми въ великѣй арбѣ, въ котрѣй було выгѣдно тремъ лежати. Крѣмъ невѣльника-вѣзника у него бувъ ще невѣльникъ Перзѣ и нашъ Кудеярѣ, котрый сидѣвъ поручѣ вѣзника въ кайданахъ.

Коли арбѣ прийшлося зѣвѣздити зѣ горы, Кудеярѣ злѣзѣ, подзвонюючи своими кайданами; господарѣ скоро припѣднявъ ся, бо ему майнула гадка: „чи не думае невѣльникъ утѣкати?“ — але Кудеярѣ схопивъ за колесо арбу и крикнувъ до вѣзника „гайда“, а самъ здержувавъ тяжку арбу одною рукою, пѣдѣ гору.

Господарѣ вытрѣщивъ очи зѣ зачудованя. „Розумѣю — сказавъ вѣнѣ самѣ до себе — за-для чого купецѣ продавъ его такѣ дорого.“ Але заразѣ и погадавъ собѣ: „А що если вѣнѣ при такѣй силѣ розѣрве кайданы та утѣкне? Чи не закувати его сильнѣйше, приѣхавши до дому? Але тогдѣ що? Вѣнѣ схудне, утратить силу... до чого вѣнѣ тогдѣ здасть ся? Нѣ, лѣйше я зѣ нимѣ буду добре обходити ся; вѣнѣ полюбить мене, я ему обѣцяю свободу за его вѣрну службу. Такѣ буде лѣйше.“

Мурза ставъ обяснити Кудеярови, зѣ перестанкамѣ, доповняючи свою мову знаками за-для лѣйшого порозумѣня, що вѣнѣ за кѣлька лѣтъ дасть ему волю за его вѣрнѣсть, а если невѣльникъ загадае утѣкати, тогдѣ ему буде смерть; для лѣйшого выраженя послѣднои грѣзбы мурза зѣ суровымъ поглядомъ потягнувъ Кудеярови палцемъ по шиѣ.

Кудеярѣ поклонивъ ся до землѣ та пояснивъ знаками, що розумѣе, але удавъ, що не знае сказати нѣ одного слова правильно по татарски.

— А якѣ приѣдемо до дому, я тебе розкую — сказавъ господарѣ.

На нѣчь приѣхавъ мурза въ посѣлости своего прия-

тѣля, такого самого мурзы, и першимъ его дѣломъ було похвалити ся купномъ. Кудеярови велѣли пѣднати величезный камѣнь и кинути въ даль, а вѣдтакъ розломити пѣдку на двоє. Господарь бувъ нимъ одушевленный.

На другій день оба мурзы выѣхали зъ посѣлости, де ночували. Въ одну арбу они сѣли саміи, а велѣли повозити кѣньми Кудеярови. У другу арбу всадили своихъ невѣльникѣвъ.

— Вѣнь нѣчого не розумѣе, — сказавъ господарь Кудеяра — при нѣмъ всею можна говорити.

Кудеяръ догадавъ ся, що мурзы мають свои якісь тайны, котрыхъ бояли ся выявляти при людяхъ, розумѣючихъ татарску мову. Кудеяръ стягнувъ конѣ, они пѣйшли скорше.

— Якій паробокъ! — сказавъ господарь Кудеяра — я его зроблю вѣзникомъ и самъ ханъ не буде мати такого вѣзника.

Вѣдтакъ мурзы стали говорити про свои справы. Кудеяръ прислухувавъ ся ихъ розмовѣ та порозумѣвъ, що они змавляють ся на хана. — „Еге! — подумавъ Кудеяръ — ось куды воно!“ та старавъ ся надати собѣ выглядъ, що цѣлкомъ не уважає на ихъ розмову, а тымчасомъ не пропустивъ нѣ словечка.

Переѣхавши зъ десять верстѣ, стрѣтили подорожнїи арбу, що ѣхала напроти нихъ. Зъ неи высунувъ ся третїи мурза; они ѣхали до сего мурзы въ гостѣ, а сей не могучи ихъ дѣждати ся, выѣхавъ до властителя сеи посѣлости, зъ-вѣдки они выѣхали. Мурзы пристанули, выскочили зъ арбѣ, зачались витати: „Акмамбетъ! Алай Кази! Алтинъ Ягази!“ зашваргѣтли мурзы, смѣялись, жартували, цѣлували ся; кождїи тягнувъ гостей до себе, а вкѣкци рѣшились нѣкуды не ѣхати, лишь пристанути пѣдъ лѣсомъ недалеко села, де можна було

купити барана и добре погостити ся. У татаръ бувъ звычай: выѣхати въ поле, розбити шатро и тамъ погуляти яку хвилину. Часто мурзы-приятель умавляли ся мѣжь собою, зѣздили ся на мѣсце и забавляли ся въ шатрахъ.

Наші мурзы приказали выпрячи коней и розбити три шатра. Однй слуги пѣйшли на село купити барана, другі забрали ся нарубати дровъ, а Кудеяръ знаками и урывковыми словами просивъ дозволити ему уставити шатра. Мимо кайданѡвъ на ногахъ вѡнъ живо добувъ зъ арбы звинене полотно, палики и скоро уставивъ три шатра, два менші а одинъ бѡльші. Мурзы хвалили его и смѣяли ся зъ его дивною татарскою мовою.

Пригнали барана, зарѣзали, розложили огонь и зачали печи шашликъ. Въ бѡльшѡмъ шатрѣ, що належало до господаря Кудеярового, Акмамбета, засѣли мурзы, пѣдѡгнувши ноги, ѣли шашликъ руками, пили кумисъ, а вѡдтакъ взяли ся и за горѣвку, котру добувъ зъ свои арбы Алай Кази, що приѣхавъ послѣдній. Акмамбетъ кпивъ собѣ зъ забороны Магомеда що-до питя вина; Алтинъ Ягази доказувавъ, що они въ дорожѣ, а подорожнымъ пращае коранъ такй грѣхи; Алай-Кази вѡдкликувавъ ся на музулманьского мудрца Бурханъ-еддина, що всео перегнанае черезъ аламбикъ не есть виномъ и не збороняе ся. Слугъ вѡдправили а послугували ся тѡльки самымъ Кудеяромъ. Мурзы по-при забавѣ говорили такожь о своихъ справахъ, и тогдѣ довѣдавъ ся Кудеяръ напевѡ, що они задумують убити Девлетъ-Гірея, а посадити на престолѣ брата его Тохтамишь-Гірея, що находивъ ся тогдѣ въ московскѡй державѣ. Алай-Кази вѡдчитавъ приятелямъ письмо Тохтамиша, въ котрѡмъ обѣщували ся мурзамъ золотй горы, если они усунуть его брата Девлетъ-Гірея. Кудеяръ бачивъ, якъ

Алай Кази сховавъ се письмо у свѣй червоный шовковый халать зъ золотыми вышиванями.

Коли мурзы добре собѣ иѣдпили, то зачали спѣвати, шалѣти; вѣдтакъ приказали Кудеярови спѣвати по руски и танцювати. Кудеяръ, знаючи, що татары люблять, абы въ хвили веселости всею довокла нихъ веселило ся, крутивъ ся передъ ними, побренькуючи кайданами и выпѣвуючи украиньску „горлицю“.

Веселѣсть не надавала ся до его суровыхъ чертъ лица, але черезъ те вѣнъ выдавъ ся що бѣльше забавнѣйшій пѣдпитымъ мурзамъ. Алай-Казови такъ подобавъ ся рускій невѣльникъ, що вѣнъ зачавъ просити Акмамбета, щобы продавъ ему Кудеяра. Акмамбетъ не хотѣвъ пристати. Алай-Кази зачавъ сердити ся, докорявъ приятелеви, що за мало его любить, вѣдтакъ зачала ся сварка и мало що не прийшло до бѣйки. Алай-Кази добувъ шаблѣ, Акмамбетъ зробивъ те саме, але Алтинъ-Ягази станувъ мѣжь нихъ и своею краснорѣчивостію старавъ ся погодити спорячихъ приятелѣвъ. Ему удало ся ихъ успокоити, найбѣльше тымъ доказомъ, що не годить ся сваритись въ таку пору, коли все повиннѣ лучити ся до спѣльной sprawy. Мурзы погодили ся, поцѣлували ся, а Акмамбетъ розжаливши ся заявивъ стѣльки великодушности, що вѣдступивъ приятелеви руского невѣльника даромъ, але Алай-Кази зъ свои стороны не хотѣвъ его брати и оказувавъ готовѣсть подарувати приятелеви свою дорогу шаблю. Алтинъ-Ягази, котрого товаришѣ покликали на третейскій судъ, набивъ стѣльки заколоту, що анѣ Акмамбетъ анѣ Алай-Кази не могли розбрати его рѣшеня. Акмамбетъ говоривъ: „твѣй, твѣй невѣльникъ!“ а Алай-Кази кричавъ: „нѣ, вѣнъ твѣй, твѣй!“ и Кудеяръ, дивлячись на нихъ, не знавъ, до котрого зъ нихъ належить.

Мурзы зачали зновъ пити и понапивались такъ, що

уже не могли обертати языкомъ. Слуги застелили постель мурзамъ въ шатрахъ. Акмамбетъ вѣдправивъ Кудеяра вѣдъ себе до Алай-Кази и сказавъ: „тамъ теперь твоѣ панъ, а ты уже до мене не належишь“. Кудеяръ вѣйшовъ у шатро Алай-Каза; сей уже лежавъ роздягненный и побачивши Кудеяра пробормотавъ: „забирай ся, иди до своего пана, бо ты не мѣй!“ Тутъ при свѣтлѣ, яке продиралось у шатро вѣдъ мѣсяця, Кудеяръ побачивъ халатъ зъ золотыми вышивками, якъ вѣнъ лежавъ по-за подушкою Алай-Каза въ кутку шатра. Кудеяръ змѣркувавъ, що тѣльки припѣдняти полу шатра зъ долины, а буде можна дѣстати халатъ. Невѣльники розложились коло арбъ. Кудеяръ пѣйшовъ до коней, що пасли ся спутанѣ оподалькѣ. На щастѣ попавъ ся ему камѣнь въ руки. Легесенько розбивъ свои кайданы и увѣльнивъ ноги; тогдѣ пѣдѣйшовъ до шатра Алай-Каза, припѣднявъ полу шатра, вытягнувъ халатъ и втѣкъ зъ нимъ до коней. Тамъ убивъ всѣхъ коней ударомъ камѣня въ голову, зъ выимкою одного, котрого розпутавъ, сѣвъ на него и помчавъ ся що силы.

До ранка вѣнъ уѣхавъ зъ трицять верстѣ. Кѣнъ не вытримавъ и упавъ. Кудеяръ, знявши зъ коня уздечку, пѣшовъ пѣшки на полудневый захѣдъ, де пѣсля его гадки повиненъ бувъ находити ся Бакчисарай. Небавомъ побачивъ на степу табунъ пасучихъ ся коней. Зѣйшовши зъ дороги, Кудеяръ прикликавъ пастуха.

— Чий се табунъ? — попытавъ Кудеяръ.

— Мурзы Алай-Кази — вѣдповѣвъ пастухъ.

„Ось куды мене Богъ занѣсъ“, подумавъ Кудеяръ и сказавъ пастухови:

— Я собѣ возьму сего коня, такъ приказавъ господарь.

— Не дамъ — вѣдповѣвъ пастухъ.

— Якъ се не дашь, тумане, — сказавъ Кудеяръ — чи-жь не бачишь халатъ своего пана?

— Я не знаю — вѣдповѣвъ пастухъ.

Кудеяръ вже не вѣдповѣдаючи ему, пѣдбйшовъ до коня, заложивъ уздечку, розпутавъ ноги. Кѣнь захропѣвъ, станувъ дуба, але Кудеяръ зъ цѣлою силою схопивъ за гриву и вскочивъ на него. Кѣнь сейчасъ злагбднѣвъ. Кудеяръ сѣвъ на коня, а звернувши ся до пастуха, сказавъ :

— Вы тамъ въ курени маєте сѣдло, бо годѣ щобъ не було сѣдель; давай сѣдло и кличь своихъ товаришѣвъ.

Кудеяръ поѣхавъ на кони въ курень; пастухъ ишовъ по заду и скликувавъ товаришѣвъ. Два пастухи прибѣгли. Кудеяръ збскочивъ зъ коня и кликнувъ :

— Чи чувте, давайте сѣдло и чимъ скорше осѣдлайте коня!

— А ты що за одинъ? — пытали пастухи. Але одинъ зъ нихъ приглянувши ся, сказавъ : — се халатъ нашего пана, я его знаю!

— Такъ — сказавъ Кудеяръ. — Алай Кази велѣвъ взяти сего коня и приказавъ ѣхати на нѣмъ до Бакчисараю. Вѣнь зъ Акмамбетомъ и Алтиномъ Ягази лишивъ ся въ шатрахъ на поли, а щобы вы бачили, що я его пѣсланецъ, вѣнь и давъ менѣ свѣй халатъ.

Пастухи увѣрили и помогли осѣдлати коня. Кудеяръ сѣвъ на коня и сказавъ :

— Алай Кази велѣвъ, щобы хто небудь зъ васъ поѣхавъ зб мною до Бакчисараю. Я везу важну грамоту. Ану чимъ скорше!

Одинъ зъ пастухѣвъ набораѣ осѣдлавъ коня и сѣвъ на него.

— Бувайте здорові! — сказавъ Кудеяръ пасту-

хамъ. — Коли верне ся Алай Кази, то скажѣтъ ему, що туды переѣздивъ чоловѣкъ въ его халатъ и поѣхавъ до Бакчисараю. Алай Кази поѣде самъ туды небавомъ.

До Бакчисараю було верстъ сѣмдесять. Кудеяръ, маючи провѣдника, не мыливъ ся въ дорогѣ, затримавъ ся зѣ двѣ години покормити коней, вѣдтакъ дальше гонивъ, такъ що ще передъ заходомъ сонця вѣѣхавъ у вузку улицю Бакчисарая. Въ воротахъ мѣста сторожа перепустила его, почувши, що вѣнъ пѣсланецъ Алай Каза.

При воротахъ двора стояла на сторожи прибочна сторожа ханьска.

Кудеяръ закричавъ :

— Сейчасъ повѣдомѣтъ найяснѣйшого великого хана, що приѣхавъ чоловѣкъ донести ему про дуже важну справу.

— Найяснѣйшій ханъ — вѣдповѣли ему — зволювъ поѣхати надъ Альму для забавы,.. а коли ты маешь яку справу, то иди до великого везира ханьского.

— Моя справа така — сказавъ Кудеяръ — що я можу розповѣсти ви лишъ одинокому самому ханови.

Сторожѣ вѣдповѣли, що повѣдомлять Атталика, котрого ханъ лишивъ для управы дворомъ.

Атталикъ, молочный братъ хана, сынъ ханьской мамки, любимецъ Девлетъ-Гирея, почувши, що хтось бажає видѣти ся зъ ханомъ, велѣвъ найперше обшукати его чи нема при нѣмъ збруѣ, а опѣсля впровадити у двѣрѣ.

— Шукайте, — сказавъ Кудеяръ — але сего письма я вамъ не покажу; я вѣддамъ его самому ханови а нѣкому бѣльше, и вы не смѣете вѣдобрати его вѣдъ мене.

Прибочна сторожа, обшукавши Кудеяра, побачила

на нѣмъ хрестъ, тожь и донесла Атталикови, що приѣхавшій якійсь гавръ. Кудеяра повели у двѣрь. Атталикъ вышовъ зѣ двора и зъ недовѣремъ оглядавъ Кудеяра вѣдъ нѣгъ до головы.

— Хто ты? По що? Чого тобѣ треба бачитись зъ найяснѣйшимъ ханомъ? — пытавъ Атталикъ.

— Що я за одинъ и по що приѣхавъ, сего не скажу нѣ тобѣ нѣ везирови, а тѣльки самому ханови. Розходить ся о здоровле вашего великого володаря. Если ты мене не вышлешь сейчасъ до хана, то будешь зрадникомъ. Сейчасъ давай менѣ нового коня и проводира, щобъ завѣвъ мене туды, де находить ся теперь вашъ ханъ. Коли не вѣришь, боишь ся мене безоружного, то вели мене закувати; менѣ се байдуже, бо я потребую бачити ся зъ ханомъ. Я тобѣ ще разъ повтаряю, скоро мене сейчасъ не пустишь до хана, то зле на тѣмъ выйдешь.

Атталикъ велѣвъ дати Кудеярови нового коня и вырядивъ десять людей, чтобы проводили. Треба було переѣхати пятьдесятъ верстъ; на другій день рано Кудеяръ прибувъ до мѣся, де перебувавъ ханъ.

На березѣ Альмы розложено много шатеръ; одинъ пестрѣйшій вѣдъ другого, нерѣвнои высоты, але найвысше, найпросторнѣйше и найпишнѣйше було шатро Девлетъ - Гирея; цѣле его шатро було зъ шовковой ткани а на нѣмъ ханьске знамя зъ выобразенемъ мѣсяца.

За шатрами вельможъ розложили ся улицями полотняннй шатра всѣлякихъ купцѣвъ, продаючихъ товары, а передовѣмъ харчъ. Куды ханъ ѣде зъ своимъ дворомъ, туды за нимъ ѣдутъ купцѣ, являе ся мѣсто, торгове, гучне; вѣдтакъ зъ вѣдѣвдомъ хана щезае и появляе ся на иншѣмъ мѣся, и такъ на крымскѣмъ пѣвъ-

островѣ являють ся та щезають мѣста зъ шатеръ, доки вкѣнци ханови не забাগне ся вертати до Бакчисараю, або пойти зъ своими ордами чи то на Москалѣвъ чи на Ляхѣвъ.

День передъ тымъ забавлявъ ся ханъ ловами; вечеромъ по ловахъ гостивъ ся зъ вельможами, а нѣчь проводивъ зъ одною зъ своихъ жѣнокъ.

Ще ханъ вѣдпочивае и спить, а Кудеяръ напѣрно домагае ся, щобы его пустили до хана. Капуджі-баші, сторожъ дверей ханьского шатра, говорить ему: „не можна будити хана“, — а Кудеяръ опирае ся при своемъ: — если не збудите, ханъ розгѣвае ся; справа дуже важна!

Капуджі-баші повѣдомивъ про се евнуха; евнухъ здвигнувъ плечами, розмахнувъ руками и донятливо глѣдѣвъ на Кудеяра, а Кудеяръ все свое:

— Сейчасъ абудѣтъ хана, справа важна!

Ханьске шатро дѣлило ся на три комнаты. Перша комната простора вѣдальня, де ханъ пируе; друга — для нарады, де ханъ радить зъ мурзами надъ справами; третя — спальня.

Евнухъ вѣйшовъ до спальнѣ, збудивъ хана и вѣд-провадивъ красавицю заднымъ входомъ до гаремного шатра, що стояло поручъ зъ ханьскимъ. Ханъ омывъ ся рожаною водою, обувъ ся въ вышивані перлами черевики, надягнувъ халатъ, приперѣзавъ шаблю, накрывъ голову баранячою шапкою зъ брилянтовымъ перомъ, розчесавъ покудлану бороду, прочитавъ на борзѣ намазъ и вѣйшовъ до вѣдальнѣ.

— Приведѣтъ его сюды, — сказавъ ханъ.

Кудеяръ вѣйшовъ до вѣдальнѣ, поклонивъ ся до землѣ и проголоосивъ:

— Найяснѣйшій хане, могучій володарю! Злѣ люде

хотать тебе погубити и посадити на престолъ Тохтамишь Гірей. Ось тутъ его письмо.

Девлетъ-Гірей встромивъ свои выбалушеніи очи въ письмо. Чоло его поморщило ся, а коли скѣпчивъ читати, страшна лють выражала ся на его лица.

— Се письмо до Алай-Каза — сказавъ ханъ. — Чи ще може злучивъ ся хто зъ нимъ проти мене?

— Мурза Акмамбетъ, Алтинъ-Ягази; за нихъ ручу, що они зрадникн; але они мають ще союзникѣвъ, якъ я чувъ, мѣжь иншими мурзами.

— А ты самъ що за одинъ? — пытавъ ханъ.

— Бѣдный рускій невѣльникъ — сказавъ Кудеяръ.

— Бачу, — заявивъ ханъ — що говоришь правду; письмо се найлѣпшій доказъ. Самъ Богъ тебе пбславъ. Вѣдъ сем поры наша воля така, що ты вже не невѣльникъ, а мѣй першій приятель, спаситель. Якъ звешъ ся?

— Юрко Кудеяръ.

— Якъ и де ты попавъ у неволю?

— Мене — вѣдповѣвъ Кудеяръ — выславъ царскій воввода для переговоровѣвъ у турецку твердиню на Днѣпру, а мене Турки подступомъ схопили, много лѣтъ мучили у вязниці, а вѣдтакъ продали твому мурзѣ Акмамбетови.

— Терпѣвъ ты тяжко, — сказавъ ханъ — але будешъ нагороджений щедро. Все марниця, все порохъ въ порѣвнаню зъ честнотою, а ты честный.

Ханъ приказавъ скликати всѣхъ своихъ мурзѣвъ, що були зъ нимъ, глянувъ на нихъ строго и сказавъ:

— Хто зъ васъ менѣ приятель и слуга, а хто ворогъ? Мѣжь вами в тайнѣи злодѣи: они удають рабѣвъ передъ мною, повзають якъ змыѣ и тайно пбдготовляють для мене ядъ. Але й вы, що чванитесь своєю преданностію, длячого нѣхто зъ васъ не повѣдомивъ мене.

о заговорѣ противъ мене, чому не постаравъ ся вѣдвернути вѣдъ мене тайно заостренный кинжалъ? Не вы мене спасли, лишь той чужинець, поганинь, несчастный невѣльникъ. Вѣнъ для мене бѣльшій приятель, якъ вы всѣ. Поклонѣть ся ему, подякуйте! Величайте его: вѣнъ спаситель вашего государя! Дамъ ему гарнѣ одяги зъ мои власности, повѣшу ему на шивъ тяжкѣй ланць зъ чистого золота, щобы заступивъ ему тѣ кайданы, въ котрыхъ вѣнъ стѣльки лѣтъ мучивъ ся; вѣнъ буде ѣсти и пити такъ якъ ѣсть и не спасеный нимъ володарь. Дамъ ему службу, жѣнокъ, вынагороджу грѣшми, посѣлостями, всѣмъ, чого забажае. Девлетъ-Гирей вмѣе нагородити спасителя своего житя.

— Великѣй володарю, найяснѣйшій хане! — сказавъ Кудеяръ. — Дякую Богови, що приказавъ менѣ прислужити ся тобѣ. Се не мое дѣло, а Боже. Коли-жь твоя ласка, то пусти мене у рѣднѣй край, тамъ маю жѣнку и свѣй дѣмъ.

— Чуєте, якѣй вѣнъ розумный, — сказавъ ханъ — не собѣ приписуе добре дѣло а Богови. Улемъ, що знае законъ, не мѣгъ бы мудрѣйшого слова проречи. Все зроблю мѣй приятелю, чого забажаешъ, але теперь мы поѣдемъ у Бакчисарай. Вы, мурзы, выдайте справедливый судъ надъ виновными, а ты, Кудеяре, допоможешъ выкрыти злодѣвѣвъ; скѣнчить ся судъ, а тогдѣ, коли схочешъ, поѣдешъ обдарованный пѣсля своихъ заслугъ, але до сеи поры, прошу тебе, лиши ся у насъ, будешъ жити въ моѣмъ дворѣ, въ чести, достаткахъ и славѣ!

II

Ханьска гостина.

Анѣ въ снѣ не приснили ся Кудеярови такі розкошѣ, въ якихъ вѣнѣ опинивъ ся. Недавно ще кайданы калѣчили ему ноги, а теперѣ обули его въ сапаніи черевики вышитіи золотомъ; въ черевики входили широкі штаны зъ грубого шовкового сукна; до чорного шкбряного пояса була причѣплена на срѣбнѣмъ ланцюсѣ шабля въ срѣбнѣй пѣхвѣ зъ золотою рукоятю, на котрѣй свѣтивъ ся дорогій смарагдъ; замѣсть давной сорочки зъ верблюжого сукна его плечѣ покрывавъ темночервоний шовковый халатъ зъ высячими золотыми гудзиками; мускулисту шию козака прикрашавъ золотый ланцюхъ, а его голову прикрывала чорна смушкова шапка зъ золотымъ перомъ. Кудеяра примѣстили въ трехъ комнатахъ ханьской палаты; стѣны комнатъ були пообвѣшувани а долѣвка выстелена перекими килимами; довола стѣнѣ стояли низенькѣ канапки, обитѣ червонымъ витисканымъ сапьяномъ; рѣзнобарвнѣ скла вставленѣ въ круглѣвѣ рамы вѣконнѣ розливали мягке, приемне свѣтло; просто зъ комнатъ бувъ выхѣдъ до огороду, де щасливый Кудеяръ, наѣвши ся смачной баранины и запивши еи кипрѣйскимъ виномъ, мѣгъ вѣддавати ся всхѣднѣй безчинности при шумѣ водопада, обсаженного пальмами. Двомъ невѣльникамъ приказано бути ему на услугахъ, а двѣ прегарнѣ невѣльницѣ-черкески мали бути на кождый его покликъ. Кѣлька разѣвъ почтивъ его ханъ запросинами до своего стола и бравъ его на ловы, де Кудеяръ дивувавъ Девлетъ-Гірея своєю силою

и зручностію. Двораки, після приказу хана, мали заявляти Кудеярови признане и поважане, але многі зъ нихъ були завистні и невдоволені: одні побоювали ся, щоби сей гявръ не загадавъ прийняти мусулманства и не ставъ ся всемогучимъ любимцемъ на дворѣ; другі же за-для свого мусулманського фанатизму були обиджені, що невѣрний користує ся такою ласкою на рѣвни зъ правовѣрними.

Проворный Девлетъ-Гірей, заки вѣдѣхавъ зъ Альмы у Бакчисарай, догадавъ ся, що вороги его, побачивши свои пляны выкрыті, выберуть ся чимъ скорше втѣкати у Москву. Ханъ выславъ свого селрдарь-агу зъ двома вѣдѣлами свои гвардіи, зъ такъ зваными игітами на Перекопъ: одному вѣдѣлови велѣвъ стати на перешийцѣ, нѣкого не пускати зъ Крыму, а коли бы попали ся виновні мурзы, схопити и вѣдставити ихъ у Бакчисарай; другому вѣдѣлови приказано сторожити Арбатскій проливъ, щоби и туды не могли виновники втечи. Девлетъ-Гірей не помыливъ ся.

Ранкомъ, по тѣй ночі, коли Кудеяръ утѣкъ, найперше пробудивъ ся невѣльникъ-Персъ, а коли побачивъ повбивані конѣ, настрашивъ ся кары и допытѣвъ сердитого пана, тожь не сказавши нѣкому про се, що побачивъ, утѣкъ, не надумуючи ся, чи удасть ся ему де сховати, чи нѣ. Вѣдтакъ пробудивъ ся другій невѣльникъ-Грузинъ, а побачивши, що двоохъ товаришѣвъ нема, подумавъ, що они втекли разомъ, ддятого и самъ пустивъ ся ихъ здоганяти въ надѣи, що они по неволи приймуть его до себе за товариша, а коли ему не удасть ся, то скаже, що хотѣвъ пѣймати збѣгцѣвъ. Остались ще два невѣльники, а що они бы були зробили, пробудившись, не знаемо, бо ранше вѣдъ нихъ пробудивъ ся Алай-Кази и розглянувши ся за халатомъ а не побачив-

*

ши его, сейчасъ пѣднявъ крикъ. Пробудили ся оба другі мурзы, сразу заводили и кричали безъ тямки, але опѣ-ся зачали радити, що дальше робити. Позаякъ невѣльники втѣкачѣ не забрали зъ собою нѣчого бѣльше крѣмъ халату, то не було сумнѣву, що ся крадѣжь сто-ить въ звязи зъ намѣромъ выкрыти ханови заговорѣ. Мурзы уважали виновникомъ не Кудеяра а невѣльника-Перза; прочі невѣльники пѣшли по конѣ для своихъ панѣвъ, а мурзы дальше радили, якъ спасати ся. Алай-Кази и Алтинъ-Ягази рѣшили ся втѣкати у Москву степомъ, але Акмамбетъ уважавъ лѣпшимъ сховати ся въ Кафѣ а вѣдтакъ, коли буде нагода моремъ перебрати ся въ московску державу. Вѣдтакъ порадили ся пѣдо-ждати, коли невѣльники приведуть наймленыхъ коней, та розтѣхавши ся домѣвъ, выбрати ся въ дорогу.

Але зѣ слѣвъ, неосторожно высказаныхъ мурзами въ часѣ замѣшаня, невѣльники порозумѣли, що ихъ паны задумували якесь лихо противъ хана а теперъ бо-ять ся... Тожъ они, замѣть постарати ся о конѣ, вы-брали ся до Бакчисараю, щобы тамъ донести о злочин-ныхъ намѣрахъ своихъ панѣвъ. Мурзы стратили цѣлый день на дожиданю, переночували на поли, а на другій день пѣшли пѣшки у посѣлѣсть Алтинъ-Ягаза, бо она була найблизше. Тамъ взявши коней, Акмамбетъ и Алай-Кази пѣгнались кождый домѣвъ. Алтинъ-Ягази выбравъ ся въ дорогу, надѣючись дѣгнати Алай-Каза.

Алай-Кази зъ двома вючными кѣньми и зъ однимъ рускимъ невѣльникомъ, котрого обѣцявъ высвободити по прибутю у московску землю, пѣдѣвздивъ до Перекопу, але ханскій селердаръ зъ вѣддѣломъ игѣтѣвъ вже его дожидавъ. Алай-Кази навѣхавъ на него такъ близько, що не успѣвъ навѣтъ обернути конемъ, а вже игѣты окру-жили его и звязали. Алтинъ-Ягази пѣдѣ ту пору дога-

нявъ Алай-Каза, а побачивши зъ-далека якусь тяганину, скоро звернувъ на бѣкъ, але селердарь-ага пустивъ ся за нимъ въ погоню. Его вючный кѣнь и невѣльникъ попались въ руки игитѣвъ, але Алтинъ-Ягази якось утѣкъ и добѣгавъ вже переливу. Однакъ игиты тамъ уставлені кинулись на него. Алтинъ-Ягази побачивши свою неминучу загубу, зѣскачивъ зъ коня и хотѣвъ повѣсити ся на уздѣ, але игиты не допустили до самовѣйства, звязали его и повели разомъ зъ Алай-Казимъ до Бакчисараю.

Заговоръ противъ хана лучавъ ся часто на Крыму. Ханы, хочъ и позволяли собѣ всѣлякѣ деспотичнѣй забаганки, безъ котрыхъ годъ ѣ подумати собѣ всхѣдного володаря, не дуже крѣпко сидѣли на своимъ престолѣ, бо зависѣли не тѣлько вѣдъ царгородского падишаха, але такожь вѣдъ своихъ беѣвъ и мурзъ. Поминувши се, що беѣ, могучѣй вельможѣ, не позволяли ханамъ вмѣшувати ся въ управу своихъ бейликѣвъ, але бо и многѣ мурзы, що мали посѣлости въ бейликахъ та походили зъ роду беѣвъ, уважали беѣвъ своими зверхниками, а ханъ муѣвъ въ державныхъ справахъ догаджати беямъ и ихъ мурзамъ, бо въ противнѣмъ случаю они покориѣвшись своею силою, могли зробити бунтъ, скинути хана и посадити иншого. Въ крымскѣй исторіи неразъ таке бывало. Самъ Девлетъ-Гірей, при помочи заговору, скинувъ и побивавъ дѣтей свого брата, Саипъ-Гірея, та такимъ способомъ засѣвъ на престолѣ. Въ своѣй власнѣй посѣлости, значно бѣльшѣй вѣдъ прочихъ бейликѣвъ, ханъ поступавъ бѣльше самовѣльно, але и тамъ мурзы, коли-бъ ихъ ханъ подразнивъ, могли робити заговоры въ хосенъ претендентѣвъ, котрыхъ завсѣгды було подостаткомъ, тымъ бѣльше що кождый новый ханъ въ признаню за спѣвѣлане нагороджувавъ мурзъ посѣлостями и дарами зъ добичи. Услуга, зроблена Кудеяромъ Де-

влетѣть-Гірею, була важна; заговоръ выкрыто въ самѣмъ зародку, а безъ того вѣнъ мѣгъ розширити ся и ханъ бувъ бы скинений.

Алтинъ-Ягази бувъ трусливый. Коли привели его на допыты передъ начальнаго судью, Каді-аскера, вѣнъ сразу оклеветавъ кѣлькохъ мурзъ а мѣжь тымъ кинувъ пѣдозрѣне такожь на ханьскихъ урядникѣвъ двѣрскихъ. Чи-мало людей потягано на допыты пѣсля его вказѣвки, а кѣлькохъ замкнено у вязницю. Алай-Кази противно упѣрно заперечувавъ, навѣтъ и тогдѣ, коли другі признавались до провинны и потверджали зѣзнаня Алтинъ-Ягаза. Алай-Кази впевнявъ, що нѣколи не дѣстававъ писемъ вѣдѣ Тохтамиша, а коли Каді-аскеръ для розкрытя правды поставивъ ему до очей Кудеяра, то Алай-Кази плюнувъ на своего жалѣбника. Але опосля наполоханный пыткою Алай-Кази змѣнивъ свои зѣзнаня, признавъ ся, що справдѣ Тохтамишъ писавъ до него, и додавъ, що вѣнъ чувъ вѣдѣ бувшого въ Крыму московскаго пѣсланника, мовъ-то московскій государь обѣцявъ нагороду тымъ, котрѣ скинуть Девлетъ-Гірея. Поставлений передъ судью товмачъ, при помочи котрого Алай-Кази порозумѣвавъ ся зъ московскимъ пѣсланникомъ, зѣзнававъ такъ попутано, що годѣ було набрати певнаго пересвѣдченя, чи царь Иванъ Василевичъ робивъ які заходы въ тѣмъ напрямѣ, але Каді-аскеръ дуже радо пѣдхопивъ зѣзнаня Алай-Каза. Ему и многимъ мурзамъ было се на руку.

Они вже вѣдѣ давна були невдоволені зѣ свого хана за се, що вѣнъ въ дружбѣ зъ москвитиномъ и не позволяе мурзамъ нападати на краѣ московскі. Вѣдѣ той поры, коли наполоханный приѣздомъ у Москву Вишневецкаго и пѣдготовленями до вѣины зъ Крымомъ, ханъ просивъ у царя Ивана мира, удержувавъ безнастаннѣ друж-

нѣ зносины зъ московскимъ царемъ и высысавъ вѣдъ него грошъ, футра та всякѣ дарунки; вѣнъ або запевнявъ царя о приязни, або грозивъ Турками, жадавъ вѣдданя Казаня и Астрахани, а московскій царь присылавъ чимъ разъ бѣльше и бѣльше. Ханови выдавали такѣ зносины дуже выгѣдными: замѣсть того, щобы грабити зъ Москвы добычу вѣною, выставляючи своихъ людей на небезпечности, ханъ уважавъ, що лѣпше обдирати царя безъ вѣины, безъ труда. Такѣ способъ зносины находили для себе выгѣднымъ такожь тѣ вельможѣ, котрымъ царь присылавъ дарунки, але крымцямъ взагалѣ не богато було зъ того хѣсна; они волѣли ити въ походъ и грабити, бо тамъ була для нихъ добра нажива. Дятого вѣсть про се, що московскій государь подмывлявъ злочинцѣвъ на хана, була для многихъ дуже вѣдраднѣ, бо можна було надѣяти ся, що теперъ ханъ посяреть ся зъ московскимъ государемъ. Самъ Девлетъ-Гирей не безъ вдоволеня довѣдавъ ся про збзнаня Ала-Каза, бо ему лучала ся нагода наперти на московского царя, щобы выдерти вѣдъ него незвычайну дань. Слѣдство тягнуло ся цѣлого пѣвъ року. Застой була зъ причины Акмамбета; его глядали, довѣдали ся, що утѣкъ до Кафы, писали до беѣлербета; беѣлербетъ вѣдповѣвъ, що его тамъ нема; ханъ пожалувавъ ся турецкому падишахови; приказано беѣлербетови, щобы выдавъ збѣгця, але беѣлербетъ зновъ вѣдповѣвъ, що не знае, де вѣнъ; писали въ Москву, а зъ-вѣдтамъ вѣдписали, що вѣнъ не приходивъ въ московску державу; тымчасомъ донесено, що Акмамбетъ у московского царя, зновъ пѣслали до царя и домагали ся выдана, а ханъ заразомъ жадавъ выдачи брата своего Тохтамиша. Царь вѣдповѣвъ ханови, що Тохтамишь померъ, а Акмамбета нема въ московскѣмъ государствѣ; коли бы найшовъ ся,

то его выдадутъ. Девлетъ-Гирей прикликавъ до себе Атанасія Нагого, повѣдомивъ его о збзнаняхъ Алай-Каза, о пѣдмовахъ зб стороны московского царя, але самому царю про се не писавъ. Такъ минавъ часъ, Кудеяръ поневоли мусявъ дожидати кѣнца sprawy. Вкѣнци не выгядѣвши Акмамбета, рѣшили кѣнчити важну справу о заговорѣ на жите хана въ курильтаю або ханьскѣй радѣ.

Въ диваннѣй сали въ палатѣ зббрались всѣ достойники крымского юрта, тихо ступаючи по розкѣшныхъ перскихъ килимахъ тонкими пѣдошвами своихъ сапьяновыхъ черевикѣвъ. Одѣтї въ святочнї золотї халаты, засѣли они, пѣдѣгнувши ноги, на низенькихъ, широкихъ канапахъ. Ханъ сидѣвъ на пѣдвышеню, побѣчь него пояснитель мудрости, муфтї, зъ книгою корана въ руцѣ, а зъ нимъ имама и улемы.

Прикликали Кудеяра. Вѣнъ розповѣвъ досить плавно по татарски, хочъ декуды запинюючись, цѣлу подѣю, якимъ способомъ попавъ въ неволю до Акмамбета и якъ ему допомѣгъ Богъ выкрыти заговѣръ на жите хана.

Крымскѣй вельможѣ гядѣли зъ-пѣдъ лоба; духовнымъ не подобало ся, що їявръ говорить такъ смѣло въ курильтаю, але ханъ высокопарными словами выхваливъ заслуги Кудеяра и назвавъ его передъ всѣми своимъ прїятелемъ.

Кудеярови велѣли вийти. Привели злочинцѣвъ. Алтинъ-Ягази припавъ до землѣ и заревѣвъ. Алай-Казї призывавъ Бога и Мугамеда на свѣдкѣвъ свои невинности. Иншї заговѣрники: Батиръ-мурза, Секиръ-мурза, Ярликъ-мурза и деякї двѣрскѣ урядники благали о помиловане и складали цѣлу вину на Москву. Ихъ вывели. Рада зачала радити. Муфтї, вказуючи на мѣсяцъ зъ корана, представлявъ вагу злочину. Ухвалено всѣхъ передати на кару смерти. Алай-Казѣ вчислили въ его специ-

яльну вину ще й заперечуване та выказуване свои невинности; ему вызначили страшну кару: вырѣзати жолудокъ и вложити на голову; Алтинъ-Ягаза и прочихъ засудили вѣдрубати головы и востромити на кѣлѣ. Засудъ бувъ вѣдчитаный за дверми салъ Каді-аскеромъ и на другій день — выконаный.

Але въ сали пѣдняли ся крики противъ Москвы.

— Мы покарали злочинъ, — говоривъ муфтѣ — але не головныхъ злочинцѣвъ; отей були лишь слѣпымъ оружемъ, а цѣла интрига невѣрного московского царя и его дорадникѣвъ. О, правовѣрнѣ! добувайте мечъ зъ пѣхвы, вихромъ злетѣтъ за-для мести, пустѣтъ стрѣлы вашѣ по невѣрнѣй земли немовъ градъ выбивающій нивы. Тамъ корѣнь лиха, най тамъ довершитъ ся судъ божій. О, правовѣрнѣ! Доки намъ терпѣти наругу нашої вѣры и ганьбу нашего славного племени? Або-жь не знаете, що тамъ, де перше були мечеты, де прославляло ся имя нашего славного пророка — нинѣ поставленѣ християнскѣ капища зъ идолами? Много зъ людей нашої вѣры и нашего роду перейшло на християнске идолопоклонство. Чи не знаете, що те все роблять тѣ, котрыхъ предки були рабами нашихъ предкѣвъ?

— Чи то такъ давно, — кричали другѣ — якъ проклятѣ москвитины задумували ити походомъ на нашъ край, щобы закрѣпостити насъ такъ само, якъ се зробили зъ нашими братами?

— Або й навѣтъ сей гяврѣ, — замѣтивъ одинъ мурза — величанный спасителемъ нашего найяснѣйшого хана, чи вѣнъ може не належавъ до тыхъ, що ишли въ похѣдъ проти насъ.

— Его взяли въ полонъ яко шпѣгуна а не вояка.

— Вѣнъ каже, що не бувъ шпѣгуномъ — сказавъ

ханъ, — и тебе при томъ не було, якъ его полонили, тожь и годъ тобъ про се говорити.

— Найяснѣйшій хане, — вѣдрѣкъ мурза — се говорить про себе рабъ, а ты вѣришь рабови.

— Вѣнъ не рабъ, — сказавъ обуреный ханъ — мно мой приятель. Най нѣхто не смѣе обиджати того, хто спасъ менѣ жите и царство.

— Если вѣнъ справдѣ добрый чоловѣкъ, то най лишить ся у насъ и прийме нашу правдиву вѣру — сказавъ одинъ улэмъ.

— О, чого-бъ я не давъ, если бы сей чоловѣкъ принявъ правдиву вѣру пророка, — сказавъ ханъ. — Але на все воля Бога. А мы будемо говорити про нашѣ справы. Московскій царь писавъ до насъ, що нашего ворога Акмамбета у него нема, а мы чули, що вѣнъ тамъ. Напишемо до него ще разъ про се, най вѣнъ прише намъ важкѣ дарунки, два разы бѣльшій, якъ доси присылавъ; най нашимъ беймъ и мурзамъ засѣдаючимъ въ радѣ прише пѣсля спису гарнѣ дарунки, а если вѣнъ сего не зробить, то мы турецкого царя противъ него рушимо и цѣлу его московску землю зруйнуємо.

— Чого намъ зъ нимъ говорити — сказавъ Карагъ-бей, завзятый ворогъ Москвы — не зъ нимъ намъ переговорювати, а зъ блискучимъ сонцемъ правовѣрныхъ народѣвъ, могучимъ и непобѣдимимъ нашимъ падишахомъ; най прикаже своимъ войскамъ вырушити на московитѣвъ, а мы зберемо нашѣ орды и всю московску землю завоюємо и примусимо московского князя подавати коня нашому найяснѣйшому ханови.

Въ нашихъ татарскихъ книгахъ написано: — сказавъ одинъ имамъ — Богъ дав на якійсь часъ перевагу невѣрнымъ надъ правовѣрными, але опѣсля правовѣрнѣи зновъ возьмутъ верхъ надъ невѣрными!

— Можна писати до московского князя — сказавъ Ора-бей перекопскій, страшный рубака — чому бы не писати? А за той часъ не треба спати — зробити нападъ на московску землю; се лѣпше якъ написати; най собѣ Москва зъ нашего письма думае, що мы хочемо зъ нею въ мирѣ жити, и нѣчого не боить ся. Москва не приладить ся до обороны, а мы погуляемо: города спалимо, села зруйнуемо, ясиру наберемо; а вѣдтакъ сама Москва, немовъ дякуючи за руину, пришле намъ дарунки; значить ся — мы будемо мати подвійный зыскъ! А при тѣмъ зважте: у насъ ясиру буде багато и треба его кудысь збути. И мы будемо збувати его имъ самымъ; они зачнутъ выкупляти своихъ, а мы ихный товаръ перепродамо, та ще дорожше якъ въ иншѣмъ мѣсяци.

— Правда, правда! — закричали мурзы. — Осъ выдумавъ гарно!

— Справдѣ такъ, — сказавъ Ширинь-бей, володарь Ески-Крыма, одинъ зъ наибольше могучихъ бевѣвъ — поки ханъ буде переписувати ся, нашъ наберуть ясира; се гарно; але длячого тѣльки самому Ора-бевви ити за добычею? Мы такожъ хочемо набрати ясира.

— И Ногаѣ такожъ хотять — сказавъ сераскирѣ управляючій ногайскою ордою.

— Що-жь се? — сказавъ ханъ, — се значить: — цѣлый куртъ пѣйде за ясиромъ, безъ мене?

— А що-жь, — сказавъ Ширинь-бей — ты, будь ласка, переписувати ся зъ московскимъ царемъ та бери вѣдѣ него якъ наибольше дарункѣвъ, а мы будемо воювати; ты пѣсля своего пляну а мы пѣсля своего; твое вѣличество про се не потребуе анѣ знати анѣ чути.

Такъ и порѣшили.

По тѣй нарадѣ выславъ Девлетъ-Гирей пѣсланца до

Москвы зъ письмомъ, въ котрѣмъ просивъ подвѣйныхъ дарункѣвъ, жадавъ крѣмъ того посадити его сына Адинь-Гірея на казаньскѣй столицѣ; пригадавъ, що пошла вѣстей Акмамбетъ крые ся въ московскѣмъ государствѣ и просивъ его выдачи.

Тымчасомъ одинъ зъ бѣвѣвъ, явлатскій бей, бувъ прихильный Москвѣ. Вѣнъ не любивъ грабѣжи и нападѣвъ, а противно волѣвъ жити дома въ достаткахъ; побудувавъ собѣ величаву палату зъ цвѣтникомъ и фонтаноу, тримавъ въ гаремѣ такі красавицѣ, що й ханъ завидувавъ, продававъ арбами плоды зъ заложенныхъ у себе садѣвъ, збывавъ грошѣ за вовну и шерсть своихъ стадѣ, вмѣвъ добре по арабски, любивъ читати творы арабскои літературы и самъ писавъ вѣршѣ. Вѣнъ бувъ завсѣгды противъ нападѣвъ и говоривъ такъ: „чого намъ Москву и Литву руйнувати, чи не лѣпше продавати Москвѣ и Литвѣ наші продукты та лупити зъ нихъ грошей; и у Москвитинѣвъ и у Литвинѣвъ буде чимъ намъ платити, а зновъ у насъ буде за що у нихъ брати грошѣ. Сякъ чи такъ, треба трудити ся: по степу ходити, нужду терпѣти — або-жь се не трудъ? Лѣпше дома сидѣти и трудити ся безъ нужды, а за трудъ брати грошѣ.“ За свою прихильнѣсть до Москвы вѣнъ тягнувъ користи и стало дѣстававъ зъ Москвы дарунки за се, щобы здержати Татаръ вѣдъ нападѣвъ.

Головы покараныхъ були встромені на колы и розставлені по-пѣдъ мурѣ окружаючі бакчисарайску палату. Кудеярови, выходило, не було нѣякои бѣльше работы въ Крыму. Вѣнъ звернувъ ся до везира, попросити хана, щобы его пустивъ. Дорадники хана були тои гадки, щобы пѣдъ всякимъ удаванымъ позоромъ притримати Кудеяра, доки не выяснитъ ся, яке становиско займе московскій царъ супротивъ Крыму, бо инакше

мѡгъ бы Кудеяръ розповѣсти про крымскій справы се, чого въ Москвѣ не повиннй ранше знати. Ханъ велѣвъ сказати Кудеярови, що поѣде зъ нимъ на ловы, а вѡдтакъ вже пустить.

Тымчасомъ дозволили Кудеярови першій разъ побачити ся зъ Нагимъ, котрый пѡдъ ту пору бувъ пѡдъ почетною сторожею длятого, щобы не мѡгъ повѣдомити царя о намѣренѡмъ нападѣ на московскій землѣ.

Нагій принявъ Кудеяра зимно майже ворожо. Вѡнъ, знать, не хотѣвъ вдавати ся зъ нимъ въ розмову. Колижъ Кудеяръ пригадавъ ему, що вѡнъ два разы, будучи въ неволи, просивъ его о выкупъ а надъ нимъ не змилувавъ ся, Нагій сказавъ:

— Я у всѣмъ поступаю пѡсля вказаня царского величества, великого государя.

Кудеяръ пригадавъ про свою чолобитню, про письма до Адашева, Сильвестра, Курбского. Нагій сказавъ:

— Тобѣ не годило ся писати до нихъ, а се тому, бо тѣ люде заявили ся ворогами царя-государя и були пѡдъ царскою опалюю, а Курбскій зрадивъ царя и втѣкъ до неприятеля царского, литовского и польского короля та нинѣ зъ его войсками воюе царскій городы. Самъ можешъ змѣркувати, якого добра и заступства вѡдъ такихъ людей було тобѣ выжидати.

— Я сего не знавъ — сказавъ Кудеяръ. — Коли я бувъ въ Москвѣ, они були въ окруженю царя. А нинѣ чоломъ бю твоѣй милости: заступись передъ государемъ, пѡшли мою чолобитню его величеству, щобы дозволивъ менѣ государь вернуться и служити ему вѣрою и правдою. А коли царъ змилуе ся и велить вертатцъ, то я ударю тобѣ чоломъ зъ того, чимъ мене ханъ обдаруе при вѡдѣздѣ.

Ся обѣцанка розъяснила чоло Нагого, котрый пѡ-

ся московского звычаю, не любивъ людей, що приходили до него зъ порожными руками.

— Се вже лѣпше робишь — сказавъ Нагій — що напередъ хочешъ пѣслати чолобитню; а въ нѣй напиши, що ты письма писавъ до царскихъ зрадникѣвъ зъ не-свѣдомости. Часы змѣняють ся! Много зрады и плюгавства прокинулось у насъ въ державѣ и длятого нашъ государь ставъ грѣзный. Ба, та ты, молодче, выкрывъ ханьскихъ злочинникѣвъ, а злочинники наговорили всѣлякою неправды на нашего государя и теперь ханъ зъ татарами забирають ся ити на города его величества.

— То не моя вина — сказавъ Кудеяръ — я бувъ въ тяжкій неволи, а Богъ давъ менѣ нагоду высвободити ся. Ханъ менѣ не государь, тымъ бѣльше, що вѣнъ бусурманъ; менѣ бы ино якимъ способомъ выдобути ся зъ неволѣ. И теперь живу у бусурмана, хочъ и въ достаткахъ, а все здае ся въ неволи. И день и нѣчь думаю якимъ бы способомъ вернути ся у християнську землю и служити своему великому государеву. Памятаю его велику для мене ласку и прихильность.

— Гарно буде — сказавъ Нагій — коли мы зъ тобою вышлемо до царя чолобитню; тѣльки не знаю, якъ еи выслати, бо татары зачали мене тримати неначе пѣдъ сторожею. Боятъ ся, щобы я не повѣдомивъ государя про ихъ намѣры, що хотять воювати краѣ государя. Прости хана, щобы дозволивъ тобѣ выслати чолобитню до царя-государя.

Кудеяръ просивъ черезъ везира хана, щобы дозволивъ ему выслати до царя чолобитню, а его повѣдомили, що ханъ кличе его до своего стола. За столомъ у хана обѣдало симъ разомъ кѣлька мурзъ, немов нарочно выбранныхъ зъ-помѣжъ неприятелѣвъ Москвы. Самъ ханъ зачавъ говорити о вѣроломствѣ москвитинѣвъ и прямо

ставъ докоряти царя за пѣдмову злочинцѣвъ на его жите. Мурзы пѣдхопили ханскѣй слова и розводили ихъ ще ббльше докорами на московского государя. Кудеяръ слухавъ все терпеливо, а вкѣнци сказавъ :

— Найяснѣйшій хане, не слухай ты клеветы злодѣѣвъ, що хотѣли спасти свое проступне жите и ддятого напали на нашего государя.

— Говори свое, — сказавъ одинъ мурза — вы все добрѣ, васъ скѣльки и не корми, а вы все въ лѣсъ дивите ся.

— Я бы нѣчого такъ не бажавъ, — сказавъ Кудеяръ — якъ коли бы мѣжь моимъ государемъ а найяснѣйшимъ ханомъ вчинила ся крѣпка любовь и братерска приязнь.

— Гарна ваша приязнь! — замѣтивъ непримиримый мурза. — Чи давно, якъ твѣй государь зѣбравъ на насъ войско, хотѣвъ цѣлый Крымъ завоювати, ты самъ ишовъ тогдѣ на насъ зъ царскимъ войскомъ и хотѣвъ насъ побити, але тобѣ не повело ся и попавъ у полонѣ. Теперь, якъ ты въ нашихъ рукахъ, то й говоришь, що намъ миле, а скоро тебе! выпустить ся, то зновъ пѣйдешъ насъ воювати.

— Я не въ полонѣ, — вѣдрѣкъ Кудеяръ — мене освободивъ зъ неволѣ найяснѣйшій ханъ, твѣй володаръ, и коли его ханскѣй милости подобало ся почтити мене такъ, що посадивъ поручъ себе за стѣль, то якъ ты можешъ докоряти менѣ полономъ и неволею? Я чужѣй вамъ чоловѣкъ, але Богъ давъ менѣ таку ласку, що я послуживъ его ханскѣй милости лѣпше якъ все вашѣ татары. Се сталося такъ по божѣй воли, що я чужѣй чоловѣкъ, оборонивъ вашего государя передъ урядниками, а вы его не оборонили. А нинѣ вы менѣ докоряете неволею!

— Кудеяре, — сказавъ ханъ — я полюбивъ тебе; ты ширый и мудрый, якъ може бути лишь правовѣрный. Ты спасъ менѣ жить и если я пушу тебе до твоего государя, котрый не хоче бути менѣ приятелемъ, то й ты по-неволи станешъ моимъ неприятелемъ. Сего я не хочу. Лиши ся у мене. Приими нашу правдиву вѣру; ты будешъ найпершимъ чоловікомъ въ моѣмъ царствѣ.

— Не гнѣвай ся, великій хане — сказавъ Кудеяръ — я свои вѣры не перемѣню и у тебе не останусь. Я чоловікъ простой и неученый. Най люде мудры и розумны говорятъ пѣсля книгъ о вѣрѣ, а я такъ думаю, що въ якѣй вѣрѣ хто родивъ ся, въ такѣй, знать Богови угодно, щобъ вѣнъ и проживавъ. Господь Богъ одинъ и той самый надъ нами и вами. Якому цареви присягавъ служити, такъ и служи та безъ потреби не вѣходи. Я не буду погожий на тыхъ зрадникѣвъ, вѣдъ котрыхъ тебе спасъ. Въ Москвѣ не мало такихъ, що зѣ страху або зъ лакомства покинули вашу вѣру и приняли нашу... Що-жь, чи се гарно? Не хочу бути на нихъ похожий.

— А ты думаешь, — сказавъ ханъ — що твоѣй государь буде тобѣ вдячный за се, що ты менѣ спасъ жить? Нѣ. За се вѣнъ буде лихий.

— Мѣй государь — сказавъ Кудеяръ — праведный и милосердный; вѣнъ нагородить мене за се. А хочъ бы пѣсля чиеись лукавой рады и не такъ стало ся, то все таки лѣпше менѣ перетерпѣти се вѣдъ своего законного государя, якъ покинути свою вѣру. Если бы я не бувъ вѣрный Богови и своему государеву, то якъ бы ты мѣгъ менѣ вѣрити.

— Щасливый твоѣй государь, — сказавъ ханъ, — що у него такѣй слуги? Ты просивъ дозволу выслати чолобитню до своего государя. У насъ постановлено, не дозволяти нѣкому высылати людей у Москву, але я тобѣ

не можу нічого відмовити, бо ты спась менѣ житє и царство. Пиши чолобитню. Позволю выправити пѣсланця.

— Хорони тебе, Господи, — сказавъ Кудеяръ — на многі лѣта! Боже, скрѣпи миръ мѣжь найяснѣйшимъ ханомъ и великимъ московскимъ царемъ-государемъ!

Чолобитню выписавъ поддѣчій и єи выслано пѣсланцемъ, котрого выправивъ Нагій. Татары пильно розглядали, чи пѣсланець не везе иншого письма вѣдъ Нагого, але письма не нашли. Татары забули, що пѣсланець вѣзъ зъ собою вѣ памяти се, чога они шукали на папери. Высылка того пѣсланця дуже придала ся. Нападъ, устроєный мурзами не удавъ ся, длятого, бо рускій пѣсланець вспѣвъ забѣчи у Болхѣвъ и дати знати, що татары идуть степомъ... Воеводы вспѣли стягнути свои силы и вѣдбили татаръ.

Тымчасомъ зъ початкомъ осени ханъ выѣхавъ на ловы вѣ горы. Кудеяръ бувъ разомъ зъ ханомъ и ѣхавъ на прегарнѣмъ кони, дарованѣмъ єму вѣдъ хана. Полювали найбѣльше на дикі козы, котрыхъ було дуже много вѣ крымскихъ горахъ. Ставали таборомъ и розбивали шатра вѣ рѣзныхъ мѣсяцяхъ. Девлеть-Гірей поступаючи чимъ разъ дальше на полудне, дѣйшовъ до моря и становши на березѣ, попавъ вѣ такій захватъ, що зачавъ деклямувати о морю, скалахъ, могучости Алаха! Мурзы пѣднимали руки и очи до неба, немовъ одушевлені словами свого володаря, Девлеть-Гірея.

Вернувши ся у Бакчисарай заставъ ханъ вѣдповѣдъ вѣдъ московского государя. Иванъ Василѣвичъ рѣшучо вѣдмавлявъ дати Казань сынови крымского хана, замѣчаючи, що тамъ вже замѣсть мечетѣвъ християньскі церкви; обѣцявъ дарунки, але пѣдъ услѣвемъ, если татары не будутъ нападати краѣвъ московской державы; жалувавъ ся на послѣдний нападъ доконаный татарами

въ околиці Болхова. Московскій государь не запиравъ ся, що мурза Акмамбетъ находить ся у него, але повѣдомлявъ, що вѣнъ принявъ христіянську вѣру и не можна его выдати. Московскій царь дѣзнавши ся, що татары прогнані вѣдъ Болхова, говоривъ зъ ханомъ вѣдважнѣйше; а ханъ, зъ своєї стороны, довѣдавши ся, що татары не тѣлько не принесли нѣякои добичи зъ московской землѣ, але й вернули ся въ неладъ — хопивъ ся зновъ давного способу: заявляти московскому государеву приязнь и по можности его обдирати. Теперъ ханъ впевнявъ, що нападъ на Болхѣвъ доконали свободнї татары противъ его волѣ и бажаня, та вже не домагавъ ся выдачи Акмамбета. Царь московскій вѣдповѣвъ, що бажаетъ захвати братерску любовь зъ ханомъ и обѣцявъ прислати зъ весною дарунки.

На чолобитню Кудеяра не було вѣдповѣди. Коли минула зима, приѣздивъ до Девлетъ-Гірея московскій посоль зъ дарунками, але про Кудеяра въ царскѣй грамотѣ не згадувало ся та й послови нѣякого приказу въ тѣй справѣ не дано. Кудеяръ звернувъ ся до хана и просивъ вставити ся до царя. Ханъ написавъ до царя Ивана письмо, розповѣвъ въ нѣмъ цѣлу исторію своего спасенія, выхваливъ Кудеяра, повѣдомлявъ, що Кудеяръ не бажаетъ нѣякои ласки вѣдъ хана а тѣльки просить о дозволѣ вернуть ся въ московску землю та служити цареві; додавъ при тѣмъ, що завидує своему братові, у которого такі вѣрні и преданні слуги.

На се письмо наступила вѣдповѣдь ажъ въ осени. Царь Иванъ зъ любви для своего брата Девлетъ-Гірея позвалявъ, щобы Юрій Кудеяръ зъ слѣдуючою весною приѣхавъ у Москву на службу пѣсля царской волѣ.

Настала весна 1568 року. Ханъ прикликавъ до себе Кудеяра и сказавъ :

— Ты зробивъ намъ такъ важну прислугу, що мы поступили бы противъ нашої вѣры, коли-бъ не вчинили всего, що можемо вчинити доброго для спасителя нашего жителя. Нашій пѣсланецъ, що ѣздили въ Москву, привезли намъ вѣрній вѣсти, що московскій государь ставъ лютой, злый и кровожадный, рубае головы, вѣшае, топить и мучить своихъ слугъ невысказанными муками. Вѣнь похожий на розъяреного тигра. Менѣ жаль тебе, Кудеяре, если ты поѣдешь до такого дикого государя. Послѣдній разъ предкладаю твоему розумови приятельске слово вѣд-рады. Лиши ся тутъ, мы не будемо приневолювати тебе до нашої вѣры. Самъ знаешь, що въ нашѣмъ юртѣ проживають въ достаткахъ християне. Мы дамо тобѣ посѣлѣсть, позволимо побудувати тамъ церковь, тримати собѣ священника; мы увѣдлимъ тебе вѣдъ всякой для насъ дачки, ты не будешь пѣдѣ доглядомъ нашего татъ-агаса, що доглядае всѣхъ нашихъ татѣвъ, пѣдданныхъ християньскои вѣры; — знай тѣльки нашу особу и бѣльше нѣкого не знай, и такъ буде не ичо тобѣ, але и всѣмъ твоимъ потомкамъ до сеи поры, доки буде царювати надъ крымскимъ юртомъ рѣдѣ Гирѣвѣвъ. Если-жь ты нѣякимъ чиномъ не хочешь лишити ся въ нашѣй земли, то не ѣдѣ въ московску землю, лишъ въ литовску; ты говоривъ намъ, що ты козакъ зъ Украины а не Москвитинъ; тамъ, коли хочъ, проживай а до нашего Крыму тобѣ дорога завсѣгды отворена.

— Чоломъ бю тобѣ, найяснѣйшій пане, — сказавъ Кудеяръ — але я маю жѣнку въ московскѣй земли.

— Бути може, — вѣдрѣкъ ханъ — що твою жѣнку буде можна дѣстати. Я маю досить московского полону и весь выпущу за одну твою жѣнку.

— Коли ты, найсвѣтлѣйшій хане, зволивъ сказати, — вѣдповѣвъ Кудеяръ — що мѣй царь-государь ставъ

грѣзный и строгій, то якъ же-жь менѣ вѣдвѣжити ся на опбръ противъ него, щобы, попросивши о службу, лишати ся у тебе и не поѣхати до него на службу вже пѣсля того, якъ вѣнъ зволить выслухати мои просьбы. Вѣнъ тогдѣ заподѣ якесь лихо моѣй жѣнцѣ. Нѣ, найяснѣйшій хане, моѣй добродѣю, про одно лишь прошу твою милѣсть: пусти мене до Москвы. Я не думаю, щобы те все було правда, що твои пѣсланцѣ наговорили про мого государя; коли вѣнъ грѣзный и жорстокій для своихъ ворогѣвъ и злочинникѣвъ, то всюды такъ само не терпѣять такихъ людей. И ты, найяснѣйшій хане, покаравъ вѣдповѣдно своихъ злочинцѣвъ.

— Якъ хочешъ, такъ и роби, — сказавъ ханъ — твоя воля. Але если тобѣ буде не до ладу въ московскѣй земли, то втѣкай до насъ. Тутъ будешь безпечный и въ ласкахъ. Доки мого жита, Кудеярови въ Крыму буде такій гараздъ, якъ нѣгде на свѣтѣ, а коли замкну очи, то мои дѣти будутъ опѣкунами тобѣ и твоимъ дѣтямъ и твоему потомству. Осъ моѣй найстаршій сынъ и наслѣдникъ, царевичъ Гази-Гірей!

Ханъ звернувъ ся до сидячого поручъ сына.

— Чуешь, моѣй найстаршій сыну, отсе мое велике батькѣвске и прадѣдне слово до тебе и твоихъ дѣтей, внукѣвъ и правнукѣвъ: не забувайте, що сей чоловікъ спасъ мое жите, будьте для него и его потомкѣвъ ласкави и щедрі; если дѣти и внуки и правнуки его прийдуть до васъ просити притулку, не вѣдганяйте ихъ вѣдъ себе, приймайте, нагородьте, успокойте, така моя воля. Доки потомство Гіреѣвъ буде сидѣти на престолѣ крымского юрта, потомство Кудеяра най завсѣгды найде тутъ хлѣбъ, спокій и безпечность. Отсе мое бажане и нѣколи его не выречу ся.

Ханъ подарувавъ Кудеярови знаменитого коня пѣдъ верхъ, три тугі вючнї конѣ, давъ ему мѣшокъ грошей, въ котрѣмъ пѣсля татарского рахунку було двадцать тысячъ юзлукѣвъ (тогдѣшнихъ 10.000 рублѣвъ), великій клунокъ одежи, мѣшокъ зъ золотыми и срѣбными рѣчами, пышно оправлену шаблю, колчанъ стрѣль, лукъ выложеный дорогоцѣнными камѣнями и стрѣльне оружь.

Кудеяръ, якъ обѣцявъ, занѣсъ Атанасію Нагому деяку одѣжь и дорогї рѣчи! Разомъ зъ нимъ повѣхавъ высланный до Москвы ханьскїй посоль Ямболдуй-мурза, котрому приказано стало пробувати въ Москвѣ, такъ само якъ посоль Атанасїй Нагїй пробувавъ въ Бакчисараю: се було доброю ознакою згоды мѣжь московскимъ царемъ и крымскимъ. При послѣ було зъ пятьдесять людей-татаръ дружины. Они не брали возѣвъ; всѣ дарунки, назначенї для царя, а такожъ и свои рѣчи везли вючными кѣньми. Довга дорога по безлюднѣмъ степѣ вымагала великихъ припасѣвъ и приборѣвъ. На вючныхъ коняхъ везли штучно звиненї шатра, килимы, кухонне и столове знадѣбе, сухарѣ, сушену рыбу, мясо, сушенї овощѣ, сырѣ, пшево, сѣль, солодощѣ, и гнали баранѣвъ, щобы ихъ рѣзати по дорогѣ для прокормленя.

Ш.

Поворотъ.

Головна дорога зъ Крыму въ московску землю вела тогдѣ по такъ званѣмъ муравскѣмъ шляху. На сей шляхъ выѣздило ся зъ Крыму двома дорогами: черезъ Перекопъ и черезъ Арабатъ. Муравскій шляхъ ишовъ долѣ Молочныхъ-Водъ, вѣдтакъ звертавъ ся на право до горѣшного русла рѣки Конки, потѣмъ ишовъ Вовчими-Водами, долѣ рѣки Быка, до горѣшной Самары, звертавъ на лѣво по Самарѣ до рѣки Орели и провадивъ повздовжъ сей рѣки ажъ до ея жерель. Все те була властвиво земля ногайска, безлѣсна майже до самой Самары та ажъ за Самарою зачинались лѣсы и чимъ дальше на пѣвнѣчь краина ставала бѣльше лѣсиста. На степовѣмъ безлѣснѣмъ просторѣ не стрѣчало] ся нѣ мѣста, нѣ села, нѣ навѣтъ хаты, а тымчасомъ околиця цѣлкомъ не була безлюдна. Тутъ по степу, богатѣмъ въ солоні озера и гарні пасовиска, сновали ся численні кочовиска Ногаѣвъ; тутъ и тамъ появляли ся и щевали великі купы кибітокъ, зробленихъ зъ тростины и покрытыхъ шкбрами та рогбжками; довкола нихъ пасли ся стада волѣвъ, овецъ, а наибѣльше табуны коней. Ногаѣ не ино вѣдрѣзнялись, але просто вели цѣлкомъ противне жите-буте вѣдъ Крымцѣвъ; у Крымцѣвъ чимъ разъ бѣльше затирали ся слѣды кочового дикого жита. Крымцѣ переняли всхѣдну культуру; противно же Ногаѣ затримали первѣстный спосѣбъ жита: не сѣяли вѣбжа, не розводили садѣвъ и огородѣвъ, не ставили домѣвъ, не занимали ся ремеслами, завсѣгды на коняхъ,

завсѣгды въ одной и той самой кожущинѣ зъ тою рѣзницею, що лѣтомъ одягали его кожухомъ на верхъ а въ зимѣ кожухомъ до тѣла, рѣвнодушнѣ на зимно и трудѣ, не терпѣли нѣякои працѣ нѣ фѣзичной нѣ умственной, жѣнки ихъ не вмѣли нѣ прѣсти нѣ ткати, а если у нихъ были якѣ-небудѣ предметы культурного житѣя, то всѣ они походили зъ грабѣжи. Ногаѣ нападали и грабили не такѣ за-для користи, якѣ радше тому, що не мали нѣякои работы и не знали иншого способу выповнити свое житѣ, котре обмежалось до лежанѣя на степу и пожиранѣя ягнѣятъ та лошасть. Ногаѣ забарали зъ Руси великѣй ясирѣ, але зъ того мали бѣльшѣй хосенѣ Крымцѣ, бо за безцѣнѣ купували у Ногаѣвѣ ихъ добычу. Мимо своихъ военныхъ нападѣвѣ Ногаѣ дуже часто были въ крайнѣй нуждѣ, бо хочѣ мали великѣй стада худобы, то не знали добре коло нихъ заходити ся; пошести на худобу и коней лучали ся дуже часто въ ихъ степахъ, а по такихъ пошестѣяхъ наступавѣ помѣрѣ на людей, бо не мали чимѣ жити. Бувало и такѣ, що въ часѣ лютой зимы Ногаѣ выгибали вѣдѣ зимна, бо не мали иншого топлива крѣмѣ сухого бурѣяну и тростины; Ногаѣ не любили лѣсовѣ и де зачинались лѣсы, тамѣ вже не було ногаѣскихъ кочовискѣ.

Доки нашѣ Кудеярѣ вѣхавѣ ногаѣскою землею, мѣгѣ дѣставати баранѣвѣ и лошасть; за Самарою околицѣя ставала безлюдна. Подорожнѣ ставали на довшѣй вѣдпочинки для прокормленѣя коней, а самѣ стрѣляли дрохву и терву, котрыхъ була велика сила. До такихъ ловѣвѣ уживали ся стрѣлы; рушницѣ пѣдѣ той часѣ бѣльше надавали ся до вѣйны якѣ на польованѣ.

У верхѣвѣя Орелѣ Кудеярѣ стрѣтивѣ купецку каравану, зложену зъ вѣчныхъ коней и двоколѣсныхъ возѣвѣ. Зѣ караваномъ вѣхавѣ царскѣй пѣсланецѣ, а проводили ви узбровнѣ стрѣлцѣ. Каравана належала до ка-

финскихъ Вѣрменъ; они везли зъ московской землѣ рогбжки, що то ихъ купували Ногаѣ для покрываня кибитокъ, всѣлякѣ футра, муку, конопляный олѣй, вѣскъ, а такожъ деякѣ выробы европейского промыслу, закупленѣ у Англійцѣвъ въ Москвѣ. Але у нихъ крѣмъ того бувъ и живой товаръ — невѣльники, полоненѣ у вѣйнѣ Нѣмцѣ и Чухны, що то ихъ Москвитины придбали на вѣйнѣ въ Ливоніи и запродали крымскимъ купцямъ; они йшли скованѣ довгимъ ланцомъ, обвитымъ довкала шиѣ кожного невѣльника; тамъ були такожъ и московскѣ невѣльники, а то крѣпаки проданѣ панамъ, бо хочъ така продажъ закономъ збороняла ся, то въ звичаю була она у всѣхъ. Муравскій шляхъ не уважавъ ся тогдѣ безпечною и вѣдповѣдною дорогою для торговлѣ; торговля Москвы зѣ Входомъ вела ся наручнѣйше черезъ Москву и Кіѣвъ, але въ пору частыхъ воевъ мѣжь Москвою и Литвою купцѣ мусѣли по-неволи выбирати иншу дорогу. Крѣмъ того приходилось имъ въ Литвѣ оплачувати великѣ мыта за товары, тожь для оминеня великои страты купцѣ возили свѣй товаръ муравскимъ шляхомъ. На тѣй дорогѣ могли ихъ грабити и московскѣ розбишаки и Ногаѣ, що-жь коли купецка захланнѣсть перемагала всякѣ обавы. Симъ разомъ купцѣ пустили ся вѣдважно по небезпечнѣй дорогѣ, бо зъ ними вѣхавъ царскій пѣсланецъ а его проводили стрѣлцѣ. Рѣвножь купцѣ були узброенѣ та готовѣ каждой хвилѣ боронити своего житя и майна. Кудеяръ довѣдавъ ся вѣдѣ пѣсланця и купцѣвъ, що на полудневыхъ окраинахъ московской державы розвелись розбишацкѣй шайки и бувъ нападъ на каравану.

Розставши ся зѣ караваномъ, Кудеяръ вырушивъ на пѣвнѣчъ зѣ своими товаришами, а каравана потягла дальше на полудне. Зойки и стогны живого товару неслись у воздухѣ разомъ зѣ скрипомъ двоколѣсныхъ во-

збвѣ, запряженныхъ волами, и жалбнымъ крикомъ степовыхъ чайокъ.

Вдѣ верхѣвъ Орелѣ вхавъ Кудеяръ выкрутасами помѣжъ жерела всѣлякихъ рѣкъ, впадающихъ зъ одной стороны въ днѣпрову, а зъ другой въ донську систему. Такимъ чиномъ вѣнъ поступавъ праворучъ рѣки Уды, лѣворучъ минувъ Ворскло и Псьоль та добивъ ся вершины Донця. На тѣмъ просторѣ ишли лѣсы на перемѣну зъ розлогими полями, ростиннѣсть була обильна, паша для коней знаменита, звѣрѣвъ така многѣсть, що лисы и заяцѣ безперестанно перебѣгали дорогу, а вовки и медведѣ не давали подорожнымъ спокѣйно спати; они мусѣли каждой хвилѣ бути готовѣ, на покликъ варты, хопити оруже и вѣдганяти звѣрѣвъ вѣдъ пасучихъ ся коней и вѣдъ себе самыхъ. Дальше розкрылось передъ ними рѣвне поле на пятьдесятъ верствѣ, вельми плодородне и давнѣйше управляване, але теперь запущене за-для вылюдненя. Подорожнѣ пѣдѣвхали до великого кургану, званого Думчимъ; тамъ побачили попутаныхъ коней, куренѣ, згарища и товпу людей: се були царскѣ станичники, высланѣ зъ Рыльска для нагляду за татарскими нападами. Скоро побачили татарѣ, що проводили Кудеяра, збрвали ся зъ мѣсяця, хопили за самопалы и готовились до нападу, але Кудеяръ закричавъ до нихъ: „Витайте, земляки-товаришѣ; не татары нападомъ идуть, а невѣльникъ, бувшѣ слуга его царского величества, вертаѣ зъ бусурманьской неволѣ въ край хрещеный!“

Дѣти боярскѣ, що проводили тому вѣддѣлови, зложеному зъ севрюкѣвъ (поселенцѣвъ пѣвнѣчнои Украины), приказали вѣдложити збрую. Кудеяръ злѣзъ зъ коня и зачавъ цѣлувати ся зѣ всѣми, немовъ зъ давними знакомыми, хочъ нѣкого зъ нихъ передъ тымъ не бачивъ. Станичники зъ свои стороны були дуже радѣ, що стрѣ-

тили въ пустини увѣдѣнаго зъ неволѣ руского чоловіка. Кудеяръ розповѣвъ имъ свои пригоди, знявъ зъ одного вючного коня боклагъ зъ горѣвкою и зачавъ гостити землякѣвъ. Тутъ Кудеярови зачало роз'ясняти ся се, що въ Крыму доходило до него немовъ въ мрацѣ. Станичники розповѣли, що на Руси все змѣнило ся вѣдъ той поры, коли Кудеяръ тамъ не бувъ. Люде, що були тогдѣ въ окруженю царя, покарані смертію або вигнанемъ; царь подѣливъ свою державу на опричнину и земщину: опричнину держитъ въ ласкахъ а земщину въ карѣ; много боярѣ, знатныхъ людей и дворянѣ покаравъ царь лютыми карами, а ихъ родини выгубивъ, та навѣтъ на мужикѣвъ и ихъ пѣдданныхъ поклавъ свѣй лютый гнѣвъ; многі села зруйновані и спалені на царскій приказъ, а люде и мужики по руйнѣ пѣшли на розбоѣ; и теперъ коло Москвы, кажуть, не можна переѣхати, а инші втѣкають сюды въ украинську землю та проживають крадькомъ по лѣсахъ, окружають ся зарубами, сѣють збѣже, розводять оселѣ и пасѣки, дачки нѣякои не платять, панцины не вѣдробляють и царскимъ намѣстникамъ не идуть пѣдъ судъ.

Попрацавъ ся Кудеяръ зѣ станичниками и поѣхавъ своєю дорогою. Вѣсти, які почувъ, засумували его и наводили на голову всѣлякй думки. „Коли такъ“, говоривъ вѣнъ до себе, „то якои мары буду служити московскому цареви, або-жь то я Москвитинъ, чи що? Чи-жь батько нашъ Вишневецкій, не покинувъ московского царя, коли ему було не до вподобы? А менѣ то якъ? Чи менѣ потрібна посѣлѣсть? Най до чорта пропадає! Правду говоривъ Девлѣтъ-Гірей. У крымского хана я бы нѣякъ не лишивъ ся, хочъ бы вѣнъ мене золотомъ обсыпавъ, але якъ се зробити! Настю треба высвободити; поѣду въ посѣлѣсть, коли она тамъ, возьму ви и

втечу зъ нею на Украину. Ханскихъ грошей выстане на наше жите!“

Такъ роздумувавъ Кудеяръ. Въ дальшій своій дорозѣ вѣхавъ вѣнъ въ Пузацкій лѣсъ, широкой и густой, переважно дубовый. Вѣрлы кружили надъ головами вѣдучихъ, наполоханій присутностію людей. Вите звѣрбвѣ доносилось зѣ вѣхъ сторѣнъ. Минули верхѣвѣ Сеймы, Оскола, вѣхали зновъ на поле и добились рѣки Тима. Муравскій шляхъ ишовъ долѣ сею рѣкою, то приближаючи ся до неї, то вѣддаляючись вѣдъ неї рѣвнобѣжно зъ рѣкою Щеною. Такъ вѣднці прибувъ Кудеяръ зъ товаришами до рѣки Быстрої Сосны. Въ тѣмъ мѣсці, де кѣлька лѣтъ пѣзнѣйше стануло мѣсто Ливны, Кудеяръ побачивъ велику станицю; замѣсть куренѣвъ побудованіи були хаты, а потреба обороны приневолила станичникѣвъ обкопати свою оселю ровомъ и обставити частоколомъ. Зъ-вѣдси высылали станичники чаты за татарскими нападами и за мѣсцевыми опришками.

Кудеяръ, розмовивши ся зѣ станичниками, довѣдавъ ся ще ближе про се, що дѣе ся въ московскій державѣ, та пѣсля новыхъ вѣстей рѣшивъ ся за всяку цѣну взяти Настю и втечи на Украину. Думаючи, що она въ посѣлости, Кудеяръ розпрацавъ ся зъ крымскимъ посломъ, котрый зъ татарами мавъ вѣхати прямо въ Москву, а самъ намовивъ одного станичника, щобы провидѣвъ его до Бѣлева.

— Та якъ мы дѣстанемось до Бѣлева? — говоривъ станичникъ дорогою. — Пѣдъ Бѣловомъ розвелась шайка розбихакъ. Намѣтникъ Постниковъ посылавъ облаву на нихъ; але у воеводѣвъ немного людей, дѣтей боярскихъ не зберешъ, бо одній въ Москвѣ на опричинѣ у государя, а другихъ выславъ царь на вѣйну зъ Нѣмцями. Атаманомъ у розбихакъ — Окулка Семенѣвъ, зъ

бѣлевскихъ дѣтей боярскихъ, той самъ, що то его государь велѣвъ прогнати зъ Бѣлева, а вѣнъ, Окулка, оперъ ся государевнѣ, зѣбравши ватагу зъ мужикѣвъ та всякихъ бѣгцѣвъ; до него приставъ другій атаманъ, новохрещеный Урманъ, а хрещене имя его Иванъ, рѣвножь зъ боярскихъ дѣтей бѣлевскихъ, а сей Урманъ, кажутъ, не простой чоловѣкъ, знае несамовитѣ рѣчи.

Имена Окула и Урмана поразили Кудеяра: першого вѣнъ дуже мало знавъ, бо лишъ собѣ пригадавъ, що такъ называли одного зъ боярскихъ дѣтей, котрыхъ вѣнъ привѣвъ надъ Псьоле до Данила Адашева; другій же, пѣсля его гадки, не хто иншій, ино той самый хрещеный татаринъ, котрый плывъ зъ нимъ по Днѣпру до Исламъ-Керменя и радивъ вертати ся та не довѣряти намовамъ Атанаса Ивановича. „Они пѣзнають мене“, думавъ Кудеяръ, „и ледви чи будутъ зачѣпати, а коли не такъ, то чейже у мене сила не пропала.“

Ворушенный страхомъ и надѣями, Кудеяръ гнавъ конѣ, не даючи имъ довгихъ вѣдпочинкѣвъ. Вже недалеко було до Бѣлева. Кудеяръ хотѣвъ его минути и просто ѣхати у свою посѣлбсть. Тымчасомъ сонце клоныло ся до западу, подорожнѣ доѣздили на край лѣса.

— Намъ — говоривъ провѣдникъ — лѣпше було бы за дня переѣхати лѣсъ, бо тутъ розбишаки роблять засѣдки.

На краю лѣса стояла хата зъ заѣдомъ. Вывѣшена жердка зъ вязанкою сѣна вказувала на заѣдний дѣмъ; тутъ велика болховска дорога, ведуча до литовскои границѣ, сходила ся зъ новосильскою, по котрѣй минувши Новосиль, ѣхавъ Кудеяръ. Конѣ були дуже потомленѣ. Кудеяръ заѣхавъ до заѣду.

Вѣйшовши до хаты и помолившись, якъ слѣдъ, образамъ, Кудеяръ розглянувъ ся довкола и побачивъ

приземистого господаря, зъ лукавыми, косыми очами, та худощаву, низеньку господиню, а въ кутъ пѣдъ образами увидѣвъ двое людей, одѣтыхъ въ одинаковѣ чорнѣ свиты : одинъ зъ нихъ бувъ рудый, высокій, подовгастого лица, зъ великою бородою, а другій — присадковатый, смаглый, коротко обстриженный, зъ чотириграннимъ лицемъ, вузкими очима и клочковатою борѣдкою. Кудеяръ пѣзнавъ въ тѣмъ другѣмъ Урманна.

И Урманъ вѣдъ разу пѣзнавъ Кудеяра. Оба дивились кѣлька хвилинь одинъ на другого зъ пытающимъ выразомъ лица. Вкѣнци Кудеяръ промовивъ до Урманна по татарски. Урманъ вѣдповѣвъ рѣвножь по татарски.

Вѣдтакъ пояснивъ Урманъ своему товаришу по руски : — се нашъ давный добрый приятель. Если памяташь, то сей, що то проводивъ нами, коли мы ходили зъ Адашевымъ на Днѣпрѣ. Тогдѣ Турки хопили его пѣдступно, а теперъ, якъ бачишь, вѣнъ на воли.

Окулъ недовѣрчиво поглянувъ на Кудеяра. Кудеяръ зачавъ розмавляти зъ Урманомъ по руски, розповѣдаючи свою долю. Окулъ прислухувавъ ся зъ увагою, але все ще поглядавъ на Кудеяра скоса.

Розбишаки навмысно приѣздили до господаря заѣзду, щобы поглянути, хто буде переѣздити. Они не нападали на подорожныхъ въ заѣздѣ, лишь побалакавши зъ ними, удавали, що они такѣ самый подорожнѣ, вѣдѣздили скорше, а вѣдтакъ робили засѣдку въ лѣсѣ. Господаръ по-неволи помагавъ имъ, побоюючись, щобы не спалили хаты або и его самого убили.

Розповѣвши зъ-головна свою долю Урманови, Кудеяръ додавъ, що ѣде въ свою посѣлбѣсть по жѣнку.

— Нема чого, товаришу, — сказавъ Урманъ, —

мене наперѣдъ поспытай. Твоєи жѣнки тамъ нема, та ѣ посьлѣсть анѣ єи, анѣ твоя.

— А де-жь она? чи живє? — скрикнувъ Кудеяръ.

— Може и живє... — сказавъ Урманъ. — А ты ось що слухай: Коли тебе Турки взяли, мы вернули ся до мѣвь по царскому приказу. Я першій привѣзъ жѣнцѣ сумну вѣсть про тебе, тай порадивъ: „Бѣ въ Москву просити царицѣ. Най бы государь велѣвъ переписати ся зъ турецкимъ султаномъ, щобы твоего мужа пустили зъ неволѣ.“ Она поѣхала. А царица занедужала, а вѣдтакъ и померла. Твоя жѣнка ходила и до сєго и до того; ѣи обѣцували всьо, а нѣчого не зробили. Вернулась въ посьлѣсть, живе сирѣтка та жде. Жде рѣкъ, жде другій; зновъ поѣхала до Москвы, стала просити то сєго то того. Зновъ ѣи обѣцали. „Вертай, кажутъ, у свою посьлѣсть и живи тамъ, а мужъ до тебе привѣде.“ Ось она жде рѣкъ, другій, третій, а тебе нема... А тутъ выйшло вѣдъ царя опрѣчинина; зачали у властителѣвъ вѣдбирати посьлости и давати другимъ. Небавомъ буде два роки, якъ взяли твою жѣнку и повезли до Москвы, говорятъ, выслали єи у якійсь монастирь жити, доки ты не вернешь ся, а въ якій монастирь, сєго мы не знаємо... А твою посьлѣсть дали якомусь выхрещеному татарини.

— И ты говоришь правду? — сказавъ Кудеяръ.

— Най Богъ убѣ мене таки на мѣсци... По що менѣ выдумувати. Ты давно у насъ не бувъ, тожь и не знаєшь, що тутъ дѣє ся. Ты говоривъ о собѣ, а теперъ скажу я тобѣ про себе. Я чоловѣкъ не московского роду; ты чувъ може, що на Казани бувъ царемъ Шигъ-Алей, дуже вѣрный чоловѣкъ московскимъ государямъ; мѣи отецъ живѣ у него и умеръ при нѣмъ а мене сиротою лишивъ. Взяли мене рускѣ люде, выхрестили

и выховали, а царь подарувавъ менѣ посѣлбсть. Чи не гарно! Я оженивъ ся зъ рускою, живѣ зъ царской платнѣ и вѣрно служивѣ его царскому величеству. Наразъ нѣ сѣло нѣ пало, безъ причины вѣдобрали у мене посѣлбсть и велѣли зъ другими ити на поселене въ новозавойовану нѣмецку землю. Цѣле господарство у насъ пропало, а намъ и на дорогу не дали нѣчого, такъ що хочъ зъ голоду умирай; я радъ-нерадъ покинувъ жѣнку зъ донечкою, не було зъ чого ихъ выживити, а и теперъ не знаю, де они; кажуть, що запродались комусь въ наймы. И нашѣ бѣлевскѣ, дѣти боярскѣ, що ихъ погнали въ нѣмецку землю, покинули овои родини, а другѣ й самѣ померли въ дорожѣ; а котрѣ остались живѣ, всѣ до одного повтѣкали и зачали жити въ лѣсѣ въ землянкахъ, а що не було зъ чого жити, то й пустились на розбоѣ. Насъ граблять, то чому-жъ бы и намъ не грабити.

— Зѣ мною ще гѣрше було — сказавъ Окуль. — У мене жѣнка була недужа, четвертый рѣкъ зъ печѣ не двигала ся, а двое дѣтей малыхъ. Вѣдъ царя приишовъ указъ вѣддати мою посѣлбсть опричному чоловѣкови царскому, прислано городничого, щобъ выгнавъ мене зъ родиною. „Забирайте ся, каже, и нѣчого не говорѣть“, а зъ нимъ и новый помѣщикъ приѣхавъ, ремѣнный кнутъ тримае надъ мною и кричить: „забирайте ся, про мене хочъ на морозѣ погибайте“; а тутъ зима, жѣнку зъ печѣ тащу, дѣти ревуть. „Вѣдъ въ городъ“, кричить опричникъ, та ледви одну шкапину зъ возомъ давъ, чтобы вѣдвести въ городъ жѣнку и дѣти. А мои мужички, злодѣѣ, радѣ зъ того, ще насмѣвають ся зъ мене и зъ мои бѣды; не безъ того, що неодному чоловѣкъ давъ поза уха, а теперъ все те они выпѣмнули. Та ажъ опѣсля пѣдъ нѣвымъ господаремъ жалували за

нами. А въ городѣ збирають ся дѣти боярскій, велено гнати въ нѣмецку землю на поселене, и мене зъ ними. „Куды-жь дѣну жѣнку?“ — пытаю. А намѣстникъ говорить: „Куды хочешь“. Я й покинувъ еи недужу въ городѣ. Вѣдтакъ вже довѣдавъ ся, що намѣстникъ вѣдославъ еи у монастирь, а тамъ кормили еи на подвѣрку разомъ зъ собаками. Недуга була у неї така, що сопухомъ несло, тожь и до келіи не пустили. Такъ и померла. А я зъ двома дѣтьми пѣшовъ пѣшки зимою въ далеку сторону. Грошей нема, хлѣба не дають, ледви Христовымъ именемъ выпросишь, а и то рѣдко хто дастъ, бо у самыхъ людей було мало хлѣба за-для неврожая. Дѣти не вытримали, померли вѣдъ зимна и зъ голоду, а мы втѣкли зъ дороги. Такихъ, якъ я, много по цѣлѣй Руси. Жду, щобы всѣхъ збрати, то и царске вѣйско нѣчого бы намъ не зробило.

— А що, товаришу, — поспытавъ Урманъ Кудеяра — гарно у насъ дѣе ся? Якого лиха зазнавъ Окуль! Були и такі, що ще бѣльше якъ вѣнъ потерпѣли. У насъ ватага зъ двохъ сотокъ люда. Пришло ихъ чи-мало зъ одной посѣлости и оповѣдають: Кинувъ царъ опалу на ихнього боярина; самого боярина покаравъ лютою смертію, а вѣдтакъ поѣхавъ царъ зъ опричиною у боярске село: село окружили, а народови велѣли выбирати ся зъ хатъ зъ жѣнками и дѣтьми, и старыми и малыми. Опричники спалили найперше боярскій двѣръ, а двѣрску службу зачали бити до смерти, мало не всѣхъ повбивали, бо тѣльки деякимъ удало ся втечи. Вѣдтакъ пѣйшли по мужицкимъ хатамъ, всьо рубають: дверѣ, столы, яка посудина була — всьо перебили, поломали; вѣвць, конѣ, худобу, дрѣбъ повбивали, навѣтъ котѣвъ и псѣвъ не пощадили, а опѣсля село запалили и мужикамъ сказали: „забирайте ся, куды хочете, хочъ зъ голоду. пропадайте; якій

бувъ вашъ бояринъ, такіи саміи и вы чортѣвскіи дѣти“. А ще царь зборонивъ другимъ людямъ ихъ принимати и кормити. Половина народу погибла, передовсѣмъ маліи та недужіи, бо се було якъ разъ въ великомъ постѣ и въ великій зимна. Прочіи же зъ голоду и холоду напали на одно село, берутъ насильно, що подадешъ въ руки; господарь не дають свого добра а тѣ вѣдбирають. Зачали бити ся кѣлемъ и чимъ попало; опальніи побѣдили и цѣле село розграбили, а ще въ таку злѣсть попали, що пустили червоного когута и цѣле село до тла спалили. „Якъ намъ заподѣявъ царь-государь, — кричать — такъ най и вамъ буде! Мы потерпѣли, то й вы терпѣть разомъ зъ нами!“ Тогдѣ зъ того зруйнованого села заразъ деякіи до нихъ пристали, бо доки мали свое добро, доти и боронили его, коли-жь опинились безъ нѣчого, то й не було за чимъ побивати ся. Пѣйшли на друге село боярские, але вже на опричне, убили управителя, двѣрѣ спалили, а зъ мужиками зачали бити ся; бійка була завзята. Положили сотню людей: кого на смерть убили, кому руки и ноги поломили, очи выкололи. Деякіи люде зъ того села втекли у городъ Серпуховъ, дали знати старостѣ а староста приказавъ скликати людей. Тогдѣ опальніи и тѣ, що до нихъ пристали, побачивши, що не дорѣвнають имъ силою, втекли лѣсами въ украинній мѣста и пристали до насъ. Теперъ сидять въ землянкахъ и зъ того живемо, що кого на дорожѣ ограбимо, або на двѣрѣ опричный нападемо. Перше були мало що не голіи и босіи, а теперъ и одѣтїи, и ситїи и на коняхъ.

— Ну, не завсѣгды ситїи — сказавъ Окуль. — Бував и такъ, що голодна ватага допоминае ся насъ атаманѣвъ, харчу: „корми людей, кажутъ, а то тебе зѣймо“. Не великій рухъ бувъ у Литву за-для вѣйны. А ось те-

перъ, коли царь помиривь ся зъ Литвою, то й зачали торговельнѣ людоньки вѣдѣти.

— Та й теперь выжидаемо двоохъ — сказавъ Урманъ. — Оногды купецъ пѣдъ огнемъ сказавъ: буде вѣхати зъ Кіѣва купецъ, а зъ нимъ монахъ. Ось мы ихъ и ждемо.

— То вы и монахѣвъ не пропускате? — поспытавъ Кудеяръ.

— Монахѣвъ? — перебивъ Окуль — кого-жь намъ и подушити якъ не монахѣвъ. У кого грошъ, у кого всяке добро, якъ не у нихъ!

— Ось, — сказавъ Урманъ — тебе и не доторкнутъ ся, бо ты вертаешъ зъ полону.

— У тебе — сказавъ Окуль — конѣ майже нѣгъ не чують вѣдъ ханьскихъ дарункѣвъ. Коли-бъ ты не бувъ полоненникомъ, то бы й не переѣхавъ. У насъ така постанова вѣдъ давна водить ся: полоненника, що вертае зъ полону, не годить ся нападати, хочъ бы вѣнъ цѣлый вѣзъ золота мавъ, бо вѣнъ божій чоловѣкъ. Коли полоненника убити або ограбити, то не буде намъ самымъ щастя — такъ старі люде говорятъ. А монахѣвъ... — Що они? Коли бы монахъ або пѣпъ въ ризахъ ишовъ, зъ образомъ — то инша справа.

— Погоди, — сказавъ Урманъ — Богъ знае, що ще буде, може и самъ Кудеяръ поручъ насъ стане.

— Нѣколи зъ вами не стану — вѣдрѣкъ Кудеяръ.

— А може, на насъ пѣйде, коли царь прикаже? — поспытавъ Окуль.

— И на васъ не пѣйду и царю служити не буду. Возьму жѣнку и пѣйду въ свою землю.

— Даешъ слово, що на насъ не пѣйдешъ? — поспытавъ Окуль.

— Даю слово, що не поїду, тому що не буду служити цареві — відрв'язъ Кудеяръ.

— А ты думаєшь, що тебе зъ ж'внкою такъ и пустять безъ перепони? Коли треба буде вт'вкати, приходи до насъ. Мы тебе проведемо до границь.

— Самъ перейду, — сказавъ Кудеяръ — а вы чому не перейдете у Литву?

— Боимо ся, — відпов'ивъ Окулъ — царь напише у Литву; що мы розбишаки, и насъ выдадуть якъ злочинник'овъ.

Въ т'ой хвили почувъ ся туп'отъ коней.

— Прив'хали, — крикнувъ Окулъ — наша добичь прив'хала.

Въ хату в'ойшло трое людей. Одинъ низенькій, горбатый, бувъ од'в'ятий по монашому. К'онцъ клобука, п'дв'язані п'дъ бороду, закрывали черты его лица. Другій бувъ високого росту, зъ остро-к'бнчатою головою, довгимъ носомъ и выбалушеними очима. Третій бувъ слуга. Господарь, розпорядивши що-до коней, с'в'въ на лавку и знявши м'шокъ, положивъ поб'очъ себе, розглядаючись тревожливо. Господиня запросила подорожнихъ перекусити та поставила передъ ними миску п'снои щи и ячм'яну кашу, бо була пятниця. Купецъ добувъ зъ м'шка гор'вки, выпивъ вразъ зъ монахомъ, и набравши в'дваги, зачавъ розмову зъ присутними.

— Зъ-в'одки в'дете? — поспытавъ купецъ.

— Мы чужосторонній, — сказавъ Урманъ — зъ ц'сарскои земл' в'демо въ Москву за торговими справами.

— Чей не першій разъ у насъ, — поспытавъ купецъ — коли по нашому знаєте говорити?

— Жило ся довше, — сказавъ Урманъ и додавъ, вказуючи на Окула: — рускій чолов'къ, нашъ приятель. Купецъ ще б'льше одобравъ ся, зачавъ говорити

торговли; вмѣшавъ ся въ розмову монахъ и заговоривъ про кїївскихъ святыхъ; показало ся, що вѣнъ вѣдливъ зъ купцемъ на богомблѣ.

— Говорять, у васъ пѣдъ Бѣлевомъ нечисто, — поспытавъ купецъ господаря: людоньки забавляють ся?

— Все те люде брешуть, — вѣдповѣвъ господарь — було давнѣйше трохи... але староста переловивъ злочинникѣвъ и замкнувъ у вязниці. Теперь дякувати Богу, хочь въ ноци вѣдъ, а нѣхто пальцемъ не рушить.

— Тутъ, говорили, лютить ся якийсь Окуль.

— Окуль? — вѣдрѣкъ Окуль — вже два тыжднѣ, якъ его повѣсили въ Бѣлевѣ.

— Слава тобѣ Господи! — сказавъ купецъ и перекрестивъ ся.

— Мы не боимо ся и не будемо ждати на день, — сказавъ Окуль. — Теперь холодомъ и конямъ лекше вѣхати.

— Нашѣ конѣ потомили ся — казавъ купецъ. — Мы выждемо дня. Та и вамъ нема чого спѣшити ся. Честный отецъ де-що намъ прочитав, бо вѣнъ має таку розумну книжку, такъ въ нѣй все гарно написано, що якъ слушаешь, то ажъ заплачешь.

— Нѣ, дякуємо за добре слово — сказавъ Окуль. Намъ треба поспѣшати.

Вѣнъ вийшовъ зъ хаты, а Урманъ по татарски выкликавъ Кудеяра до сѣней.

— Слухай, Кудеяре, — сказавъ Окуль — ты полоненикъ, дорога твоя вѣльна, але хлѣба намъ не вѣдбирай. Подорожнымъ про насъ не говори и въ наше дѣло не мѣшай ся, а якъ нѣ, то щобъ вѣдтакъ не гнѣвавъ ся.

— Ты хочешь, щобы я зъ вами тримавъ, — сказавъ Кудеяръ — та ще хочешь и полохати.

— Товаришъ, слушайте, -- вмѣшавъ ся Урманъ — ты Кудеярови не противъ ся, бо у него така сила, що намъ обомъ скрутить вязы. А ты, Кудеяре, рѣвножь розважъ. Купецъ и монахъ тобѣ не братя, не кумы, у тебе свое горе, тобѣ треба жѣнку дѣстати, а якъ ты си дѣстанешъ, то одинъ Господь знае. Може ще й мы тобѣ станемо въ пригодѣ

Кудеяръ нахмуривъ ся, помѣчавъ и поспытавъ:

— Вы хочете ихъ убити?

— Нѣ, нѣ, — сказавъ Окуль — мы не вбиваемо людей безъ причины; мы его тѣльки дробку обшукаемо.

— Ну, робѣть, якъ хочете, — сказавъ Кудеяръ — моя хата зъ краю.

— Ну, тямъ же собѣ, — сказавъ Окуль — за те мы тобѣ вдячнѣ и вѣдплатимо ся всякимъ добромъ.

Кудеяръ вернувъ ся въ хату. Купецъ и монахъ, поповѣвши, лягли спати, а Кудеяръ трохи полежавши, розплативъ ся зъ господаремъ, вѣдтакъ заплативъ своему проводиреви, бо, якъ казавъ, теперь вже самъ заѣде до Бѣлева; опѣсля осѣдлавъ и навючивъ коней та пустивъ ся въ дорогу черезъ лѣсъ.

Переѣхавши зъ десять верстѣ и спускаючись въ долину, вѣнъ побачивъ огнѣ: се бувъ горѣючій костеръ, довкола котрого сидѣла ватага розбишакъ. Побачивши подорожного, розбишаки кинулись на него зъ великимъ крикомъ.

— Не рушь, — роздавъ ся знакомый Кудеярови голосъ Урмана — бо се той полоненикъ, про котрого я вамъ розповѣдавъ.

— Коли полоненикъ — закричали зъ ватаги, — то будьте ласкави покушати зъ нами хлѣба соли та напитись винця.

Надармо Кудеяръ выпрошувавъ ся. Атаманы кля-

лись батькомъ-матерію, що нѣхто не возьме у него анѣ нитки. Вѣнъ зсѣвъ зъ коня и выпивъ подану ему чарку вина.

— Слушайте, братя, — сказавъ Урманъ — се нашъ давный приятель, старый товарищ; коли попаде ся въ яку нужду, то мы все послѣшимо ему на помѣчь, бо вѣнъ прирѣкъ не йти противъ насъ по царскому указу и не служити цареви? Чи годите ся на се, братя?

— Годимось, годимось, — закричала ватага.

— По що тобѣ ѣхати до царя; — сказавъ одинъ розбишака — довѣдай ся тѣльки, де твоя жѣнка, а мы добудемо еи тобѣ и вѣдставимо васъ обое у Литву.

— А де-жь менѣ про се довѣдати ся? — попытавъ Кудеяръ.

— Въ Бѣлевѣ повиннѣ знати — сказавъ Окуль. — Тожь ты, брате, вѣд у Бѣлевѣ та вывѣдай, куды по-дѣли твою жѣнку, а вѣдтакъ вертай до насъ и мы вже разомъ зъ тобою вѣднайдемо еи.

— Ой, братя, — замѣтивъ Урманъ — я бою ся Бѣлева. Кобы тамъ не було те саме, що въ Исламъ-Керменѣ!

— Живый не дамъ ся другій разъ въ неволю — сказавъ Кудеяръ.

Попрашавшись зъ розбишаками, Кудеяръ вже всѣдавъ на коня, коли наразъ вартовый розбишака закричавъ: „вѣдутъ, вѣдутъ нашѣ!“

— Вѣд зъ Богомъ, Кудеяре, — сказавъ Окуль — и на насъ не забувай. А мы тобѣ въ угоду не убємо купця.

— А тѣльки дробку пѣдсмалимо вѣго огникомъ, — сказавъ одинъ опришокъ.

Кудеяръ скоренько поѣхавъ своєю дорогою и коли выѣхавъ на гору, почувъ жалѣбнѣй зойки купця и монаха

та голосный смѣхъ розправляющихъ ся зъ ними опришкѣвъ.

Переѣхавши ще десять верстъ, Кудеяръ знявъ вюки зъ одного коня, выкопавъ въ лѣсѣ яму и закопавъ тамъ велику частину дарункѣвъ ханьскихъ, золотѣ и срѣбнѣ рѣчи, заложивъ яму дернемъ та зробивъ знакъ на деревѣ, вѣдмѣривши десять крокѣвъ вѣдъ закопаного скарбу. Вѣдтакъ пустивъ коня самопасъ, а самъ зъ другимъ вючнымъ конемъ поѣхавъ дальше та за пять верстъ прибувъ до Бѣлева.

Станувши въ заѣзднѣмъ домѣ, удавъ ся Кудеяръ до намѣстника та принѣсъ ему въ дарѣ золотомъ вышитый халатъ и срѣбный кубокъ. Намѣстникъ втѣшивъ ся, але почувши, що се за гѣсть, дуже змѣшавъ ся, и запросивши Кудеяра усѣсти, сказавъ ему:

— За дары дякуємо. А що-до тебе, Кудеяре, то прислана вѣдъ царя-государя грамота и знай, що она выслана не лишъ до мене самого а у всѣ украиннѣ города. Читай!

Подавъ Кудеярови грамоту.

— Я не вмѣю читати! — сказавъ Кудеяръ.

— То пѣддячѣй прочитае.

Прикликали пѣддячого, а сей прочитае:

„И буде Юрѣй Кудеяръ прибудеть къ тебѣ въ городъ и тебѣ-бѣ его, Юрѣя, ни часу не мѣшкавъ, отправить къ намъ, великому государю, въ Александровскую слободу, на спѣхъ съ провожатыми, давъ ему провожатыхъ человѣкъ десять и больше. А ему, Кудеяру, объявить, что онъ надобенъ намъ, великому государю, для нашихъ важныхъ государскихъ дѣлъ, и ему, Кудеяру, съ тѣми провожатыми ѣхать къ намъ, никуда не заѣзжая и не останавливаясь нигдѣ, а приѣхавъ въ нашу

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Александровскую слободу, явить ся къ нашему ближ-
нему человѣку, князю Аѳонькѣ Вяземскому“...

— Чувшь, — сказавъ намѣстникъ — сѣдай на
коня и ѣдь.

Кудеяръ зачавъ було выпытувати про свою жѣнку,
але намѣстникъ выминавъ, сказавши, що нѣчого про се
не знае, бо самъ недавно приѣхавъ.

Кудеяръ повѣдомивъ, що розбишаки напали на него
и забрали єму вючного коня вразъ зъ найцѣннѣйшими
дарунками ханьскими.

— Жаль менѣ тебе, — сказавъ намѣстникъ — по-
шли службу, щобы полапали тыхъ опришкѣвъ, а до ста-
росты велю написати, щобы выславъ уѣздныхъ людей
на облаву; а скоро опришкѣвъ зловлять и найдуть ся
у нихъ твои мастки, то сейчасъ будутъ они тобѣ звер-
неніи. А теперь ѣдь до царя зъ конвоємъ.

IV.

Александрѣвска слобода.

Неразъ лучало ся въ исторіи, що незамѣтні оселѣ
скоро перемѣнювали ся въ многолюдні мѣста зъ бога-
тою торговлею. Те саме стало ся и зъ Александрѣвскою
слободою. Вже давно истнувала она яко двѣрска сло-
бода, коли наразъ царь Иванъ, выобразивши собѣ, що
въ Москвѣ гнѣздо злочинникѣвъ и заговорникѣвъ, пере-
мѣнивъ си въ царску столицю. Царскіи любимцѣ ради-
нерадї будували собѣ тамъ дворы и деревяніи дома:

нѣгде для приподобаня царя не розведено на Руси стѣлько штучной рѣзбы по вѣкнахъ, гзимсахъ и стовпахъ. Одна улица сеи слободы, ведуча вѣдъ ринку до двора, прибрала такій святочнѣй видъ, якого не мала нѣяка улица старои Москвы, бо тутъ все було нове и не вѣпѣло ще замарати ся. Улица була вымощена перерѣзанными колодами, уложенными рѣвною стороною на верхъ; сей хѣдникъ не вѣпѣвъ ще пѣдогнити и не грозивъ ще ногамъ людей и коней, якъ се бывало по всѣхъ мѣстахъ московскои державы. Просто, на кѣнци сеи улицѣ, подъ високою башнею, зъ великимъ образомъ на вершку, здвигали ся головнѣ ворота, а передъ ними бувъ мѣсть, що пѣднимавъ ся и спускавъ ся на ланцахъ. Царска палата була окружена ровомъ, широкимъ и глубокимъ на два сажнѣ. На двѣ рова була вода. За ровомъ по внутрѣшнѣй сторонѣ ишовъ земнѣй валь, прикрытый зъ обохъ сторѣнъ деревянными стѣнами зъ шести башнями зъ цеглы на два поверхи. На серединѣ подвѣря двигала ся и бѣлила ся велика церковъ зъ пятьма вызолочеными купулами, а побѣчь неи тягнулись царскѣ хоромы, зъ высокимъ гонтовымъ дахомъ, розмальованѣ всѣлякими красками, зъ пѣддашками, ганками пѣдъ круглавыми придашками и зъ чотирокутными вѣкнами, котрыхъ рамы були помальованѣ у всѣлякѣмъ взѣрцѣ. Много елеганцѣи придано симъ деревлянымъ будѣвлямъ, аде хочъ и якъ старано ся ихъ прикрасити, то все таки загальнѣй видъ мавъ въ собѣ щось придавляющого, вѣддыхающого, бо то часто такъ буває, що дѣмъ, побудованѣй властителемъ пѣсля своего смаку, мимо волѣ властителя прибирае его характеръ. Вѣкна царского мешканя, глубоки, похованѣ внутрь, мали на собѣ видъ чогось таемничого, зловѣщого. Все въ тѣй палатѣ, зачавши вѣдъ коминѣвъ на розмальованѣмъ даху

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

ажь до цегляного підмурованя зъ незвычайно маленькими вѣконцями за зелѣзными кратами, выглядало якось напушисто и непривѣжливо. За хоромами бувъ недавно заложенный садъ, а за садомъ довгій и широкій будынокъ зъ цеглы, запалый въ землю, зъ зелѣзными дверми, куды треба було входить по кѣлькохъ ступеняхъ въ долину вѣдъ поверхности землѣ. Дахъ надъ будынкомъ бувъ зъ землѣ. Въ тѣмъ будынку було кѣлька вѣддѣлѣвъ : на збрую, на тортуры зъ неколькими знарядами мукъ и тюрмы ; впрочѣмъ тюрмы були не ино тутъ, але и въ башняхъ, и въ печерахъ, поробленихъ въ земнѣмъ валѣ, и навѣтъ въ сутеренахъ пѣдъ самими хоромами. Простора царска палата мала довкола себе мешканя для царскихъ опричникѣвъ и численної службы. За валомъ, окружающимъ палату, були двѣ рѣчки, называні тогочасными адскою гебною, бо царь приказувавъ кидати туды тѣла помордованихъ, абы рыбы и раки, попоѣвши людского мяса, стали смачнѣйшій и придатнѣйшій на царскій стѣлѣ.

Проводяча Кудеяра служба бѣлевска не вѣдступала его нѣ на хвилину, догадуючи ся, що везе до царя такого молодця, котрый ледви чи верне ся вѣдси, куды его заведуть, але не вѣдбирали ему збруѣ, бо про се въ грамотѣ не було нѣчого сказано. Кудеяръ въ часѣ дороги мѣгъ не тѣлько втечи, але и поубивати службу, если бы захотѣвъ покористувати ся своєю незвычайною силою. Але не такъ вѣнъ собѣ уложивъ : безъ волѣ царя вѣнъ не надѣявъ ся довѣдатись де перебуває Настя, а при тѣмъ вѣнъ все ще не цѣлкомъ вѣривъ о лютости царя и представлявъ собѣ, що царь оцѣнить его очевидну переданнѣсть, коли пересвѣдчить ся, що вѣнъ не хотѣвъ служити крымскому ханови, у котрого не

могло бути ему зле, а волѣвъ вернути ся на службу до христiянського царя.

Вкѣнци прибувъ Кудеяръ до страшнои Александрѣвскои слободы, доѣхавъ до ворѣтъ палаты. Варта велѣла оставити коней и вѣдложити збрую. Выповнивши приказъ, Кудеяръ ишовъ пѣшки зъ неприкрытою головою до головного крыла и стрѣтивъ тутъ двоѣ людей, дивно одѣтыхъ. На нихъ були монашѣ чорнѣ рясы зъ грубои сѣрачины, на головахъ шапочки зъ клобуками, а зъ-пѣдъ розпнѣтыхъ рясъ виднѣли ся вышиванѣ золотомъ кафтаны и за поясомъ кинжалы зъ богато оправленими рукоятями.

— Я — сказавъ Кудеяръ — прибувъ на приказъ его царского величества, великого царя-государя и великого князя цѣлои Руси. Я, Юрiй Кудеяръ, вернувъ ся зъ татарскои неволѣ на службу его царского величества. Менѣ велено зголосити ся до князя Атанасiя Вяземского.

— Радѣ гостю дорогому и зъ далекои чужины. Я самъ и є князь Атанасiй Вяземскiй, — сказавъ, привѣтливо усмѣхаючись, одинъ зъ стоячихъ у дверей, чоловѣкъ лѣтъ трицѣти, зъ темнорусою бородою и лицемъ, що силувало ся удавати добродушнѣсть.

— Федю, пѣйди повѣдомити царя-государя, — сказавъ вѣнъ до своего товарища, паробка лѣтъ вѣсѣмнадцѣти, бѣлявого, румяного, зъ голубыми очима, выражаючи зухвалѣсть и безвѣстыднѣсть.

Федѣръ Басмановъ, царскiй потѣшникъ, побѣгъ напередъ, за нимъ пѣшовъ Вяземскiй, а за Вяземскимъ скоро ишовъ Кудеяръ. Они вѣйшли въ просторѣ сѣни зъ многими вѣкнами, въ котрыхъ поручъ матового скла були вставленѣ такожь барвнѣ шибы: голубѣй, червонѣй, зеленѣй.

За кóлька хвилинь вóйшовъ царь, проведений двома любимцями, одѣтими такъ само якъ и Вяземскій: одинъ зъ нихъ невысокій, товстий, товстогубый, зъ сивими очима, виражаючими злобу а заразомъ и рабство; другій високого росту, статный, зъ чорною бородою и зъ азiятекимъ лицемъ. Першій бувъ Малюта Скуратовъ, а другій -- шуринъ царя, черкаскій князь Мамстрюкъ Темрюковичъ. Самъ царь бувъ одѣтый въ жовтый, шовковий кафтанъ, зъ-пóдъ котрого виднѣвъ ся бѣлый жупанъ; на головѣ мавъ чорну шапочку, вышивану перлами, а на ногахъ высокої чорнїй чоботы, вышиванї срѣбломъ. Трудно приходилось пóзнати въ нѣмъ того царя, котрого давнѣйше видѣвъ Кудеяръ; вóнъ цѣлый высохъ и пожовкъ, щоки запались, вилицѣ неприємно выпучили ся напередъ. На бородѣ не було нѣдного волоска, зъ-пóдъ шапочки рѣвножь не видко було волося; очи его страшно и якось неспокоїно бѣгали то сюды то туды, губы дрожали, голова тряслась. Вóнъ ишовъ згорбившись, качаючись зъ боку на бокъ и опираючись на зелѣзный посохъ. Выглядъ его бувъ такїй, що побачивши его першій разъ, годъ було рѣшитись: чи лякати ся тои статѣ, чи розсмѣяти ся при би видѣ.

— Витай, витай, Кудеяре, — сказавъ царь, пóдходячи до него и розширяючи свои дрожачї губы неначе до усмѣху. — Ну, якъ живєсь нашому братови, бусурманови Девлетъ-Гірею, ханови крымскому, твому государю? Ты... якъ се?... приѣхавъ до насъ въ посольствѣ вóдъ него.

— Я приѣхавъ, — вóдповѣвъ Кудеяръ, поклонивши ся до землѣ — зъ бусурманьскои неволѣ на службу до тебе, мого великого государя.

— Якїй я тобѣ государь! — сказавъ царь — ты приѣхавъ до мене давпо зъ собакою Вишневецкимъ, а

Вишневецкій присягнувши намъ на вѣрность, утѣкъ вѣдъ насъ своимъ козачимъ собачимъ звычайемъ. Мы довѣдали ся, що его въ турецкѣй земли за ребро на гакъ повѣсили. На здоровле ему!... и его козацтву туды дорога — та й ты бы собѣ пѣйшовъ за ними... Ха, ха, ха!

— Великій государю! — сказавъ Кудеяръ. — Ты обдарувавъ мене ласкою, обдѣливъ посѣлостями въ своѣй земли и велѣвъ мене записати мѣжь свою службу. Я твоѣй рабъ и крѣмъ тебе, единого православного царя, у мене нема государя. Тобѣ, великій государю, вѣльно робити зѣ мною що захочешь. Твоѣй царскѣй указъ приказувавъ, щобы я прибувъ и явивъ ся передъ твои яснѣи очи.

— Мѣй указъ, мѣй указъ, — говоривъ царь, — ты зъ Крыму чолобитню менѣ пѣславъ, просивъ, щобы тобѣ було вѣльно приѣхати въ мое царство. Ну, говори теперь, по що тобѣ ѣхати въ мое царство? Ты шпѣгунномъ сюды приѣхавъ, вѣдъ нашего природного ворога, крымского хана. Га? Бусурманъ писавъ до насъ, що ты ему жите и царство спасъ. А мы пѣслали тебе въ походѣ не царство его спасати, а царство его темне воювати. А ты, выповняючи нашъ приказъ, замѣсть того, щобы воювати крымского хана, зачавъ спасати его жите и царство...

Кудеяръ пробувавъ пояснити цѣлу подѣю, якъ то вѣнъ прислуживъ ся ханови, але царь перебивъ ему и сказавъ:

— Ты думаешъ, що я нѣчого не знаю; твоѣй панъ Акмамбетъ, котрого ты, якъ невѣрный рабъ, зрадивъ, втѣкъ до насъ и про все намъ розповѣвъ; вѣнъ принявъ у насъ християньску вѣру и мы дарували ему посѣлѣсть котрою давнѣйше тебе надѣлили, а то длятого, бо вѣнъ, заплативши за тебе грошѣ, втративъ ихъ, а ще черезъ

тебе и свою посылбсть въ Крыму. Тожь мы и нагородили его за се, що потерпѣвъ шкodu черезъ тебе, раба лукавого и лѣнивого.

— Твоя воля, великій государю, — вѣдрѣкъ Кудеяръ — я рабомъ у него природнымъ не бувъ, а завсѣгды бувъ и остаюсь теперъ рабомъ твоимъ, великій государю. Акмамбетъ хотѣвъ своего государя убити, а я будучи вѣрнымъ своему государеву, думавъ, що и всѣ другіи люде повинни бути вѣрніи своимъ государямъ, ддятого що коли-бъ я довѣдавъ ся, хто невѣрный мому великому цареву и великому князеву цѣлои Руси, то хочъ бы вѣнъ бувъ мѣй панъ або навѣтъ рѣдный отецъ, то я бы не змилосердивъ ся надъ нимъ за-ддя здоровья мого государя.

— Славно! славно! — кликнули въ одинъ голосъ и Малюта и Вяземскій и Басмановъ, а Мамстрюкъ выдавъ якійсь неозначеный, дикій але одобряющей звукъ.

— Ты гарно говоришь — сказавъ царь — а у мене много злодѣвъ, бѣльше якъ у крымского хана: бояре-зрадники прогнали мене зъ столицъ, де царювали мои предки и де покоять ся ихъ тѣла; я мовъ сирота скитаюсь по земли, а они все ще не лишаютъ мене въ спокою, якъ лвы ревуть, жадніи моєи крови, хотять весь мѣй царскій рѣдъ выгубити. Лихій намѣръ уложили: мене вразъ зъ сыномъ позбавити престола и вѣддати его мому ворогову, королеви Жигмонтови. Зъ крымскимъ ханомъ умовили ся, щобы прийшовъ зъ ордою и мене зъ моєи землѣ прогнавъ... Хотѣли посадити на моѣмъ престолѣ своего брата, подлого раба, мого конюшого. Але Богъ не допустивъ ихъ до того не за грѣхи нашіи, а молитвами святыхъ заступникѣвъ церкви и державы россійской! Осъ якъ оно дѣе ся у насъ! Ты давно не бувъ въ нашѣй землі и нѣчого сего не знавшъ.

— Мене — сказавъ Кудеяръ — бусурманъ хотѣвъ нагородити посѣлостію, щобы менѣ и моему потомству была по вѣчній часы полекша, дозволявъ и побудувати церковь, але я сказавъ ему: радше чорнымъ хлѣбомъ буду кормити ся по воли моего христіяньского гесударя и умру у него на службѣ.

— Зле, що не приставъ, — сказавъ царь — може тобѣ тамъ и лѣпше було бы, якъ у насъ буде. Ну, а все таки, знать, бусурманъ, пращаючись, давъ тобѣ на дорогу дещо, га?

— Вѣнъ давъ менѣ гроша и всѣлякихъ дарункѣвъ — сказавъ Кудеяръ. — Але пѣдъ Бѣлевомъ напали на мене розбишаки и вѣдбили одного коня зъ ханьскимъ скарбомъ. А теперъ менѣ лишила ся менша половина того, що ханъ менѣ давъ.

— Ей, чи ты не брешешъ? — сказавъ царь — може де nebude въ лѣсѣ закопавъ. Якъ же ты, такой силачъ, що зъ медведемъ боровъ ся, не мѣгъ оборонити ся вѣдъ опришкѣвъ?

— Я оборонивъ ся вѣдъ нихъ и спасъ свое жите, — сказавъ Кудеяръ — тѣльки одного коня не мѣгъ вѣдбити, тому що ихъ було много и мали рушницѣ.

— Ну, а що гарного и найлѣпшого зъ ханьскихъ дарункѣвъ у тебе лишило ся? — поспытавъ царь.

— Все те тутъ зѣ мною привезене, а найдорожша зѣ всего шабля булату дамаского, рукоять у неи зъ каменемъ самоцвѣтнымъ смарагдомъ дуже великимъ и зъ золотымъ ланцомъ.

— Покажи — сказавъ царь.

Пѣслали за шаблею. Царь продовжавъ:

— А чи знавшъ ты, що ханьскі злочинники говорили на насъ несотворені рѣчи, немовъ то мы ихъ наставляли до убійства хана?

Кудеяръ вѣдповѣвъ :

— Я бувъ въ дворѣ ханьскѣмъ неначе въ неволи и нѣчого менѣ не говорили, ажъ коли мене ханъ выправлявъ въ дорогу, то сказавъ : „Мои злочинники наговорили на царске величество, але я не вѣрю ихъ словамъ ; тѣлько менѣ — говорить — немило, що государь моего ворога Акмамбета у себе тримає“. Такі слова сказавъ менѣ ханъ а бѣльше нѣчого.

— Ему се немило? А вѣнъ самъ длячого моихъ ворогѣвъ принимавъ и зъ боярами-зрадниками зносивъ ся? Акмамбетъ теперь хрещеный чоловікъ — нове сотворѣне, а хрещенъ — нове народжене. Мы подарували ему твою посѣлѣсть, але ты, Кудеяре, не май за се жалю до насъ. Мы подаруємо тобѣ ще бѣльше якъ передъ тымъ.

Кудеяръ поклонивъ ся цареви до землѣ.

Принесли шаблю. Царъ оглянувъ еи и хваливъ. Любимцѣ рѣвножь хвалили шаблю.

Кудеяръ ще разъ поклонивъ ся и сказавъ :

— Великій государю, зроби ласку менѣ, холопови своему, позволь менѣ чоломъ ударити тобѣ, государеви, сею шаблею.

— Спасибѣ, Юріє, — сказавъ царъ ласкаво. — Вяземскій, вѣднеси сю шаблю въ збровню. Знать, она тамъ буде не послѣдна спиця въ колесѣ. Ну, Кудеяре, чого бы ты вѣдъ насъ бажавъ ?

Кудеяръ поклонивъ ся до землѣ и вѣдповѣвъ :

— Великій государю, змилуй ся надѣ мною, холопомъ своимъ, вели побачити ся зъ моею законною жѣвною.

— А! ось чого вѣнъ забажавъ! — сказавъ царъ, засмѣявши ся. — Ось, про що вѣнъ передовсѣмъ думає! Вѣнъ мабуть для того ино до мене приѣхавъ, що

жѣнка лишила ся тутъ у мене въ рукахъ, на мои розыскы. А де она, вѣнъ не знавъ и теперъ не знае! Коли-бъ не се, то й воронъ его костей не занѣсь бы сюды. Ой, козаче, козаче, ты думаешь, пѣдбѣйти насъ: най бы мы ино вѣддали тобѣ твою жѣнку, то ты бы зѣ нею втѣкъ вѣдъ насъ до своего приятеля, Девлетъ-Гірея, або до короля Жигмонта-Августа, та придумавъ бы на насъ лихо.

— Царю-государю, — сказавъ Кудеяръ — буду служити тобѣ одинокому до кѣнця жита и нѣгде не втечу вѣдъ тебе. Яку хочеш пробу наложи на мене.

— Ну, пробу то я вже наложу, — сказавъ царь, — та чи ты би ино вытримаешь. Люде знатныхъ князѣвскихъ и боярскихъ родѣвъ насъ зраджують, длятого мы тримаемо при собѣ людей незнатного роду, отъ гноища сотворихомъ себе князи, отъ каменія чада Авраамли. И тебе возьмемо до своєї дружины. Якій твоѣй рѣдъ? Хто твои предки? Знать, лаптѣ плели або свиной пасли? А ось мы тебе возьмемо въ нашѣй опричнѣи и ты будешь кожного дня бачити наше лице.

— Чоломъ бю за такую велику ласку — сказавъ Кудеяръ и поклонивъ ся до землѣ.

— Но ты — сказавъ царь — може думаешь, що та велика ласка дѣстае ся даромъ? Нѣ, козаче, даромъ нѣчого не дають. Афонька, скажи ему, якій его обовязки въ нашѣй дружинѣ.

Вяземскій сказавъ :

— Треба тобѣ зложити присягу або радше клятву, що будешь служити государеву до послѣдней каплѣ крови и до послѣднего своего вѣддыху, царя любити по-надъ жѣнку и дѣтей, по-надъ батька и матѣрь. Писано бо аще не возненаведить отца своего и матеръ, и жены,

и чадъ, и всёхъ сродниковъ мене ради, нѣсть мене достоинъ. Се потрѣбне и для правдивого та нелицемѣрного слуги царского. Коли-бъ тобѣ государь-царь сказавъ: убий вѣтца своего або матѣрь свою, або жѣнку, або дѣтеѣ, — выповни царскій розказъ, не роздумуючи въ своёмъ серци. Хто цареви ворогъ, сей и тобѣ лютымъ ворогомъ. Наколи царскій ворогъ прийде до тебе змерзлый, голодный або нагій, а ты дашь ему одежу або окрушину хлѣба або чарку воды, — повиненъ вси лютой смерти. Обовязкомъ твоимъ повсюды глядѣти и слухати: чи не говорить хто на царя неприличнй слова, чи не глядитъ хто зъ-пѣдъ лоба, коли его высоке имя проголошув ся... Шукай царскихъ ворогѣвъ, якъ гончій песь шукае звѣра, шарпай царского врага, якъ лютой тигръ. Попа, одягнутого въ ризахъ але лихо на царя придумуючого не жахай ся, старця, бѣлого якъ голубъ, не пощади, дитины при грудяхъ, выродка зрадника, не пожалуй. Ось, що значить бути вѣрнымъ, правдивымъ слугою царскимъ.

— Буду такъ робити, яка воля царя-государя — сказавъ Кудеяръ.

— Будешъ, — сказавъ царь засмѣявши ся, — теперь ты намъ все будешъ обѣщувати, але якъ свою жѣнку возьмешъ, то и зачнешъ придумувати, якъ бы то втечи вѣдъ насъ зъ нею. Знаю и виджу, які твои гадки! Але ты самъ сказавъ намъ: положити на тебе пробу. Гарно. Я положу на тебе три пробы, одну за другою. Коли все три выповнишь, то будешъ у насъ въ великѣй ласцѣ. Жѣнка твоя не повинна бути тобѣ дорожша вѣдъ насъ, божого помазанника. Памятай!

— Буду все робити пѣсля твоего приказу — сказавъ Кудеяръ.

— Помѣстѣть его въ мѣстѣ дворѣ зъ иншими опричниками — сказавъ царь. — Найперше вѣнъ побачить, якъ у насъ Богу молять ся, а вѣдтакъ я завдамъ ему першу пробу. За день другу пробу, а тамъ, за день або два, третю.

Кудеяра вѣдвели въ двоповерхный дѣмъ зъ коридорами на верху и на долѣ. Въ тѣмъ дѣмѣ примѣщували ся царскій опричнїи люде. Кудеяра завели въ одну комнату долѣшну и внесли за нимъ его пожитки. Комната була перегороджена на двое, довкола були ослоны, въ кутѣ висѣвъ надъ мѣдницею умивальникъ, въ видѣ чайника зъ двома носиками. Въ комнатѣ вже мешкавъ опричникъ, зъ боярскихъ дѣтей, Дмитро Зуевъ. Вѣнъ розповѣвъ Кудеярови, що въ палатѣ у государя неначе въ монастири; кождый мусить носити поверхъ свѣтского одягу чернечїй, повнити монашїй уставъ и правила, ходити на утренѣ, обѣднѣ и вечернѣ, засѣдати до царского стола неначе до монастирской трапезы. Они мусѣли, для приподобаня цареви, выконувати засудъ надъ царскими ворогами. Много настало — говоривъ Зуевъ — зрадникѣвъ и они довели царя до лютости. Передъ тымъ царь нашъ бувъ вельми ласкавый, та въ наслѣдокъ сего настало розлюзнене, а теперъ вѣнъ ставъ грѣзный неначе грѣмъ небесный. Тѣла покаранныхъ не хоронять, ино псамъ кидають або въ рѣцѣ топлять, а дуже рѣдкїй день, щобы не було кары. Кудеяръ слухавъ та ледви на ногахъ тримавъ ся, бо на него нашло якесь ошоломлене. Его могуча натура переживала рѣшучу хвилю морального перелому: противъ его власной волѣ здавало ся, що вѣнъ стоить на краю бездонной пропасти, зъ-вѣдки вызрае якесь мерзке чудовище.

Задзвонили на вечерню. Кудеяръ пѣшовъ вслѣдъ за Зуевымъ. Въ просторѣй церкви, обильно вызолоченѣй,

*

стояла товпа любимцѣвъ, зъ клобуками на головахъ; на передѣ самъ царь такожь въ чернецѣмъ одязѣ, а побѣчъ него найстаршій сынъ, чорнявый паробокъ зѣ злымъ выразомъ очей. Царь бивъ поклоны, вдаряючи головою о помѣсть, такъ що по церквѣ роздававъ ся вѣдгомѣнь; любимцѣ старали ся вго наслѣдувати, а такожь и Кудеяръ.

По вечѣрни пѣшли до царской палаты, де були заставлені столы. День бувъ пѣсный, тожь подавали стравы зъ рыбѣ, сильно приправлені перцемъ и шафраномъ. Пили дуже много вина. Царя не було. Повечерявши, всѣ пѣшли зновъ слухати навечерія, а вѣдтакъ розбѣшли ся — одні до своихъ келій а другі пѣсля рѣзного царского приказу.

О пѣвночи роздались удары дзвона.

Кудеяръ зъ товаришами пѣшовъ до церкви. Князь Вяземскій, будучи параклисіархомъ, засвѣчувавъ и гасивъ свѣчки, клавъ вугле въ кадильницу, а царь дуже звѣльна читавъ шестипсалмѣ и катихизмы. По першѣй годинѣ всѣ розбѣшлись до келій, але небавомъ зновъ задзвонили на часы и обѣдню. Царь стоявъ цѣлу литургію, пѣднимаючи очи до неба и грѣмко вздыхаючи, на екстеніяхъ за кождымъ „Господи помилуй“ бивъ поклоны, але въ часѣ Херувимской Малюта Скурятовъ пѣдходивъ до царя и царь, зъ выразомъ злобы въ очахъ, дававъ ему якійсь приказы; опѣсля Кудеяръ довѣдавъ ся, що се були розпорядки що-до каръ назначеныхъ на сей день.

По скѣнченѣй литургіи всѣ пѣшли на обѣдъ и коли любимцѣ сидѣли та мовчки ѣли, царь на пѣдвысшнюю читавъ имъ жите преподобного отця, котрого память припадала на сей день и котрый вѣдзначавъ ся вельми умѣркованымъ житемъ, а тымчасомъ за столомъ було

много стравъ и всѣ напивали ся до сыта. По обѣдѣ, выходячи зъ-за стола, всѣ пѣшли до другого стола, пили зъ одной сребной чашѣ, такъ званои „Богородицѣ“ и спѣвали „Достойно естъ“.

Скѣнчивши обѣдъ, Кудеяръ зъ Зуевомъ пѣшли до свои келіи, коли наразъ роздавъ ся знакъ трубою.

— Се значить, — сказавъ Зуевъ зѣтхнувши — що наспѣвъ часъ суду и кары.

Слуга покликавъ Кудеяра до царя.

Кудеяръ пѣсля приказу царя пѣшовъ до довгого камѣнного будынку, що выстававъ на половину зъ землѣ. Тамъ въ величезнѣй и довгѣй комнатѣ, освѣченѣй маленькими закратоваными вѣкнами въ стѣнахъ пѣдъ самою стелею, побачивъ Кудеяръ величезнѣй сковороды въ рѣстѣ чоловѣка, зняряды на подобу котячихъ пазурѣвъ, привязаныхъ до ремѣня, пилы, великѣ голки и цѣвоки, якусь збиту зъ дощокъ стѣну зъ повбиваными густо цѣвочками вѣстремъ на верхъ. Въ кутѣ горѣла величезна пѣчь. Помѣстѣ бувъ помазаний кровію. По серединѣ салѣ стоявъ тронъ. Царь зъ сыномъ сидѣли на лавцѣ, просто напротивъ трону; за ними стояла мовчки товпа любимцѣвъ.

Зъ дверей напротивъ вывели старця, високого роста, лысого, зъ клиноватою сивою бородою, блѣдого, вынищеного; его синѣ очи глядѣли прямо и бодро, а на лицу бувъ выразъ перетерпѣлой рѣшучости и рѣвнодушности до всего, що его жеде. Позадъ него ишла старушка въ чорнѣмъ плащи, зъ очами пѣднесенными до неба; она приклякла, зложила руки навхрестъ и шептала молитвы.

Царь, звернувши ся до старця, сказавъ:

— Конюшій Иване Петровъ! Вѣдомо намъ учинилось, що ты, забувши Господа Бога и нашу превелику

для себе ласку, разомъ зъ своими сторонниками, при-
кликавши на помѣчь воровѣвъ нашихъ, Жигмонта-Авгу-
ста короля польского и Девлетъ-Гірея крымского хана,
хотѣвъ насъ, рѣдного своего государя, скинути зъ пра-
дѣдного престола и выгубити зъ цѣлымъ нашимъ цар-
скимъ потомствомъ, а самъ задумавъ засѣсти въ Москвѣ
на царствѣ. Позавидувавъ ты намъ нашего престола, за-
хотѣлось тобѣ посидѣти на нѣмъ. Нинѣ мы, зъ нашою
царскою ласки, вдоволимо тобѣ, посадимо тебе на пре-
столь. Надягнѣть на него царскій нарядъ.

Старець нѣчого не говоривъ и не спиравъ ся, коли
надягали на него царску одежду.

— Сѣдай, — сказавъ царь — бери въ одну руку
яблоко, въ другу скиптръ.

Старець послухавъ.

Иванъ Василевичъ поклонивъ ся ему до землѣ и
сказавъ :

— Витай, царю и великій князю цѣлои Руси. По-
гляньте на него : правда, хорошій ! Чого-жь ты сидишь,
немовъ намальований ? Оберни головою на право, на
лѣво, зведи бровами грбзно, достойно... Ну, я тебе по-
садивъ на престоль, я тебе и скину зъ престола.

Зъ тыми словами царь ударивъ его кинжаломъ
въ груди. Старець упавъ, заливаючись кровію. Оприч-
ники кинулись на пѣвмертвого, кололи, топтали ногами,
опѣсля поволокли трупа до отвореныхъ дверей, за ко-
трыми виднѣлась стая собакъ, на привязи у псарѣвъ.
Псамъ навмысно не давали передъ тымъ довго вѣсти
и они выли зъ голоду.

— Псамъ его на жиръ — сказавъ царь.

Опричники выкинули трупа ; псы накинулись на
него и дверѣ зачинили ся.

Старушка въ часѣ сего цѣлои сцены не порушила

головою, тримаючи очи звернені до неба и шепчучи молитву.

— А ось и цариця его — сказавъ царь. — Кудеяре, задуши своєю зелѣзною рукою сю царицю цѣлои Русн.

Старушка не змінилась на лиці, лишь дальше дивилась до горы и шептала молитву.

Почувши приказъ, Кудеяръ зъ-разу жагнувъ ся, але въ голову у него такі найшли думки: если вѣнъ не погубить старушки, то зробить се другій, а царь не простить ему сего и вѣнъ не побачить своєї Настѣ. Вѣнъ кинувъ ся на старушку, здушивъ їй горло и она въ сѣй хвили вѣдала духа.

— Юнака — сказавъ царь.

— Юнака — повторили любимцѣ.

Привели другого старця, трохи молодшого вѣдъ попередного, але ледви ногами рушавъ. Вѣнъ бувъ въ чорнѣмъ одязѣ, очи его були опущені, голова хилила ся на груди.

Царь сказавъ:

— Князь Петро Щенятевъ! Якъ ты спасаешъ ся? Ты хотѣвъ ити въ монастирь и постричи ся, гадавъ тымъ способомъ оминуть мѣй справедливый судъ, а прецѣ не оминувъ! Не удалось тобѣ, обманюючи свѣтъ, сидѣти въ монастирѣ въ теплѣ и достаткахъ, та вѣсти монастирскій карасѣ запиваючи виномъ — ось я зъ тебе самого зроблю монастирского карася.

Опричники кинулись на князя, збрвали зъ него одѣжъ до нага, вѣдтакъ хопили за голову, руки и ноги, положили на сковороду и всунули въ горіючу пѣчь. Роздались страшнї зойки. Царь обернувъ ся спиною до печѣ.

Увели високого чоловѣка зъ кудлатою бородою,

середныхъ лѣтъ. Побѣчь него шла женщина зъ переполоханымъ выразомъ лица и хлопецъ лѣтъ сѣмнацати.

— Батюшка-царю, змилуй ся, — говоривъ приведеный — ей Богу не лгу, обмовили мене... нѣколи нѣчего не бравъ. Государю, земный Боже, помилуй, — и кланявъ ся до самой землѣ.

— Царю-государю, помилуй, — заводила женщина и била поклоны.

За нею хлопецъ мовчки кланявъ ся.

Царь сказавъ.

— Казаринъ-Дубровскій, ты, забывши на свою присягу хрестну, допустивъ ся противъ насъ злодѣйства, мимо нашего указа увѣльнивъ зѣ службы дѣтей боярскихъ, взявши вѣдъ нихъ хабаръ, а зробивъ ты се зъ намовы ворога нашего Жигмонта-Августа, и за те заслуживъ собѣ на люту кару.

— Батюшка-государю! — сказавъ Казаринъ-Дубровскій — провинивъ ся я въ однѣмъ, що увѣльнивъ десять душъ, давши имъ выписы, не за хабаръ, а на ихъ просьбу, що они выдались менѣ недужими и нездалыми до военной службы, але щобы я се робивъ зъ намовы твого ворога, сего у мене й въ гадцѣ не було.

— Брешешь псе — закричавъ царь.

— Батеньку рѣдный! Боже милосердный, пощади! — кричала женщина, соваючись у нѣгъ царскихъ.

На царскій приказъ опричники принесли стѣнку зъ цѣвоками и привязали до неи роздязненого Казарина спиною, а по грудяхъ, животѣ и рукахъ водили розпаленымъ прутомъ. Нелюдскій крики мученика заглушували зойки и стогни смаженого въ печи Щенятева.

Царь сказавъ:

— Кудеяре и ты, Мамстрюкъ! лупѣть до смерти

кѣтками жѣнку и сына Казарина передъ его очами. Выгубляйте собачій рѣдъ!

На женщинѣ разбѣрвали одѣжь вѣдъ потилицѣ до пять, связали руки и ноги та положили на помѣсть. Те саме зробили зъ хлопцемъ. Кудеяръ зъ цѣлои силы бивъ кѣтками женщину, Мамстрюкъ хлопця, а прочі опричники перевертали ихъ то грудьми то спиною на верхъ. И такъ били ихъ, доки не вѣддали духа.

Опѣсля привели цѣлу родину: отецъ низького росту, присадковатый, зъ русою широкою бородою, зъ короткою шиею, зъ очима выбалушенными, въ котрыхъ крѣмъ страху перебивавъ ся такожь выразъ хитрости; коло него немолода жѣнка зъ товстымъ лицемъ, двѣ пѣдростающі доньки зъ заплаканными очима и блѣдї немовъ полотно та двое дѣтей, котрї ревѣли и обтирали слѣзы рученятами, не знаючи, що зъ ними робить ся.

Царь сказавъ:

— Господарю Тютевъ! мы були ласкаві для тебе и приказали заниматься нашою касою, а ты забувши на Бога и Ёго святї заповѣди та нашу ласку, зачавъ окрадати нашу касу та змавлятися зъ своими сторонниками, щобы передати нашу касу Жигмонтови-Августови и крымскому ханови, а насъ скинути зъ прадѣдного престола. Задумавъ ты, бѣсѣвъ сыну, збогатити ся и прожити въ достаткахъ, а призабувъ, що хто не зъ ласки Бога обогатѣе, сей заслугоу на сѣмъ свѣтѣ кару вѣдъ земного володаря а на тамтѣмъ буде терпѣти вѣчнї муки — тожь за те заслуживъ ты на люту кару!

— У всѣмъ твоя воля, государю, — сказавъ Тютевъ — ты нашъ земный Богъ, а мы твои рабы; мы повиннї тобѣ дякувати и за ласку и за кару.

И поклонивъ ся цареви до землѣ!

Жѣнка кланяла ся до землѣ и просила о пощаду,

але зб страху не могла вымавляти выразно слбвѣ. За нею кланялись доньки а дѣти зъ плачемъ повзали по земли.

— Ось, мы зачнемъ вѣдъ твоихъ доньокъ, — сказавъ царь. — Повѣсьте ихъ горѣ ногами и розпилуйте на половину.

Коли опричники выконували приказъ, царь пѣдѣйшовши зъ-близька до клячучого Тютева та вказуючи на мучені доньки, сказавъ:

— Гляди на муки и ганьбу своего роду! Така кара невѣрнымъ и лукавымъ рабамъ: не тѣлько они але и ихъ проклятый рѣдъ потерпитъ муку за нихъ, нѣчимъ не провинивши ся.

Мати кинулась до дочокъ, зъ котрыхъ лила ся потокомъ кровь. Мамстрюкъ сильною рукою вѣдбпхнувъ ви.

— Малыхъ дѣтей у пѣчь! — заревѣвъ царь.

Женщина вже цѣлкомъ стратила тямку и зачала плести якійсь слова, неначе проклоны.

— А! она ще языкомъ мелькае, — сказавъ царь — вложѣть ѣй мотузъ въ губу и роздерѣть до ушей, а ты, Кудеяре, коли ви голкою.

Опричники выповнили приказъ, а Кудеяръ коловъ женщину величезною голкою по цѣлбмъ тѣлѣ.

— Досить, — сказавъ царь — забий ѣй цѣвокъ въ тѣмя.

Кудеяръ выповнивъ царскій приказъ, а опбселя два опричники притримали за руки Тютева, два отворили ему губу, а Мамстрюкъ, на царскій приказъ, вливъ ему въ губу зъ глиняного горнятка розтоплене олово.

— Налий, налий горячого напитку! — говоривъ царь.

Тютевъ упавъ, выдавши глухій крикъ та кблька

хвилинь кидавъ ся по помостъ. Царь тѣшивъ ся его судорогами.

Вкѣнци все затихло. Привели гарного чорнявого чоловѣка лѣтъ двацять пяти. Поручъ зъ нимъ привели старшу женщину, котрой правильнѣй черты лица и великѣй чорнѣй очи вказували на бувшу красоту. Она дивила ся смѣло и тримала голову такъ высоко, неначе бы ишла принимати дарунки.

Царь сказавъ :

— Князю Борисе Тулуповъ, ты забудь Господа Бога и погордивъ нашими великими для тебе и твоего роду ласками, ты хотѣвъ втечи зъ нашего царства до ворога нашего Жигмонта Августа по примѣру зрадника Курбского, а твоя мати допомагала тобѣ въ тѣмъ намѣрѣ. Але Богъ вѣдкрывъ зраду, и тебе прихоплено въ дорозѣ разомъ зъ матерію, тожь теперъ для тебе люта кара. Посадити его на кѣль!

— Царю-государю! — сказавъ засудженный — я тебе не зрадивъ, а зъ твоего царства хотѣвъ втечи за-для той причины, що ты, государю, гнѣваешъ ся на насъ и свою царску опалу кидаешъ на насъ безъ всякой нашей провины. Пса выбити безъ причины, то й вѣнъ втече зъ хаты. Нинѣ я въ твоихъ рукахъ. Роби зъ нами, що хочешъ. Є судьба надъ тобою: Богъ на небѣ — Вѣнъ вѣдплатити тобѣ за насъ всѣхъ.

Тулупова посадили на кѣль.

— Ты не царь, — крикнула мати — ты чортъ, ты звѣръ лютий. Мучь насъ, убивай. Най тебе Богъ покарае! Погибнешъ ты самъ и цѣлый твѣй кровожадный рѣдъ...

— Ха, ха, ха! — закричавъ царь Иванъ. — Княгине, у тебе языкъ справдѣ бабскій. Ты мабуть женщи-

на дотепна, тожь я задамъ тобѣ веселу смерть. Заскоботати еи на смерть. Кудеяре, зачинай!

Тяжка работа припала Кудеярови. Княгиня кидала ся на всѣ стороны коло сидячого на колѣ сына. Кудеяръ гонивъ за нею; до него прилучили ся и инші. Княгиня боронила ся, кричала, дико смѣяла ся а вкѣнци упала безъ чувства. Дали ѣй вѣдпочинокъ. Пришовши до себе, она встала, кинулась до сына, але причники схопили еи, повалили на землю и скоботали на смерть.

Царь тѣшивъ ся кѣлька хвиль тою сценою, а вѣдтакъ давъ знакъ, щобы приводили иншихъ. Привели одинацять дворянъ, обжалованыхъ о змову зъ покаранными вельможами. Царь приказавъ роздгнуги ихъ всѣхъ до нага, пятьохъ вельвѣвъ передъ своими очима облили кипяткомъ, але при томъ дѣсталось и двомъ опричникамъ выповняючимъ царскій приказъ, бо они незручно приснули на себе кипяткомъ, а царь видячи се смѣявъ ся. Тремъ зъ засуженыхъ вѣдрубали руки, а тремъ ноги, и вѣдгакъ пѣдганяючи ихъ нагайками, присилували щобы одній бѣгали а другій повзали, доки не стратили чувства вѣдъ сильного уплыву крови. Тогдѣ царь приказавъ Кудеярови добити ихъ ударомъ кулака въ голову.

Царь, звернувши ся до опричникѣвъ, грѣмко спытавъ :

— Чи справедливый мѣй судъ?

— Справедливый, государю, — закричали опричники — якъ судъ божій.

— Чи справедливый мѣй судъ? — поспытавъ царь Кудеяра.

— Справедливый — сказавъ Кудеяръ, а въ души почувъ великій бѣль... Вѣнъ чувъ, що понавъ ся въ таку яму, зъ котрой вже не можна выдубути ся. Вѣнъ не на-

КУДЕЯРЪ

213

видѣвъ царя, погорджавъ собою, але бажане побачити свою Настю перемогло.

— Поки що досить, — сказавъ царь — часъ на вечѣрню.

Всѣ вышли, полишаючи середъ калюжи крови, обсмалені и безображені трупы, дымъ, душачій смрѣдъ и одно ще живе существо, — Тулупова на колѣ, що въ страшныхъ мукахъ дививъ ся на лежащу у его нѣгъ мертву матѣрь.

Задзвонили на вечѣрню. Опричники якъ передъ тымъ били поклоны, а царь побожно читавъ псаломъ: „Благослови, душе моя, Господа!“ По вечери и повечерію царь велѣвъ прикликати Кудеяра.

— Съдай — сказавъ царь лагідно до Кудеяра — та розповѣдай намъ про свои пригоды; мабуть ты, бѣдний, не мало горя перетерпѣвъ, але за те всѣлякого дива побачивъ.

Кудеяръ зачавъ розповѣдати свои пригоды. Царь слухавъ уважно. Коли Кудеяръ говоривъ про тѣ муки якї терпѣвъ въ кафиньскѣй вязниці, царь перебивавъ ему зѣхненнями и словами: „ахъ, злодѣѣ, ахъ, лютї людоѣды!“

Кудеяръ покористувавъ ся такимъ розположенемъ царя и заговоривъ про свою жѣнку.

— Бѣдна! якъ она горювала за тобою!

— Царю-государю, — сказавъ Кудеяръ и кинувъ ся до нѣгъ царя — заяви свою батькѣвску ласку. Буду за тебе вѣкъ Бога молити! Кровь пролю за тебе, мого государя! Дозволи побачитись зъ моею жѣнкою.

— Побачишь, побачишь еи — сказавъ царь. — Трохи потерпи. Осъ одну пробу ты вже перебувъ. Наступить друга, а коли выповнишь, приде третя и тогдѣ побачишь жѣнку. А теперъ оповѣдай далше.

— Кудеяръ продовжавъ свое оповѣданє и коли скѣнчивъ, царь велѣвъ дати ему чарку крѣпкого меду и сказавъ :

— Иди, Кудеяре, вѣдпочивати. Ты зробивъ велику дорогу до насъ а сегодня таки умучивъ ся. Завтра для тебе зновъ буде работа. Иди, Богъ зъ тобою.

Вѣдправивши Кудеяра, царь прикликавъ до себе нѣмецкого пастора Ебергарда. Сей пасторъ зъ полоненныхъ Ливонцѣвъ выучивъ ся дуже добре по московски, а коли разъ бувъ прикликаний до царя, то такъ ему подобавъ ся, що царь часто приликувавъ его до себе вечерами, дозволявъ смѣло выхвалювати авсбургске исповѣданє, критикувати пѣсля засадъ лютерской вѣры монахѣвъ, почитанє образѣвъ, выконуванє постѣвъ и т. п. Православный царь запускавъ ся въ вольнодумнї розмовы зъ Нѣмцемъ, хочъ се вельми противорѣчило тымъ монастирскимъ звычаймъ, заведенымъ въ слобѣдскѣй палатѣ. Пѣдъ сю пору царь бувъ невдоволенный зъ митрополита Филипа и вѣнъ бажавъ, щобы церковь не ино не противорѣчила ему, але навѣтъ и одобряла все те, що вѣнъ хоче зробити. Хитрый Нѣмецъ представлявъ ему свое лютерство такою релігією, пѣсля котрой царь може бути безусловнымъ, неспорѣшимымъ володаремъ церкви, де нема нѣ митрополитѣвъ, нѣ архіеревѣвъ, поставленныхъ пѣсля переданя вѣдъ Христа, а в тѣльки такї священники, котрї не мають иншой гѣдности, понадъ сю, яку надала имъ свѣтска власть верховна. Въ тѣмъ то и мѣстила ся тайна, длячого нѣмецкїй пасторъ такъ припавъ до вподобы московскому цареви. Вѣв чудували ся Ебергардови, котрого положенє пригадувало смѣльчака, що собѣ усѣвъ на краю вулькана. Таскавє поведене царя зъ пасторомъ не причиняло ся до якихъсь взглядѣвъ для землякѣвъ пастора и не спасало ихъ

вѣдъ царскихъ мукъ. Неразъ царь, для забавы, приказывавъ убивати передъ своими очима нѣмецкихъ полонникѣвъ або вѣддававъ ихъ на продажъ до Крыму. Ебергардъ нѣколи не вставлявъ ся за засужеными, не наприкрывъ ся цареви просьбами за своими земляками, противно завсѣгды гоноривъ цареви, що всѣ его дѣла походятъ зъ волѣ Бога, и если царь буває грѣзный то се значить, що Богъ карае людей за ихъ грѣхи. Знавъ, якъ пристало на лютерского пастора, толкувати на всѣ лады тексты св. письма; Ебергардъ наводивъ тексти и пояснявъ въ хосенъ необмежности царской власти такъ зручно, якъ бы сего не вдавъ нѣякій православный мудрецъ тыхъ часѣвъ. Такимъ подлещуванемъ и догоджуванемъ Ебергардъ надѣявъ ся, що звѣльна наклонить царя прихильно до Нѣмцѣвъ.

Сего вечера здавалось Ебергардови, що вѣнъ досягнувъ свои цѣли, бо царь до такой степени признававъ вышщѣсть Нѣмцѣвъ надъ Москвитинами, такъ ласкаво обѣцювавъ опѣку и печаливѣсть для нихъ въ своѣй державѣ, що здавалось, немовъ то для нѣмецкого племени настала въ московскѣй земли нова, щаслива эпоха.

На другій день, по заутрени, два опричники повѣдомили Кудеяра, що вѣнъ мае ѣхати зъ ними до Переяславля, и Кудеяръ поѣхавъ туды верхомъ лишъ зъ двома опричниками. Въ головѣ у него вырынала гадка, чи бы не втечи теперь зъ проклятого московского пекла, але вѣнъ вѣдганявъ вѣдъ себе тѣ гадки, згадавши, що Настя въ рукахъ царя.

Кудеяра привезли въ Переяславль и примѣстили въ намѣстничѣй палатѣ. Пѣдъ вечѣръ того дня приѣхавъ царь въ каретѣ зъ Мамстрюкомъ, Вяземскимъ и молодымъ Басмановымъ, проводженный вѣддѣломъ опрични-

кбѣвъ верхомъ на коняхъ. Царь помѣстивъ ся въ окре-
мбѣй палатѣ, нарочно побудованбѣй для его приѣзду коло
намѣстничаго двора.

На другій день царь выслушавъ обѣдню въ пере-
яславскѣмъ соборѣ и покушавъ „Богородничного хлѣбца“,
а вѣдтакъ станувши разомъ зъ любимцами на танку
окужающѣмъ довоккола внутрѣшну палату, велѣвъ при-
кликати до палаты Кудеяра. Царь нѣчого не сказавъ
Кудеярови, коли вѣнъ явивъ ся, лишь звернувши ся до
свого шурина давъ такій приказъ :

— Тамъ въ башни сидитъ шѣснацятъ нѣмецкихъ
плѣпникбѣвъ ; вели зняти зъ нихъ кайданы и привести
сюды, а вы — додавъ царь, звертаючись до службы на-
мѣстника — запрѣтъ всѣ ворота.

За кбѣлка хвиль выпровадивъ Мамстрюкъ зъ башнѣ
шѣснацятъ людей блѣдыхъ, помарнѣлыхъ, що ледви во-
лѣкли ногами за-для болю вѣдъ знятыхъ кайданъ.

— Нѣмцѣ — сказавъ царь — менѣ васъ жаль, я
увблѣняю васъ зъ неволь и пускаю домбѣвъ. Розумѣте,
Нѣмцѣ !

Зъ Нѣмцѣвъ тѣльки одинъ дещо розумѣвъ по мо-
сковски и сей розповѣвъ своимъ товаришамъ слова цар-
скѣй. Всѣ пѣднесли руки до горы и закричали : *Noch
lebe !*

Царь, вказуючи на ворота, давъ знакъ Нѣмцямъ,
що можуть забирати ся. Нѣмцѣ поклонились цареви до
землѣ и звернулись до виходу. Тогдѣ царь крикнувъ :
„Кудеяре, бий сихъ нехристбѣвъ !“

Кудеяръ кинувъ ся за Нѣмцями и ударами кулака
въ спину убивъ двоухъ, одного за другимъ. Прочѣй, не
розумѣючи, що зъ ними дѣе ся, зачали втѣкати, на
скбѣлко позваляли имъ болючѣй ноги. Кудеяръ дбгнавъ
ихъ и ще убивъ двоухъ. Дванацятъ оставшихъ Нѣмцѣвъ,

схаменувшись, кинулись на Кудеяра, але Кудеяръ схопивъ одного зъ нихъ за ноги и зачавъ бити нимъ прочихъ; зваливъ зъ нѣгъ двоухъ, кинувъ до землѣ вже мертвого Нѣмця, котрого тримавъ въ рукахъ хопивъ другого, розмахнувъ нимъ, такъ само якъ першимъ, и убивъ ще двоухъ. Оставшій шѣсть Нѣмцѣвъ, добѣгли до ворѣтъ, побачили, що ворота зачинені, тожь зачали вздовжь муру шукати виходу; Кудеяръ забѣгъ имъ до рогу и вдаривъ у виски одного, другого... Прочіи чотири вже не боронили ся, впали на колѣна и просили пощады, проголошуючи: „Jesus“. Кудеяръ убивъ ихъ своимъ могучимъ кулакомъ. Шѣснацять трупѣвъ лежали немовъ трофеѣ его силы и послуху для царской волѣ. Кудеяръ вернувъ ся до царя и мовчки, не накрываючи головы стоявъ передъ царскимъ ганкомъ.

— Юнака — сказавъ царь и велѣвъ подати Кудеярови чарку меду, а трупы Нѣмцѣвъ кинуты до озера. Опѣсля царь обѣдавъ зъ своими любимцями въ палатѣ, а Кудеярови принесли обѣдъ зъ царского стола. По обѣдѣ выхавъ царь и велѣвъ вхати Кудеярови за каретою, але не на татарскѣмъ кони, ино верхомъ на волѣ.

— Господи! — думавъ Кудеяръ, вѣдучи на волѣ — яке горе менѣ заподѣяно! Стѣлько людей невинныхъ убивъ, а теперъ такой ганьбы зазнаю! Все за тебе моя Насте, все ддятого, щобы побачитись зъ тобою. — И зачавъ вѣнъ потѣшати себе въ души: ось вже двѣ пробы доконавъ, буде ще третя, а якъ третю доповнить, царь буде задоволеный и вѣддасть ему Настю, а вѣнъ перебере си и втече зъ нею на Украинну. О, яке щасте буде, коли вѣнъ вырве ся зъ проклятой московщины! Якъ вѣнъ заживе въ-двое зъ Настею въ си батькѣвскѣмъ хуторѣ! Досить вѣнъ вже навоювавъ ся, пора газдою остати; бо и зъ кимъ воювати? На Татаръ вѣнъ не буде

нападати, доки его приятель и добродѣй пануе въ Крыму. Хиба бы самѣ напали, се инше дѣло! А може на Москву вышлють, але тогдѣ вѣнѣ найме замѣсть себе наймита; на его жите зъ Настею выстане того, що ему ханѣ давѣ, а если на Украинѣ въ чѣмѣ небудь ему не сподобае ся, то вѣнѣ махне до своего приятеля Девлета, котрый обѣцявъ дати ему посѣлѣсть въ Крыму.

Такъ думавъ Кудеяръ о своемъ возможѣмъ щастю, стараючись придавити свою моральну обиду, та приѣхавъ до Александрѣвскои слободы не якъ побѣдникъ, а блазень. Чи може се не третя моя проба — подумавъ Кудеяръ, и ему мрѣла въ головѣ надѣя, що царь мабуть прикличе его и скаже: „Кудеяре, ты выповнивь сю третю пробу, перенѣсь ганьбу, повинуючись менѣ, бери свою Настю“.

Однакъ сего дня не покликали Кудеяра до царя.

Слѣдуючого дня — утренья и Кудеяръ чувъ, якъ царь читавъ шестипсалміе и катисмы. Пришовъ часъ службы Божои. На самѣмъ еи початку Кудеяръ замѣтивъ, що царь прикликавъ до себе Малюту, говоривъ зъ нимъ, поглядаючи на Кудеяра зъ якимсь выразомъ злобнои насмѣшки, вѣдтакъ Малюта вѣдѣйшовъ, кинувши на Кудеяра злораднымъ поглядомъ.

По службѣ Божѣй всѣ пѣсля звычайу засѣли обѣдати. Кудеяръ такожь сѣвъ. Царь взявъ книжку, щобы читати жите святого сего дня та наразъ, замѣсть читати, поглянувши на Кудеяра, сказавъ:

— Кудеяре, наступае твоя третя, послѣдна проба. Если еи выповнишь, то будешь у мене найлѣпшимъ слугою, першимъ чоловѣкомъ. Памятай. Ты сегодня будешь обѣдати не у мене, не тутъ, лишъ поведуть тебе въ инше мѣсце.

Кудеяръ вставъ, встали Малюта, Мамстрюкъ и чотири опричники: они повели Кудеяра до одной хаты, побудованой на царскѣмъ подвѣрѣ.

Тамъ въ свѣтлицы на столъ, застеленимъ червоною скатертю, стояла оловяна миска полна щи, побѣчь ней лежавъ, кусень хлѣба, а надъ столомъ, на гацѣ, вбитѣмъ въ стелю, висѣвъ трупъ женщины.

Кудеяръ поглянувъ на завѣшеного трупа и пѣзнавъ свою Настю. Годъ найти слѣвъ на высказъ того чувства, яже дѣзнавъ тогдѣ Кудеяръ.

— Сѣдай и обѣдай — сказавъ ему Малюта.

Въ головѣ Кудеяра мелькнула така гадка: щобы пѣмститись на убійнику Настѣ, треба бути до него допущенимъ, а вѣнь може бути допущенимъ тогдѣ, коли выповнить до кѣнца его волю. Кудеяръ сѣвъ за стѣлъ, взявъ ложку и зачавъ пѣдносити до губы щи, зачѣпающа рукою о зимну ногу своєї мертвои Настѣ. Вѣнь не бувъ въ силѣ пролигнути щи и страва текла ему по бородѣ.

— Дивѣвъ, дивѣтъ, — говорпли опричники — якъ се говорить ся: по бородѣ текло а въ губу не попало.

Годъ було Кудеярови присилувати себе. Вѣнь вѣдложивъ ложку и сказавъ:

— Повѣдомѣтъ великого государя, що я выповнивъ третю пробу.

— Ты мало ѣвъ, ще покушай, — сказавъ Малюта — бо будешъ голодный. Поповѣджъ кусничокъ мяса!

Кудеяръ ставъ досягати зъ миски кусничъ мяса, и при тѣмъ зновъ зачепивъ о ногу покѣйной, а нога, заколисавши ся зъ тѣломъ, ударила его въ губы.

— Ха, ха, ха! поцѣлувавъ ся зъ жѣнкою — сказавъ Малюта.

*

— Гляди, щобъ не зѣвъ жѣнки замѣсть мяса — сказавъ одинъ зъ опричникѣвъ.

— Выпий, Кудеяре, винца — докинувъ Малюта — выпий на здоровле государя.

Кудеяръ повинуючися приказови, наливъ вина и выпивъ.

— Ну, коли наѣвъ ся и напивъ ся, то ходѣмъ повѣдомити царя-государя, а на нѣчь зъ царского дозволу возьмешь собѣ иншу жѣнку.

Выйшли. Малюта пѣшовъ повѣдомити царя. Кудеяръ зъ опричниками стоявъ на подвѣрю. Въ очахъ его не було нѣ слезинки, и вѣнъ мовчки та немовъ рѣвнодушно глядѣвъ въ-даль. За кѣлька хвиль вернувъ ся Малюта и сказавъ: „Кудеяре, тебе кличе царь-государь, иди смѣло; царь-государь буде для тебе незвычайно ласкавый“.

Кудеяра впровадили въ палату, повели черезъ царскі комнаты, обиті сафяномъ зъ вытыскаными золотыми узорами, та завели въ нарѣжну комнату. Царъ стоявъ при вѣкнѣ, опершись на свѣй посохъ; напротивъ него при дверехъ, куды мавъ вѣйти Кудеяръ, стояли Вяземскій, Басмановъ и Василь Грязный.

— Ну, Кудеярцю, — сказавъ царь ласкаво — ты выповнивъ свою третю пробу...

— Выповню четверту, — перебивъ Кудеяръ, и стиснувши кулаки, кинувъ ся на царя; але наразъ отворивъ ся пѣдъ нимъ помѣсть и вѣнъ упавъ стрѣмголовъ у пивницю, на пѣвтора сажня понизше комнаты.

— Ха, ха, ха! — скрикнувъ царь, — забудь, собака, а може и не знавъ, глупый хлопъ, що Богъ всюда хоронитъ своего помазанника. Ангеломъ своимъ заповѣсть о тебѣ, да не преткнеши о камень ногу твою.

Въ ту хвилю, коли Кудеяръ кинувъ ся на царя,

Вяземскій и Басмановъ пѣдорвали дошку, закрываючу отвѣръ въ помостъ. Все було напередъ уложене, бо на-дѣяли ся того, що наступило.

— Закрыйте его, най пропадае тамъ голодовою смертію, — сказавъ царь и вышовъ зъ комнаты.

V.

Утеча.

На другій день царь, приказавши розбслати по цѣлѣй державѣ грамоты о молебни зъ нагоды выратованя его зъ рукъ убійника, выбравъ ся палити дворы и руй-нувати села покаранныхъ смертію, а управу двора вѣд-давъ Мамстрюкови Темрюковичу. До помочи ему додано кѣлькохъ опричникѣвъ.

Татарскій посоль Ямболдуй-мурза, що приѣхавъ зъ Бакчисараю разомъ зъ Кудеяромъ, сейчасъ довѣдавъ ся, що царь зробивъ зъ жѣнкою Кудеяра и що вѣдтакъ стало ся зъ самымъ Кудеяромъ. Ханъ Девлетъ-Гірей, выправляючи свого посла, поручивъ ему оглядати, якъ московскій царь прийме Кудеяра, чи вѣддасть ему сей-часъ жѣнку та чи не зачне его переслѣдувати. Въ та-кѣмъ случаю Ямболдуй-мурза повиненъ бувъ безпроволочно жадати вѣдъ московского государя увблнненя Ку-деяра, а коли бы царь опиравъ ся, то загрозили, що за Кудеяра ханъ вѣдплатить ся на двоухъ сынахъ царского шурина, взятыхъ въ полонъ ханьскимъ сыномъ Адиль-Гіреемъ. Ямболдуй-мурза охотно взявъ ся до дѣл^д.

крѣмъ своего обовязку вѣнъ хотѣвъ приподобатись хановни, знаючи, якъ ханъ полюбивъ своего спасителя.

■ Про полоненыхъ черкескихъ князѣвъ, сынѣвъ Мамстриюка, вже вели ся переговоры, и царь, бажаючи доволити своего шурина, обѣцявъ за вызволенѣ своякѣвъ царицѣ выпустити татарскихъ полонникѣвъ, вычисленыхъ въ грамотѣ нарокомъ присланѣй вѣдъ хана, а справа вѣдволѣклась лишь зъ той причины, що не можна було ще всѣхъ вѣднати. Ямболдуй-мурза пришовъ до Мамстриюка до дому и сказавъ ему по татарски, бо черкескій князь володѣвъ добре сею мовою :

— Князю Мамстриюкъ! Найяснѣйшій мѣй володарь, ханъ Девлетъ-Гірей, давъ менѣ такій приказъ : Если Кудеяра зачнуть въ Москвѣ переслѣдувати, то я маю прийти до тебе и сказати, чтобы Кудеяра пустили на волю коли вамъ его служба непотрѣбна, а если бы его не пустили и позбавили Кудеяра житя, то ханъ прикаже покарати лютою смертію твоихъ двоихъ сынѣвъ, котрыхъ Адиль-Гірей взявъ въ полонъ, та ще вышле свою орду зруйнувати улусъ твоего батька ; дальше велено менѣ сказати ще й великому государевни вашему, що если вашъ государь покарае Кудеяра безвинно смертію, то найяснѣйшій ханъ особисто пѣйде вѣйною на землю московской державы.

Мамстриюкъ зразу зачавъ було доказувати, що Кудеяра карають смертію не безъ вины, бо вѣнъ посягнувъ на житѣ государя, а такихъ злочинцѣвъ нѣгдѣ не помилюють. Але Ямболдуй-мурза перебивъ ему и вказавъ на се, що царь безъ всякой вины убивъ жѣнку Кудеяра, и если Кудеяръ справдѣ посягнувъ на житѣ государя, то зробивъ се не тямлячи себе и ему того не можна брати за вину.

Мамстрюкъ пбзнавъ, що крымскій посоль все знае, и вже ббльше не споривъ.

— Але якъ тутъ порадити, — сказавъ — нашъ государь буває неразъ надмърно гнѣвный. Ты посоль, а коли ему таке скажешъ, то вбнъ и зъ тобою, Богъ знае, що зробить; а менѣ сказати ему таке, то вбнъ велить менѣ за тѣ слова врѣзати языкъ.

— Ну, то попросай ся зб своими сынами, — сказавъ Ямболдуй-мурза — ханъ велить замучити ихъ. Если хочешъ, щобы твои сыны були живѣ, то спаси Кудеяра и выправъ его до насъ.

Мамстрюкъ вымавлявъ ся, що на всякѣй случай годить ся заждати на царя, що если ханъ давъ такѣй приказъ Ямболдуй-мурзѣ, то най вбнъ самъ скаже цареви якъ верне ся зъ выправы.

— Заки вбнъ верне ся, Кудеяръ умре зъ голоду — сказавъ Ямболдуй-мурза. — Увбльни Кудеяра, а я выплю его у Крымъ; инакше твои сыны погибли.

— Такъ ось що, — сказавъ Мамстрюкъ — цареви про се говорити не можна, а такожь и Кудеяра до тебе выправити, бо за таке менѣ смерть... Але що иншого, слухай... Ямболдуй-мурзо, будь менѣ приятелемъ и тобѣ такимъ буду! Поклянись пбсля свои вѣры, що нѣкому не скажешъ; про се будемо знати я, ты и ще третѣй, кого я выберу, а ббльше нѣхто.

— Клянусь тобѣ, що нѣкому не скажу, — вбдповѣвъ Ямболдуй-мурза — тбльки щобы Кудеяръ бувъ живый и вбльный.

— Вбнъ буде жити и на воли — сказавъ Мамстрюкъ. — Мои сыны — своя кровь, они дорожшѣ понадъ все! Царь-государь поручивъ менѣ наглядати палаты; коли царь верне ся, я донесу ему, що Кудеяръ въ пивници померъ, скажу, що самъ собѣ розбивъ го-

лову зъ голоду и розпуки, а я велѣвъ его тѣло кинути до озера. Але до Крыму Кудеяра не можна пустити, бо тамъ Атанасъ Нагій, нашъ посоль, довѣдае ся, що Кудеяръ въ Крыму и сейчасъ напише цареви. Тожъ най Кудеяръ втѣкае на Литву; вѣнъ же-жь до насъ приишовъ зъ литовской землѣ, вѣнъ литовскій а не московскій чоловікъ, най вѣнъ тамъ проживаючи, перемѣнить свое прозвище и не называе ся Кудеяромъ. Дай ему листъ вѣдъ себе, немовъ то ты своего татарина послаешь до Литвы за дѣломъ, а я велю дати тобѣ грамоту, що тобѣ позволено выслати гонця; цареви же скажу, що ты посылавъ черезъ Литву въ справѣ моихъ сынѣвъ.

— Най вже и такъ буде, — згодивъ ся Ямболдуймурза — щобъ тѣльки я побачивъ Кудеяра и знавъ, що вѣнъ на воли, а тогдѣ и твои сыны будутъ выпущені на волю; а коли бы Кудеяръ не мѣгъ щасливо выдѣстати ся зъ московской землѣ, то вже твоимъ сынамъ не бути на воли, а тобѣ ихъ оглядати.

Бувъ у Мамстрюка вѣрный вѣдданный слуга, родомъ Черкесь, по имени Алимъ, а въ хрещеню Наумъ. Мамстрюкъ подѣливъ ся зъ нимъ тайною и зачавъ радити ся, якъ бы то зробити, чтобы и самъ Кудеяръ не знавъ и нѣкому не мѣгъ сказати, хто его высвободивъ.

Алимъ подумавши, давъ таку раду:

— Чи тямить, якъ може передъ мѣсяцемъ нашъ опричный чоловікъ Федько Ловчиковъ доносивъ на другого опричного чоловіка, Самсона Костомарова, будьто бы вѣнъ, Самсонко, хотѣвъ втѣкати на Литву и въ тѣй цѣли заходивъ до литовского посла, але Самсонко передъ государемъ выперьъ ся всего, заявляючи, що не бувъ у литовского посла и не гадавъ втѣкати. Царь-государъ велѣвъ вѣддати Самсона пѣдъ доглядъ, але зъ опричины его не выкинувъ, а я напевно знаю, що Сам-

сонко бувъ у литовского посла и хотѣвъ втѣкати, а теперь живе въ опричинѣ нерадо та всѣхъ боить ся. Тожь коли бы Самсонкови дати грошей на дорогу, то вѣнъ бы утѣкъ разомъ зъ Кудеяромъ. Кудеяръ думавъ бы, що се Самсонко его увблннивъ а зновъ Самсонко знавъ бы лишъ про мене а не догадувавъ бы ся тебе.

Мамстрюкъ вповни згодивъ ся на раду Алима.

Самсонъ Мартиновичъ Костомаровъ бувъ широкоплечій мужчина, трицятя лѣтъ, родомъ зъ Каширскихъ дѣтей боярскихъ, служивъ у вѣйску и попавъ ся въ полонъ Литовцямъ. Доля кинула его на двѣръ одного литовского вельможи, де зъ нимъ обходили ся ласкаво. Тамъ заняла ему сердце донька одного литовского дѣдича, що вховувала ся при дворѣ жѣнки сего вельможи. Дѣвчина хотѣла выдати ся за молодого Москвитина, а и панѣ, ви опѣкунка, не противила ся, знаючи, що Самсонъ радо лишить ся на завсѣгды на Литвѣ, але родичѣ дѣвчины не згодили ся на таке подруже. Наступила вымѣна полонникѣвъ. Самсонъ нерадо вертавъ ся до вѣтчины, де на него ждала нелюба, жѣнка, зъ котрою противъ его волѣ подружили его родичѣ ще въ молодыхъ лѣтахъ. Царь установляючи опричинну, зачисливъ до неи Самсона, а зъ опричныхъ разомъ зъ другими выбравъ до той дружины, що мала находити ся нерозлучно при нѣмъ въ Александрѣвскѣй слободѣ. Кары царскѣ мерзили Самсона; будучи палкимъ и правдомовнымъ, ледви зъ найбѣльшимъ трудомъ вздержавъ себе вѣдъ нерозважного кроку, але вкбнци пѣйшовъ до литовского посла зъ просьбою, щобы вѣнъ забравъ его зъ собою. Посоль не поваживъ ся взяти царского пѣдданого, бо се було бы прямымъ нарушенемъ посольскихъ правъ, але впевнивъ Самсона, що коли вѣнъ самъ выдумаетъ спосѣбъ утечи, то король Жигмонтъ-Августъ прийме его ласкаво

и надѣлать посѣлостію. Посоль повѣдомивъ рѣвножь его, що отець панны, зъ котрою Самсонъ хотѣвъ жени-ти ся, померъ, а панна ще не вѣдала ся. Коли-жь Ловчиковъ зробивъ донесене на Костомарова, положене его було вельми небезпечне; царь мавъ завсѣгды пѣдозрѣне и при першѣмъ случаю, коли бы що-небудь не подобало ся, мѣгъ покарати его смертію.

Алимъ, звернувшись до Самсона, обѣцявъ ему три тысячѣ рублѣвъ, если вѣнъ пристане при его участи увѣльнити Кудеяра и втечи зъ нимъ на Литву, передягнувшись за Татаръ, высланныхъ до Литвы ханскимъ посломъ.

Самсонъ зразу не годивъ ся, пѣдозрѣваючи, чи не хотять его пѣдѣйти, але коли Алимъ положивъ передъ нимъ грошѣ и грамоту на переѣздъ, Самсонко згодивъ ся. Тымчасомъ Кудеяръ вже третій день бувъ безъ вѣды въ вязниці. Треба було поспѣшати; пора надавала ся, бо въ палатѣ не було много людей. Вечеромъ сего дня було назначене увѣльнене Кудеяра.

Мамстрюкъ завчасу приладивъ татарскій одяги для двоохъ людей, а Ямболдуй-мурза двое знаменитыхъ коней. Мамстрюкъ вразъ зъ Алимомъ зайшовъ заднымъ входомъ до палаты, а вѣдтакъ Алимъ иншимъ входомъ припровадивъ Костомарова до той комнаты, де бувъ отвѣръ въ помостѣ до пивницѣ. Алимъ поставивъ тамъ драбинку и положивъ на стѣль великій кусень мяса, бохонецъ хлѣба и склянку вина, а самъ забравъ ся, заборонивши Костомарови называти себе, а приказуючи завѣряти Кудеяра, що Костомаровъ самъ одинъ, безъ спѣль-никѣвъ, его выбавляе.

Самсонъ вѣделонивъ отвѣръ спустивъ драбинку въ пивницю и зачавъ кликати Кудеяра по имени.

Вѣдповѣди не було.

Самсонъ зачавъ сильнѣйше кликати. Зъ пивницѣ роздавъ ся глухій голосъ: „га“.

Вѣдъ хвилѣ свого увязненя Кудеяръ находивъ ся въ якѣмсь непритомнѣмъ станѣ, нѣчого не надѣявъ ся, нѣчого не бажавъ, за нѣчимъ не жалувавъ, бо для него на свѣтѣ нѣчого не осталось ся, за чимъ бы було ему жалувати. Кудеяръ майже не вѣдчувавъ голоду. Несподѣванный кликъ его имени розбудивъ Кудеяра зъ сего на пѣвъ лѣтаргичного сну.

— Вылази скорше, скорше, — говоривъ Костома-ровъ.

Кудеяръ чепивъ ся за драбинку и першій разъ почувъ, що голодъ вѣднявъ ему звычайну силу.

— Ходѣмъ, ходѣмъ чимъ скорше, — говоривъ Самсонъ, — на насъ ждуть конѣ.

Вѣсть о вызволеню стямила Кудеяра. Перша гадка его була о мести надъ убійникомъ Настѣ.

— Де вѣнъ? де вѣнъ? — пытавъ Кудеяръ, вылѣзши зъ пивницѣ и розглядаючись довкола.

— Мовчи, мовчи, — зацитькувавъ его Самсонъ — найперше попоѣдж и выпий, а вѣдтакъ перемѣни одягъ.

Кудеяръ лакомо кинувъ ся на ѣду, выпивъ вина и за пять минутъ бувъ вже передягнуеный по татарски.

— Бели — сказавъ Самсонъ — варта при воротахъ буде насъ выпытувати, то ты нѣчого не говори, удавай, що ты захожій татаринъ и не розумѣвшъ по московски.

Выйшли, а за ними пѣйшовъ Алимъ, щобы своєю присутностію увѣльнити ихъ вѣдъ допыту варты. И справдѣ варта не затримала ихъ, побачивши, що за ними иде знакомый Алимъ. Алимъ проводивъ бѣгцѣвъ до дому, де живъ ханскій посоль, и забравъ ся, не сказавши имъ нѣ слова.

Ямболдуй-мурза, знаючи особисто Кудеяра, ажъ скрикнувъ зъ зачудованя, коли побачивъ, що у Кудеяра була сива борода а зъ пѣдъ татарской шапки высувавъ ся посивѣлый козацкій чубъ. Се сталося зъ Кудеяромъ въ сихъ кѣлькохъ дняхъ зъ причины великого потрясеня.

— Я тобѣ допомѣгъ — сказавъ Ямболдуй-мурза — ты спасъ нашего найяснѣйшого хана вѣдъ смерти, а я тобѣ вѣдплативъ за нашего государя. Утѣкай, тѣльки не до Крыму, а на Литву, та перезви ся якось инакше, а не Кудеяромъ; годѣ зволѣкати. Заразъ выбирай ся. Проводирѣвъ не можу тобѣ дати, крѣмъ сего товариша. Тутъ маешь московску грамоту, а тутъ шаблю, лукъ, колчанъ, зброю.

— А я маю пістолеты — сказавъ Самсонъ.

— На опришкѣвъ, коли нападуть, то въ двѣйню вѣдбивайте ся — додавъ Ямболдуй.

— Я не боюсь опришкѣвъ; — сказавъ Кудеяръ — московска держава така, що въ нѣй опришки ще найлѣпшій люде.

Бѣгцѣ сѣли на коней и вѣдѣхали. Самсонъ не мѣгъ пояснити Кудеярови, хто руководивъ его вызволенемъ, не назвавъ навѣтъ Алима, а тѣльки сказавъ, що єму допомѣгъ одинъ татаринъ. И Кудеяръ прирѣкъ Самсонови бути по вѣкъ вдячнымъ за сю прислугу. Коли приятель поговорили близше про свои намѣры, побачили, що ихъ дороги розходять ся. Костомаровъ хотѣвъ доконче дѣстати ся на Литву, де его сердце тягло, де надѣявъ ся дѣстати вѣдъ короля посѣлбеть та тымъ способомъ разъ на завсѣгды позбути ся нелюбой жѣнки и ненавистной царской службы. Вѣнъ намавлявъ такожь Кудеяра, щобы такъ само зробивъ и звернувъ ся до литовского короля.

— Тобѣ така дорога добра, — сказавъ Кудеяръ — а менѣ иншой треба. Коли бы моя Настя жила, то я бы те саме зробивъ, але лютий ворогъ погубивъ мою добру, бѣдну жѣнку! Теперъ на що здасть ся менѣ корольвска ласка? На що менѣ посѣлости? На що богацтва? Одна у мене думка на души: пѣмстити ся на злочинцяхъ. Не удалось менѣ задушити его власными руками того дня, коли то вѣнъ убивъ мою Настю... Вѣнъ! такой хитрый, що й не обдумати заздалегѣдь... Але теперъ, — хѣба бы-мъ не живъ, а его прода тымъ або иншимъ способомъ дѣбю. И такъ ты, приятелю, кличешъ мене на Литву, а я тобѣ сказавъ бы що иншого: не ити на Литву а лишитись тутъ, щобы выбавити свою вѣтчину вѣдъ мучителя. Ты-жъ родомъ московскій чоловікъ! Тобѣ бы унятись за вѣтчиною! Теперъ много такихъ, що то ихъ мучитель скривдивъ, тожъ треба ихъ всѣхъ збрати и ити противъ мучителя!

— Е, товаришу, — сказавъ Костомаровъ — чортъ зъ ними зъ тыми всѣми московскими людьми. Придививъ ся я въ Литвѣ, якъ вѣльнѣи люде живутъ: цѣлкомъ не по нашому. Тамъ шляхтичъ те саме що у насъ боярскій сынъ, а чи нашъ такой самый? Нѣ, вѣнъ знае свою честь и говорить: шляхтичъ на загородѣ рѣвня воеводѣ. А сенаторъ, те саме що у насъ бояринъ, а чи такой якъ нашъ? Най но бы тамъ король задумавъ такъ шалѣти, якъ у насъ царъ шалѣе! Еге! пѣзнавъ бы вѣнъ. А у насъ и бояринъ и князь те саме, що подлый чоловікъ передъ царемъ; якого добра надѣятись вѣдъ такой землѣ! Тамъ зъ прадѣдѣвъ, зъ препрадѣдѣвъ вѣ вѣльнѣи люде а у насъ всякій чоловікъ московскій, якимъ бы вѣнъ не бувъ по своихъ предкахъ — рабъ подлый и бѣльше нѣчого! Нѣ крыхѣтки! Нѣ, товаришу, роби, якъ знаешъ, але я вырѣкаю ся на завсѣгды сеи проклятои московскои землѣ и ви

людей: дѣтямъ своимъ, если у мене будутъ, и внукамъ и правнукамъ перекажу не вертати ся въ Московщину.

Однакъ Костомаровъ дуже ставъ въ пригодѣ Кудеярови, бо на будуче здались ему его оповѣданя про станъ московской державы. Костомаровъ сказавъ, що царь-мучитель має тѣточного брата Володимира Андрѣевича котрого не любить, а котрого многі люблять и хотѣли бы посадити на престоль. Крѣмъ того додавъ, що многі тайкомъ уважають Ивана незаконно родженымъ, бо отець его, великій князь, розвѣвъ ся зъ своєю законною жѣнкою Соломонією, постригъ ей насильно въ черницѣ, а самъ оженивъ ся, мимо того, що жѣнка жила, зъ другою, и вѣдъ той то родивъ ся мучитель.

— Балакають, — говоривъ Костомаровъ — що коли Соломонію-государиню заперли въ монастирь, то она була въ тяжи и породила сына, а нова государиня зѣ своєю дружиною, не допустивши сеи вѣсти до великого князя Василя, велѣла тайкомъ убити дитину. Великій же князь довѣдавъ ся, що его перша жѣнка породила сына, але ему сказали, що сынъ сейчасѣ по уродженю померъ, а тымчасомъ сей сынъ жиє. Але те все лишь такъ балакають, а чи правда, то одинъ Богъ знає!

— Ото, кобы найти того сына! — сказавъ Кудеяръ — але коли его нема и годѣ найти, то треба покористувати ся Володимиромъ Андрѣевичемъ.

Анѣ Кудеяръ не намавлявъ Костомарова лишити ся въ московскій державѣ и станути за Володимиромъ Андрѣевичемъ проти мучителя, анѣ Костомаровъ не намовлявъ Кудеяра покидати московску землю та втѣкати на Литву. Приятелѣ розстали ся. Костомаровъ завернувъ найблизшою дорогою на Литву, а Кудеяръ на полудне въ напрямѣ до Бѣдева.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

I.

Р о з б ѣ й.

Кудеяръ вѣхавъ, удаваючи зъ себе нововыхрещеного татарина; пристанувши въ заѣзднѣмъ домѣ, почувъ, якъ подорожнїи люде розповѣдали собѣ, що царь, зновъ покаравши смертію знатныхъ людей, поѣхавъ зъ опричниками руйнувати оселѣ убитыхъ, а бѣдному народови приходитъ ся ще тяжше жити якъ передъ тымъ. Переправляючи ся черезъ Угру, Кудеяръ розмавлявъ зъ купцемъ, що вѣхавъ зъ Москвы, а сей розповѣвъ ему, що въ Москвѣ вѣдправляли по церквахъ молебнѣ за выротоване царя зъ рукъ убійника.

— А хто се той злочинець? — поспытавъ Кудеяръ.

— Называе ся Кудеяръ, — сказавъ купецъ — бувъ въ лолонѣ у Татарѣ, тамъ принявъ бусурманьску вѣру и вырѣкъ ся Христа Бога, а ханъ крымскїй выпустивъ его на Русь и намовивъ убити православного царя, та лишь Господь не допустивъ.

— А менѣ говорили инакше; — вмѣшавъ ся въ розмову иншїи подорожнїи кажуть, що вѣнъ принявъ бусурманьску вѣру и вернувъ ся на Русь, але того иѣкому не говоривъ, що побусурманивъ ся, а коли про се дѣзнала ся жѣнка и зачала ему докоряти, то вѣнъ ви повѣсивъ. Царь-государь, скоро о тѣмъ довѣдавъ ся, велѣвъ привести его передъ себе, а вѣнъ якъ не кине ся

на царя, та тутъ и стало ся нечуване чудо: несподѣвано появивъ ся ангель и поразивъ его мечемъ огненнымъ, — а вѣнъ, якъ стоявъ, такъ и проваливъ ся пѣдъ землю.

— Такъ — сказавъ купецъ — и мы про се чули; кажутъ люде, немовъ то заповъ ся пѣдъ землю, але що до жѣнки, то я сего не чувъ.

Кудеяръ умысно повѣхавъ пустыми дорогами. За добу по переправѣ черезъ Угру прийшлося вѣхати ему лѣсомъ; кѣнь его утомивъ ся, вѣнъ знявъ вюкъ и сѣдло, розложивъ ватру и зачавъ варити кашу зъ вудженымъ мясомъ въ невеличкѣвъ казанѣ, якій ему давъ Ямболдуй-мурза на дорогу зъ иншими приборами.

Наразъ почувъ ся кѣньскій тупѣтъ и понесли ся голосы:

— Що тутъ за люде?

— А вы що за люде? — поспытавъ Кудеяръ, збравши ся на ноги.

— А мы такі люде, — сказавъ незнакомый сидячи на кони — що насъ много а ты самъ. Значить ся, розв'язуй мошонку и коня свого намъ вѣддай, бо у насъ нема досить коней.

Кудеяръ, не кажучи нѣ слова, хопивъ обома руками за дубчака, збгнувъ его и переломивъ на двоє, а вѣдтакъ взявши въ обѣ руки зломану часть дерева, замахнувъ ся на незнакогого.

— Чортъ! Несамовитый; — закричавъ незнакомый, ухиливши ся вѣдъ удару, та вдаривши коня, зачавъ вѣткати...

— Анѣ чортъ, анѣ не несамовитый, — кричавъ за нимъ Кудеяръ, — а хрещеный чоловікъ, такій безприютный и пѣдъ оналою якъ ты. Вертай лѣпше сюды по добру, та поговоримо.

— Коли такъ, то инша рѣчь, — сказавъ незнако-

мый и завернувъ коня. Зъ незнакомымъ вѣхало девять людей на коняхъ.

— Вы, братья, — говоривъ Кудеяръ — певно такъ, що коли васъ пѣймають, то повѣсятъ, а бѣльше нѣчого; ну, а зѣ мною розправили бы ся инакше! Злазѣтъ, братья, зъ коней, мы свои. Менѣ такихъ треба якъ вы, и я вамъ здамъ ся; будете Бога хвалити, що зѣ мною стрѣтились.

Незнакомі позсѣдали зъ коней.

— Я васъ не буду пытати, що вы за одні, — сказавъ Кудеяръ — и самъ вамъ на се вѣдповѣмъ: в мѣжь вами мужики зъ опальныхъ посѣлостей, и боярскі люде, и зъ-помѣжь службы, и крѣпаки, що втекли зъ крѣпацтва.

— Справдѣ такъ! — сказавъ одинъ зъ незнакомыхъ.

— Вы — продолжавъ Кудеяръ — ганяете по лѣсахъ, засѣдаете при дорогахъ, въ чужій мошонки заглядаете... а много васъ?

— Людей... людей по-надъ сотню буде — вѣдповѣли.

— Брешете, — сказавъ Кудеяръ — причинили; васъ нема такъ много, бо васъ що найбѣльше буде лишъ зъ пѣвъ сотнѣ.

— Вгадавъ, — притакнувъ одинъ зъ незнакомыхъ — насъ теперъ шѣстьдесять девять людей... Але ты чи якій знахоръ, чи що?

— Такъ, знахоръ, — сказавъ Кудеяръ — и знаю про васъ те, чога вы не знаете; знаю те, що коли вы будѣте жити въ лѣсѣ въ малѣмъ числѣ, то дѣзнавши ся про ваші розбишачтва, вышлють на васъ много военныхъ людей и найдуть ваші леговиска, а васъ заберуть и вывѣшають. Чому не идете у ватагу другихъ, щобы и вы и другі мали бѣльше силы?

— Другі самі для себе, — сказавъ одинъ зъ опришкѣвъ — а намъ треба хлѣба и другимъ рѣвножь.

— Кождый жури ся за себе, а другому не перепиняй — додавъ другій.

— Они мають своихъ атаманѣвъ, а мы своихъ — докинувъ третій.

— А чи знаєте, дурнѣ, — сказавъ Кудеяръ — мучитель, що живе въ Анександрѣвскѣй слободѣ, зновъ пѣшовъ палити и руйнувати мужикѣвъ въ селахъ поубиваныхъ боярѣ, а своихъ опричникѣвъ высылае выгубити по лѣсахъ опришкѣвъ. А вы въ рѣзныхъ мѣсяцахъ малыми ватагами стоите, то и васъ заберуть... Для васъ же, дурнѣвъ, найбѣльша небезпечнѣсть, бо вы стоите недалеко города. Лишь бы вамъ подумати надъ тымъ, щобы мати бѣльше силы.

— Та бо справдѣ такъ, братя, — сказавъ одинъ опришокъ — ось, говорятъ, Муравля, що стоявъ мѣжь Серпуховомъ а Тулою, розбили и самого прихопили и повѣсили въ Серпуховѣ.

— Коли бы намъ стрычка бояти ся, то не ходити у лѣсы — вдѣрѣкъ другій.

— И зъ голоду умирати, — замѣтивъ третій — а тутъ наша пожива.

— Славна мабуть у васъ пожива, — сказавъ Кудеяръ — бо й збруя ваша не абы яка! Хиба якого бѣднягу на дорозѣ облупите, возьмете мѣдякѣвъ, та мужикови зъ коморы сѣракъ вытягнете! Не така бы була у васъ добычь, коли бы васъ було бѣльше, а всѣ мали добру збрую; — тогдѣ бы якій богатый монастырь злупили або й мѣсто добули.

— Оно правда, — сказали опришки — добычи то у насъ немного буває, та й то не часто...

— Замѣсть волочити ся по лѣсахъ невеликими ва-

тагами, то ходѣть до мене на службу — сказавъ Кудеяръ.

— Якъ то до тебе на службу, — поспытали зачудовані опришки — а ты хто такій? чи будешь намъ платити? Не вже-жь у тебе много грошей?

— Выстане на плату не ино вамъ, хочъ теперь въ кишени у мене немного — сказавъ Кудеяръ. — Найдуду зъ-вѣдки заплатити, а моя плата лѣпша якъ царска. Ходѣть воювати, а я васъ поведу.

— Зъ кимъ воювати?

— Зъ мучителемъ, що сидитъ въ Александрѣвскѣй слободѣ.

— Зъ царемъ? — сказали опришки; — мабутъ вѣднѣ несповна розуму! Що зъ нимъ балакати? Вѣднѣ божевѣльный!

— Вамъ се не мѣститъ ся въ лепетѣ! А хто васъ знищивъ и змусивъ скитати ся безъ притулку? Черезъ кого нема вамъ житя? Все черезъ него. Противъ него воювати пѣйдемо.

— Або-жь се можна? Се значить, що зъ цѣлою землею воювати.

— Якъ разъ нѣ! Земля буде за нами.

— Безъ Бога свѣтъ не стоить и безъ царя земля не править ся, — замѣтивъ одинъ опришокъ — де царь, тамъ и земля за нимъ.

— Буде — сказавъ Кудеяръ — иншій царь: князь Володимиръ Андрѣвичъ! Земля его хоче. Мы, братя, мучителя стягнемо зъ престола и посадимо Володимира Андрѣвича. А за таке дѣло новый царь буде для насъ ласкавый.

— Або то нашимъ рыломъ такі дѣла робити — сказали опришки. — Чи намъ, мужикамъ, ставити царѣвъ? Се дѣло боярске.

— Бояре зъ нами — вѣдповѣвъ Кудеяръ. — Е бо-
яре опричнѣи и тѣ за мучителемъ, а зновъ бояре земскѣи
— справедливѣи бояре — они за нами.

— Такъ що-жь, значить ся, ты вѣдъ боярѣвъ намъ
будешъ платити — допытувались опришки.

— Кобы ино було за що платити — сказавъ Ку-
деяръ. — Вы будете на службѣ князя Володимира Ан-
дрѣевича, а я вѣдъ него буду давати вамъ плату.

— Ну, давай, — сказали опришки.

— Добре, дамъ, — заявивъ Кудеяръ — але най-
перше треба зробити ладъ. Вы збравшиесь маєте ити за
мною до Бѣлева. Тамъ вѣдъ лѣсѣ в засѣкѣ, а вѣдъ нѣмъ
стоитъ зъ ватагою атаманъ Окуль Семенѣвъ; до него
пристала друга ватага пѣдъ атаманомъ Урманомъ. Вы
влучите ся зъ ними.

— Самѣи мы не можемо ити, — вѣдповѣли ему —
у насъ в атаманъ выбранный, але и атаманъ самъ вѣдъ
себе нѣчого не зробить, бо кожду справу рѣшае гро-
мада.

— Гараздъ, — сказавъ Кудеяръ — я поѣду зъ
вами у вашъ засѣкѣ та поговорю зъ атаманомъ и гро-
мадою.

Кудеяръ збравъ свое манате, вложивъ на коня и
поѣхавъ зъ опришками. Они звернули зъ дороги, ѣхали
манѣвцами и прибули в долину, де показали ся при-
знаки житла. Були выкопанѣи землянки а довкола нихъ
слѣды ватры. Кудеяръ побачивъ мужчинъ, що сидѣли
купками, побачивъ жѣнокъ и дѣтей.

— Е, та вы тутъ зъ бабами и дѣтворю! — завва-
жавъ Кудеяръ.

— Не всѣ, декотрѣи, — сказали проводившѣи его
опришки — до насъ прилучили ся зъ опальныхъ слѣдъ
десякѣи мужики зъ жѣнками, у одныхъ в дѣти, а у дру-

гихъ старій батьки и матери. Що-жь зъ ними робити? Чей-же не повбивати ихъ? А ихъ и небогато. У насъ зъ двадцать людей зъ родинами, а прочіи саміи, бо деякіи навѣтъ не знаютъ, де ихъ жѣнки и дѣти та що зъ ними сталося.

— Де десять бабѣвъ на пѣвсотню хлопѣвъ — тамъ не гараздъ! — завважавъ Кудеяръ.

— Жѣнки у насъ варять страву — говорили опришки — и опирають ватагу; мы имъ даромъ не даемъ хлѣба ѣсти.

Жѣнки були одѣтіи дуже бѣдно и брудно. Вѣдъ разу можна було бачити, що они тутъ неначе робуча худоба. Лиця ихъ були вымарнѣліи. Коли Кудеяръ зсѣвъ зъ коня, до него пѣдбѣйшла товпа опришкѣвъ въ чудныхъ одягахъ. Однѣи були въ сѣракахъ и лаптяхъ, другіи въ подертыхъ чоботахъ; шапки були пѣдраніи, а у деко-трыхъ замѣсть сѣракѣвъ тѣлѣпались на плечахъ старіи вытертіи кожухи, выверненіи вовною на верхъ. Опришки, що прибули зъ Кудеяромъ, показали ему атамана. Се бувъ чоловѣкъ зъ пятьдесятьлѣтній, зъ невеликою сивою борѣдкою та великими розкудлаными вусами; лице було въ него округле, а зеленуватіи очи глядѣли якося хитро. Фізіогномія нагадувала щось котячого.

Кудеяръ зачавъ ему говорити въ тѣмъ змыслѣ, въ якомъ представивъ цѣлу рѣчь опришкамъ въ лѣсѣ. Атаманъ слухавъ недовѣрчиво, але товаришѣ, що стояли до-вкола него, не дали ему заявити негодоваия. Обѣцяна плата перехилила ихъ на сторону Кудеяра.

— Збирай, атамане, громаду, — сказали они атаманови.

Атаманъ боявъ ся, що новый чоловѣкъ заманить всѣхъ и они выберуть его атаманомъ, тожь вдтягавъ ся скликати громаду.

— Коли ты маєшь много грошей, — сказавъ вѣтъ, лукаво усмѣхаючись — то вѣдай ихъ менѣ, а я вже буду знати, що сказати громадѣ.

— При менѣ нема тутъ грошей, — вѣдповѣвъ Кудеяръ — и ты не забирай ся мене обдерти, але я маю грошѣ, и то такъ много, що выстане на плату не ино для вашои однои ватаги, але такожь и для иншихъ, що пѣйдуть за княземъ Володимиромъ Андрѣевичемъ. А я тобѣ, атамане, скажу ось що: ты боишь ся, щобы я тебе не скинувъ и самъ не ставъ атаманомъ, — але ты сего не бѣй ся. — Ты лишишь ся атаманомъ и крѣмъ тебе будуть у мене ще другіи атаманы. Я не прийшовъ до васъ атаманувати, ино наймати на службу до князя Володимира Андрѣевича за платню и за великіи ласки, якими будете надѣлені, коли посадимо єго на престолѣ.

Зббрали громаду. Нежонаті легко послухали намовы Кудеяра. Але жонаті зачали розсуджувати, якъ выбирати ся имъ въ дорогу зъ жѣнками и дѣтьми, коли у нихъ всего ино дванацять коней.

— Ты намъ дашь грошѣ, — говорили они до Кудеяра — але чи мы ихъ будемо вѣсти? За грошѣ тутъ не купишь нѣ стравы нѣ якого лаха. Не маємо хлѣба и живемо тутъ тымъ, що птаха або звѣра убемо. Гинемо зъ голоду и зимна! Села зъ-вѣдси далеко, а коли и зайдешь до села, то не завсѣгды удасть ся що вкрасти; кѣнній вѣдять за добычею, а намъ не дають, а коли що дадутъ, то хiba стѣльки, щобы мы не погинули зъ голоду.

— Все одно, — сказавъ Кудеяръ — коли тутъ лишете ся, то пропадете, бо небавомъ вырушити на васъ царске войско зъ оружемъ и пушками. А у васъ яка се збруя!

— Тільки стрѣлы та дубины, — вѣдповѣли — шабель дуже мало, а пушокъ не буде й десять на всѣхъ.

— Отъ и бачите — сказавъ Кудеяръ. — Житє найббльше варта. Лишатись вамъ тутъ нѣяково. А я постараюсь для васъ коней. Чи тутъ боярскій села?

— Зѣ-на двацять верстѣ — села Воротиньского.

— А табуны є?

— Великій.

— Чому-жь не займете ихъ?

— Тамъ много людей. Напасти на табунъ и займити не було бы трудно, але якъ увести? Заразъ збѣгутъ ся мужики и догонять.

— Ба и се ще, — сказали иншій — коли заговорити про се на громадѣ, то одній згодять ся, а другій противлять ся.

— Дайте менѣ трехъ, що знаютъ добре дорогу, а я вамъ пригоню коней — сказавъ Кудеяръ.

Выбравъ Кудеяръ трехъ опришкѣвъ на коняхъ и поѣхавъ зѣ ними, куды вказували, перебираючись помѣжъ гущавину, а вѣдтакъ по дорозѣ, при котрѣй були оселѣ, одна вѣдъ другои на кѣлька верстѣ. Приѣхали до одного села. Було въ нѣмъ зѣ двацять хатъ, але що пора робуча, то й людей не було. Кудеяръ зажадавъ мотузя, обѣцюючи заплатити. Старцѣ принесли моченого мотузя, а Кудеяръ заплативши ббльше, якъ були вартѣ, поѣхавъ дальше. Переѣхавши сѣмъ верстѣ, побачивъ на лугахъ великій табунъ коней. Табунчикѣвъ було десять, але не всѣ разомъ. Кудеяръ зѣ товаришами подѣхавъ до двохъ табунчикѣвъ, що стояли на кѣнци табуна, и сказавъ:

— Намъ треба сто коней; повяжѣть ихъ моту-

земь по двое разомъ, щобы було пятьдесять парь. Мы заберемо ихъ зъ собою и погонимо.

Табунчики стояли, выбалушивши баньки, неначе приголомшенїи. Кудеяръ говоривъ зъ ними такъ спокѣно, неначе мавъ бы цѣлкомъ право приказувати и немовъ конь були его власностю.

— Рушайте ся скорше. Робѣть, що вамъ приказано! — выкрикувавъ.

— Ба, та якъ? — воркотѣли табунчики.

— А такъ, якъ я вамъ приказую. Скорше! Чи може хочете посмакувати отсего?

Вѣнъ показавъ имъ нагайку.

— А чи ты — пытали табунчики — маешъ приказъ вѣдъ боярина? И зъ нимъ у двѣрь до управителя.

— Я вашъ управитель, коли приказую — сказавъ Кудеяръ.

Наполоханї табунчики сказали, що идуть займати коней.

Прочї табунчики, побачивши незнакомыхъ людей, якъ бесѣдували зъ ихъ товаришами, уважали потрібнымъ близше пѣдѣйти. Тѣ, котрымъ Кудеяръ перше выдавъ приказъ, зачали розповѣдати и товаришамъ, але Кудеяръ, не зважаючи на нѣчо, повторивъ свѣй приказъ и прочимъ табунчикамъ.

— Займѣть сто коней. Поважѣть мотузамъ. А мы ихъ погонимо зъ собою.

— У насъ в управитель... -- зачали було табунчики.

Кудеяръ перебивъ:

— Я старшїй якъ вашъ бояринъ, а не то управитель. Заразъ робѣть се, що я вамъ приказую, а то я

васъ на шкаматя роздери, сякй-такй дѣти, и вашого управителя разомъ зъ вами!

Табунчики цѣлкомъ змѣшали ся. Имъ выдавалось, що передъ ними щось такого великого, сильного, могучого, щось такого... чого они не вмѣли поняти, — тожь поѣхали займати коней и вязати. Але одинъ зъ нихъ завернувъ коня и пѣгнавъ въ бѣкъ. Кудеяръ догадавъ ся, що вѣнъ ѣде до села кликати помочи, тожь пѣгнавъ за нимъ, дѣгнавъ его, стягнувъ нагайкою по плечахъ такъ, що сей припавъ головою до гривы коня и мало що не змлѣвъ, а вѣдтакъ, прийшовши до себе, застогнавъ... Кудеяръ хопивъ его коня за уздечку, вдаривъ нагайкою и пѣгнавъ передъ себе до табуна.

— Роботу роби, яку тобѣ приказано, а не вѣдбѣгай, сякй-такй! — закричавъ Кудеяръ.

Табунчики выповнили приказъ Кудеяра. Коней вѣдѣгнали, повязали. Кудеяръ поѣхавъ напередъ, а товаришѣ погнали за нимъ коней. Табунчики стояли зачудованй, доки незвычайнй гостѣ не щезли зъ очей.

— Що се таке? — зачали тогдѣ розбирати табунчики. — Якъ же се, насъ десять, а ихъ четверо? Що они за однй, чи вѣдѣ боярина? А може вѣдѣ самого царя? Або, чи они не опришки? Але нѣ, якось не похожй... Опришки такъ не ходять. Бо чи-жъ опришки пѣйдуть въ четверо на десятьохъ, и то въ бѣлый день, недалеко вѣдѣ села? А чи се не чужостороннй люде воєннй? Може се Литва? Таки такъ, справдѣ Литва.

На тѣмъ скѣнчили ся здогады табунчикѣвъ.

— Не будемо — сказавъ одинъ табунчикъ — говорити управителеви, що ихъ було четверо а скажемо, що прибуло много людей воєнныхъ и забрали коней.

И пѣшли до своего управителя та звели великй крикъ. Розбйшла ся поголоска, що прийшли люде во-

еннїй, и наполоханї мужики хотѣли збирати ся на оборону.

Кудеяръ зъ товаришами покормили свою добычу по дорожѣ чужимъ вѣвсомъ на поли, а люде, видячи стѣльки коней, не боронили имъ, думаячи, що пришло такожь стѣльки людей. Приѣхавши до одной старты сѣна, велѣвъ Кудеяръ сплести зъ дубового галузя плетѣнки, набравъ сѣна та привязавъ до коней. По якѣмсь часѣ, щасливо прибувъ зъ цѣлымъ табуномъ до розбѣйничого засѣку.

Веѣ опришки зачудувались и прирекли слухати у веѣмъ Кудеяра.

— Мавте коней — сказавъ — и выстане ихъ не ино для васъ, але ще и для тыхъ, що до насъ прилучать ся.

Зачавъ Кудеяръ выпытувати ся, де в монастырѣ, и довѣдавъ ся, що въ сусѣдствѣ в два монастырѣ — одинъ Добрый, а другій подальше Оптинъ.

Було въ ватазѣ двохъ братѣвъ, Калужанъ, сынѣвъ прогнаного кудысь сына боярского Юдинкова. Отець ихъ выйшовъ зъ Украины а сыны нагадували Кудеярови въ дечѣмъ Украину. Тї сыны, пѣсля царского приказу, були розлученї зъ вѣтцемъ; вѣтця повезли до Казаня а сынѣвъ выправили на поселене до Ливонїи, але они втѣкли вѣдтамъ въ знакому собѣ околицю калужску и пристали до ватаги, щобы спасти свою шкуру. Одного зъ нихъ звали Жданомъ, а другого Василемъ. Кудеярови подобали ся тї молодики, а и они зъ самого почину вѣдносились зъ якимсь поважанемъ до его особы. Они були зъ Кудеяромъ въ выправѣ за табуномъ, а теперъ взявъ ихъ Кудеяръ зновъ зъ собою въ похѣдъ на Добрый монастырѣ. Прибувши передъ монастырѣ, положеный въ гаю, Кудеяръ лишивъ своихъ товаришѣвъ зъ

кѣньми, а самъ вѣйшовъ пѣшки въ отворенїи ворота монастырскаго подвѣря.

Тамъ стрѣтивъ новика и попытавъ его :

— Де лежить монастырска каса? Чи не у игумена?

— А тобѣ на що се знати? — попытавъ зачудованый новикъ.

— Я приѣхавъ порахувати вашого отця-игумена : якъ вѣнъ править мужиками, якї доходы побирае, якъ кормить монаховъ и васъ, новиковъ? Чи не поводитъ ся вѣнъ зъ вами люто?

Новикъ подумавъ простодушно, що се прибула якась особа, котра буде судити и розправлятися зъ игуменомъ, тожъ зачавъ розповѣдати про всякї надужитя; сказавъ, що игумень устроюе въ своѣй келїи пиры для свѣтскихъ гостей, пе зъ ними солодкї меда, а въ бѣльшї свята и фряжске вино, а монахамъ дае тѣльки квасъ, и то кислый; нарѣдъ привозить игуменови свѣжу рыбу, а вѣнъ дае тѣльки сушену, а деколи и оплѣснѣлу; у игумена пекуть ся пшеничнї колачѣ, а братїи дають хлѣбъ житный; всѣ доходы бере игумень на себе, а касу монастырску тримае у себе въ келїи, въ закамарку въ стѣнѣ, и въ касѣ тѣй ще ѣ чужї грошѣ вѣдданїи на переховокъ; у игумена на хуторѣ посестра, а у посестры дѣти, котрыхъ игумень кормить; игумень буває часто пьяный а старцѣ не смѣють жалувати ся на него, бо и самїи не лѣпшїи : жиють нечестно, мають жѣнки и дѣти та кожного дня запивають ся; деколи въ монастыри нема нѣякои вѣдправы, бо всѣ пьянї, а люде, що приходять зъ-далека на молитву, розходять ся не помоливши ся.

Кудеяръ все выслухавъ и довѣдавъ ся вѣдъ новика, що вѣнъ пече просфоры; пѣшовъ за нимъ до просфирнѣ, а побачивши тамъ два мѣшки зъ мукою, велѣвъ

новикови ждати тамъ на себе, доки не выйде вѣдъ игумена.

Вѣдтакъ пѣйшовъ Кудеяръ до келіи игумена, а постукавши въ дверь, проголосивъ: „Господи Исусе Христе, Сыне Божій, помилуй насъ!“ Вѣдповѣди не було. Кудеяръ повторивъ молитву и зновъ не почувъ вѣдповѣди.

Игумень сего дня крѣпко заснувъ зъ похмѣля. Кудеяръ трутивъ запертїи дверь; завѣсы пустили и дверь вѣдчинили ся.

Игумень збрвавъ ся зъ постели, побачивъ незнакомаго и зачавъ его ганьбити. Кудеяръ, не дивлячись на игумена, заложивъ вѣстре ножа въ шпару дверей, що замыкали закамарокъ въ стѣнї, пѣдваживъ дверь и вынявши вѣдтамъ два великїи мѣшки зъ грѣшми, сховавъ ихъ за пазуху.

— А то що такого? — крикнувъ игумень и кинувъ ся на него. Кудеяръ схопивъ игумена за каркѣ и приплеснувъ его носомъ до стѣны. Кровь хлюпнула зъ игуменьского носа. Кудеяръ забѣгъ до просфирнѣ, а не заставши тамъ нѣкого, хопивъ два мѣшки зъ пшеничною мукою, завдавъ собѣ на плечѣ, выйшовъ за ворота, сѣвъ на коня и разомъ зъ товаришами вѣдѣхавъ.

Розбитый игумень довшїи часъ не мѣгъ прийти до себе, отиравъ кровь зъ лица, а вѣдтакъ пѣднявъ крикѣ. Братїя кинулась скликувати службу и мужикѣвъ, щобы гнати за опришкомъ, але Кудеяръ бувъ вже далеко.

Кудеяръ роздавъ кождому опришкови по двацять рублѣвъ платнѣ та вѣддавъ муку для цѣлои ватаги.

— Най бабы напекутъ колачѣвъ — говоривъ. Опришки переняли ся великимъ поважанемъ а навѣтъ певного рода боязнею супроти Кудеяра. Хитрый атаманъ,

Кузьма Сѣрый, тѣльки зубами скреготавъ, а Кудеяръ, за-для его атаманьскои гѣдности, давъ ему подвѣину платню въ порѣвнаню зъ другими и впевнивъ, що ему не вѣдберуть атаманьства.

— Теперь, братья, годѣ намъ тутъ довше барити ся — сказавъ Кудеяръ. — Калуга недалеко, вышлють про-ти насъ войско. Рушаймо до Бѣлева и тамъ злучимо ся зъ Окуломъ и Урманомъ.

Таборъ рушивъ. Бабы и дѣти посадили на ко-ней, а такожь всѣ пожитки наладували на коней. Куде-яръ заборонивъ по дорозѣ грабити села а противно при-казавъ купувати у селянъ всьо за грошѣ. Опришки за-купили по селахъ сокиры и топоры, хочъ селяне нерадо продавали тѣ рѣчи, бо они потрѣбнѣ въ господарствѣ, а можна було ихъ купити ино въ бѣльшихъ мѣстахъ. Кудеяръ, платячи готѣвкою, грозивъ селянамъ, що если не продадутъ, то заберуть вѣдъ нихъ на силу.

Подорожнѣ, що стрѣчали опришкѣвъ, не важились допытуватись, що они за однѣ, а зновъ Кудеяръ забо-ронивъ ватазѣ зачѣпати людей. Переѣхавъ побѣчь нихъ царскѣй гонецъ, але Кудеяръ не велѣвъ и его чѣпати; гонецъ зачудуваный дививъ ся на товпу, але нѣчого не пытавъ, вдоволяючись, тымъ, що его не чѣпають. Куде-яръ бувъ той гадки, що треба оминати всякои напасти, доки не злучать ся зъ Окуломъ и Урманомъ.

Опришки обѣхали Бѣлевъ, выѣхали на болховску дорогу и пѣдѣхали до того мѣсця де Кудеяръ, верта-ючи зъ Крыму, стрѣтивъ ся зъ Урманомъ и Окуломъ. Але заѣздного дому вже не було; на его мѣсци лежали зѣарища. Кудеяръ скривъ ватагу въ лѣсѣ, а самъ пов-хавъ дорогою довѣдати ся, що се все значить. На доро-зѣ стрѣтивъ ся зъ однимъ зѣ службы, а той ему роз-повѣвъ такѣ: бѣлевскѣй намѣстникъ выславъ военныхъ

людей, а староста скликавъ нагѣнку на опришкѣвъ, що розсѣлись въ лѣсъ пѣдъ мѣстомъ. Войско и нагѣнка пѣдступили до засѣка и була бѣйка, але опришкѣвъ не могли добути, а заѣздный дѣмъ спалили за се, що господарь его бувъ въ змовѣ зъ опришками; господаря зъ жѣнкою привезли до Бѣлева и тамъ повѣсили, а опришки побоюючись, щобы не выслано на нихъ большою силы, покинули засѣкъ и втекли до литовскои границѣ. Кудеяръ зайшовъ въ те мѣсце, де закопавъ ханскѣ дарунки, вынявъ трохи грошей и дорогоцѣнностей, лишаючи рещту на запасъ, и вернувъ ся до своихъ.

Окуль и Урманъ пѣшли на литовску границу, — сказавъ — тожь треба намъ ихъ доганяти.

Ватага рушила на захѣдъ до Жиздры. Зачались дощѣ. Опришки дѣшли до рѣки Жиздры, вѣшли до села и розмѣстились по курныхъ хатахъ. Мужики не смѣли имъ противити ся. Тамъ опришки довѣдали ся, що Окуль и Урманъ були въ тѣмъ селѣ та пѣшли на право черезъ лѣсъ. Пѣдбюджуванѣ Кузьмою Сѣрымъ опришки зачали негодувати на Кудеяра.

— И де-жь то твѣй Окуль зъ Урманомъ? Ты насъ дуришь. Чого тутъ насъ завѣвъ? — роздавались крики.

— Вамъ — сказавъ Кудеяръ — не можна було лишати ся пѣдъ Калугою, бо коли бы були ще одинъ день затримали ся, то вже пришло тамъ царске войско. Пѣдъ Бѣлевои рѣвножь годъ було, коли вже Окуль и Урманъ уважали потрѣбнымъ, зъ вѣдси забирати ся. Они пѣшли сюды на право черезъ лѣсъ и мы пѣдемо за ними.

Опришки успокоили ся, але Кузьма Сѣрый не перестававъ шкодити Кудеярови. Кудеяръ не велѣвъ нѣчого брати насильно у мужикѣвъ, а Кузьма, противъ его наказу, пѣдмавлявъ грабити мужикѣвъ, и мужики,

покинувши хаты, повтѣкали до лѣса. Тогдѣ у ватазѣ зачала ся сварка. Тѣ, що повинувались Кудеярови, напали на тыхъ, що слухали Сѣрого — зачалась бійка. Партія Кудеяра показала ся сильнѣйшою. Сѣрый пѣдававъ ся. Кудеяръ скликавъ громаду и зажадавъ, щобы змѣнили атамана. Опришки послухали и выбрали атаманомъ Антипку Товченого, бѣглого стрѣлца, крѣпкого чорнявого паробка, що силою уступавъ ино одному Кудеярови. По усмиреню сварки, опришки пѣшли долѣ рѣкою Жиздрою и наразѣ въ половинѣ дороги побачили велику товпу людей, кѣнныхъ и пѣшихъ, якъ переправляли ся въ брѣдѣ черезъ Жиздру.

— Се царске войско! Царска рать! — закричали. — Що намъ робити? Они насъ побачили. У нихъ рушниці! Мы пропали!

— Такъ, вѣдозвавъ ся Сѣрый — коли бы вы були мене слухали, то не прийшло бы до того! Завѣвъ насъ проклятый зайда, чортъ его знае, що вѣнъ за одинъ... може навмысно туды запровадивъ. До лѣса, чимъ скорше до лѣса!

Кудеяръ, почувши се, кинувъ ся просто до товпы, що ще не перейшла Жиздру, и кричавъ до своихъ:

— Не лякайте ся, братя!

— Куды ты! — заревѣвъ Сѣрый, кинувши ся на него — хочешъ втѣкати. Бийте его, сякого-такого сына!

Сѣрый прицѣливъ ся въ Кудеяра зъ лука, але товаришѣ вырвали ему лукъ.

Кудеяръ пѣдѣхавъ ближе до рѣки и наразѣ утѣпешный завернувъ коня назадъ и кричавъ до своихъ:

— Се нашѣ, нашѣ! Тѣ, що мы ихъ выглядали! Окуль зъ Урманомъ.

Кудеяръ станувъ напротивъ Урмана.

— Брате, товаришу, приятелю — кричавъ Кудеяръ — мы за вами ходимо, васъ глядаємо!

— Кудеяре, — крикнувъ Урманъ — ты нашъ?

— Вашъ, вашъ, — говоривъ Кудеяръ — веду до васъ свою ватагу.

Ось якъ! — смѣючи ся говоривъ Урманъ: — въ него вже и ватага.

Урманова ватага перейшла перша черезъ Жвядру. За нею йшовъ Окуль зб своєю. Урманъ крѣпко обвинявъ Кудеяра, а Окуль, видячи, що Урманъ когось обвиняє, кричавъ до него зъ рѣки: „кого се такъ?“ — Кудеяръ зъ нами, — кричавъ у вѣдповѣдь Урманъ, — та ще й не самъ, а зъ ватагою. — „Его одного за три ватаги выстане“ — сказавъ Окуль и переправившись назадъ черезъ рѣку, скочивъ зъ коня и давай цѣлувати ся зъ Кудеяромъ. Розбишаки зъ шайки Окула и Урманна, що бачили Кудеяра перше, зъ цѣкавостію дивили ся на него и грѣмко выражали свою радѣсть.

— Якъ мы тобѣ пророкували — такъ и вышло, — сказавъ Урманъ. — Отъ видко и придали ся мы тобѣ.

— А ты намъ ще ббльше — сказавъ Окуль.

— А отъ нашъ атаманъ, Антипъ Толченый — сказавъ Кудеяръ, — по братерски его! А отъ бувшій атаманъ, Кузьма Сѣрый.

Розбишаки, що вѣдобрали вѣдь Сѣрого лукъ, держали его за руки и не давали втѣкати. Сѣрый, видячи, щѣ понавъ ся самъ въ сѣти, заставленій на Кудеяра, впавъ на колѣна и кричавъ:

— Змилуй ся! Я виненъ! Не буду ббльше!

— Ты мене вбити хотѣвъ, — сказавъ Кудеяръ, — ты бунтъ у ватазѣ пѣднимавъ. Нехай тебе судять все и атаманъ.

— Порубати его, — кричали розбищакъ.

— Нѣ, повѣсити! — говорили другі.

— На палъ посадити! — кричали треті.

— Повѣсити, чи порубати, чи на палъ посадити, все одна смерть, — говоритъ Товченый. -- Я думаю повѣсити его на тѣмъ деревѣ.

Тогдѣ якась женщина зъ шайки, почувши голоснй крики, що жадали смерти Сѣрого, скрикнула переразливво. Та въ слѣдъ за тымъ на неи накинувъ ся зъ лайкою твердый мужескій голосъ. То була жена одного зъ розбищакъ, котру мужъ давно вже пѣдозрѣвавъ въ любви до Сѣрого. Теперь она мимохѣтъ передъ всѣми зрадила свое чувство. Мужъ зганьбивъ еи; она затрѣвожена близькою карою любовника, плюнула мужеву въ лице и закричала: — кобы тебе, поганця, замѣсть Кузьмы на дерево! Мужъ пхнувъ еи ножемъ въ сердце. Збѣгли ся дозола неи розбищакы... Однй буди за нимъ, другй противъ него. Убійця кричавъ, що вѣдъ мужъ и може довѣльно юаправляти ся зъ женою. Ему вѣдопвѣдали, що „хочъ и мужъ, а самовѣдъцо не мѣгъ вѣкорочувати вѣку женѣ, ювинецъ бувъ пожалувати ся атаманови и всему товариству...“ Пришовъ Кудеяръ, разомъ зъ Товченымъ, Окуломъ и Урманомъ, выслухавъ дѣло и сказавъ:

— Все зло вѣдси, що бабъ возимо. Отъ оно й вѣдовало ся. По моѣй гадцѣ, завинивъ мужъ, тѣлько не такъ, чтобы его карати смертію, длятого, що жѣнка его розразнила и вѣдъ убивъ еи въ западѣ. Покарайте панищами пѣдъ тымъ деревомъ, на котромъ повѣсятъ Сѣрого.

— Справедливо, справедливо! — сказали атаманы.

Сѣрого пѣдтягли на дуба, и коли вѣдъ, высолопивши языкъ и страшно вытѣщивши очи, руками и ногами

*

вбдбывавъ ся вбдъ смерти, що скоро поборола его, пбдъ нимъ дали ударбвъ двацять завзятому его соперникови.

Потбмъ Сѣрого зняли зъ дерева и вкинули въ одну яму зъ его улюбленюю.

Окуль зъ Урманомъ пояснили Кудеярови, що они зъ своєю ватагою, втѣкаючи передъ новою погонюю, розпустили поголоску, буцѣмъ то они йдуть до литовской границѣ, а на дѣлѣ задумали вернути ся зъ за Жиздры и стати на другбмъ мѣсци, недалеко вбдъ Жиздры, въ лѣсѣ, посередѣ ярбвѣ, де в погожа жерельна вода, а зъ ярбвѣ выхбдъ на луги зъ гарными пасовисками.

— А мы, — говорили они, — таки мѣркуємо, щобы чкурнути въ Литву, тблько туды треба зъ грбшми; впередѣ треба-бъ запасті ся.

— Нѣ, не про Литву намъ думати, — сказавъ Кудеяръ, и подѣливъ ся зъ товаришами своими плянами до скинення зъ престола Ивана Василіевича и посадження Володимира Андрѣевича; та при тбмъ трохи збрехавъ: вбнѣ впевиювавъ ихъ, що самъ Володимиръ Андрѣевичъ знае про той намѣръ а земскій бояре обѣцюють якъ стбй оголосити его царемъ, абы лишъ удалецѣ скинули мучителя.

Окуль и Урманъ зъ одушевленямъ слухали оповѣданъ Кудеяра.

— Намъ — сказавъ Окуль — теперъ все одно: сли не довершимо такого великого дѣла и пропадемо, то бѣда не велика, — все пропадати колись прийде ся... А довершимо, звѣстно, всѣмъ буде добре.

— Що тутъ говорити о тбмъ, сли не довершимо, — сказавъ Кудеяръ; — належить довершити скоро беремо ся.

Скликали раду. Кудеяръ заявивъ, що князь Володимиръ Андрѣевичъ взывае ихъ на службу и велить имъ

роздати плату. Вѣнь тутъ-же давъ каждому по двайцять рублѣвъ. Розбишакамъ грошѣ сподобались. Якъ тѣ грошѣ такъ и ватага, зъ котрою явивъ ся Кудеяръ, були для шайокъ Окула и Урмана поражающимъ доводомъ его силы и правды того, що вѣнь говорить. Удальцямъ пѣдхлѣбила думка, що они теперь не розбишаки, а слуги князя, котрый буде царемъ. Они вѣдь разу выросли у власныхъ очахъ.

— Йдемъ за цѣлый свѣтъ християньскій, — говорили они.

— Теперь яло ся — сказавъ Кудеяръ — намъ гарно вооружитись, а то въ насъ майже нема огненно-го набою нѣ збруѣ. Я думаю, братцѣ, поѣхати самому въ Литву за оружемъ, а Урмана пѣслати въ Болховъ. У мене є татарскій грошѣ; Урманъ ихъ тамъ вымѣняе на рускій; до Болхова Татаре приводятъ бранцѣвъ на выкупъ, тамъ татарскихъ грошей треба иногдѣ. А тамъ же, говорятъ, можна й оружя накупити.

— Можна, можна, — сказавъ Урманъ — я Болховъ знаю.

— А вамъ — сказавъ Кудеяръ — задержати ся на той часъ въ лѣсѣ, въ захистнѣмъ мѣсци и дожидати мене.

Пѣдъ проводомъ ознакомленыхъ зъ мѣсцевостію розбишаки завернули въ лѣсъ и розтаборили ся мѣжь дебрами въ ярѣ. Они прорубали маленькій крутій стежины въ лѣсныхъ чагарахъ, такій, що ними проѣхати мѣгъ лишь оденъ чоловѣкъ; стежины були прорубані такъ, що всякій другій, не знаючи ихъ напряду, не мѣгъ рушити ся ними. Тѣ стежины вели въ лугъ зъ дебрѣвъ, де бувъ таборъ. Розбишаки водили туды коней на пашу. Крѣмъ того въ лѣсѣ були поляны, де можна було знайти траву.

Урманъ выбравъ ся въ Болховъ, а Кудеяръ взявъ зъ собою братѣвъ Юдиновыхъ, що знали дороги, и поѣхавъ у другу сторону, до литовской границѣ.

Грошей, награбленныхъ въ Добрѣмъ монастыри, було такъ много, що выстало бы на вооружене два разы ббльшого вѣйска, нѣжъ було его въ Кудеяра.

Пробираючись въ сторону литовской границѣ, Кудеяръ зъ Юдиновыми задержавъ ся въ однѣмъ селѣ и ставъ селянина розпытувати про пограничнй дѣла. Вѣнъ довѣдавъ ся, що царь, сильно боячи ся, щобы его бояре и радники не втѣкали въ Литву, казавъ розставити сторожѣ и ловити втѣкаючихъ, скоро покажутъ ся. Але селянинъ, оповѣдаючи ту новину, тутъ-же засмѣявъ ся и сказавъ:

— Хйба дурень бувъ бы, хто-бъ имъ въ руки попавъ ся. Въ насъ тблько грошѣ покажи, проведуть тебе и выведуть, хочъ бы и зъ товаромъ.

На просьбу Кудеяра, пбдкрѣплена грбшми, господарь знайшовъ провѣдника, грязного християнина. Вѣнъ щасливо провѣвъ его лѣсами за границу, а тамъ вже Кудеяръ, разомъ зъ Юдиновыми, ѣхавъ безопасно, вѣдпочиваючи по корчмахъ, и такъ прйѣхали они въ городъ Мстиславль. Тамошный воевода бувъ той самъ панъ, въ котрого жила дѣвчина, що очарувала Самсона Костомарова.

Кудеяръ заставъ тамъ своего спасителя Самсона, и се ему дуже стало въ пригодѣ. Безъ него воевода не дуже радо позволивъ ему накупити оружя зъ обавы, що оно купуе ся для царскихъ вѣйскъ, котрѣ тымъ оружьемъ воювати-мутъ противъ Литвы. Самсонко впеннивъ воеводу, що Кудеяръ, чбловѣкъ пбдъ опалою, ледви спасши ся вѣдъ голодной смѣрти, на яку засудивъ его мучитель, купуе оружя не на що инше, ягѣ лишь на те,

щобы поднять бунтъ противъ царя Ивана и замѣсть него посадити на престоль Володимира Андрѣвича. Воевода ненавидѣвъ московского царя и зъ особлившою западливостію старавъ ся надѣлити Кудеяра добрымъ оружемъ, при тѣмъ по возможности дешевымъ. Кудеяръ закупивъ великій запасъ оружья, пороху, олова, копій и късѣ : останніи выдались ему потрібніи до кошени травы на зиму. Лишало ся перевезти все за границу. Воевода поручивъ Кудеяра двомъ проворнымъ евреямъ. Кудеяръ купивъ двадцать вючныхъ коней и аложивъ на нихъ свѣй товаръ въ мѣхахъ зъ рогожъ ; на кождѣмъ кони высѣло зъ обоухъ бокѣвъ по мѣшку, а на верхи привязувавъ ся ще мѣшокъ. Такимъ робомъ Кудеяръ зъ товаришами перебравъ ся черезъ лѣсы, минаючи осель, и вкѣнци зближивъ ся до того мѣсяца, де покинувъ розбишацкій таборъ.

Мѣжь тымъ, въ часѣ его непритомности, лучила ся така пригода.

Одень зъ розбишакъ, приятель повѣшеного Кузьмы Сырого, втѣкъ зъ табору до Калуги и донѣсь, де находить ся розбишацкій таборъ. Калужскій намѣстникъ сразу позвавъ на раду старосту и оба рѣшили збрати зъ цѣлого округа людей на ловы розбишакъ та выслали письма въ Лихвинъ и Бѣлевъ, щобы й тамъ робили такъ само. Селянъ въ такихъ справахъ дуже було тяжко рущити, а особливо въ часѣ жива ; при тѣмъ они нерадо задирали ся зъ розбишаками, боячись, що, скоро роздратують ихъ, а не переловлять, то розбишаки будутъ мстити ся. На той разъ старосты не збрали нѣкого : выбрали ся лишь вѣйсковіи люде, Калужане, та й то по большѣй части выслуженіи вже, старіи, бо молодіи, сильніи, здоровіи служили ще въ вѣйску. Бѣлѣвцѣ и Лихвинцѣ не встигли зъ ними злучити ся. Калужане саміи пѣ-

дѣйшли до вказаного мѣсяца. На ихъ бѣду намѣстникъ не выславъ зъ ними донощика, але вкинувъ его въ тюрму и взявъ на пытку, вѣдь котрой вѣнъ и померъ; вояки лишь пѣсля оповѣданя того донощика мали вѣдшукувати мѣсце, де находила ся шайка. Они не знали крутыхъ стежокъ, котрыми удалецъ выходили зѣ своего табору. Привхавши на мѣсце, де, пѣсля ихъ обчисленя, повиненъ бы находити ся розбишацкїй станъ, Калужане зѣшли зъ коней, входили въ лѣсъ, наслухували и почувли за деревами тупѣтъ кѣньскихъ копытъ и гамбръ людской мовы. Вѣхати въ лѣсъ выдалось неможливымъ; въ гущавинѣ лѣса они побачили дебри. Вояки лишили осѣдланї конѣ на дорозѣ, поручивши пильнувати ихъ своимъ слугамъ, а самї зъ оружемъ пѣшли пѣшки въ гущину лѣса. Тымчасомъ розбишаки черезъ своихъ розставленыхъ сторожѣвъ дѣзнали ся про прихѣдъ воєнныхъ людей, высланныхъ противъ нихъ, забрали на борзѣ свои пожитки, сѣли на конѣ и своими крутенькими стежинами, гусакомъ вѣдучи оденъ за другимъ, вѣхали на гостинець. Коли переслѣдуючї ихъ пѣшї вояки дѣбрали ся до розбишацкого табору, тамъ вже не було нѣкого. Розбишаки напали на слугъ, оставленыхъ вояками на гостинци, вѣдѣбрали имъ конѣ, побили слугъ, коли тї почали кричати, пѣшли въ брѣдъ черезъ Жиздру зъ забраными кѣньми, потѣмъ завернули въ лѣсъ и щезли зъ очей. Калужане, почувши крикъ слугъ, метнулись назадъ и знайшли тѣлько трупы ихъ, а де дѣли ся розбишаки зъ кѣньми — они не бачили. Дѣло скѣнчило ся тымъ, що Калужане пѣшли домѣвъ пѣшки, а зустрѣвши ся зъ Бѣлѣвцями и Лихвинцями, розповѣли имъ, що розбишака вже нема. Тогдѣ Лихвинцѣ и Бѣлѣвцѣ, не знаючи, де глядати розбишака та й не сподѣваючись,

при своихъ слабыхъ силахъ, упорати ся зъ ними, пѣшли й собѣ-жь домѣвъ.

Розбишаки, уйшовши сѣмь верстѣ, вѣшли въ село, набрали тамѣ собѣ пашнѣ, заплатили якѣ слѣдѣ, але заказали спродавцямѣ говорити про себе, грозячи въ противнѣмѣ случаю пустити село зъ дымомѣ. Потѣмѣ удалецѣ пройшли ще девять верстѣ и знайшли собѣ захистѣ лѣпшій вѣдѣ попередного; то була лѣсна закутина; посередѣ неи озеро; въ тѣй закутинѣ розложились розбишаки таборомѣ, и для выходу прорубали собѣ через лѣсѣ крутій стежки, якѣ и въ попереднѣмѣ своѣмѣ захистѣ, а въ деякихъ мѣсяхѣ, доступныхъ для проходу, умысне навалили дерева, щоби зробити мѣся непрохѣдными. Стаючи на новѣй осели, они пѣслали двоухъ товаришѣвъ на попередне мѣсце сповѣстити Кудеяра и Урмана, скоро тѣ придуть.

Пѣсланецѣ не застали нѣкого на мѣсци попередного табору и засѣли на своихъ стежинахѣ, дожидаючи, коли будуть вѣхати Кудеяръ и Урманѣ. Того-жь дня они почули кѣньскій тупѣтъ: зъявивѣ ся на стежинѣ Урманѣ, за нимѣ, одинѣ по другѣмѣ, рядѣ незнакомыхъ вѣдцѣвъ, а за ними вючнѣ конѣ.

— Отѣ вамѣ, — сказавѣ Урманѣ, — новѣ гостѣ и товаришѣ, дорогѣ гостѣ зѣ Дону прибули и насѣ зовуть до себе.

— А нашѣ — сказали ему товаришѣ — выйшли вѣдси тому, що була противѣ насѣ высылка, тѣлько тѣй высылецѣ не було щастя.

— Я догадавѣ ся, — сказавѣ Урманѣ — по дорожѣ слѣды вашои роботы... орлы и круки вдячнѣ вамѣ. Вѣнѣ натякавѣ на трупы побитыхъ слугѣ.

На другѣй день приѣхавѣ Кудеяръ зѣ своимѣ закупномѣ. Урманѣ розповѣвъ ему, що въ Болховѣ бувѣ

великій ярмарокъ, грошъ вѣнъ вымѣнявъ, накупивъ оружя, накупивъ тежъ кожухѣвъ за грошъ, якѣ дали ему удалецъ, припасаячи теплу одежу на зиму.

— А отъ, — говоривъ вѣнъ, вказуючи на десятохъ своихъ товарищѣвъ, зъ котрыми приѣхавъ, — то молодцѣ зъ Дону, приѣхали закупити оружя и коней для свои ватаги и прикинулись боярскими дѣтми; а я ихъ пѣзнавъ заразъ, якого полету они птахи; они ѣхали зъ намѣромъ, щобъ зъ нами змовитись. Зббралось, бачишь, чотири ватаги разомъ, чотири атаманы въ нихъ и стоять надъ Дономъ; и про насъ они почули, що тутъ ватаги ходять въ нашѣмъ краю по лѣсахъ, такъ они й ведѣли имъ роавѣдати ся про насъ и позвати насъ до себе, щобы мы за одно були зъ ними.

— А де вашъ таборъ? — спытавъ Кудеяръ.

— На Дону, — вѣдповѣдали прихожѣ — недалеко вѣдъ того мѣся, де рѣка Быстра Сосна у Донъ вливае ся.

— А много васъ буде? — спытавъ Кудеяръ.

— Сотнѣ щось чотири, — сказали прихожѣ. — Мы ходили повыше — коло Венева до Рязая, тѣлько на насъ була облава: боярскѣ дѣти на коняхъ, а стрѣльцѣ пѣшѣ зъ огнемъ! У насъ оружя мало, мы и втѣкли дальше на Донъ.

Кудеяръ повѣхавъ зъ ними на нове мѣсце постою розбишацкогo табору и роздавъ усѣмъ молодцямъ нове, куплене оружя. Лишивъ ся ще великій запасъ и Кудеяръ обѣцявъ роздати его тымъ, що стоять на Дону, коли прийде до нихъ на сходины. Молодцѣ дивували ся, якъ то все вдав ся Кудеярови, вважали его всемогучимъ знахоромъ и готовѣ були у всѣмъ повинувати ся.

— Мы за тебе майже задожили ся, — говорили

они ему — куды ты поведешь насъ, туды й пойдѣмо, що звелишь, то и зробимо. Ты все знавшь; що скажешь, тому и стати ся.

— Осторожь вы, братцѣ, тутъ и помѣтили ся, та не довго тутъ вамъ ростиовати, — сказавъ Кудеяръ, — треба буде рушити ся, пойдѣмо на схѣдъ до нашої братіи, що на Дону. Чули мы вѣдъ тыхъ, що зъ Дону до насъ приѣхали, що Муравскимъ шляхомъ буде йти велика каравана зъ Москвы въ Крымъ и въ Цареградъ, якъ кажуть, а тамъ много везуть мѣхѣвъ дорогихъ и збѣжа и муки и всякого припасу. Мы розбѣсмо си и пойдѣмо на Донъ, а потѣмъ станемо разомъ зъ нашою братією на Дону промышляти надъ нашимъ великимъ дѣломъ. А тутъ намъ лишати ся й зимувати не годить ся тому, що про насъ вже дѣзнали ся и зроблять на насъ велику облаву, а насъ не дуже много, не вѣдѣбѣмось.

Нѣхто не ставъ и не смѣвъ перечити. Всѣ поклали свои пожитки въ мѣшки, що висѣли въ каждого за спиною по-оба боки коня. Сѣдель було мало, заступала ихъ пѣдетелена одежда. За плечима въ молодцѣвъ були луки и колчаны, а зъ заду за мѣшками, на поперекъ коня, привязувалась рушниця. Лишне оружѣ и припасы везли на вьючныхъ коняхъ. Розбишакн ѣхали помалу, пребираючись лѣсами, щобы ихъ не замѣтили; въ дѣянихъ мѣсяцѣхъ приходилось имъ прорубувати гущавину и засыпувати ровы, коли се выдалось легше нѣжь робити великй обходы. Они дѣйшли до Оки и тамъ два дни зайняли ся рубанемъ лѣса; зрубани, непоколоті и не вовѣмъ обчѣмхані зъ гилякъ дерева, звязані разомъ, послужили тратвами; они переправились черезъ Оку и пройшовши двацять веретъ наткнулись на табунъ коней и вѣдбили его; въ той способъ у нихъ було теперь много лишнихъ коней. Потѣмъ атаманъ Товченко зъ своєю

ватагою вѣдѣливъ ся и зробивъ нападъ на житло, вѣди пригнавъ коровъ, быкѣвъ и овецъ для прожитку.

Розбишаки рушили на полудне, обминаючи заселені мѣсцевости и опинились на Муравскѣмъ шляху не дуже низше вѣдъ того мѣсяця, де потѣмъ побудовано городъ Ливны. Ледви що они прийшли на Муравскій шляхъ и стали розкладатись таборомъ, якъ побачили товпу кѣбнихъ вѣдучихъ до шляху: то були станичники, выслані зъ Рыльска для проведеня караваны черезъ степъ. Станичники, заглянувши кѣбныхъ, а за ними стада, зѣразу думали, що то Татаре, та, приглянувшись, пѣзнали, що то рускї и по всѣмъ признакамъ злодѣйскї люде. Станичикамъ выдало ся, що у злодѣвѣвъ стрѣльного оружя нема, а въ нихъ самыхъ в, значить, они зѣ злодѣями дадутъ собѣ раду, хочъ бы злодѣвѣвъ було и бѣльше. Станичники кинулись на нихъ, але розбишаки хватили за свои рушницѣ, зложили ся и були готовї до выстрѣлу, саме тогдѣ, коли станичники що йно брали ся за рушницѣ. Станичники побачивши множество рушницъ, вымѣренныхъ противъ себе, звернули ся назадъ и пѣйшли геть.

— То плохе дѣло, коли мы дамо имъ втекти: — сказавъ Кудеяръ — они дадутъ про насъ вѣсть и противъ насъ вышлютъ бѣльше людей. На конѣ, братцѣ, а въ кого конѣ потомленї, кидай ихъ и сѣдай на молодыхъ зѣ табуна, скачи за ними.

Розбишаки стали зѣскакувати зѣ своихъ коней и хapati запасныхъ, зѣ табуна, сѣдали на нихъ; але непричненї конѣ носили ихъ боками. Станичники, побачивши се, думали, що ихъ не настигнуть, та обманулись: Кудеяръ летѣвъ прямо на нихъ, захоочуючи своимъ прикладомъ удалецѣвъ.

Станичники задержали ся и нацѣлились.

— Бити ся чи мирити ся? — кричавъ Кудеяръ.

— Мирити ся, — сказавъ станичный голова, — атже-жь вы хрещені люде не Татаре.

— За чимъ вы тутъ? — спытавъ Кудеяръ.

— Караваны пильнувати.

— А вы за чимъ? — спытавъ и собѣ-жь голова.

— А мы — сказавъ Кудеяръ — каравану розбивати. — Царя-мучителя посолъ ѣхати-ме, мы въ него касу вбъзмемо. Мы задумали царя-мучителя скинути за его кровопійство надъ христіянами, а на престолъ россійского царства посадити хочемо князя Володимира Андрѣевича. Земскій бояре за нами. Приставайте до насъ. Насъ много. Кто теперь пристане и поможе нашему цареви сѣсти на престолъ, тѣ въ него перші люде будутъ. Нашъ царь не казавъ нѣкого силувати: хочете зъ нами йти — буде вамъ добре, а не хочете — судья вамъ Богъ!

— Що-жь? то добре дѣло, — вымовивъ хтось зб станичникѣвъ. — Давно-бъ пора. Що, братцѣ, приста-немо, чи якъ?

— Та коли земскій бояре за ними, то приста-немо, — сказавъ другій.

— Пристанемо, пристанемо, — понесли ся голоса. Царь вельми лютый ставъ! Другій буде милостивѣйшіи! А насъ надгородить!

— Надгородить, надгородить! — говоривъ Кудеяръ. — Я по его приказу заразъ вѣсмы плату грбшми роздамъ, а каравана наша буде. Нашъ царь намъ ви даровуе.

— Добре, добре! — кричали станичники.

— Що вы, — собаки, — закричавъ голова, — въ петлю вамъ захотѣло ся, чи що! Вы имъ, дурній, вѣрите. Они все то скоили самі. Князь Володимиръ Андрѣевичъ нѣ духомъ, нѣ слухомъ про те не вѣдае, и васъ,

собакъ, повѣсити прикаже за те, що вы его царемъ робите! Мы знаемо одного царя, Ивана Василіевича, нашего и его повелителя. Князь Володимиръ Андрѣвичъ его рабъ и ему вѣрный.

— Правда, правда! — закричали другіи станичники. — То злодѣйскіи штуки; не слушайте ихъ, братцѣ, бѣда буде.

— Будьте вѣрніи мучителиви, коли хочете, — сказавъ Кудеяръ, — мы васъ не силуемо, а хто хоче зъ нами стати за князя Володимира и за всю святоруску землю, той до насъ переходѣ.

Сорокъ мужа перейшло до розбишакъ.

— Будьте вы проклятѣ, — кричавъ голова, трусы, псы смердячѣ! зрадники! Бути вамъ всѣмъ на пали!

— Не ганьбы, голово, — сказавъ Кудеяръ — не хочешъ руской земли служити, — Богъ тебе розсудитъ и осудитъ. Мы тебе не силуемо. Зложѣть оруже, зсядѣте зъ коней и идѣте собѣ, куды знаете.

— Щобъ мы оруже свое складали? Що, мы зрадники такіи якъ ты? — сказавъ голова.

— Братцѣ, стрѣляйте въ нихъ! — закричавъ Кудеяръ.

Розбишаки выстрѣлили и убили пять людей. Станичники выстрѣлили и убили шѣстьохъ розбишакъ; куля скальчила ухо Кудеярови; кровь позилась; розбишаки олютѣли ся, кинули ся на станичникѣвъ, бились и копами, и шаблями, и рушницями... пѣдъ Кудеяромъ убили коня, а станичникъ ударивъ его по головѣ такъ, що ѣ вѣнъ ставъ неспритомный. Розбишаки, що остали ся по задѣ, пѣйшли въ бѣгъ, окружили станичникѣвъ и всѣхъ до одного перебили, але страгали досыть своихъ.

Кудеяръ пѣдйивъ ся; до его раны прилоскыми пороку зъ землею, обвязали полотенцемъ. Оглянувшись,

вѣнь побачивъ звышь десятки убитыхъ розбишакъ и стѣлько-жь ранѣныхъ. Тѣ, що були ранені тяжко, просили собѣ смерти. Кудеяръ казавъ поперебрѣзувати имъ горла, щобы не мучились, а иншимъ велѣвъ позавязувати раны полотенцями.

По тѣй бѣйцѣ Кудеяръ заснувъ такимъ лицарскимъ сномъ, що проснувъ ся ажъ на другій день. Ему полегшало, але бѣль головы довго мучивъ его пѣсля одержаного удару.

Каравана, котрой дожидавъ Кудеяръ була дуже важна. Вслѣдъ за посломъ, що приѣхавъ до Москвы зъ Крыму, разомъ зъ Кудеяромъ, прибувъ вѣдъ хана до царя гонецъ зъ тайною звѣсткою, що турецкій царь невѣдмѣнно хоче зъ весною йти на Астрахань, та що ханъ мимохѣтъ буде зобовязанный пристати до него. Теперъ ханъ всѣми силами вѣдраджуе се турецкому цареві, а коли не вѣдрадить, то зъ братерской любви до московского царя буде умысне робити такъ, щобы Турки Астрахану не завоювали; за таку дружбу ханъ жадавъ вѣдъ московского царя такихъ дорогихъ гостинцѣвъ, якихъ ще царь Иванъ ему не дававъ. Пѣсля одержаня тыхъ вѣстей московскій царь вѣдпрѣвлявъ зъ караваномъ въ Крымъ своего гонця зъ множествомъ мѣхѣвъ и зъ великою силою гроша. Въ караванѣ було много купцѣвъ Вѣрменъ; крѣмъ мѣхѣвъ и воску, вывоженого зъ московской землѣ, они везли значну скѣлькѣсть збѣжа и муки. Въ московскѣмъ царствѣ бувъ того року врожай, але пѣдъ конецъ лѣта стали появляти ся хмары пѣльныхъ мышей, що нищили хлѣбъ въ копахъ и стиргахъ. Вѣсть про ту бѣду выкликала всюды страхъ; хлѣбъ по дорожѣвъ. Однакъ въ магазинахъ и коморахъ торговцѣвъ було ще доволъ запасѣвъ; въ подобныхъ случаяхъ такі люде, замѣчаючи пѣдвышене цѣны, звычайно при-

ховують хлѣбъ, щобы продати его тогдѣ, коли вѣнъ досягне найбольшой цѣны. За Ивана Василіевича купцѣ бояли ся, щобы царь не велѣвъ забрати вѣдъ нихъ хлѣбъ рады людской нужды або и въ тѣй цѣли, щобы самому продавати его зъ зыскомъ; они продавали свѣй хлѣбъ за границу. Тымъ робомъ каравана, що йшла пѣдъ той часть, була незвычайно богата.

Для безпечности той караваны въ степу приказано було провожати еи тромъ станицямъ: перша йшла за нею зъ Новосила, друга и трета мали зустрѣти еи коло Быстрой Сосны, прибывши зъ Рыльска и зъ Путивля.

Мы бачили, якъ невдачно сповнили Рыльчане свѣй обовязокъ.

Пѣсля вказовокъ пѣддавшихъ ся Рыльчанъ, Кудеяръ велѣвъ пѣдбѣйти близше до урочища Ливны, де бувъ переходъ черезъ Быстру Сосну и де вже заводила ся оселя. Пѣдходячи до того мѣсця, опришки побачили товпу людей, що сидѣли спокѣйно коло ватры. Ихъ конѣ попутанѣ пасли ся.

Кудеяръ догадавъ ся, що то Путивляне, приказавъ однѣй части свои ватаги зайти по за плечъ сидячихъ и стати за лѣсомъ, щобы на данный знакъ выскочити зъ свои засѣдки и стрѣляти въ Путивлянъ, а самъ зъ кѣнными ѣхавъ прямо на нихъ; у розбишакъ рушницѣ були наготовленѣ зъ тлѣючими іготами, котрѣ треба було лишь при помочи пружинки нахилити до пороху, щобы выстрѣлити. Путивляне дивили ся на ѣздцѣвъ, що зближались до нихъ, та думали, що то Рыльчане; они впевнили ся въ тѣмъ тымъ бѣльше, коли справдѣ пѣзнали зъ лица кѣлькохъ Рыльчанъ зъ пѣддавшихъ розбишакамъ и тому пѣдпустили ихъ до себе, не заряджуючи нѣякихъ средствъ осторожности.

— Боже помагай вамъ, брата Путивляне, — сказавъ

Кудеяръ — вы пришли караваны зберѣгати, а мы пришли ви розбивати. Знайте, братцѣ, що мы за люде. Мы всѣ пѣдъ опалою. Царь-мучитель насъ зъ домѣвъ своихъ выгнавъ, рѣдню нашу замучивъ... царь-мучитель много крови неповинной проливъ... Мы задумали, ради всего християнства и всей святоруской землѣ, скинути его зъ престола, а посадили на престолъ російского царства князя Володимира Андрѣевича. Зъ нами разомъ земскій бояре. Мы теперъ пришли сюды за тымъ, щобы каравану розбити, вѣдъ гонця царского касу вѣдббрати, щобы було чимъ войско князя Володимира Андрѣевича удержати. Хотите зъ нами разомъ? Мы вамъ заразъ дамо плату вѣдъ князя Володимира: я вѣдъ него присланный чоловѣкъ. И каравану собѣ заберемо. А якъ Богъ позволить князеви Володимирови сѣсти на престолъ, то вѣнъ дуже васъ надгородить.

Станичный голова Игорь Шашковъ давъ Кудеярови таку вѣдповѣдь:

По твоѣи мовѣ бачу, що ты не зъ Москвы родомъ чоловѣкъ. Богъ тебе знае, хто ты такій, тѣлько я по души тобѣ скажу: для насъ що пѣнъ то батико: чи на престолъ буде сидѣти Иванъ чи Володимиръ, то мы ему холопы. Коли-бъ у твого князя Володимира Андрѣевича была сила велика, тогдѣ инше дѣло, инша моча была бы... А то въ него силы нема; доси мы нѣчого такого не чували. Опальнымъ людемъ мало що зъ сердца скаже ся. Якъ йти противъ царя Ивана, скоро за нимъ цѣлый рускій народъ. Насъ побють и вѣдведуть до царя Ивана, а якій вѣнъ у гнѣвѣ, всѣмъ то вѣдомо. Въ царя Ивана воякѣвъ бѣльше нѣжь въ тебе.

— Въ царя Ивана — сказавъ Кудеяръ — вояки вѣдправлені въ Нѣмеччину, а самъ вѣнъ лишивъ ся зъ немногими людемъ. Вымѣркуємо часъ вѣдновѣднны, на-

падемо на него, скинемо, а царемъ буде Володимиръ Андрѣвичъ.

— Въ царя два сыны, — сказавъ Шашковъ. — Сли-бъ вамъ и успѣхъ бувъ, скинули-бъ вы царя Ивана, то не Володимира Андрѣвича, а царевича Ивана, старшого царского сына, земля поставитъ царемъ.

— Вѣнъ такій самъ мучитель буде, якъ и отецъ: земля поставитъ царемъ Володимира. На тѣмъ въ насъ згода стала зъ земскими боярами.

— Вѣдъ земскихъ бояръ — сказавъ Шашковъ — мы того не чували, а коли-бъ и земскій бояре намъ то сказали, то ще треба бы подумати. Нѣ, мы зъ вами не йдемо и до вашихъ намѣрѣвъ не пристаемо.

— То що-жь, сказавъ Кудеяръ, — хочете зъ нами бити ся?

— Хочь-бы и бити ся, коли хочешъ, — сказавъ Шашковъ.

— Бити ся, бити ся! — закричали Путивляне, вхопивши за рушницѣ, але зъ лѣса выскочили опришки, выстрѣлили и за однимъ разомъ положили пять мужа.

Зъ своего боку розбишаки стали стрѣляти въ Путивлянъ и такожь ранили кѣлькохъ людей.

— Стѣйте, — закричавъ Шашковъ — перестаньте стрѣляти; мы пристаемо до князя Володимира Андрѣвича.

— Пристаєте? — сказавъ Кудеяръ. — Пристаєте зъ конечности, коли побачили, що въ насъ є сила.

— Такъ, тому и пристаемо, — сказавъ Шашковъ. — Я тобъ перше сказавъ, що коли-бъ у князя Володимира сила була значно бѣльша, то друге дѣло було бы... Самъ скажи, ты чоловѣкъ розумный: чи можна такъ всему повѣрити, що хто скаже? Я зъ рязаньскихъ: царь Иванъ забравъ у мене добра, що були мои зъ дѣда-

прадѣда и взявъ добра въ опричину, а мене перенѣсь въ Путивль. Я самъ скривдженный, а ты говоришь: зъ конечности приставъ? Не хотѣвъ приставати тому, що не повѣривъ тобѣ, а теперъ вѣрю, коли бачу, що въ тебе сила є.

Кудеяръ роздавъ часть платы пѣддавшимъ ся Путивлянамъ и обѣцявъ решту выплатити пѣсля ограбленя караваны.

Шашковъ сказавъ :

— Будуть Новосильчане за караваною йти; чи не выславъ бы ты мене напередъ, я бы почавъ намавляти ихъ, щобы пристали до Володимира Андрѣевича; не було-бъ даремного проливу крови, якъ мѣжь нами лучило ся.

— Нѣ, — сказавъ Кудеяръ — такъ за свѣжа тобѣ довѣряти ще трудно. Мы засядемось въ корчахъ и нападемо на Новосильчанъ зъ заду, перепустивши ихъ за караваною. Пристануть до князя Володимира — добре, а не пристануть — бити ся зъ ними будемо.

На нѣчь опришки розложили ся коло самого шляху. Шашковъ призвавъ до себе товпу Путивлянъ и сказавъ :

— Коли засне та зволочь, сѣдайте мерщѣй на конѣ и разомъ зѣ мною втѣкайте. Треба дати знати въ рѣзній городы, въ Путивль, въ Рыльскъ, въ Болхѣвъ... Дѣло не пuste, на царя-повелителя йдуть вѣйною, другого царя ставити хотять! Коли мы встигнемо переловити ихъ, буде намъ вѣдъ теперѣшного царя нагорода велика и певнѣйша нѣжь вѣдъ того, котрый ще не царювавъ.

По неволи Путивляне згодили ся зъ нимъ. Деякѣ заразъ повѣдомили про той намѣръ Кудеяра.

Кудеяръ сказавъ се Окулу, Урману, Толченому, велѣвъ имъ удавати спячихъ и бути все на поготѣвли.

*

О пѣвночи Шашковъ, думаячи, що всѣ сплять, зѣрвавъ ся, сѣвъ на коня, Путивляне, що лежали коло него, скочили за нимъ на конѣ, помчали ся въ поле, та наразъ по-за ними розлягъ ся оглушающій крикъ — громада розбишакъ була вже на коняхъ и гнала ся за Путивлянами. Кудеяръ летѣвъ по-переду, настигъ Шашкова, хвативъ его за рамя и зваливъ зъ коня.

— Вяжѣть его, — кричавъ вѣнъ.

Путивляне втѣкали; розбѣйники доганяли ихъ и били; кѣлькохъ полягло на мѣсци, кѣлькохъ зловлено живцемъ, кѣлкомъ удало ся втекти дальше, але на приказъ Кудеяра опришки пѣгнали ся за ними и били ихъ.

Кудеяръ притащивъ звязаного Шашкова въ таборъ. Раннимъ ранкомъ збрала ся громада. Кудеяръ заявивъ, що Шашковъ за свою зраду гѣдний того, щобъ его живцемъ спалити на огни.

— Судъ справедливый! — закричали всѣ.

Розложили огонь и положили на него Шашкова.

— Умру за великого царя, — кричавъ вѣнъ — умру за правду! Богъ милосердный прийме мою душу, а васъ, злодѣевъ, покарае.

Спѣйманымъ Путивлянамъ вѣдрубали головы.

Въ годину пѣсля той розправы розбишаки побачили йдучу каравану и станицю Новосильчанъ, що проводила си зъ заду. Каравана складала ся зъ множества вючныхъ коней и колесниць, до котрыхъ були попривязуванѣ за шин полоненѣ Нѣмцѣ и Чухны, такъ само якъ въ тѣй караванѣ, яку Кудеяръ зустрѣвъ, вертаючи зъ Крыму.

Розбишаки подѣлили ся на двѣ половины: одна вѣхала верхомъ просто на стрѣчу караванѣ, друга скрыла ся въ кущахъ, намѣряючи кинути ся на Новосильчанъ

зъ заду. Новосильчане, видячи вѣдучихъ прямо до нихъ вѣздѣвъ, думали, що то Путивляне и Рыльчане.

Каравана минула вѣздѣвъ. Розбишаки перепустили єи и стали лицемъ въ лице передъ Новосильчанами. Изъ-за кущѣвъ выскочили удалецъ: и кѣннїи и пѣшїи нацѣлили ся въ Новосильчанъ.

Новосильчане перепудили ся такого несподѣваного.

— Бити ся чи мирити ся? — кричавъ Кудеяръ.

— За що бити ся, зъ кимъ? — пытали Новосильчане.

— Сли хочете мирити ся, — сказавъ Кудеяръ — приставайте на службу князя Володимира Андрѣевича; мы йдемо противъ мучителя христїянського, кровопїиць Ивана, що въ Александрѣвскѣй вѣлободѣ; хочемо єго скинути, а на царскїй престоль посадимо Володимира Андрѣевича. Йдѣть до него на службу: отъ вамъ грѣшми плата и каравану розбѣємо.

— Мы вѣроу-правдою присягали служити цареви Иванови Василѣвичеви, всеи Руси самодержцеви, а князеви Володимирови не присягали и присягати не хочемо — сказавъ станичный голова.

— То вы бити ся хочете! — сказавъ Кудеяръ. — Братя, стрѣляйте въ нихъ.

— Погодѣть, — сказавъ голова, оглянувшись и побачивши, що станиця єго зѣ всѣхъ сторѣнь окружена, — дайте подумати.

— Думайте, та не довго, — сказавъ Кудеяръ, — а на насъ рушницъ не пѣднимаєте! Отъ вамъ наше слово. Хочете бити ся, то мы васъ вѣзьмемо въ два огнѣ, насъ три разы бѣльше нѣжь васъ... Мы васъ всѣхъ перебѣємо. А хочете мирити ся, то або до насъ переходѣть и вступайте на службу князя Володимира Андрѣевича, або, коли не хочете єму служити, покидайте оруже и

конѣ — нашъ панъ, князь Володимиръ Андрѣвичъ — вамъ жите даруе.

— Дайте подумати, — сказали Новосильчане.

— Думайте, думайте, та, кажу вамъ, не довго, — сказавъ Кудеяръ.

— Насъ меньше нѣжь ихъ, — сказавъ голова станичникамъ своимъ, — покиньмо имъ оружье и конѣ; мы скажемо, що не могли противъ ббольшой силы. Все одно, коли станемо имъ противити ся, они перебють насъ, а царь-самодержецъ може бути й помилуе насъ за те, що мы все таки не зрадили его. Чи такъ?

— Такъ, такъ! — говорили станичники.

Голова звернувъ ся до Кудеяра и сказавъ:

— Мы покидаемо оружье и конѣ. Ваше слово тверде: вѣдпустѣть насъ домѡвъ.

— Кидайте оружье, — сказавъ Кудеяръ, — мы васъ убивати не будемо.

Новосильчане почали зсѣдати зъ коней и кидати оружье. Але два, перешепнувши ся зъ собою, сказали:

— Мы пристаемо на службу князя Володимира Андрѣвича.

— То пѣдъвадѣть сюды, до нашихъ, — сказавъ Кудеяръ. — Кто перейде на службу Володимира Андрѣвича, той не глази зъ коня, а завертай на лѣво, до насъ!

За двома пѣйшло ще вѣсѣмь мужа. Останнѣй покидали оружье.

— Заберѣть рушницѣ ихъ — сказавъ Кудеяръ розбѣйникамъ — и стережѣть ихъ. Они вѣ полонѣ здали ся.

— Вѣдпусти-жь насъ! — сказавъ голова.

— Впередъ каравану розберемо, — вѣдповѣвъ Кудеяръ.

— Вѣнь пѣдѣйшовъ до царского гонца, котрого розбишаки вспѣли вже и звязати.

— Давай грамоту, — сказавъ Кудеяръ.

— Гонецъ подавъ.

— Читай, та не бреша, — сказавъ Кудеяръ.

Гонецъ прочитавъ. Въ грамотѣ московскій царь впевнювавъ Девлетъ-Гірея въ дружбѣ, звѣщавъ, що посилає значній подарунки. Царь просивъ прислати двоухъ полоненыхъ черкасскихъ князѣвъ, сынѣвъ Мамстрюка, обѣцявъ за те вѣдпустити бувшихъ въ полонѣ Татаръ и кѣлькохъ людей вѣдпускавъ. Вкѣнци було сказано: „а що твоій посоль говоривъ про Кудеяра, щобы его вѣдпустити до тебе, и Кудеяра не стало, а мы бы до тебе, брата нашего, его вѣдпустили, коли-бъ вѣнь бувъ живый.“

— Бреше мучитель! — сказавъ Кудеяръ. — Я живый, и поѣхавъ бы до свѣтлѣйшого хана, але хоче ся вѣдѣметити злодюзѣ своему и спасти всю землю руску передъ мучителемъ.

Въ тѣй хвили знакомый голосъ назвавъ по татарски Кудеяра.

Кудеяръ гѣзнавъ одного зъ приѣздившихъ зъ посломъ хана Татаръ.

— Де Ямболдуй-мурза? — спытавъ вѣнь Татарина.

— Задержавъ царь Иванъ.

— Братя, — сказавъ Кудеяръ своимъ, — вѣдпустѣмъ всѣхъ Татаръ. Девлетъ-Гірей нашъ другъ. Ну, Иванѣвъ гонче, а въ тебе ще грамоты?

— Є.

— До кого? Се до кого? — спытавъ Кудеяръ, вказуючи на грамоту, взяту вѣдъ гонца.

— До явлашского бея.

— Читай.

Гонецъ почавъ читати. Кудеяръ по его фізіогноміи догадавъ ся, що вѣнь читас не те, що въ нѣй написано. Вѣнь вырвавъ грамоту зъ рукъ гонця и спытавъ, звертаючись до своєї ватаги:

— Є хто письменный?

Знайшовъ ся оденъ зъ передавшихъ ся Новосильчанъ, бувшій пѣддѣчій. Вѣнь прочитавъ грамоту, въ котрій царь Иванъ, мастячи явлашского бея, робивъ натяки на можливість одержаня ханьской гѣдности. Кудеяръ передавъ змѣстъ грамоты Татарину. що назвавъ себе крымскимъ гонцемъ, и вѣддаючи ему грамоту, сказавъ:

— Вѣзьми ту грамоту й вѣддай свѣтлѣйшому ханови. Нехай бачить, яка московска дружба.

— Кудеяре, — сказавъ крымскій гонецъ — Ивановѣ гостинцѣ вѣддай намъ. То ханьске добро.

— Друже мѣй, — сказавъ Кудеяръ — оно не дѣйшло до рукъ ханьского величества и посылало ся не зъ чистымъ серцемъ, якъ самъ видишь. Мы йдемо вѣйною на нашего ворога и лиходѣя; вѣнь и ханови ворогъ и лиходѣй. Треба вѣйску одежъ и платы. Коли мы скинемо Ивана и посадимо на царскѣмъ престолѣ иншого царя, князя Володимира Андрѣевича, тогдѣ, будучи въ него першими людьми, вѣддачимось ханови въ десятеро. А теперъ, коли все то выпустити зъ нашихъ рукъ, то нѣчимъ було-бъ и вѣйско удержати и дѣло наше не пѣйшло-бъ въ ладъ. Ханъ мудрый и милостивый, самъ розважить, що инакше годѣ. Для его милости буде лучше, якъ мы скинемо его недруга.

— А купцѣ, — сказавъ гонецъ — они грошѣ платили за товары.

— Менѣ ихъ жаль, — сказавъ Кудеяръ — та що-жь робити? Намъ хлѣба треба и на вѣйско одежъ.

Не голодомъ же мерти й нашимъ и не зъ холоду каченѣти! Прийде пора, стане царемъ князь Володимиръ, за всѣ убытки заплатитъ, тому що въ нихъ взятый товаръ на его потребу въ крайнѣй нуждѣ.

— А людей? Они куплені.

— Рускі е мѣжь ними? — спытавъ Кудеяръ.

— Нѣ, — вѣдповѣли ему: — все полонъ зъ нѣмедкою вѣйны.

— Берѣть ихъ! — сказавъ Кудеяръ: намъ ихъ не треба! Отъ вамъ ще Новосильчане, що васъ провожали. Ведѣть ихъ въ неволю.

Татары кинули ся вязати Новосильчанъ. Пѣднявъ ся зойкъ, плачѣ, крики.

Кудеяръ взявъ вѣдъ московского гонця грошеву касу и приказавъ его самого зрубати; потѣмъ велѣвъ вѣдвязати колесницѣ и забрати вючнѣ конѣ зъ товарами, а все, що було власностію Татаръ, вѣддавъ имъ. Вѣднці, сказавши ханьскому гонцеви, що пѣсля посадженя князя Володимира на престолѣ дасть ханови доказъ своєи любви и щирости, вѣдпустивъ Татаръ зъ невѣльниками.

Розбѣйники, зъ набутыми возами, вючными кѣньми и стадами, рушили на право вѣдъ муравского шляху, правымъ берегомъ Быстрой Сосны. Показало ся, що въ тѣмъ часѣ на берегахъ той рѣки не було вже безлюдно. Мѣсяцами стояли оселѣ; утѣкачѣ, що глядали собѣ свободы вѣдъ всякихъ тягарѣвъ, поселювали ся тамъ; були тутъ и боярскѣ дѣти, що втекли зѣ своими людьми. Сѣльця були окруженѣ ровами и частоколами. Розбишаки не нападали на нихъ; они йшли краємъ лѣсовъ, иногдѣ проходили й лѣсы. Такъ минали они Блѣць, стараючись не показувати ся Блѣчанамъ и для того въ тѣмъ мѣсяци особливо мусѣли держати ся въ лѣсѣ.

Коли вже недалеко бувъ Донъ, Кудеяръ ставъ дѣлити вѣдбиту каравану. Всю царску грошеву касу и грошѣ, забрані вѣдъ купцѣвъ, вѣнъ не пустивъ на подѣлъ, заявивъ, що се каса князя Володимира и пѣйде на плату его воякамъ. Щобы всѣмъ було по рѣвнѣ, Кудеяръ назначивъ по выбору цѣнителѣвъ, котрѣ цѣнували мѣхи, одежѣ и другі товари, зъ выимкомъ хлѣба; кождый мѣгъ брати собѣ, що хотѣвъ, доплачуючи грѣшми, сли бравъ бѣльше нѣжъ выпадало на его пайку пѣсля оцѣнки. Конѣ були тежъ роздѣлені, але лишні оставлено въ запасѣ для тыхъ, що були на Дону. Худобы и хлѣба не дѣлили; Кудеяръ назначивъ куховарѣвъ, котрѣ мали обовязокъ варити ѣсти розбѣйникамъ по вѣддѣламъ: на кождый вѣддѣлъ зъ трицяти людей назначувавъ ся куховарь. Для пильнованя худобы назначено скотарѣвъ. Установивши правила господарки, Кудеяръ привѣвъ свою ватагу на Донъ, де сполучивъ ся зъ другою, ще численнѣйшою ватагою.

II.

Зимованє.

Донька ватага зъ радостію привитала новыхъ товаришѣвъ, они були вѣй дорогі, тому що привезли зъ собою оружє, запасѣ ѣды, коней. Всѣ проникали ся поважанемъ для Кудеяра, про котрого прибувшій товаришѣ розповѣдали дивні рѣчи; всѣ прирекли слухати Кудеяра, особливо, коли вѣнъ всѣмъ имѣ роздавъ плату

и зъобовязавъ ихъ уважати ся вояками князя Володи-мира. Однакъ Доньскі дивили ся зъ завистию на прибывшихъ, тому що тѣ были богатші и носили шубы, підчасъ якъ Доньскі мусѣли вдоволяти ся кожухами.

— Вы перше каравану розбийте, якъ мы, — говорили Доньскимъ прибывшій: — коли въ насъ що є, то дѣсталось не даромъ.

Кудеяръ зайнявъ ся урядженемъ захистѣвъ на зиму и велѣвъ робити землянки въ горѣ, надъ Дономъ. Для худобы и коней пороблено деревлянй обору. Поки не впавъ снѣгъ, худоба и конѣ были на пасовискахъ; а на зиму у Доньскихъ ранше постарано о запасъ кѣлькокъ стогѣвъ сѣна. Збѣжа на хлѣбъ и вѣсєа було доволѣ награвлено въ караванѣ. Не маючи жоренъ, товкли зерно въ деревляныхъ ступахъ, якихъ кѣлька спорудили Доньскі.

Люде, що складали ся на доньску ватагу, переважно были холопы опальныхъ боярѣ и ихъ селяне; дальше вояки, що втѣкли и позбули ся дѣбрѣ, а до нихъ прилучали ся ще звычайнй бродяги, котрымъ вѣдѣ молодыхъ лѣтъ було противне всяке порядне, законне дѣло, остогидло жити посередѣ свѣта и звязувати ся єго обовязками. То были любителѣ простора, вольности и такъ званого злодѣйства, то єсть все того, що осуджує ся и переслѣдує ся закономъ: проступокъ и злочинѣ стали, такъ сказати, ихъ природою. Люде боярскй, що наповнювали двѣрцѣ боярѣ и знатныхъ людей, и селяне, помимо очевидной подббности рѣзнили ся помѣжь собою звычайями. Першй, холопы, становили таку клясу, котрѣй выдавалось конечнымъ, завсѣгды служити кому небудь, бути въ неволѣ у кого-бѣ то нѣ було. Гнѣвъ царскй, що постигъ ихъ панѣвъ, освободжувавъ ихъ вѣдѣ холопства, они самохбѣ ставали свободными; —

але свобода була въ нихъ не питома, въ московскѣй Руси вызволенный холопъ робивъ ся зновъ холопомъ другого пана. Въ ихъ положеню нѣхто не хотѣвъ брати ихъ въ холопы, тому що доля звязувала ихъ въ минувшости зъопальными; въ людскѣмъ товариствѣ имъ не було безпечно: досить було на такого холопа зробити донось куды не-будь, що вѣнъ хваливъ свого бувшого опального пана або пожалувавъ его, и холопови була бѣда; таке трѣвожне положенє, позбавляючи холопѣвъ можности зажити въ людскѣмъ товариствѣ, гнало ихъ въ розбишацку ватагу. Але прикметы, набутїи нимъ въ холопскѣмъ станѣ, не покидали ихъ и въ розбишацкѣмъ. Кудеяръ, будучи начальникомъ ватаги, не носивъ назвы атамана, называвъ ся господаремъ и сповнювавъ те, що звычайно становило признаку пана двѣрнѣ, плативъ нагороду, розпоряджавъ ся харчами: вѣнъ бувъ першою, важнѣйшою особою въ ватазѣ и длятого ставъ повнымъ паномъ надъ тыми що передше були холопами и не розумѣли нѣякихъ другихъ вѣдносинъ зависимости, крѣмъ рабского послуху для того, вѣдъ кого дѣставали плату. Згѣдно зъ понятями свого часу, они й вѣдносили ся до него, якъ взагалѣ до такого, котрому давали власть надъ собою. Але на ихъ постѣйнѣсть, вѣрнѣсть и чеснѣсть не мѣгъ числити Кудеяръ; не могли въ тѣмъ числити на нихъ и попереднїи паны. Кудеяръ ще менше. При найменшѣмъ противнѣмъ вѣтрѣ подувшѣмъ на ихъ пана, при першѣй лакомѣй обѣцяницѣ, данѣй сильною стороною на шкоду пана, они готовїи були зрадити и продати его. Таке достоинство холопа. Селяне були люде иншого складу нѣжъ холопы, але рѣвно-жъ, якъ холопы, не могли становити для Кудеяра надѣѣ певности. Селяне, живши перше по своихъ дворахъ, не були якъ холо-

пы, челядію безъ означеного званя, обовязано сповняти ту чуждую волю пана, котрый ихъ годувавъ и зодягавъ. Селяне були робѣтниками, що въ потѣ чола добували хлѣбъ свѣй зъ земль, одержаною пѣсля умовы вѣдъ еи властителя. Гѣрка доля руины постигла ихъ случайно, тѣлько длятого, що имъ прийшло ся жити на земли того боярина, котрого постигла опала. Въ нихъ не було тыхъ хибъ, якѣ були питомѣ двѣрни. Хлѣбороба праця ублагороднюе чоловѣка, и яка-бъ льха нѣ була суспѣльнѣсть, тѣ, котрѣ занимають ся выключно хлѣборобствомъ, будутъ взглядно лучшими и честнѣйшими людьми въ тѣй суспѣльности, такъ довго, поки не перестануть бути хлѣборобами. Пѣсля того, якъ царь безъ всякой причины й вины зѣ стороны тыхъ селянъ приказавъ спалити ихъ дома, зничити скупѣ ихъ масткы а самыхъ розбѣгнати на всѣ чотири вѣтры, засуджуючи ихъ на голодову смерть, имъ приходило ся якимъ небудь иншимъ способомъ пѣддержувати свое именоване, и они пѣйшли въ розбишаки ради кусника хлѣба. Другѣ средства не лишали ся имъ. Але поки они не привыкли до нового способу житя и не засмакували ще въ злодѣйствахъ, они все готовѣ были покинути розбишацке дѣло, лишъ бы показала ся можливѣсть занятисъ попередними средствами добуваня хлѣба. Досыть було-бъ имъ сказати: отъ вамъ земля, отъ вамъ соха, борона, серпъ — и они оставлять Кудеяра на долю и недолю! Воякы, що втекли вѣдъ службы, були трохъ родѣвъ: однѣ втекли передъ небезпеченствами вѣйны, отже зъ трусливости. Многѣ зъ ихъ братѣи втѣкали въ степы и тамъ поселювали ся зъ своими людьми; на розбѣй пускали ся такѣ зъ нихъ, котрымъ нѣчимъ було пѣднѣти ся и взагалъ не було зъ чимъ поселити ся. На нихъ годѣ було Кудеярови надто числити; трусливѣсть, що загнала

ихъ въ розбишаки, взяла надъ ними верхъ и тутъ, такъ само якъ въ царскѣй службѣ. Такіе були въдважніе тѣлько тогдѣ, коли приходило ся розправляти зъ безоружными и слабыми, але пѣдчасъ стрѣчи зъ очевиднымъ небезпеченствомъ хоробрости вже въ нихъ не ставало. Другіе, якъ передавшіе ся Кудеярови Рыльчане, пѣшли за хвилевою надѣею на выгранѣ справы, на успѣхъ предприемства. Тіе люде при невдачы заразы бы пѣдали ся намовамъ противноц стороны, сли-бѣ она подала имъ прощенѣ ихъ вины. Вкѣнци тутъ були вояки, котрыхъ доля була похожа до певной мѣры на долю Кудеяра: то були тіе, котрыхъ царъ позбавивъ дѣбрѣ, не приймивши ихъ самыхъ въ опричнину, або кинувъ опалу на ихъ родину — тіе сердечнѣйше вѣдносили ся до справы, намѣренои Кудеяромъ; та ихъ було менше.

Мѣжь атаманами тои шайки, до котрои приставъ Кудеяръ, два: Лисиця и Муха, були зъ боярскихъ людей; ихъ шайки складали ся майже выключно зъ людей и селянъ опальныхъ боярѣ. Лисицю зрѣбили атаманомъ за его моторнѣсть; вѣнѣ такъ и вертѣвъ ся, бѣгавъ заспанный, кричавъ такъ скоро, що пѣимити его не все було можна, дававъ острѣе приказы и самъ же нарушавъ ихъ. Пѣсля приходу Кудеяра вѣнѣ безнастанно пхавъ ся до него зъ радами, а Кудеяръ не звертавъ на нихъ уваги, хочъ нѣколи не протививъ ся ему, и Лисиця сповнявъ у всѣмъ волю Кудеяра, але бувъ тымъ заедно огѣрченый. Муха бувъ примѣрчикомъ иншои вдачѣ, такожь питомои холопскому станову: въ него було мало рухливости, якась соннѣсть, отяжѣлѣсть, говоривъ вѣнѣ не скоро, але за те неначе все щось думавъ и силувавъ ся выдумати такѣе щось, чого не выдумати другимъ: его вважали розумнымъ, свѣдущимъ, и за те vybrали атаманомъ. Вѣнѣ не злюбивъ Кудеяра, котрый не

дослухувавъ до кѣнця его важкихъ бесѣдъ, нѣчого розумного и способного въ нѣмъ не бачивъ: однакъ Муха, якъ и Лисиця, не люблячи Кудеяра повинувавъ ся ему. Третій атаманъ Васька Бѣлый веневакин — сынъ боярскій, бувъ трусь першого сорта, за то великій чванько и брехунъ, жорстокій до нелюдскости надъ безсильнымъ и при всякій небезпечности тремтѣвъ якъ листъ. Вѣнъ ненавидѣвъ Кудеяра, якъ ненавидить дѣйсно сильного слабый, що вважає ся черезъ помылку сильнымъ. Ще бѣльше ненавидѣвъ Кудеяра четвертый атаманъ, Федько Худякъ. Вѣнъ бувъ давный злочинець и зачавъ зъ того, що колись, живучи въ Серпуховѣ на посадѣ, зѣ злобы вчинивъ пѣдпаль, а потѣмъ, коли причина споводованого нѣмъ пожару почала выкрывати ся, Худякъ втѣкъ въ лѣсы. Обдарованный великою фѣзичною силою, вѣнъ довершивъ кѣлька вдачныхъ грабежей; до него пристали молодцѣ, що нарокомъ выбрали ся въ лѣсъ глядати его, коли про него пѣйшла слава. Въ него явила ся шайка зъ пятнадцати людей: до опричины така шайка вважалась бы численною. Розбѣйники поселили ся въ лѣсѣ, межи Серпуховомъ а Коломною, жили въ землянкахъ, грабили подорожныхъ, нападами и на оселѣ. Они завели торговлю зъ селянами рѣзныхъ мѣсцевостей, купували въ нихъ конечно, а селянамъ дешево продавали такі рѣчи, які трудно було знайти по селахъ; неоднo зъ кишень богатыхъ людей переходило до небогатыхъ. Селяне нарокомъ не розпытували розбѣйникѣвъ, хто они, п хочъ добре се знали, удавали, що не знаютъ. При такихъ вѣдносинахъ нѣ опришки не кривдили тыхъ селянъ, нѣ селяне не робили доносовъ на опришкѣвъ. Та скоро староста почувши много жалобъ на розбѣй, зѣбравъ прѣтивъ розбѣйникѣвъ людей зъ цѣлого округа; Худякъ втѣкъ у веневакин округъ, а тамъ въ лѣсѣ живѣ

вже Васька Бѣлый зъ дванацятьми удалцями; два ата-маны сибѣтали ся и стали разомъ вести розбишацке дѣло. Тутъ приключило ся, що опричина змѣнила зовсѣмъ положене розбѣйникѣвъ и вѣдносины населеня до нихъ. Розбѣгнані люде и селяне опальныхъ бояръ, боярскій дѣти, позбавлені своихъ дѣбръ, засуджені на переселене, не хочачи йти на новій осель. сыпнули въ лѣсы. У Худяка и Бѣлого наразъ набрало ся много народа. Селяне бояли ся розбишацкихъ шайокъ, були раді, щобъ они тѣлько ихъ щадили, и для того очевидно держали зъ ними, скрывали ихъ, завсѣгды упереджували, коли старосты посылали людеи скликувати народъ зъ цѣлого округа на облаву и самі выкручували ся вѣдъ такихъ походѣвъ. Розбишаки смѣяли ся зъ такихъ высылкокъ противъ нихъ и зѣ старостѣвъ. Дѣйшло до царя, що намѣстники и старосты нѣчого зъ ними пе вѣдѣють. Царь вѣдиравивъ у веневскій и рязаньскій уѣздъ Алексѣя Басманова зъ оружными людьми и зъ пушками. Се зневолило Худяка и Бѣлого втѣкати зѣ своими ватагами на полудневый вехѣдъ, въ лѣсы, де можна було ховати ся за омшарами, якъ называли ся въ рязаньскѣй земли лѣсені гущавины. Туды-жь небезпеченство передъ Басмановомъ, загнало другі шайки и такимъ способомъ Худякъ и Бѣлый зѣшли ся зъ шайками Лисицѣ и Мухи. Черезъ селянъ, всюды потуравшихъ имъ, они дѣзнали ся, що царь не хоче лишити ихъ въ спокою и тамъ; они рѣшились рушити дальше на полудне, зовсѣмъ въ поле, якъ говорилось тогдѣ, то есть туды, де вже кѣнчили ся громадй оселѣ, и оинили ся на березѣ Дону, де заставъ ихъ Кудеяръ. Селяне, що наповняли ватаги, мали той намѣръ, чтобы оставити розбишацке дѣло, поселити ся на новыхъ земляхъ и жити своимъ звычайнымъ способомъ, управляти землю и кормити ся плодами

ей. Але прийшовъ Кудеяръ, соблазнивъ усѣхъ надѣю на обогачене, надѣливъ ихъ платою, кбньми, оружємъ, и звербувавъ на службу князя Володимира Андрѣевича. Худикови сильно подобало ся пбдприємство Кудеяра; вбнъ сподѣвавъ ся успѣху и вбдограния великои роль въ будущности. До приходу Кудеяра Худякъ усѣмъ верховодивъ, и при Кудеярѣ хотѣло ся ему оставати зъ давнымъ значѣнемъ головного проводиря; вбнъ ставъ показувати свою вышбѣсть навѣтъ надъ самымъ Кудеяромъ и позволявъ собѣ кричати на него такъ само, якъ вбнъ привыкъ кричати не лишъ на' пбдчиненыхъ, але и на рбвныхъ ему атаманбвъ. Кудеяръ не вдававъ ся зъ нимъ въ споры и лайки, выдержавъ его выбрики спокбйно, рбвнодушно и зневолювавъ его поступати такъ, якъ хотѣло ся Кудеярови. Все товариство було за Кудеяромъ, у всѣмъ ему повинувало ся, нѣ въ чбмъ не перечило ему и Худякъ зливъ ся, та поневоли коривъ ся Кудеярови, не тратячи при тбмъ вѣры въ успѣхъ задуманого останнымъ пбдприємства.

Пбдъ кбнець падолиста явила ся ще невелика шайка, людей пятьдесять на коняхъ, пбдъ атаманствомъ Гаврялки Кубыря. Вбнъ бувъ новикомъ радуницкого монастыря. Минулого лѣта посваривъ ся зъ другимъ новикомъ, ударивъ его въ лице, а той на мѣси и душу вбддавъ. Кубырь втѣкъ въ лѣсъ, кблька днѣвъ волочивъ ся, трохи невмираючи зъ голоду, потбмъ приставъ въ селѣ до селянина и наймивъ ся роббтникомъ за кусникъ хлѣба. Тутъ вбнъ зачувъ, що за двадцять верстѣ в розбишацка шайка Жихаря. Кубырь оббкравъ своего господаря, взявъ у него коня и помчавъ ся глядати Жихаря. Черезъ два дни вбнъ зустрѣвъ ся зъ удалцями, ще привели его до своего атамана, Жихаря. Той Жихарь бувъ колись холопомъ князя Курбского: пбсля

утечъ пана царска опала стала карати его слугъ; Жихарь, спасаючи ся передъ смертію, що постигла вже другихъ холопѣвъ, втѣкъ зъ кѣлькома холопами того-жъ князя въ лѣсъ, зачавъ промышляти розбоємъ, а потѣмъ шайка его побѣльшила ся до двохъ сотъ людей, въ бѣльшой части холопѣвъ опальныхъ бояръ. Жихарь приймивъ зъ радостію Кубыря, тымъ бѣльше, що Кубырь бувъ письменный чоловѣкъ, одинокій на цѣлу шайку. Зручный, хитрый, вѣдважный Жихарь знаменито вѣвъ свое дѣло, споживавъ хлѣбъ-сѣль зъ селянами, торгувавъ зъ ними и шайка его була въ добрѣмъ положеню. Але й надъ нимъ, якъ надъ другими, зѣбрала ся буря. Вѣнъ розбивавъ коло Зарайска. Старосты нѣчого зъ нимъ не могли зробити. Та на него було пѣслане царске вѣйско, и Жихарь пѣйшовъ до Проньска, потѣмъ посунувъ ся ще дальше на полудне и усадовивъ ся въ лѣсъ за „омшарами“. Въ осени 1568 року почувъ вѣнъ, що прогнанй зъ рязаньской землѣ ватаги пѣйшли на Донъ. Хотѣлось ему туды-жъ, и вѣнъ пѣславъ Кубыря розвѣдати про тѣ ватаги.

Кубырь принѣсъ Кудеярови важный вѣсти. Вѣнъ розповѣвъ ему, що радуницкій монастирь, вѣдки вѣнъ втѣкъ — одно зъ улюбленыхъ мѣсць Ивана Василіевича, що царь посѣщавъ его и приказавъ того лѣта будувати для себе дворець, обѣцюючи весною приѣхати на прощу.

Кудеяръ хопивъ ся тои вѣсти. Въ его головѣ блиснула мысль именно въ тѣмъ мѣсци напасти на царя и скинути его.

Кудеяръ рѣшивъ ся самъ лично довѣдати ся о всѣмъ, впевнити ся, чи Кубырь говорить правду и оглянути мѣсцевѣсть, щобы знати, чи она догѣдна для довершена пѣдприємства. Вѣнъ взявъ зъ собою Кубыря и двохъ

братѣвъ Юдинковыхъ та поѣхавъ верхомъ по молодѣмъ снѣгу.

Зблизивши ся до осель, Кудеяръ задержавъ ся въ одного селянина и пѣславъ Кубыря кликати до себе Жихаря для переговоровъ. Кубырь вернувъ ся и сказавъ, що Жихарь жде его въ коршмѣ.

Коршма та була въ тѣмъ же селѣ, а держала еи одна вдова: то було мѣсце всякихъ забавъ; тамъ была завсѣгды горѣвка, бувъ мѣдъ; туды заходили любитель женьского пола и веселі принаднй женщины, и бродяги скоморохи тамъ веселили людей. Коли Кудеяръ туды прибувъ, въ коршмѣ крѣмъ Жихаря не було на той часъ нѣкого.

— Перше выпемо, — сказавъ Жихарь; — я, брате, коли не пьяный, то нѣчого не второпаю, хочъ ты голову менѣ пробий, а скоро выпю, вѣдкись и розумъ вѣзьме ся.

Выпили.

— Ты, кажуть, — озвавъ ся Жихарь — великій силачъ: Кубырь менѣ говоривъ... а пѣшь мало. Ну, скажи, брате, любый мѣй друже, що за великй дѣла ты задумуешь. Чекай... ты говори, говори, а я ще выпю.

Кудеяръ выложивъ ему свѣй плянь. Жихарь все осмѣхавъ ся и говоривъ:

— Ну, ну! добре! ну!

Кудеяръ замовкъ.

— Скѣнчивъ? — спытавъ Жихарь.

— Скѣнчивъ, на тебе жду, що ты скажешь?

Жихарь помовчавъ, потѣмъ нагле, пѣднимаючи голосъ, сказавъ:

— А я тобѣ то скажу, що такой розумной головы, якъ твоя, другои на свѣтѣ не знайдешь! Всѣ мы будемо тобѣ корити ся; якъ ты розкажешь, такъ и будемо ро-

бити. У всѣмъ твоя воля. Я, брате, давно про те думавъ, що ты теперь говоришь, тай не я оденъ: вся Русь таке гадае, того тѣлько и жде. Тѣлько все хотять, та не знаютъ, якъ за дѣло взяти ся. а ты отъ своимъ разумомъ все збагнувъ и способъ знайшовъ. Слухай же, брате милый, товаришу дорогій, ты поѣдь въ Радуницу, та все тамъ оглянъ гарненко. А я зъ своєю шайкою до тебе на Донъ не поѣду, тому що придетъ ся-жь опять назадъ ѣхати; мы зробимо отъ якъ: весною ты выступишь и зѣ мною збидешъ ся; я тобѣ теперь покажу мѣсце, де мы мамо зѣйти ся.

Выпивши и попоѣвши, товаришѣ поѣхали верстѣ зо сѣмъ надъ озеро, що зъ трохъ сторѣнъ було окружене лѣсомъ, а зъ четвертой выходило въ чисте поле.

— Ты, — сказавъ Кудеярови Жихарь — якъ придешъ сюды, мене пѣдожди, а скоро я перше прииду, то я тебе пѣдожду, а бути намъ тутъ пѣсля весняного Юрія. А я тымчасомъ пѣшлю збирати ще ватаги. Ё, знаю, пѣдъ Муромъ велика ватага. Она до насъ придетъ.

Они розѣхали ся. Кубырь оставъ ся зъ Жихаремъ, передавши власти Кудеяра свою ватагу, приведену на Донъ. Кудеяръ зъ братами Юдинковыми поѣхавъ до радуницкого монастыря.

Ёму прийшло ся проѣхати звышь сто верстѣ. Радуницкій монастырь находивъ ся въ лѣсѣ, коло озера, и стоявъ на горбочку. Нова камяна церковъ пышала ся посередъ великого двора, окруженного грубою деревяною подвѣйною стѣною, за котрою кругомъ выбранный бувъ рѣвъ. Въ дворѣ були хаты; одна простора хата зъ свѣтлицею була занята игуменомъ; коло неи находивъ ся недобудованный ще деревянный дворець, що его вельвъ царь приготовити для себе на май будучого року.

Кудеяръ вѣйшовъ до церкви пѣдчасъ богослуженя

въ чернечѣй одежи, яку взявъ вѣдъ одного зъ свои шайки, що ограбивъ колись тамъ черця. День бувъ будний, зимовый; крѣмъ прислуги и черцѣвъ не було нѣкого. Зразу побачивъ Кудеяръ, що монастирь той легко було бы ограбити, але выдержавъ покусу, взявши на увагу, що радуницкій монастирь придасть ся ему на важнѣйше дѣло. Пѣсля літургїи, Кудеяръ пѣдѣйшовъ до игумена, вправъ ему до нѣгъ, просивъ благословеньства и заявивъ, що вѣнъ — чернець зъ Кїева, ходить покланяти ся святымъ въ московскѣмъ царствѣ. Игумень велѣвъ одному зъ своихъ черцѣвъ приймити въ себе прочанина, а по вечѣрни покликавъ его до себе и ставъ его розпытувати про Кїевъ.

Кудеяръ говоривъ, кѣлько мѣгъ и кѣлько знавъ, але тутъ же показавъ ся въ него бракъ вѣдомостей, потрѣбныхъ до того, щобы грати ролю черця. Ставъ его игумень пытати, якъ въ Кїевѣ спѣвае ся така и така церковна пѣсня, якъ тамъ правлять таке и таке церковне богослуженє. Кудеяръ знайшовъ ся въ глупѣмъ положеню и мѣгъ выпутати ся зъ него лишъ тымъ, що сказавъ :

— Отче! я чоловѣкъ зовсѣмъ неписьменный! Простый чоловѣкъ! Памяти великои менѣ не давъ Богъ.

— Бачу, що ты простаекъ, — сказавъ игумень, — та не жури ся тымъ, сыну; убогїи духомъ до царства вѣйдуть, а високовченїи въ ієвнну пѣйдуть, бо не вѣдъ Бога ихъ мудрѣсть. Богъ смирныхъ пѣдноситъ. Отъ и нашъ монастирь бувъ бѣдний, убогїи, зъ останныхъ останний. А нинѣ явила ся намъ благодать, спасенна для всѣхъ людей. Великій царъ ставъ незвычайно обдаровувати насъ, у насъ бувавъ, и теперъ повелѣвъ приготувити собѣ дворець, хоче до насъ въ маю приѣхати, на день Миколы. Все то Божа благодать.

Намотавъ собѣ на вусъ игуменовѣ слова Кудеяръ и постановивъ: на теплого Миколы царь приѣде сюды, отъ тогдѣ мы розправимо ся зъ нимъ, пѣмстимо всю кровь, пролиту нимъ неповинно.

Кудеяръ на другій день, скоро свѣтъ, выйшовъ зъ монастыря, сказавши, що йде въ Богословскій монастырь, вѣдшукавъ въ еусѣднѣмъ селѣ своихъ товаришѣвъ зъ кѣньми и въ трехъ дняхъ обѣхавъ, вже не въ чернечѣй одежи, всѣ околицѣ монастыря, выбравъ за лѣсомъ мѣсце вѣдповѣдне на таборъ и вѣдѣхавъ, пробираючись не безъ трудности по завѣяныхъ снѣгами поляхъ до свои осель надъ Дономъ. Лишь зелѣзнѣй натурѣ людей того часу можна було пробирати ся въ пустарахъ зимою, вѣдживляючись одними сухарями и годуючи конѣ скупымъ запасомъ вѣвса, купленого въ останнѣмъ селѣ и зберѣганого въ мѣшкахъ, привязаныхъ до кѣньскихъ спинъ. Пѣсля такихъ трудѣвъ Кудеяръ дѣббравъ ся до теплои землянки въ доньскѣй осели и постановивъ не выѣздити вже нѣкуды до весны, коли намѣрено було йти на довершене высокои завдачѣ.

Мѣжь тымъ въ Москвѣ коило ся такє:

Бувъ у царя Ивана Василѣвича, въ Москвѣ, новый дворець, побудованный нимъ за Неглинною, въ ту пору, якъ царь зненавидѣвъ усе, що нагадувало ему часы Адашева и Сильвестра, а зъ тымъ разомъ и старый Кремльскій дворець своихъ предкѣвъ. Царєви знавѣснѣла Москва, не живѣ вѣнъ въ нѣй, волячи Александрѣвску слободу, и тѣлько иногда приѣздивъ до столицѣ на деньна два, и тогдѣ поселювавъ ся въ тѣмъ своѣмъ новопобудованнѣмъ двѣрци. Въ однѣй комнатѣ того двѣрца, обитѣй зеленымъ сафьяномъ зъ золотыми малюнками и прикрашеннѣй рядомъ иконъ въ дорогихъ рамахъ, за столикомъ, на котрѣмъ мозайкою представленѣ були подобы

птиць, сидѣвъ царь Иванъ Василіевичъ, одѣтый въ чорный атласовый кафтанъ, на головѣ въ него была шапка, а въ рукахъ его была остроокончата булава. Страшный бувъ видъ царя въ ту хвилию; вѣнь слухавъ зъ напруженою увагою; шия була вытягнена, голова тряслась, судороги бѣшеного гнѣву перекривлювали его лице. Передъ нимъ стоявъ Басмановъ и розповѣдавъ, якъ Кудеяръ, котрого царь мавъ за погибшого, збирає шайку, хоче скинути царя и думав на престолъ посадити князя Володимира Андрѣвича.

— Такъ отъ, мѣй брате любый, якій ты! — говоривъ царь. — Давно ты задумувшь зняти зъ мене вѣнецъ! Перше боярь хотѣвъ соблазнити, та не удало ся, твои одномышленники одержали достойну кару. Теперь ты собѣ знайшовъ иншихъ помѣчникѣвъ! Добре, добре! А и шуринъ мѣй добрый. Хиба не вѣнь менѣ донѣсь, що Кудеяръ умеръ зъ голоду и будто-бы слуга, Алимка, вкинувъ его тѣло въ воду! Басмановъ! ты менѣ вѣрный, чи може зрадишь мене, якъ Христа Юда зрадивъ?

— Царю, чимъ я заслуживъ, що ты не вѣришь менѣ, вѣрному твому рабови? — сказавъ Басмановъ, кланяючись до землѣ: — въ огонь, въ воду пбйду на твѣй приказъ, жилы свои дамъ вымотати за здорѣвле мого царя и пана.

— Вы всѣ одно спѣваєте, — сказавъ царь. — Мамстрюкъ бувъ менѣ свѣй чоловѣкъ, а зрадивъ... Отъ и Атанасъ Вяземскій, замѣчаю, змѣю глядять.

— Я не Мамстрюкъ и не Атанасъ Вяземскій, — сказавъ Басмановъ, — я чоловѣкъ простой, не княжого роду, не боярского; ты мене, царю и пане, зъ болота вытягъ; я твѣй песь вѣрный.

— То дѣстань менѣ Кудеяра, — сказавъ царь, вдаряючи булавою о плѣть и лишаяючи на полу знаки... — Дѣстань менѣ мого ворога! Кудеяръ — моя бѣда... то чортъ его знае, що вѣнъ таке... Прийшовъ зъ чужою землѣю, сила въ него не людска, роду самъ не знае якого: хрестъ якийсь на нѣмъ... то не по просту! Въ неволю попавъ — и въ неволи не пропавъ, а ще у хана въ ласцѣ ставъ. Ну, що-жь? Чому тамъ не оставъ ся? До мене захотѣвъ? А! Басмановъ! Въ тѣ часы, якъ вѣнъ до насъ ставъ просити ся, я призывавъ до себе ворожбита-Нѣмця, що то зъ збръ читав: той Нѣмецъ сказавъ, що е въ мене ворогъ лютой, страшный, сильный, такий ворогъ може мене позбавити престола. Я выпытувавъ его, хто вѣнъ? А Нѣмецъ сказавъ, що не знае, якъ его назвати. Потѣмъ минули роки. Коли докола мене появила ся зрада, я пригадавъ собѣ те, що говоривъ менѣ астрономъ, закликавъ его и спытавъ: де теперь той ворогъ мѣй, що ты менѣ колись говоривъ. А той астрономъ менѣ вѣдповѣвъ: въ чужбѣй земли. Я спытавъ его: який вѣнъ? А той астрономъ менѣ розповѣвъ; по его словахъ я догадувавъ ся, що то Кудеяръ. Слухай же! Я нѣкому про се не говоривъ и довго самъ зъ собою думавъ: чи оставити его въ чужбѣй земли, чи до себе покликати. Вкѣнци я порѣшивъ не оставляти его въ чужбѣй земли, щобы вѣнъ вѣдтамъ менѣ лиха не накоивъ, и попросивъ его до себе. Що-жь? Видѣвъ самъ, що стало ся! О! — сказавъ царь Иванъ бѣшенымъ голосомъ, стукнувши своєю булавою — чому я его не засудивъ на смерть? Хотѣло ся менѣ его лютыми муками карати... А вѣнъ отъ цѣлый оставъ ся. Нѣ, Басмановъ, то не простый чоловікъ! То-то бѣда моя! Басмановъ, знай, дѣстань менѣ Кудеяра, хочъ бы тобѣ що пришло ся робити... ты будешъ мѣй

першій другъ, коли его дѣстанешъ!... Чекай! Покличь менѣ того розбишацкаго атамана, що прийшовъ до тебе. Хочу самъ видѣти его.

Басмановъ вийшовъ, потѣмъ привѣвъ Жихаря въ кайданахъ и оставивши его въ сѣнехъ, повѣдомивъ царя. Царь вийшовъ до сѣней.

Жихарь впавъ цареви до нѣгъ.

— Розбѣйнику! — сказавъ царь — ты за свои злі вчинки пѣдпавъ острѣй карѣ пѣсля нашего царского розпорядженя, але ты не злякавъ ся нашего праведного суду, прийшовъ прямо до насъ и донѣсь про намѣръ пѣсьюго сына, Кудеяра, намѣръ противъ нашего царского здоровля и нашего царского вѣнця. Тымъ ты ставъ подѣбный до одного розсудного розбѣйника, котрый, висячи на хрестѣ, обличивъ хулу свого товариша и поклонивъ ся святости розпятого Господа и Бога и Спаса нашего Иисуса Христа. Богъ простивъ ему и въ рай его зъ собою взявъ. Такъ и мы, въ нашѣй царскѣй милосердности, за прикладомъ Господа нашего, прощаемо тобѣ всѣ тобою вчиненіи мерзкѣ дѣла и приймаемо тебе на нашу царску службу. Мы прикажемо надѣлити тебе землею въ нашѣмъ московскѣмъ окрузѣ. Здѣймѣть зъ него кайданы!

Зъ Жихаря здѣймили кайданы. Жихарь мовчки поклонивъ ся гречи до землѣ.

— Якъ тебе зовуть? — спытавъ царь.

— Данило Жихарь, — сказавъ Жихарь.

— Служи намъ вѣрну службу, Данило, — сказавъ царь. — Йди до розбѣйникѣвъ у ихъ таборъ и скажи, що царь и панъ ихъ всѣмъ прощае: якѣ тамъ в селяне и боярскѣ люде, тыхъ велить поселити въ царскихъ своихъ слободахъ, а якѣ в нашѣй вѣйсковѣй люде, тыхъ велить надѣлити добрами, и бути имъ на царскѣй служ-

бѣ по давному, всѣмъ прощене царске и вины ихъ въ будущности згаданіе не будутъ, та лишь, щобы они саміи скували и привезли до насъ Кудеяра.

— Царю и пане, — сказавъ Жихарь — не вели карати, позволь слово сказати.

— Що? — сказавъ нетерпеливо и грбзно царь.

— Великій царю! — сказавъ Жихарь, — они мене не послушаютъ, скажутъ, я самъ то своевольно зробивъ... Коли твоя воля буде, пошли своего воеводу, а менѣ вызвати ихъ, будьто-бы на тебе, царя, зъ лихимъ намѣромъ ити и навести на нову борбу. А въ мене, великій царю, зъ Кудеяромъ змова була така: щобы ему зъ своими розбійниками прийти въ проньскій округъ и стати коло озера и ждати тамъ. И якъ они туды придуть, нехай приде противъ нихъ твоій воевода зъ твоимъ царскимъ вѣйскомъ и зъ пушками, и зѣ всѣхъ 'сторонѣ ихъ обступити, щобъ имъ выходу не було. А пушокъ въ нихъ нема. И коли воевода до нихъ пѣшле зъ такимъ твоимъ царскимъ словомъ, то они, видячи, що имъ нѣкуды подѣти ся, вѣддадутъ Кудеяра!

— Басмановъ! — сказавъ царь, — Данило говоритъ добре. Я пѣшлю тебе противъ опришкѣвъ, а Данило покаже тобѣ те мѣсце коло озера. Ты менѣ приведишь Кудеяра. Вѣнъ повиненъ пожити смерти передъ моими очима.

Вѣдпустивши Басманова и Жихаря, царь велѣвъ покликати до себе Алима.

Алимъ до всего признавъ ся.

Царь приказавъ вѣдвести его въ дѣмъ своего шурина и повѣсити надъ порогомъ его дому на верхнѣмъ варцабѣ дверей и оставити такъ довго, доки трупъ не зогниє. Коло дому Мамстряка поставлено сторожу, а ему самому заявлено, що вѣнъ повиненъ ждати смерти.

Днѣ минали за днями. Мамстрюкъ, не выходячи зъ дому, мусѣвъ терпѣти страшный смрдъ вѣдъ гниющого трупа своего слуги и мучити ся безпереривнымъ ожиданемъ мукъ и смерти. Такъ живъ вѣнъ цѣль мѣсяцъ, вѣднці цѣлый рѣкъ; — поки жива була сестра Мамстрюка, цариця, Иванъ Василювичъ, не каравъ его. По смерти Маріи царь Иванъ оженивъ ся зъ Мартою Собакиною, що померла въ кѣлька недѣль по шлюбѣ. Мамстрюкъ все остававъ ся на заточеню, дожидаячи смерти часъ привычанвъ его до такого страшного положеня.

Ш.

Невдача.

Не безъ трудности приходило ся Кудеярови рушити зъ мѣсяця свою ватагу, коли настала весна и пришовъ часъ выступати въ походъ. Многі заспѣвали немилу для него пѣсню: лучше намъ остати ся тутъ жити, та побудувати хаты и дворы по людски, лѣсу довольъ; стали бы мы орати та сѣяти, земля споконвѣка не пахана, черноземна, врожай великій дастъ; будемо собѣ мы проживати въ добрѣ и спокою, нѣякихъ дачокъ не платячи и тягарѣвъ нѣякихъ не знаючи; вѣдъ Москвы далеко, царь про насъ не довѣдаеся, а хочъ бы и зачувъ, то не стане противъ насъ вѣйско слати.

— Нерозсуднй вы люде и нерозумнй вашнй слова, — сказавъ Кудеяръ: хйба васъ такъ и оставлять въ спокою, якъ вы собѣ гадаете? Царевн-жъ чей вѣдомй

вашій попередній розбій; минувшого року пославъ вѣнъ Басманова розганяти васъ. Теперъ, дѣзнавшись, що мы втѣкли на Донъ, вѣнъ певно пѣшле противъ насъ бѣльше вѣйско, щобы насъ выловити и выкоренити; жити вамъ тутъ вѣнъ не дасть, буде думати, що живучи тутъ, вы коли не-будъ захочете и нападете на его мѣста. И що вы думаете за далечнѣнъ така? Отъ на Дону мѣсто Данковъ побудували; то вже недалѣко вѣдъ насъ. Вы тутъ поселитесь, думаячи жити полекше, а полекшѣ вамъ и на три роки не буде. Прийдуть вѣйска: хто зъ васъ неспокоѣннѣйшій, того посѣчуть, другихъ батогами и кнутами побють та куды-не-будъ запроторять, а кого тутъ на поселене оставлять, того обложить всякими тягарами. А що тутъ за рай такій? Що хлѣба много вродить ся! Та добре, якъ вродить ся, а якъ не вродить ся, тогдѣ вамъ плохій буде рай въ першѣмъ же роцѣ. А якъ мы пѣйдемо противъ гнобителя, та скинемо его и другого царя поставимо, то намъ не такимъ щастемъ запахне. И дѣло наше скорѣ буде: за якогоне-будъ пѣвъ дня все зробимо; противъ насъ земля въ оборонѣ гнобителя не повстане; земскій бояре того тѣльки ждуть, щобы вѣдважнѣи молодцѣ вызволили нхъ вѣдъ Ивана. Они нашъ намѣръ знаютъ... и ждуть нашего приходу, и якъ тѣльки мы скинемо мучителя, заразъ же зъ нами стануть разомъ, и мы всѣ будемо имъ рѣвня. Отъ що намъ буде, отъ чого добудемо своимъ походомъ. Що, здає ся, лѣпше вѣдъ вашого врожаю? Ха, ха, ха! На врожай дурнѣ надѣють ся. Та я вамъ теперъ же дамъ кождому тѣлько сѣрѣбла, кѣлько бы вы дѣстали за свѣи хлѣбъ, сли бы при великѣмъ врожаю збрали его зъ тыхъ пѣль. Розсудѣть же самѣи своимъ мозкомъ: хлѣбъ треба посѣяти, та коли то вѣнъ вырасте, треба его ще збрати, та вымолотити, та вывѣя-

ти, та куды-тамъ ще на продажъ вывести и тогдѣ ажъ, продавши, грошѣ взяти; а тутъ вамъ даютъ стѣлько-жъ сребла и вы берете его нѣ оравши, нѣ сѣявши, нѣ мотивши нѣ на продажъ не возивши.

Кудеяръ заразъ по такѣй мовѣ выложивъ имъ грошѣ; сребло своимъ приманчивымъ видомъ выбило имъ зъ головъ мирнѣ мрѣѣ про селяньске житѣ. Однакъ Кудеяръ все такъ зробивъ уступку и давъ имъ волю йти зъ нимъ або оставати ся. Набрало ся людей шѣстьдесять, котрѣ не пѣйшли и постановили розгосподарити ся по селяньски: то були жонатѣ и зъ родинами. Жонатѣ, що пѣйшли въ походѣ, лишили свои жѣнки на мѣсци.

Снѣгъ майже злѣзъ вже зъ пѣль и скривавъ ся лишь въ глубокихъ ярахъ. Молода трава стала вкривати степы. Опришки выбрали ся въ походѣ верхомъ; возѣвъ зъ ними не було; у деякихъ були вючнѣ конѣ, та въ бѣльшой части запасы лежали на тыхъ же коняхъ, на якихъ сидѣли самѣ вѣздцѣ. Кудеяръ не казавъ гнати за ватагою нѣ товарины, нѣ овецъ, щобы не спѣзювати ся въ походѣ.

— Намъ — говоривъ вѣнъ — скорше бы дѣстати ся на мѣсци и покѣичити дѣло, а тамъ въ насъ всего буде доволѣ. Бдучи дорогою, Кудеяръ додававъ духа вѣдучимъ зъ нимъ опришкамъ, твердивъ имъ, що они всѣ скоро стануть богатыми и знатными людьми, перестануть скитати ся по лѣсахъ, будутъ панами земель.

Проѣхали степъ. Стали появляти ся признаки осель, обробленѣ нивы, а на нихъ робѣтники, що ховали ся заглянувши незнакомыхъ вѣздцѣвъ: мѣсяцами виднѣли села и хutory, хочъ не численнѣ. Уже до мѣсця, де Кудеяръ мавъ зѣйти ся зъ Жихаремъ, було недалеко. Кудеяръ выславъ Окула и Урмана зъ вѣдѣломъ розбишакъ и зъ запасомъ вючныхъ коней до царской волости и прика-

завъ захопити тамъ, що попаде ся зъ харчѣвъ, для ватаги, щобы выстало ѣй въ походѣ до теплого Микола. Кудеяръ велѣвъ имъ управителя и его пѣдвластныхъ людей въ царскѣй волости побити на смерть, а царскіе запасы забрати собѣ, та селянъ не зачѣпати и не грабити; а коли чого хибне зъ царскихъ запасѣвъ, то въ селянъ все купити, а даромъ не брати, лишь при тѣмъ сказати селянамъ, щобы они про приѣздъ ихъ до якогось часу нѣкому не давали знати, а самі абы знали, що, згѣдно зъ волею всеи руской землѣ, Иванъ за свѣй гнетъ царемъ бѣльше не буде, а стане царемъ-володаремъ князь Володимиръ Андрѣевичъ. Все заграблене зъ царской волости добро Окуль и Урманъ мали були привезти на те мѣсце, де Кудеяръ пѣсля умовы мавъ зѣйти ся зъ Жихаремъ; а щобы Окуль зъ Урманомъ попали прямо на те мѣсце, Кудеяръ пѣславъ зъ ними братѣвъ Юдинковыхъ, тому що они були зъ нимъ тогдѣ, коли вѣнъ умавлявъ ся зъ Жихаремъ.

Ватага дѣйшла до назначеного мѣсця коло озера. Озеро вылило. Розбишаки розтаборили ся на его березѣ, розсѣдлали конѣ, спутали имъ ноги и пустили скубти молодую траву въ лузѣ, а самі стали розкладати огнѣ и варити собѣ кашу. Многѣ кинули ся ловити рыбу въ озерѣ. Сонце тогдѣ хилило ся на захѣдъ.

Наразъ изъ-за лѣса, що окружавъ озеро зъ противной стороны, починають выѣздити ѣздцѣ.

— Нашѣ, нашѣ! — кричали розбишаки, — зрываючи ся зъ мѣсця, де поусадовлялись.

Ѣздцѣ, котрыхъ побачили розбишаки, не ѣхали прямо до нихъ, а затримали ся, роблячи пѣвъ колеса; въ слѣдъ за ними, зъ другой стороны, такожь изъ-за лѣсу, показавъ ся другій вѣддѣль кѣнныхъ, що ѣхавъ на стрѣчу выѣхавшимъ перше.

— Що се? — говорили розбишаки: — двѣ ватаги до насъ ѳдутъ!

— То Жихарь, мабуть, привѣвъ ватагу зъ Мурома, якъ прирѣкъ менѣ, — сказавъ Кудеяръ.

— Добре то, добре, — замѣтивъ Худякъ, — та чи выстане въ нихъ харчѣвъ для себе и для коней, бо намъ нѣчимъ буде годувати ихъ при такѣмъ множествѣ.

Кѣннѣ, на котрыхъ дивили ся розбишаки, злучивши ся двома вѣддѣлами, не ѳхали прямо до ватаги, а стояли пѣвъ-колесомъ, вѣдтинаючи розбишакамъ выхѣвъ въ поле; дальше коло уставленыхъ кѣннихъ, изъза того-жь лѣса, вѣдки они появили ся, вывезли на колесницяхъ пушки, було ихъ десять, высунули впередъ и вымѣрили на розбишацкѣй таборъ мѣднѣ горла; при пушкахъ стали пушкарѣ и держали въ рукахъ льонты.

Таборъ заметушивъ ся, понесли ся крики розпуки:

— То не нашѣ! то не нашѣ! То царске войско! Въ нихъ пушки. Сѣдати на конѣ! Втѣкати, втѣкати!

Але тутъ же и кѣннѣ, що стояли напротивъ розбишацкого табору, почали выскакувати впередъ, захоплювали конѣ розбишакъ и вбивали ихъ, щобъ не дати опришкамъ допасти до нихъ.

Кудеяръ змѣркувавъ не лишъ те, що творило ся передъ его очима, але й те, що мало було потѣмъ стати ся; вѣнъ пѣдбѣгъ до озера, кинувъ ся въ воду и сильными рухами рукъ быстро розбивавъ филѣ, завертаючи до противного берега. Вѣнъ плавъ въ одежи, въ чоботяхъ, зъ оружемъ; за плечима въ него бувъ сагайдакъ, лукъ и рушница.

Пополохъ въ розбишацкѣмъ таборѣ бувъ такѣй сильный, що немногѣ замѣтили утечу Кудеяра. Вѣнъ часливо дѣставъ ся до берега и скрывъ ся въ лѣсѣ.

Мѣжь тымъ зъ вѣйска, що облягло розбишакъ, вы-

вхавъ сынъ начальника, Алексѣя Басманова, Федѣръ Басмановъ и кричавъ :

— Молодцѣ! Вы въ облозѣ, вамъ выходу нема и не буде! Вы хоробрѣ и удалцѣ, але зъ нами не справите ся, тому що въ насъ в пушки, а въ васъ лишь рушницѣ та луки, а пушокъ нема. Зачнемо на васъ стрѣляти зъ пушокъ и всѣхъ васъ положимо до останного! Высылайте жъ мерщѣй вашихъ атаманѣвъ до насъ на розмову! Ждати мы не хочемо. Не являть ся скоро атаманы — кажемо вдарити зъ пушокъ.

Атаманы кинулись було шукати своихъ коней, щобы выхати на розмову, але конѣ ихъ були роздѣганѣ. Они всѣ пять пѣшки пѣйшли на стрѣчу начальника, Алексѣеви Басманову, котрый по мовѣ выголошенѣй его сыномъ выѣздавъ вже напередъ зъ вѣдѣломъ. Худякъ ишовъ моторно, якъ чоловікъ, котрому завсѣгды смерть близька и саме житє не дороге; Лисацю цѣлого кидало зъ боку на бѣкъ: вѣнъ говоривъ самъ до себе недоладнѣ слова; Муха прикладавъ палецѣ до чола, розводивъ руками и трясъ головою; Толченый ишовъ мрачный и не говоривъ нѣ слова; а Бѣлый ледви волѣкъ ноги, и коли всѣ пѣдѣйшли до Басманова, то вѣнъ першѣй кинувъ ся на землю и простеръ ся у нѣгъ царского воеводы.

Басмановъ сказавъ имъ :

— Володарь-царь и великѣй князь всеи Руси, Иванъ Василѣевичъ велѣвъ вамъ сказати: вашими лихими, беззаконными и богопротивными дѣлами заслужили вы на жорстоку люту кару смерти, але вѣдомо ему, володареви, и се, що вы на таке богопротивне дѣло, щобы пѣйти бунтомъ противъ своего царя, пустили ся не зъ своей розваги, а зъ своей глупоты, слухаючи поганыхъ дорадникѣвъ всякого зла; тому царь-володарь, зъ огляду

на вашу мужичу простоту милосердячись надъ вами, прощае вамъ : якѣ в помѣжь вами боярскѣ дѣти и другѣ вѣйсковѣ люде, тѣ одержать надѣлы, де володарь вкаже, а якѣ в мѣжь вами бувшѣ боярскѣ люде и збѣгцѣ-селяне, тыхъ володарь велить помѣстити въ своихъ царскихъ волостяхъ, а вашѣ попереднѣ провины будутъ забутѣ. И така велика ласка вамъ дае ся пѣдъ тымъ услѣвмъ, щобы вы заразы, безъ найменшой проволоки, звязали и привезли до насъ живого Юрка Кудеяра, зрадника и всякого зла дорадника и першого нашего великого володаря ворога. А привѣвши сюды до насъ Кудеяра, поскладайте всяке оружье, яке въ васъ е, забѣрѣть зъ собою конѣ, въ кого они цѣлѣ лишили ся, примѣть въ дарѣ житя и ходѣть зъ нами. А по поводу вашон розбишацкон минувшон слѣдства не буде, тому що зъ царской ласки всему похоронъ и вамъ за всѣ вашѣ попереднѣ лихѣ дѣла опрощеня сталось. А не схоче хто зъ васъ всего оружья вѣддати и не положить, а потѣмъ оно въ кого знайде ся, хочъ бы се бувъ малый нѣжь, тогдѣ такѣй чоловѣкъ буде покараный смертѣю безъ найменшой пошады. Отъ вамъ царска воля выявлена. Йдѣть и приведѣть сюды Кудеяра, а я буду тутъ ждати.

Атаманы пѣйшли въ таборъ и вдарили въ тарабанъ, що его роздобувъ Кудеяръ при ограбленю караваны на Муравскѣмъ шляху. Зѣбравъ ся кругъ.

Васька Бѣлый, що передъ Басмановымъ не смѣвъ языкомъ рушити, теперъ ставъ голоснѣйше нѣжь хто говорити :

— Прогрѣшились мы тяжко передъ Богомъ и передъ царемъ-володаремъ, жустили ся на лихѣ и богопротивнѣ дѣла, много людей грабили и вбивали, а найбѣльше прогрѣшили ся тымъ, що послушали пѣдступ-

ного вретика, чарбвника, зрадника Кудеяра и пбйшли бунтомъ противъ царя, я думаю, братья, що все то стало ся въ наслѣдокъ его вритичныхъ чарбвъ, що вбнъ спровадивъ на всѣхъ поману и нерозумъ, и тому мы повинували ся ему та згодили ся на его лукавый намѣръ. Та бачите: якій милосердный нашъ царь-володарь! Що лишъ заслужили мы нашими провинами, вбнъ намъ все те прощае, и не лишъ прощае, а ще й землями обѣцую надѣлити, тбльки жадае и велить, щобы мы заразъ же безъ всякои провелоки выдали зрадника Кудеяра его царского величества воеводѣ.

— Боже, спаси царя! — заревѣла товпа. — Що тутъ надумуватись! Вбддати Кудеяра, песього сына! Берѣть, вяжѣть его, ведѣть до воеводы!

— Та де вбнъ? — закричали другі.

— Давно кинувъ ся въ озеро и поплывъ на ту сторону, — сказаали третій.

— А вы чого вытрѣщували очи? — понеслись крики. — Що вамъ, баньки вылѣзли, чи що? Чому не кричали, чому не кинули ся въ воду за нимъ и не зловили его? Отъ мы васъ, сякихъ-такихъ сынбвъ, выпаримо самыхъ за те!

— Выбити, выбити! — кричали розбишаки хоромъ. — Чому они, бачивши, не кричали?... значить, они ему помогли втекти!

Якъ бѣшені кинули ся одні на другихъ... Чекайте, чекайте! — кричали тѣ, на котрыхъ нападали: — а мы чимъ виноваті? Мы не бачили! Що вы на насъ? Вы, може бути, самі его намовили! Нѣ, брешете псеі сыны, вы! нѣ, вы!...

Стали въ роботъ шаблѣ, копя; били ся самі не знаючи зъ кимъ... Вже кблькохъ людей лежало на земли, обливаючись кровю.

Басманбвъ зъ сыномъ и товпою жовнярѣвъ въхавъ уже прямо въ розбишадкій таборъ и кричавъ:

— Що за бійка? Зъ якои причины! Дурнѣ! Схаменѣть ся, вѣддавайте мерщѣй Кудеяра!... Де вѣнъ? Вѣддавайте, а то я прикажу помирити васъ пушками.

Колотнеча стала втихати. Атаманы выйшли до Басманова, впали на землю и благали пощады:

— Кудеяръ втѣкъ не зъ нашою вины, безъ нашего вѣдома. Онъ тѣ злодѣѣ бачили, якъ вѣнъ поплывъ озеромъ... Ихъ-то стали бити! — Такъ говорили атаманы оденъ передъ другимъ, стараючись зъеднати собѣ Басманова земными поклонами. Тѣлько Толченый не скорый бувъ показувати вовводѣ свою покѣрнѣсть.

— Вы всѣ пять невиннѣй, — сказавъ Басманбвъ: — а тыхъ злодѣѣвъ, щѣ зъ нимъ були у змовѣ при его утечи, мы выкрыємо. Кудеяръ не може скрыти ся передъ нами въ лѣсѣ. Тамъ поставлена наша пѣхота; най вѣнъ лишъ туды пустить ся, певно на нихъ наскочить. Складайте всѣ оружѣ, яке въ кого е, и йдѣть въ нашъ таборъ. Скорше! Безъ опоры!

Розбишаки оденъ по другѣмъ поскладали оружѣ, жовнярѣ забрали его, а другѣ середъ згѣрдливыхъ примовокъ почали гнати безоружныхъ опришкѣвъ зъ табору.

— Боярине, позволь конѣ взяти! Позволь жите спасти. Ты самъ обѣцявъ, — говорили розбишаки.

— Нѣчого не позволю брати, — кричавъ у вѣдповѣдѣ имъ Басманбвъ: — коли-бъ вы вѣддали Кудеяра, то взяли бы все свое, а не вѣддали Кудеяра, то теперь такъ, безъ всего йдѣть. Буде противъ васъ слѣдство, а коли зъ слѣдства выкаже ся, хто бачивъ, якъ Кудеяръ кинувъ ся въ озеро и не хотѣвъ его притримати, того прикажу покарати смертію.

Опришкѣвъ пригнали на мѣсце; Басманѣвъ вѣхавъ за ихъ товпою. Потѣмъ вояки стали розбишакъ вязати.

— Якъ же такъ! — негодували розбишаки, — намъ обѣцали царску ласку, а теперь вяжутъ.

— А вы чому Кудеяра не выдали? — кричавъ Басманѣвъ: — будете звязані, поки не знайде ся зрадникъ, говоривъ я вамъ: буде прѣтивъ васъ слѣдство; той, хто не буде виненъ его утечъ, буде помилованый, якъ було обѣцано.

Безоружній розбишаки, въ виду пушокъ, окруженій вѣйскомъ, дали себе вязати безъ опоры.

Басманѣвъ выславъ воякѣвъ въ лѣсъ на помѣчь пѣхотѣ, уставленѣй тамъ ранше, и приказавъ шукати Кудеяра. Але скоро настала нѣчь. Басманѣвъ, не дѣждавшись вѣстей про Кудеяра, пѣславъ воякамъ приказъ вертати ся, а пѣхотѣ велѣвъ лишити ся цѣлу нѣчь въ лѣсѣ, не спати, наслухувати, якъ буде скрадати ся Кудеяръ и зловити его.

Скоро свѣтъ Басманѣвъ самъ выбравъ ся въ лѣсъ и вѣздивъ тамъ зъ трудомъ помѣжь корчами до вечера. Цѣлый той лѣсъ бувъ не ширшій якъ на шѣсть веретъ; вояки переѣхали по нѣмъ вздовжь и поперекъ, але Кудеяра не вѣдшукали.

Басманѣвъ сердивъ ся на пѣхоту:

— Ехъ, непотрѣбы, сякій-такій сыны! — говоривъ вѣнъ: — позѣхаючи продрѣмали добычу!... Шкѣбру зняти бы зъ васъ за те. Тѣлько я такъ не лишу того дѣла! Ставити шатра! Станемо тутъ постоемъ и будемо ждати, поки знайде ся Кудеяръ. Безъ него якъ явити ся передъ царемъ-володаремъ!

Пѣсля приказу Басманова поставлено шатра. Вѣнъ посадивъ у своѣмъ шатрѣ писаря и велѣвъ ему писати въ кѣльканацяти примѣрникахъ окружникъ до всѣхъ

людей сусѣдныхъ сѣль, щобы всѣ покидали свои роботы и йшли ловити великого царского противника; потѣмъ написали друге письмо до старостъ, щобы они взывали людей зъ цѣлого округа, безъ розбору, до облавы на того-жь злочинця, котрого въ грамотѣ докладно описано. Зъ тыми письмами выбрали ся военнїи люде въ рѣзнїи стороны. Письма приказано прочитати въ церквахъ; всякому, хто скрывавъ бы або пропустивъ свѣдомо Кудеяра, zagrożено жорстокою карою смерти, а тому, хто его спѣймае и приведе живого, обѣщувалась въ имени царя така нагорода, що й помyslити годѣ; позволялось навѣтъ въ разѣ конечности, коли годѣ буде спѣимати злочинця живцемъ, принести его голову, та за неи не обѣщувалось вже невымовныхъ нагородъ, а просту.

По всѣй земли давного рязаньского княжества, а такожь и по близькихъ украиньскихъ мѣстахъ вчинивъ ся рухъ; всѣ шукали Кудеяра; декого манила царска нагорода за доставленє Кудеяра, хочъ бѣльше було такыхъ, що бояли ся царского гнѣву, котрый може постигнути безъ розбору и правого и виновника, коли Кудеяра не вѣдшукають.

Двацять днѣвъ стоявъ Басманѣвъ зъ вѣйскомъ коло озера. Що дня ждавъ вѣнъ — отъ-отъ приведуть Кудеяра, або, по крайнѣй мѣрѣ, принесуть его голову. Але Кудеяра не приводили, головы не приносили й вѣсти про него не було.

— Що-жь се таке! — говоривъ Басманѣвъ. — Та чи не пѣйшовъ вѣнъ на дно озера, плывучи?

И вѣнъ велѣвъ поробити човны, плавати по озерѣ и нишпорити дручками по днѣ: чи не знайде ся де людске тѣло.

Нѣчого не знайшли.

• Майже мѣсяць минавъ вѣдъ часу приходу Басманова до озера.

— Нѣчого робити! — сказавъ Басманѡвъ: — треба вертати назадъ. Видко, Кудеяръ чарѡвникъ и нечиста сила ему помагає. Нехай володарь-царь ѡсудить насъ, якъ Богъ ему звелить.

Басманѡвъ вернувъ назадъ. Розбишакъ, звязанихъ разомъ ланцями, гнали якъ стадо, кормили однимъ хлѣбомъ. Переѣздячи черезъ Коломну, Басманѡвъ лишивъ половину ихъ шайки въ пѡдземныхъ тюрмахъ, а другу половину разомъ зъ пятьма атаманами, пѡгнавъ дальше въ Александрѡвоку слободу. Коли Басманѡвъ явивъ ся передъ царемъ и заявивъ ему, що всѣхъ розбишакъ переловлено, а Кудеяръ втѣкъ, Иванъ Василивичъ попавъ въ такій гнѣвъ, що мало-що не вбивъ власноручно своєю булавою Басманова. Пожалованя гѡдний видъ Басманова, що лежавъ у нѡгъ пана, збудивъ въ серци Ивана коли не жалъ, то чувство тои погорды, якби мимохѣтъ уступає мѣсце звѣрска жорстокѡсть. Иванъ Василивичъ лишъ выкопавъ его ногами по зубахъ ажъ до крови и давъ ему булавою два удари по спинѣ, вѣдъ котрыхъ Басманѡвъ пролежавъ двѣ недѣли. Та вже зъ того часу Басманѡвъ переставъ належати до числа царскихъ любимцѣвъ; царь не хотѣвъ дивити ся на него и не казавъ допускати до себе нѣ его, нѣ его сына.

Царь приказавъ взяти розбишакъ и выпытати. Они розповѣли все, що имъ наговсривъ Кудеяръ о тѡмъ, будьто бы многі земскі бояре змовили ся зъ нимъ, щобы скинути царя Ивана и посадити на престолѣ Володимира Андрѣвича; розбишаки не могли назвати тыхъ боярѣ по имени и лишали буйнѡй фантазиі царя творити рѡзні припущєня и здогады. По слѣдствѣ царь вы-

ливъ на розбишакъ свѣй гнѣвъ за те, що Кудеяръ захопивъ ся ему зъ рукъ. Всѣхъ, такъ оставленныхъ Басмановымъ въ Коломнѣ якъ и привезенныхъ въ слободу а держаныхъ въ тюрьмахъ двѣрца, царь велѣвъ выбити палицами и выкинути на жиръ собакамъ. Погода була лѣтна, тепла; смрѣдъ гниючихъ трупѣвъ и скавулене роздираючихъ ихъ собакъ, доходячи до вѣконъ царской палаты, приятно дразнили слухъ и нюхъ Ивана.

Пригода зъ Кудеяромъ побблшила царску дикбеть до крайныхъ границъ и часть, здавало ся, не усмирювавъ ея, а скрѣплявъ. Царь побачивъ, що не однѣ бѣяре можуть робити заговоры противъ него: и простыи нарѣдъ способный до бунту въ тѣй простѣй цѣли, щобы скинути его зъ престола и поставити иншого царя. Вѣвъ побачивъ надто, що передъ заговорами и интригами ворогѣвъ его не спасае опричина, въ котрѣй сподѣвавъ ся знайти для себе опору: люде блявкѣи ему, люде выбранѣи нимъ для охороны его особы, люде вывсшенѣи нимъ, обсыпанѣи его ласками, тѣ люде роблять ему пакости. Кудеяръ, що посягавъ на жите царя и самымъ царемъ засуженый: бувъ на голодову смерть въ двѣрци, вывободженый опричникѣомъ, та ще якимъ? шуриномъ царя!

Давно вже зливъ ся царь Иванъ на своего свояка, князя Володимира Андрѣевича, давно пѣдозрѣвавъ его о бажане засѣсти на престолѣ... Неприхильность царя для Володимира Андрѣевича не знаходила собѣ явного оправданя; теперъ бунтъ Кудеяра, що зробивъ своимъ гасломъ имя князя Володимира, дававъ Иванови нагоду выдумати таке оправдане. Въ головѣ его утвердила ся певибсть, що Кудеяръ дѣлавъ не безъ бажаня и не безъ вѣдома самого князя Володимира. Доля останного була порѣшена.

Пѣдчасъ якъ Кудеяръ збиравъ опришкѣвъ и намавлявъ ихъ на службу Володимира Андрѣевича, самъ князь Володимиръ Андрѣевичъ, нѣчого про се не знаючи, готовивъ войско въ Нижнѣмъ въ цѣли обороны полуднево-всхѣдныхъ границъ передъ Турками и Татарами, що збирали ся йти походомъ на Астрахань. Довѣдавшисъ вѣдъ Жихаря, що въ користь князя Володимира Кудеяръ готовить заговоръ, царь Иванъ не посмѣвъ заразъ же зачепити того князя; вѣнъ навѣтъ боявъ ся его, хочъ князь Володимиръ своимъ умомъ и вдачею такъ само мало надававъ ся до того, щобы спасти вѣтчину передъ царемъ-гнобителемъ, якъ и до того, щобы боронити еи передъ внѣшнимъ ворогомъ. Коли намѣръ Кудеяра не вдавъ ся, а розбишакъ переловлено и покарано смертію, царь Иванъ Василіевичъ не панькавъ ся вже зъ своимъ двоюроднымъ братомъ: вѣнъ любязно запросивъ его до себе и убивъ его разомъ зъ женою, а вѣдтакъ казавъ втопити его матѣрь и, не знати вже чому, невѣстку свою, именно вдову по своимъ братъ Юрію, що жили въ монастири на Шекевѣ. Але убите своякѣвъ не усмирило злобы царя. Ему здавало ся, що заговоръ въ цѣли оголошеня царемъ Володимира, котрый вийшовъ на яву въ намѣръ Кудеяра, глыбоко и широко запустивъ корѣне. Ему хотѣло ся выкоренити зраду такъ, щобы она въ будучности не пускала парѣсткѣвъ.

Пѣдприемство Кудеяра, що зложивъ собѣ ватагу зъ людей незнатныхъ, простыхъ, звернуло гнѣвъ царя противъ простого народа. Пѣдъ кѣнець 1569 р. Иванъ знущавъ ся надъ народомъ въ Клинѣ; въ Торжку его опричники били людей кожного стану нѣ за що, нѣ про що; але пѣдозрѣне Ивана падало найбѣльше на давнѣ самоуправнѣ землѣ — на Новгородъ и Псковъ;

они провинили ся були передь московскимъ деспотизмомъ вже тымъ, що на ихъ грунтъ колись процвітала народна воля. Новгородъ ненавистный бувъ для Ивана ще й тому, що нагадувавъ ему Сильвестра, котрый зъ Новгорода пришовъ бувъ въ Москву, щобы опанувати волю царя на кблька лѣтъ зъ ряду. Царь зъ початкомъ 1570 року приѣхавъ до Новгорода и тутъ-то довершили ся нечувані варварства... „Була у гнобителя якась хитрѣсть огненна“, якъ говорили сучасники; вѣнъ называвъ то пѣджаромъ; була то выгадка Бомелія: збитымъ палицами Новгородцямъ натирали спину чимось, що причиняло невымовні муки; вѣдтакъ привязували ихъ до саней и везли зъ Городища топити въ Новгородъ; до саней привязані были споневѣряні женщины; руки ихъ привязувано зъ заду до нѣгъ, а до узла, що сполучувавъ руки и ноги причѣплювано ихъ немовлять: Иванъ ѣхавъ зъ тымъ походомъ и тѣшивъ ся риданемъ страдальцѣвъ. Волховъ бувъ загаченный людскими тѣлами и зъ того часу, якъ оповѣдавъ народъ, переставъ замерзати въ найбблшій морозы, щобы люде, дивлячись на него, не забували, якъ колись грѣзный царь велѣвъ прорубати на нѣмъ лѣдъ и наповнивъ его воды новгородскими трупами. Оставшимъ ся въ живыхъ було гѣрше нѣжь утопленнымъ. Христоробивый и боговѣйный царь приказавъ знищити всѣ припасы хлѣба, які були въ Новгородъ; а мѣжь тымъ вже въ попереднѣмъ роцѣ бувъ слабый врожай, въ наступуючѣмъ тежь, ба надто повторило ся ще лихо, знане вже на Руси: полки мышвы зновъ нищили хлѣбъ и по поляхъ, и по гумнахъ, и по шпихлѣряхъ — все разомъ було причиною, що въ 1570 р. цѣны хлѣба пѣднеслись до неимовѣрныхъ высотъ. Бѣдні люде мерли зъ

голоду, а царь не перестававъ шукати докола себе зрады, Бомелій не переводивъ ся.

Наразъ приходитъ до царя вѣсть вѣдъ Атанасія Нагого, зъ Крыму, що Кудеяръ находить ся въ Крыму при дворѣ хана Девлетъ-Гірея, тѣшитъ ся его ласкою и бунтує его противъ Москвы.

Иванъ Василіевичъ свѣта не бачивъ зб злости, коли до него наспѣла вѣсть. Ему такъ хотѣло ся замучити того верога, що вѣнь готовъ бувъ помилувати многихъ, котрыхъ вже покаравъ, сли-бъ тѣлько Кудеяръ перше понавъ ся въ его руки: много каръ довершивъ вѣнь зъ досады, що не мѣгъ покарати смертію Кудеяра. И що-жь? При всѣй самодержавнѣй власти Ивана, при всѣй могучости его — Кудеяръ ему не дававъ ся, два разы, якъ змя, выслизнувъ ся зъ его кѣгтѣвъ и теперь вѣдпочивав на воли и смѣе ся зъ немочи московского самодержця. Въ досадѣ Иванъ Василіевичъ казавъ покликати до себе Басманова зъ сыномъ: було се першій разъ пѣсля того, якъ володаръ власноручно побивъ его за недоставлене Кудеяра.

— Альошка, — сказавъ ему царь постукуючи своєю острокичастою булавою: — кѣлько ты рублѣвъ взявъ вѣдъ Кудеяра, щобы его выпустити?

— Царю-володарю! — зывавъ Басмановъ, качаючись у нѣгъ царя, — Богъ всевидющій бачить невинѣсть душъ моихъ!

— Брешешь собако! — кричавъ царь. — Брешешь! ты разомъ зъ другими такими собаками сприявъ и добра хотѣвъ братови Володимирови; ты хотѣвъ насъ зъ престола зсадити, а его высадити; ты, хамеке кодро, выпустивъ Кудеяра, боячись, щобъ вѣнь, сли ты приведешь его, пѣдъ пыткою, не выдержавши мукъ, зб вѣсьмъ васъ не зрадывъ. Я пѣславъ тебе, щобъ ты привѣвъ до

мене Кудеяра, а ты привѣвъ шайку злодюгъ, котрѣ нѣ-
 чего не знали и надавали ся лишь на те, щобы ними
 собакъ погодувати. Мѡгъ же ты привести зъ собою три
 сотнѣ такой зволочи, а одного не мѡгъ. Чому? Тому,
 що тѣ три сотнѣ нѣчого про васъ сказати не знали, а
 той оденъ сказавъ бы про васъ всю правду! Не всѣ-жь
 вы присягали, вступаючи въ оприччину: присягали рѣд-
 ного батька не жалувати за нашу царску честь и за
 наше царске здоровѣ. Федьку! и ты присягавъ такъ
 само! А! Присягавъ? Ха, ха, ха! Покажи-жь теперь,
 що бережешъ присяги не лишъ устами, але и дѣломъ.
 Твоѣй батько зрадивъ царя, заколи его!

— Бий, Федоръ, коли царъ велить, — не противъ
 ся володарскѡй воли! — сказавъ Олексѣй Басманѡвъ.

Федѡръ ударивъ батька ножемъ въ сердце.

IV.

Вѡдступникъ.

У хана Девлетъ-Гирея въ Бакчисараю велике свято.
 Его спаситель, Кудеяръ, котрого вѡнъ вѡдпустивъ вѡдъ
 себе зъ лихимъ прочутемъ, зновъ при нѣмъ въ его двѡр-
 ци, сидить за его столомъ разомъ зъ найпершими вельмо-
 жами и розказуе про свои чуднѣй вандрѡвки.

Розповѣвши все, що зъ нимъ було пѡсля выѣзду
 зъ Крыму и дѡйшовши до фатальной пригоды зъ его
 розбишацкою шайкою коло озера, Кудеяръ продовжавъ:

— Переплывши озеро, я опинивъ ся въ лѣсѣ, а

тамъ вже була поставлена противъ мене засѣдка: тѣльки-бъ я побѣгъ, а мене бы зловили. Я побачивъ близько берега дуба зъ дупломъ, влѣзъ въ дупло и сиджу: чую по лѣсѣ шумъ, гомѣнъ, крикъ, мене глядають и много ихъ. Сидѣвъ бы я подальше въ лѣсѣ, мене бы знайшли, а то я сидѣвъ надъ самымъ берегомъ и нѣкому въ голову не приходило шукати мене такъ близько. Сиджу я день, другій, третій, въ мене бувъ у кишени кусень хлѣба, я зѣвѣвъ, а бѣльше не було, голодъ ставъ мене мучити. Въ ночи лучилась буря; пѣтьма така, що хочъ око выбери; вылѣзъ я зъ дупла и пѣйшовъ по лѣсѣ, пройшовъ въ чотири версты: силъ нема, ноги пѣдкошені голодомъ, я лягъ пѣдъ деревомъ, а тутъ свитае; наразъ бѣжитъ заяць, я пустивъ за нимъ стрѣлу и вбивъ, кремѣнь и губка були зѣ мною, та я боявъ ся огонь розкладати, щобы не вадрѣли, обдеръ зайця тай такъ сырого и зѣвѣвъ, покрѣпивъ ся и дальше пѣйшовъ. Бачу, лѣсъ кѣнчить ся, а генъ видко зновъ лѣсъ; перейшовъ я поле и вѣйшовъ въ той лѣсъ, а той лѣсъ великій; я пѣйшовъ по лѣсѣ; день иду, другій, дальше йду и чую тупѣтъ коней, голосы людскій. Я змѣркувавъ, що мене шукають, та въ хашѣ, а тамъ вовча нора, а зѣ норы выскочила на мене вовчиця; я хвативъ еи за горло и задушивъ, влѣзъ въ яму и вовчатъ повбивавъ и выкинувъ. А погоня за мною була; тѣлько ѣхали, куды можна було проѣхати, а норы незапримѣтили. Просидѣвъ я тамъ день, не ѣвши; потѣмъ, гадаючи, що погоня минула, вылѣзъ на свѣтъ, та йшовъ, та йшовъ; по дорозѣ бивъ дичину та ѣвъ, тѣлько вже не сыру, а печену. Такъ пройшовъ я до мѣста Данкова, на рѣку Донъ и вступивъ близько того мѣста до одного села, що лежить надъ самымъ Дономъ; зайшовъ я на обѣисте; була вѣчна пора, господарѣ сплять, я дверѣ выломивъ, вѣйшовъ до хаты и кажу: давайте зѣѣсти

що и коня, я васъ грабити не буду, грошъ заплачу, а грошъ при менѣ були въ чересъ, якъ я кинувъ ся въ оаеро. Тѣ догадали ся въ чомъ дѣло: дали менѣ мѣшокъ крупъ, сыра, солонины, та казанчикъ на дорогу и коня вывели осѣданого. Я имъ заплативъ и кажу: „коли вы кому выявите, що я у васъ бувъ и за мною погоня буде зъ вашои вины, то и вы пропадете, и ваше село зъ огнемъ пѣйде“. Свѣвъ я на коня, переплывъ Донъ и проѣхавъ, пробираючись лѣсами минаючи оселѣ. Не стрѣчавъ нѣкого, тѣлько звѣрины много та птахѣвъ, а въ ночи бувало, якъ станешъ на нѣчлѣгъ, то и боишь ся заснути, щобы звѣръ коня не задеръ, а то часомъ и тебе лапою не зачепивъ. И выбравъ ся я на Муравскій шляхъ. Тутъ зѣ мною зустрѣла ся станиця людей двадцять. Я собѣ ѣду, а атаманъ до мене: що ты за чоловікъ? — Я ему кажу: я ѣду за своимъ дѣломъ, а ты ѣдъ за своимъ. — Е, нѣ, чекай, — крикне атаманъ, — въ насъ царскій приказъ ловити злодѣвѣвъ; видишь, намножило ся ихъ много, а передовсѣмъ казано ловити розбишаку Кудеяра, а описъ его, якій вѣнъ зъ лица, намъ прислано; а ты, брате, менѣ здае ся, щось подабашь на него. — Ну, кажу имъ, шукайте его, а я поѣду своею дорогою. Здоровѣ були. — Тутъ на мене якъ кинуть ся два, берутъ ся до коня, а я имъ одному, другому, якъ давъ кулакомъ, и попадали; я вѣдъ нихъ, а атаманъ якъ скрикне: „ей, держѣть его, — то Кудеяръ!“ Я бачу, они всѣ на мене, коли не вспѣють зловити, то застрѣлятъ. Скочивъ зъ коня, та въ лѣсъ. Они стали зѣскакувати зъ коней, та за мною. Я трохъ зъ нихъ положивъ, и бѣжу дальше. А тутъ глыбокій яръ, я зъ розгону въ той яръ, коли-бъ не придержувавъ ся деревъ, то и голову зломивъ бы, бо яръ бувъ дуже спадистый. Они поважились за мною въ яръ кинути ся,

бѣгають, кричать, глядятъ приступу до яру, а я тымъ яромъ бѣжу, бѣжу; побачивъ скрутъ у другій яръ, туды кинувъ ся, а потѣмъ вылѣзъ, та пѣшовъ лѣсомъ, та зновъ у другій яръ спутивъ ся и такъ все блукавъ ся, сподѣваючись, що они на мене нападуть. Однакъ на мене вже не напали, видко згубили мѣй слѣдъ; и йшовъ я дрѣмучимъ лѣсомъ и дѣйшовъ до рѣки: рыбы тамъ тѣма-тѣмуца; наловивъ рыбы, зваривъ и попоѣвъ, а потѣмъ переплывъ рѣку у всѣй одежи, якъ бувъ и пѣшовъ дальше. Йду самъ не знаю куды. Все лѣсъ дрѣмучій. И такъ я йшовъ вѣдъ рѣки три дни ажъ попавъ на стежку: видко було, десь оселя в. Зустрѣло мене вѣсемъ людей, всѣ обвѣшані убитою дичиною. „Ты збѣглець, — кажутъ, — то йди до насъ, у насъ такимъ мѣсце“. — „Такъ, — кажу имъ, — я збѣглець“. — „Ты — кажутъ — втомивъ ся, сѣдай на коня“. Одень, що бувъ тоншій, посадивъ мене за собою. „Мы — кажутъ — зъ нашой оселѣ на ловы ѣздили.“

Пѣдъ вечеръ мы приѣхали на рѣку Осколь; тамъ стоить мѣстечко. Збѣгцѣ поселили ся, розгосподарились, зажили, худобы наплекали, хлѣбъ сѣють, хаты собѣ побудували гарнї, живутъ свобѣдно, тягарѣвъ не знаютъ. Жий зъ нами, — кажутъ они до мене — въ насъ дуже добре! Най пристануть до насъ люде, мѣсця для всѣхъ выстане, мы тогдѣ церкву собѣ поставимо. А я думаю собѣ: нѣ, братчики, не менѣ доля жити зъ вами! Я не сказавъ имъ, хто я такій, а сказавъ, що я збѣглець, боярскій сынъ, иду на Донъ, хочу до козакѣвъ пристати. А они кажутъ: турецкї люде пѣйшли вѣйною на Донъ. „Вы — кажу — вѣдки знасте, живучи тутъ, про турецкихъ людей?“ — „Станичники — кажутъ говорили“. — „А хйба — пытаю — до васъ станичники ѣздыть?“ — „ѣздыть, — кажутъ — по двоухъ приѣздыть торгувати зъ нами

они намъ купованого дечого привезуть, а вѣдъ насъ по-живу забирають. А бѣльше людей до себе не пускаемо.“ Я проживъ у нихъ зъ тыждень, а потѣмъ загадавъ плысти долъ Осоломъ, и ставъ у нихъ купувати все потрѣбне на дорогу. А они кажуть: „на що намъ грошѣ? — Мы грошей не знаемо. Намъ отъ бѣльше нѣжь грошѣ цвяхи потрѣбнѣ, та въ тебе ихъ нема“. И дали они менѣ все потрѣбного й припасѣвъ на дорогу; я й поплывъ долъ Осоломъ. Берегъ крутой, всюды лѣсъ, нѣгде нѣ хуторѣвъ, а зъ Оскола поплывъ я Донцемъ, а тамъ на берегахъ ставъ вже й мѣстечка подыбувати, и я до нихъ вступавъ, и тамъ люде рускѣ, и они мене годували. А зъ рѣки Донця, порадившись людей, що въ мѣстечкахъ живутъ, я поплывъ горѣ рѣкою Торомъ, и плывъ, поки можна було плысти, а якъ стало мѣлко, що плысти годѣ, я покинувъ човенъ и пѣйшовъ степомъ. Лѣсѣвъ тамъ вже не було; припасы мои вычерпались, такъ я стрѣлявъ птахѣвъ на степу и тымъ жививъ ся. И такъ идучи, натрафивъ на юрту ногайску; тамъ людей було мало, все лишь старѣ та малѣ, та жѣнки; всѣ молодѣ та здоровѣ пѣйшли на вѣйну чѣдъ Астраханъ пѣсля твого ханьского приказу. Я имъ кажу: „продайте менѣ коня“. — „А куды ты йдешъ?“ — пытають они. — Я имъ кажу: „до самого найяснѣйшого хана“. — А они менѣ: „хто тебе знае, що ты за оденъ! Коня мы тобѣ такъ дамо, але проведемо тебе дѣ перекѣпского бея“. — „Що-жь — кажу — для мене й лучше.“ Они мене провели до Перекопу, а перекѣпского бея дома не було, въ похѣдъ зъ тобою ходивъ. А въ его заступствѣ всѣмъ рядивъ мурза Кулдыкъ. Привели мене до того мурзы, а вѣнъ, лихѣй чоловѣкъ, ставъ на мене кричати: „ты — каже — шпѣгунъ московскѣй, — я тебе велю повѣсити“. А я ему кажу: „коли ты мене велишь повѣсити, то найяснѣй-

шій ханъ прикаже тобѣ самому голову зрубати“. -- „Та що, — каже, — твоѣ ханъ, я его знати не хочу: въ мене панъ перекѣпскій бей.“ А я ему: „И ты, и твоѣ бей холопы найяснѣйшого хана. Якъ ты смѣешь такъ неповажно говорити про найяснѣйшого хана!“ А вѣнъ якъ крикне: „Що! ты ще мене смѣешь учити! Ей, люде, закуйте его! Вѣнъ смѣе зле выразати ся про нашого бея“. А я ему кажу: „Я про твого бея нѣчого не говорю злого, мы зъ нимъ неразъ обѣдали у найяснѣйшого хана, а тобѣ я въ очи кажу: Ты простакъ, мужикъ, не важь ся говорити зле про твого и мого володаря“. Тутъ людей десять до мене приступило скувати мене; я давъ ся имъ. Они на мене наложили кайданы. Тогдѣ я засмѣявъ ся и сказавъ: „мурзо Кулдыку! — ты думаешь, твои кайданы крѣпкѣ, гляди: якѣ они?“ Съпнувъ и розѣрвавъ кайданы. Кулдыкъ очи вытрѣщивъ, а я ему кажу: „не бѣй ся, я не втѣчу. Я Кудеяръ, коли ты чувавъ, той самъ, що найяснѣйшому ханови жите и царство спасъ передъ ледарями мурзами. Тебе лишивъ бей своимъ заступникомъ; води твоѣй я покоряю ся, хочешъ — вѣднути мене до Бакчисарая, хочешъ — тутъ кажи лишити ся, и я лишу ся, буду ждати твого бея; а ты менѣ не говори нѣсенѣтницъ про нашего володаря“. Тогдѣ мурза сказавъ: „Коли ты Кудеяръ, то нема що зъ тобою починати. Видишь, я не зъ власной волѣ те робивъ. Бей не казавъ нѣкого пропускати безъ ханского або его письма, а въ тебе нема нѣякого“. — „Ты добре говоришь, — сказавъ я -- держи мене до приѣзду своего бея.“ И я лишивъ ся. Кулдыкъ-мурза ставъ збмною обходити ся ласкаво, за стѣлъ зъ собою саджавъ и въ баню мене велѣвъ водити. А тутъ приѣхавъ Орабей: такъ той пѣзнавъ мене и приказавъ провести до тебе мѣй найяснѣйшій хане!

— О, великій Аллахъ! — сказавъ ханъ, — якій нечуваній бѣды ты переживавъ, мой Кудеяре. Але теперь по всѣй твоѣй бѣдѣ. Ты заживешь у насъ въ почести и славѣ. Хочешь — оставайся при своѣй вѣрѣ: я, якъ и перше тобѣ обѣцявъ, дамъ тобѣ землѣ и церкву позволю побудувати. А намъ бы всѣмъ хотѣло ся, щобъ ты бувъ одной вѣры зъ нами чоловікѣ. Тогдѣ-бъ мы посадили тебе въ курилтаю и ты бы бувъ найзнатнѣйшимъ чоловікомъ въ нашомъ крымскомъ юртѣ. О Кудеяре! Ты мудрый! Рѣзvaj. Ты бувъ у христiянськoй вѣрѣ, а чого зазнавъ? Самыхъ злиднѣвъ! Правда, христiяне не погане, они вѣрятъ въ правдивого Бога и почитаютъ великого посланника Божого Иyса, сына Марiи. Але христiяне не пѣзнали и не хотятъ пѣзнати мудрости мудростей — нашего корана. Прийми нашу праву вѣру и побачишь, якъ Богъ нагородить тебе за таке богопрiятне дѣло.

— Найяснѣйшій хане! — сказавъ Кудеяръ — твои слова правдивѣ. Теперь я бачу, що исламъ святѣйшій и праведнѣйшій вѣдѣ христiянства. Крѣпко я державъ ся христiянського закона, думавъ тымъ Богу сподобати ся, а Богъ менѣ цастя не пбславъ: все лишь злиднѣ за злиднями! Я зненавидѣвъ Москву, и людей московскихъ, и вѣру ихъ, вѣдѣлкаю ся вѣдѣ нихъ и вѣдѣ ихъ вѣры, приймаю исламъ и стаюсь вашимъ Татариномъ.

Девлѣтъ-Гирей скочивъ зъ мѣсяца и закликавъ:

— О великій пророче! Великій дѣла творишь ты! Ты наве нувъ сердце и умъ нашего Кудеяра до твоєї правды. Въ твоѣй книгѣ сказано: хто оставитъ для Бога сторону свою, той вайдѣ богатѣ жерела! Мы повинни засыпати Кудеяра всѣми благодатями житя! Нинѣ найщасливѣйшій день въ моѣмъ житю.

Вѣнь кинувъ я обѣяти и цѣлувати Кудеяра. Мурзы тежъ обѣяти его и виявляли радѣсть.

Кудеяръ приймивъ исламъ и ханъ надѣливъ его гѣдностію татъ-агасы, начальника надъ крымскими христіянами. А що Кудеяръ по татарски читати и писати не вмѣвъ, такъ само якъ и по руски, то при нѣмъ бувъ Татаринъ секретаръ и все за него робивъ.

Треба було Кудеярови розстати ся зъ своимъ хрестомъ. Але Кудеяръ привыкъ до того таємничого хреста, дару незнанихъ родичѣвъ. Вѣдцуравшись вѣдъ христіянства въ приступѣ великой злобы, вѣнь зберѣгъ забобонне почитанє и страхъ передъ тайною золотою рѣчию. Кудеяръ здѣ имивъ свѣй хрестъ зъ шиѣ, але берѣгъ въ шкатулѣ якъ скарбъ. „Богъ знає, яка вѣра лучша, — розважавъ вѣнь собѣ — сли бы я оставъ христіяниномъ, менѣ бы тутъ не було добре; всѣ мурзы мене-бъ нѣ за що не мали. А теперъ я зъ ними въ радѣ сидѣти му.“

И отъ Кудеяръ ставъ засѣдати въ курилтаю. Знаючи, якъ ханъ єму сприяє, всѣ пѣдлещувались єму, особливо имамамы и муллы, вдоволені єго вѣдступництвомъ. Они выхваляли его на всѣ лады, обєспали цвѣтами арабской краснорѣчивости. Головна и постѣйна рада, яку Кудеяръ дававъ ханови и єго вельможамъ, була — йти на Москву, зничити єи, зничити царя Ивана зъ цѣлымъ родомъ єго, поневолити весь московскій нарѣдъ и пѣдчинити єго власти Татаръ. Кудеяръ ставъ татарскимъ патріотомъ, завзятымъ нѣжъ самѣ Татарє; єго порывы очаровували всѣхъ; але въ квєстїи про вѣйну зъ Москвою татарскій патріотизмъ стрѣчавъ ся зъ квєстїєю про вмѣшанє въ ту вѣйну Турєччины.

Торѣчний похѣдъ Туркѣвъ и Татаръ бувъ невдачний. Они не лишъ не покорили Астрахана, але вертаючись стратили множество Туркѣвъ въ наслѣдокъ рѣз-

ныхъ бѣдъ, що набавляли ихъ смертельныхъ слабостей. И Татарамъ тежь дѣстало ся; тому теперь мурзы не дуже рвали ся йти зновъ на вѣйну. Явлашекій бей сказавъ:

— Московскій царь, сподѣючись, що Турки и Татаре не схотять оставати ся зъ соромомъ и пѣйдуть на него зновъ вѣйною, — збере велике вѣйско и буде зъ весною насъ ждати. Сли мы пѣйдемо на него, то намъ прийде ся бити зъ великими силами. А мы не пѣйдемо на будучу весну. Нехай московскій царь дожидав насъ зъ вѣйскомъ, нехай даромъ потратитъ доволь зъ свои касы, и не дѣждавшись насъ розпуститъ вѣйско, або пѣшле его воювати въ другі стороны. Тутъ то мы на него й нападемо тогдѣ, якъ вѣнъ лишитъ ся безъ вѣйска.

Та гадка сподобала ся всѣмъ. Кудеяръ; не мѣгъ оденъ спротивити ся цѣлому курилтаєви, хочъ дуже се огбрчило его и вѣнъ не скривавъ своихъ чувствъ. Ханъ оставшись зъ нимъ на самотѣ, сказавъ ему:

— О, Кудеяре, не все можна говорити въ курилтаю. А я тобѣ отъ щѣ скажу. Коли-бъ мы завоювали Москву, воюючи разомъ зъ Турками, то для насъ, Татаръ, мало выйшло бы користи зъ того. Турки нашою татарскою кровю побѣдили бы Москаля, а намъ Москвы не вѣддали-бъ. Турецке царство скрѣпитъ ся надъ мѣру, а намъ то на гѣрше выйде: мы тогдѣ станемо зовсѣмъ невѣльниками Туркѣвъ. А намъ хоче ся самымъ добути славы й могучости, та-тъ щѣбъ вже не бути пѣдъ рукою турецкого володаря. Турки не взяли Астрахану, и добре, що не взяли. Они-бъ однаково намъ его не вѣддали. Почекаймо. Нехай Туреччина помирить ся зъ Москвою, тогдѣ мы самі вдаримо на Москву, а скоро поконаємо ви безъ помочи Туркѣвъ, тогдѣ буде намъ добре.

Кудеярови було все одно: чи Турки чи Татаре завоюють Москву — абы лишь царя Ивана зничити, абы лишь якъ наибольше лиха накоити рускому народови, якого вѣнъ ненавидѣвъ вѣдъ часу зрады розбишакъ. Кудеяръ не ставъ перечити ханови и выпадало ему ждати зъ терпеливостію. Ему не выпадало вѣдъ-разу не йти пѣдъ ладъ бѣлшости. Хотѣло ся ему, щобы вѣъ бей и мурзы вѣдносили ся до него дружно. И такъ було справдѣ. Оденъ лишь явлашскій бей бувъ его заклятымъ ворогомъ, бувши колись прихильникомъ Москвы. Письмо царя Ивана до явлашского бей, перехоплене Кудеяромъ пѣдчасъ розбитя караваны и вѣдбслане ханови, трохи що не стягло на него бѣду. Тогдѣ-жь ханъ поставивъ его пѣдъ судъ курилтая. Але явлашскій бей впевнивъ усѣхъ, що вѣнъ про те письмо нѣчого не знавъ. Курилтай узнавъ бей невиннымъ, тымъ бѣльше, що и слова въ письмѣ царя Ивана були якійсь несмѣли и неначе показували, що московскій царь не в певный, чи явлашскій бей пѣдбйме ся горячо ворожой ханови справы. Однакъ зъ того часу явлашскій бей боявъ ся говорити що не-будъ въ користь Москвы, якъ робивъ се передше, и на останныхъ зборахъ курилтая, выступаючи противъ Кудеяра, умысне порадивъ лишь згѣдно зъ бѣлшостію вѣдложити нападъ на пѣзнѣйше. Та рада, принята вѣми в льможахъ крымского юрта, пѣднесла значѣне явлашского бей, що вельми олютило Кудеяра; Кудеяръ успособлювавъ хана противъ бей. „Сли — говоривъ вѣнъ ханови — той чоловѣкъ теперъ навѣтъ правду сказавъ, то все таки твому Величеству не належить ему довѣряти, и коли приде пора йти въ похѣдъ, держи въ тайнѣ передъ нимъ свѣй намѣръ, а то вѣнъ заздалегѣдъ подасть вѣсти московскому цареви.“

Розъяренный Иванъ, довѣдавшись черезъ Нагоге о

тѣмъ, що Кудеяръ находить ся у хана, велѣвъ задержати ханьского посла Ямболдуя, а его Татаръ закувати. Ханъ довѣдавъ ся о тѣмъ и приказавъ такъ само поступити зъ Атанасіємъ Нагимъ и его посольскими людьми, а до царя Ивана пѣславъ гонця зъ грамотою, жадавъ увблненья Ямболдуя, выданыя втѣкшого до московского царства ворога своего, Акмамбета, присылки великихъ подарункѣвъ въ соболяхъ и грошахъ и вѣдступленя Казаня и Астрахану, а въ разѣ вѣдмовы грозивъ, що розправитъ ся зъ рускимъ царствомъ, якъ розправивъ ся колись его предокъ, Батый-ханъ. Царь пѣсля того письма выпустивъ зъ пѣдъ сторожи Ямболдуя зъ людьми его, але задержавъ ханьского гонця, приказавъ збирати вѣйско на Оцѣ и зволѣкавъ зъ вѣдповѣдїю ханови, ждучи, до якого степеня можуть осушити ея справдѣ погрозы хана. Наразѣ, зъ початкомъ лѣта 1570. року принесли цареви вѣсть, що станичники бачили на степу великїй товпы Ногайцѣвъ, бачили й луны вѣдъ палаючихъ кострѣвъ ихъ, чули иржане и тупѣтъ безчисленного множества коней. Царь Иванъ перелякавъ ся такихъ вѣстей. Вѣнъ пѣславъ гонця до Девлетъ-Гірея, обѣцявъ вѣдати Астраханъ, але зъ тою умовою, щобы ханы, якї будуть тамъ посаженї, назначали ся спѣльно зъ московскимъ царемъ и зъ крымскимъ ханомъ; царь обѣцявъ прислати великїй подарунки и выдати Акмамбета, але за останного просивъ хана выдати Кудеяра.

Грамота царя Ивана мала бути прочитана на зборахъ курилтая. Ханови невмѣстнымъ здавало ся, сли при Кудеярѣ будуть говорити на радѣ про выдачу Кудеяра и вѣнъ хотѣвъ скликати раду тогдѣ, коли Кудеяръ поѣде въ свои подарованї ему ханомъ посѣлости.

Але оденъ мурза, що старавъ ся о ласку ханьского

любимця Кудеяра, повѣдомивъ его о тѣмъ ранше. Кудеяръ явивъ ся несподѣвано въ курилтаю и занявъ свое звичайне мѣсце, яке належало ся ему титуломъ тать-агасы. Нѣчого було робити, приходило ся читати грамоту царя при Кудеярѣ.

Коли читанє скѣнчено, Кудеяръ сказавъ :

— Гнобитель, несытый кровію моеи невинной жены, жадає моеи головы. Ся она ему така потрібна, вѣддайте єи, але Астрахану за неї мало; нехай вѣддасть и Казань на вѣчну власнѣсть нашому найяснѣйшому ханови и цѣлому крымскому юртови. Нехай надто пѣддасть ся пѣдъ руку нашего найяснѣйшого хана зъ Москвою и зѣ всѣма своими землями та городами, назве себе ханьскимъ холопомъ, такъ якъ его предки були холопами предкѣвъ нашего всемогучого володаря. Коли вѣнъ на те згодить ся, вѣддайте мене, а щобы я не втѣкъ до того часу, коли вѣнъ прише свою вѣдповѣдь, посадѣть мене въ тюрьму.

Всѣ мовчали. Девлетъ - Гірей першій перервавъ мовчанку и сказавъ :

— Нашъ достойный тать-агасы! Нѣякій мудрый и славный стихотворецъ не мѣгъ бы прославити твоєи великодушности и твоего привязаня до правдивои вѣры, яку ты приймивъ зъ Божои волѣ, що просвѣтила твѣй розумъ! Ты готовъ вѣддати житя свое и потерѣти великѣ муки за славу татарского народа! Але мы всѣ, починаючи вѣдъ мене, вашего володаря, ажъ до останного Татарина вмѣємо цѣнити нашего приятеля и мудрого достойника. Нѣ за якѣ скарбы Соломоновѣ не вѣддали-бъ мы тебе въ руки ворога. И якъ могли-бъ мы довершити таке дѣло, скоро оно було-бъ найстрашнѣйшимъ переступленємъ корану. Мы просили въ царя Ивана выдачѣ Акмамбета, тому що московскій царь не

є правовѣрный и правды не знає; мы-жь правовѣрнѣй, якъ можемо вѣдати на погибѣль нашего добродѣя, тымъ бѣльше принявшего нашу правдиву вѣру!

Написали московскому володареву грамоту такого змѣсту, якій порадивъ Кудеяръ, тѣлько про Кудеяра не згадували въ нѣй. Та ханъ, высылаючи гонця, велѣвъ тайно сказати кому не-будь зъ царскихъ людей: нехай царь для дружбы зъ ханомъ выдасть Акмамбета, тогдѣ Девлетъ-Гірей подумає, подивить ся до книгъ и, може бути, выдасть ему Кудеяра, тѣлько треба перше, щобъ царь выдавъ Акмамбета.

Кудеяръ выбравъ ся въ подаровану ему ханомъ посѣлѣсть надъ рѣкою Качею. Тамъ були въ него чотири жены рѣзныхъ народностей, а мѣжь ними одна Украинка, взята въ полонъ Татарами; она була дочкою священника. Близькѣсть Украинки, подарованои ему ханомъ, зробила на Кудеяра потрясаюче вражѣне. Вѣнъ мѣгъ розмавлати зъ нею єи рѣднымъ словомъ и для того одного она стала ему близша нѣжь иншѣй жены. Та Украинка, по имени Гануся, своими гарными чертами пригадувала ему Настю; она була заєдно сумна и гѣрко плакала. Въ серци Кудеяра, твердѣмъ, загрудѣлѣмъ, пробудило ся чувство жалю. Вѣнъ не мѣгъ оставати въ такихъ вѣдносинахъ до тои землячки, якъ до другихъ. Одного разу, коли Кудеяръ, сидячи на рундуцѣ свого дому разомъ зб своимъ секретаремъ, розбиравъ якусь справу, до него долѣтали звуки украинской пѣснѣ:

Нехай батько не турбує
И вѣночка не готує,
Бо я вже свѣй утратила
Пѣдъ зеленымъ явє
И зъ невѣрнымъ Татариньомъ...

Співъвъ закончивъ ся роздираючимъ плачемъ. Півсю ту співала Настя. Кудеяра цѣлого стрясло... Вѣнъ зливъ ся, що въ серци будить ся жаль. Вѣнъ боявъ ся того чувства; прочувавъ, що сли пѣддасть ся ему разъ, то оно заведе его кудись... Вѣнъ сердивъ ся на вство, що нарушило спокѣй его огѣрченя.

„Що зъ нею почати?“ думавъ вѣнъ. Вбити ѣи, або пустити на волю, до рѣднихъ! Але коли вѣнъ ѣи пустить, то и другѣ жены умысне зачнуть плакати, щобы ихъ пустити. „А, чортъ зъ нею!“ сказавъ самъ до себе Кудеяръ и покликавъ одного Татарина, що занимавъ ся лѣченемъ.

— Дай — сказавъ Кудеяръ — однѣй зъ моихъ бабъ такого лѣкарства, щобъ она перестала плакати, щобъ я не чувъ ѣи плачу и рыданя.

— А тобѣ самому ѣи вже не треба? — спытавъ Татаринъ.

— Не треба! — сказавъ Кудеяръ.

Людске зло зробило зъ Кудеяра злого чоловѣка. Нещастна Гануся несподѣвано пробудила було въ нѣмъ добре чувство спѣвчута.

Въ два дни потѣмъ Гануся померла: бѣдну поповну похоронили въ чужѣй земли чужѣй руки, руки невѣрныхъ людей.

Нехай бы лишъ бувъ пѣддавъ ся тому чувству, нехай бы лишъ бувъ вѣдпустивъ Ганусю, — стриму тому не було-бъ! Кудеяръ бувъ не зъ такихъ вдачь, що то хитають ся въ оденъ и той самъ часъ, шлячись то въ право то въ лѣво, то до доброго то до злого. Высвѣдчивши добро Гануси, Кудеяръ на тѣмъ бы не спинивъ ся; вѣнъ пѣйшовъ бы дальше дорогою добра, пѣйшовъ бы такъ певно, якъ пѣйшовъ дорогою зла, коли, ради спасеня Настѣ, рѣшивъ ся сповнювати дѣла, незгѣднѣй

зъ его моральнымъ переконанемъ. Ему трудно було оставати ся у хана; вѣнъ втѣкъ бы може куды не-будъ въ монастырь — оплакувати свои провины... Але Кудеяръ поконавъ тымъ разомъ покусу добра. Зло взяло въ нѣмъ верхъ.

Скучно було Кудеярови сидѣти бездѣльно. Ему хотѣло ся чимъ скорше на вѣйну; крови, руской крови хотѣвъ вѣнъ; пожарѣвъ, дыму, стонѣвъ раненыхъ, зойку полоненыхъ и голодныхъ бажавъ вѣнъ...

Ажъ тутъ, несподѣвано для самого Девлетъ-Гирея, пѣзною осеню явивъ ся московскій гонецъ зъ товпою военныхъ людей, въ супроводѣ Татаръ, присланныхъ Ямболдусемъ зѣ свои дружины. Они привезли скованого на рукахъ и ногахъ Акмамбета, що одержавъ бувъ при хрестѣ имя князя Федора. Радѣсть хана не мала гралиць. Вѣнъ призвавъ до себе Кудеяра. Привели Акмамбета. Ханъ реготавъ ся, приказувавъ Акмамбетови цѣлувати ноги Кудеяра, своего давного невѣльника, приказувавъ своимъ царскимъ дворакамъ и слугамъ плювати на зрадника, бити его по лицю, потѣмъ велѣвъ посадити въ тюрьму, въ лѣохъ пѣдъ своимъ двѣрцемъ, обѣцявши приготовити ему особливо жорстоку смерть.

Въ грамотѣ своѣй царь Иванъ писавъ :

— „Намъ, пануючимъ, не яло ся держати коло себе зрадникѣвъ, утѣкачѣвъ-холопѣвъ, що зло на насъ помышляючи, будуть втѣкати — твои до насъ а нашѣ до тебе. Я для братерской любви прѣславъ тобѣ злочинця твого Акмамбета, не дививъ ся на те, що вѣнъ приймивъ нашу вѣру; гадаю, що вѣнъ зробивъ се зъ хитрости, въ тѣй цѣли, щѣбы бути въ нашѣмъ царствѣ безпечнымъ. Вчини, брате улюблений, и ты менѣ ласку, пришли менѣ зъ нашими и твоими людьми Кудеяра, нашего зрадника и злочинця.“

Ханъ, не звертаючись до курилтая, написавъ такую вѣдповѣдь московскому цареви:

— „Що ты, улюбленный брате, царю Иване, при-
славъ намъ для своєї братерскої любви зрадника на-
шого Акмамбета, за те мы тобѣ вдячнѣй, а Кудеяра по-
слати тобѣ годѣ. Въ твоихъ книгахъ, може бути, такъ
написано, щобы вѣддавати людей, котрѣ до тебе при-
дутъ и приймутъ твою вѣру, а въ нашѣмъ коранѣ мы
того не знайшли и пѣсля нашего Магометоваго закона
бувѣ бы то великій грѣхъ и проступокъ.“ Зъ такую
вѣдповѣдїю вѣдбйшовъ рускій гонецъ назадъ але двоухъ
зъ проводившихъ его боярскихъ сынѣвъ не поѣхало зъ
гонцемъ въ Москву; они прийшли до Кудеяра. Одинъ
зъ нихъ, высокій, тонкій, зъ довгою шиєю и быстрыми
очима, стоячи передъ Кудеяромъ, вѣдставивши на передъ
ногу, жваво здвигаючи плечима и потрясаючи кучерями,
говоривъ:

— Я, Федько Лихаревъ, каширскій сынъ боярскій,
служивъ въ опричинѣ и твою Милѣсть бачивъ, якъ у
царя боярѣ душили; я тогдѣ працювавъ и твоя Милѣсть.
А коли гнобитель велѣвъ твою жену звести, я гѣрко
плакавъ и тебе, пане, жалувавъ. Я зъ Самсономъ Ко-
стомаровымъ въ дружбѣ бувъ. Давно хотѣло ся менѣ
втєкти вѣдъ гнобителя, та годѣ було. А теперъ, якъ
насъ послали сюды, я не хочу вертати ся, хочу служи-
ти ханови; пѣзнасть мою службу, то й нагородить.

Вѣнъ брехавъ. Зъ Самсономъ Костомаровымъ вѣнъ
другомъ не бувъ, а бувъ однимъ зъ убійцѣвъ Настѣ.

— А я — сказавъ другій, низькій ростомъ, рудый,
зъ лицемъ сѣменатымъ и зъ боязкимъ выразомъ очей
— я зъ серпухѣвскихъ боярскихъ дѣтей, звусь Матюха
Русинъ. Бувъ тежъ въ опричинѣ. Прикро вертати ся
домѣвъ. Жите наше таке погане, що хочъ у воду, тѣль-

ки-бъ не при цареви. Прийде ся такъ ему, захоче, — такъ нѣ за що, нѣ про що нашего брата замучить. Таке жите: коли день пройшовъ, живъ оставъ ся, слава Богу, а нѣчь пройшла, то слава Богу, що въ ночи бѣды не було, а дня завтрѣшного боишь ся. Вбъзми, пане, до себе на службу.

Вбнѣ кланявъ ся до землѣ.

— Добре, — сказавъ Кудеяръ — найяснѣйшій ханъ праведный и ласкавый. Коли будете вѣрно служити, то и вамъ зле не буде.

Лихаревъ говоривъ:

— Мы повѣдомлюемо ханьске Величество, що весною буде вѣдповѣдна пора до вѣины зъ Москвою; такой не дѣждете скоро. Московске царство нинѣ въ крайнѣй нуждѣ. Торбкѣ недорѣдѣ бувъ и хлѣбъ ставъ надмѣрно дорогій, вѣйско царске пѣйшло въ Нѣмеччину, а при цареви нинѣ вѣйска мало, царь лѣпшихъ бояръ и воеводѣвъ повбивавъ, остали ся лишъ невмѣлїи, та нехоробрїи, а тї повтѣкають, скоро лишъ ханъ зъ ордою прийде. Сли то не такъ, якъ мы говоримо, тогдѣ его Величество ханъ нехай насъ смертію покарати прикаже!

Не минули й три дни пѣсля появы тыхъ двохъ зрадникѣвъ, до Кудеяра пришло двохъ новохрещеныхъ Татаръ зъ Урмановой шайки.

Они розповѣли ему, якъ Окулъ зъ Урманомъ и зѣ своими ватагами, довѣдавшись, що другїи пѣддали ся царскому воеводѣ, скитали ся по лѣсахъ, а вкѣнци скрыгли ся въ Бряньскѣмъ лѣсѣ и тамъ розтаборились. А нинѣ, говорили пѣсланцѣ — Окулъ зъ Урманомъ довѣдались, що ты живой и пробуваешь въ Крыму у хана и пѣслали насъ до тебе спытати про здорově, а сли-бѣ ты чого хотѣвъ вѣдъ насъ чи що намъ приказати зволить, то мы все зробимо пѣсля твого приказу. И те ще

пришли мы тобѣ сказати: сли-бѣ ханъ хотѣвъ зѣ тобою вести орду противъ гнобителя, мы тобѣ слуги и провѣдники вамъ всѣмъ. А вѣднайшли мы на Оцѣ такой брѣдъ, що вся орда перейти може скоро. А такой брѣдъ в тамъ, де вливае ся въ рѣку Оку рѣка Ицка, вѣдъ того мѣсяца пѣвтора версти, а не дальше якъ верста вѣдтамъ буде велике поле, зве ся Злыньске. И коли-бѣ ханъ зѣ ордою на Москву пѣйшовъ, мы ждали-бѣ его тамъ на Злыньскѣмъ поли та черезъ Оку перевели-бѣ его зѣ Ордою, та не лишъ черезъ Оку, а такожъ черезъ Жиздру и Угру и мѣгъ бы его величество ханъ, минувши Серпухѣвъ, пѣдѣйти до Москвы такъ, що гнобитель про се й не довѣдавъ ся-бѣ.

Кудеяръ пѣвторивъ се ханови. Девлетъ-Гирей не мѣгъ нарадуватись.

— О, великій пророче! — сказавъ вѣнъ — ты помагашъ намъ! Сли вѣ насъ будутъ добрѣ провѣдники, мы доберемо ся до Москвы и прославить ся племя татарске. Ханъ велѣвъ Кудеярови взяти вѣ свою оуѣку прибувшихъ зѣ Руси. Кудеяръ вѣдѣславъ ихъ вѣ свою посѣлѣсть и тамъ велѣвъ ихъ удержувати вѣ достаткахъ.

Кудеяръ порадивъ ханови збирати орды, щобы були готовѣ вѣ похѣдъ зѣ приближенѣмъ весны, але не говорити про се вѣ курилтаю, боячисъ, щобъ прихильники Москвы задалегѣдъ не подали туды вѣстку и не дали цареви Иванови можности збирати обороннѣ силы.

Ханъ такъ и зробивъ. Вѣнъ не говоривъ нѣкому про бажане йти на Москву; противно, ставъ передъ бѣями и мурзами жалувати ся на Литву.

Вѣнъ твердивъ, що козаки непокоять бѣлогородску орду и роблять напады на турецкѣй землѣ; и турецкѣй падишахъ готовить ся пѣслати на Литву свои силы, то-

му й Татарамъ треба бути готовимъ. Мурзы, що одержували подарунки вѣдъ Литвы, стали було переконувати хана, що належить воювати Москву, а зъ Литвою находити ся въ добрѣй злагодѣ. Ханъ доказувавъ, що Московскій царь тѣльки и бажая тохо, щобы Татаре напали на границѣ его державы, тому що въ него теперь вѣйско збране, отже не слѣдъ зачѣпати якъ не будь Москву такъ довго, поки она не забуде, що Татаре можуть нечаяно напасти на неи. Однимъ словомъ, ханъ повтарявъ мурзамъ те саме, що имъ говоривъ перше явлашскій бей. Войовничі мурзы, все готові грабити кого-бъ нѣ було, успокоювались, вдоволяючи ся тымъ, що сли теперь не можна зачепити Москву, то по крайнѣй мѣрѣ имъ дають нагоду протрѣпати Литву. Привхавшого вѣдъ короля Жигмонта Августа гонця принято неприхильно; ханъ не хотѣвъ брати подарункѣвъ, кричавъ, сердивъ ся на козакѣвъ, говоривъ, що король ихъ умысне не втихомирюе и вѣдгрожувавъ ся, що пригадае Литвѣ свого предка Менілі-Гірея, покорителя Кієва. На Литву пѣйшла трѣвога, тамъ заходились коло укрѣплення границъ, а радні паны старали ся вѣдвернути вѣдъ себе небезпечѣнство, та порѣзнити Крымъ зъ Москвою, вважаючи Девлѣтъ-Гірея и царя Ивана приятелями и союзниками. Щобы ще бѣльше утвердити въ тѣй думцѣ Литовцѣвъ и приспати Москву надѣєю на союзъ зъ ними пѣдчасъ побуту литовского посла въ Бакчисараю, Девлѣтъ-Гірей, не запросивши его нѣ разу до стола, гостивъ Атанасія Нагого, вѣдказувавъ на Литву, хваливъ московского царя, жалувавъ того, що добра згода зъ московскимъ володаремъ нарушила ся була походомъ Туркѣвъ на Астраханъ, впеvнювавъ, що Татаре йшли поневоли, обѣцювавъ на будуче жити зъ московскимъ володаремъ въ згодѣ въ дружбѣ, по братерски и разомъ

ити вѣиною на спѣльного ихъ ворога, литовского володаря.

— Я — сказавъ тогдѣ Девлетъ-Гирей Атанасієви Нагому въ притомности явлашскаго бея и одного мурзы, що бравъ постѣино подарунки вѣдѣ московского царя — я умысне вѣвѣ Туркѣвѣ такъ, щобы имъ не вело ся: я такъ робивъ зъ братерской любви до твого володаря, мого наймилѣйшого брата и найвѣрнѣйшого приятеля.

Слова Девлетъ-Гирей були передані Нагимъ въ Москву въ грамотѣ, пѣсланѣи спеціальнымъ гонцемъ; и той гонецъ повторивъ, бувши очевидцемъ, вѣдраднѣи вѣсти, що цѣлый Крымъ ладить ся на весну до вѣины зъ Литвою, а явлашскій бей пѣславъ вѣдѣ себе до царя и впевнювавъ, що все стало ся его заходомъ, та просивъ для себе подарункѣв вѣдѣ московского володаря.

И справдѣ, въ цѣломъ Крыму зимою, хочъ вѣѣ знали, що на весну буде похѣдъ, думали, що ханъ поведе орду воювати литовскій землѣ. Въ Москвѣ тежъ такъ вѣркували, хочъ князь Михайло Воротинскій, старый ворогъ Татаръ, осмѣлювавъ ся говорити, що не належить вповнѣ успокоюватись, довѣряючи запевненнямъ хана и вѣетямъ, присыланымъ зъ Крыму.

Въ цѣвѣтнѣи 1571. року ханъ несподѣвано скликавъ свѣи курилтай и заявивъ, що похѣдъ буде не на Литву, а на Москву.

— Я — сказавъ вѣнъ — умысне не говоривъ того нѣкому, щобы нашъ ворогъ, московскій князь, не довѣдавъ ся и пригатовивъ ся до обороны. Нападемо на него нагло. Въ его державѣ бѣда и неладъ — и голодъ и помѣръ на людей; лучшихъ своихъ воеводѣв вѣнъ самъ поубивавъ; теперь въ него осталась дрянъ. Въ насъ е ихнѣи люде, що поведуть насъ бродами и манѣвцями до самой Москвы. Вѣзьмемо Москву, спалимо ви,

зруйнуємо цѣлу московску державу, якъ мы нѣколи ще не руйнували. Тямите, якъ они, невѣрнїи, зачувши, що въ насъ на хлѣбъ недорѣдъ и на людей помѣръ и на худобу зараза, задумували въ таку пору йти противъ насъ, хотѣли нашъ крымскїй юртъ покорити, якъ покорили Казань и Астрахань. Але великїй пророкъ затѣмивъ розумъ ихъ, помѣшавъ -мысли ихъ... Теперъ на насъ черга прийшла. И въ нихъ така теперъ бѣда, яка тогдѣ була въ насъ. Не будьмо-жь мы такї дурнїи, якъ они тогдѣ дурнїи були. Зробѣмъ зъ ними те, що они хотѣли зъ нами зроби́ти, та не вмѣли.

Мурзы були одушевленїи. Въ цѣлѣмъ Крыму вѣсть о тѣмъ, що похѣдъ буде на Москву, а не на Литву, принята була зъ одушевленемъ. Пробудила ся заразы стара вражда, старе чувство досады изъ-за утраченои власти на Русїю. Кудеяръ выславъ своихъ новохрещенцѣвъ напередъ до Окула и Урмана зъ порученемъ, щобы они ждали его зъ ханомъ на Злыньскѣмъ поли коло теплого Микола. Въ двѣ недѣли потѣмъ вѣнъ вирушивъ у похѣдъ самъ, а въ слѣдъ за нимъ ишовъ ханъ зъ ордою. Въ день самого выѣзду Девлетъ-Гїрейя збѣ столицѣ на спѣсѣ, вбитѣй въ стѣну огорожѣ бакчисарайского двѣрця, появила ся голова ворога его Акмамбета, пѣсля святого хресту Федора. Девлетъ Гїрей, налякавши обѣтницею передсмертныхъ мукъ, предержавъ его въ тюрмѣ до своего выѣздѣ, а потѣмъ сказавъ: „Я не Иванъ московскїй, щобъ менѣ тѣшити ся муками людей“, и казавъ вѣдрубати злочинцеву голову.

IV.

Татарскій нападъ.

Кудеяръ, въ товариствѣ двоихъ русскихъ зраднико́въ, зъ вѣдѣломъ пяти тысячѣвъ Татаръ, йшовъ впередъ черезъ ногайскій степы муравскимъ шляхомъ. Великій товпы Ногайцѣвъ зъвздили ся зб всѣхъ усюдѣвъ на муравскій шляхъ верхомъ, зъ сагайдаками и луками за плечима и вели зъ собою много коней про запасъ. Похѣдъ мали вѣдбути трома дорогами: однї мали були злучити ся зъ ханскою ордою, другї, звернувши зъ муравского шляху, переправити ся черезъ Донецъ и дѣйшовши до заселеныхъ мѣсцевостей, нищити середнї пограничнї землѣ московскї, а третї мали були йти на всхѣдъ, черезъ Тиху Сосну, Тотуданъ до Дону, на рязанскї землѣ. Въ нихъ бувъ однаковий плянъ: всѣ мали були палити рускї оселѣ, нищити засѣвы, вбивати людей, а лучшихъ ловити на арканъ и вести въ полочъ. Они не мали назначеного речинця окѣиченя походу: хто встигне скорше нѣжь другїй, награтить, наробить спустошень, нахапав бранцѣвъ, той и верне ся, сли схоче, домѣвъ, въ свои степы. Самъ ханъ Девлетъ-Гірей, зо сто двадцатьма тысячами орды, намѣрявъ завернути зъ муравского шляху на лѣво, перейти Оку въ горѣшнѣмъ бѣгу пѣсля вказѣвокъ русскихъ зраднико́въ, потѣмъ перейти Жиздру, Угру и йти до Москвы зъ заходу, въ надѣѣ, що царь, сли и вспѣе зѣратись, то буде ждати его зъ полудня, вѣдъ Москвы, якъ перше бувало. Ханъ не турбувавъ ся, чимъ харчувати-ме свои военнї силы; кождый Татаринъ бравъ собѣ що хотѣвъ, а не взявъ, его вина,

хочь зъ голоду вмирай; тѣльки данный бувъ приказъ брати зъ собою якъ наибѣльше ременьвѣвъ, щобъ улочимъ вязати бранцѣвъ. За ханомъ не вѣхавъ таборъ; все везли на вючныхъ коняхъ. Ханъ йшовъ зъ незвычайнымъ поспѣхомъ, щобы нечаяно напасти на столицю; тому-то шатеръ, хочь и везли ихъ за нимъ, нѣколи не розбивали; ханъ вѣдпочивавъ пѣдъ голымъ небомъ, на коврѣ, розстеленѣмъ на травѣ. Лишь часомъ, коли треба було дѣвше попасти конѣ, для хана жарили баранину або яку-небудь дичину; а то бувало, що вѣнъ, пѣдганяючи свою орду, вѣвъ лишь суху вялену конину и дававъ своимъ мурзамъ прикладъ повздержности и строгого способу житя.

Кудеяръ зъ Лихаревымъ и Гусиномъ, выпередивши хана, прибули до Оки на Злыньске поле, що находило ся недалеко впаду рѣки Ицки до Оки. Тутъ заставъ вѣнъ вже ждучихъ его, Окула и Урмана и братѣвъ Юдиныхъ, а зъ ними було всего на всего лишь десять людей.

Коли розбишаки выявляли радѣсть, зустрѣвши ся зъ Кудеяромъ, ханскій татъ-агасы поволивъ ся вже не такъ, якъ бувало, и хочь витавъ ся зъ ними привѣтно, то все таки й гордо, якъ и ялось ему въ его шитѣй золотомъ одежи. Вѣнъ поважно и ласкаво обѣцявъ имъ въ имени хана великй нагороды, сли они щасливо переведуть ханску орду черезъ рѣки и тутъ-же черезъ своего секретаря выдавъ имъ по кѣлька золотыхъ монетъ. Окуль зъ Урманомъ хотѣли було на впередимы розповѣдати свои пригоды, якихъ зазнали пѣсля розбитя розбишацкого табору коло озера, але Кудеяръ, мовъ бы не бажавъ навѣтъ згадувати минулого, перебивъ имъ и поважно сказавъ:

— Говорѣтъ до рѣчи: про що я васъ спытаю, те
Бібліотека найзнамен. повѣстей. Томъ LVII. 22

й кажѣть менѣ. Чому васъ такъ мало? Де вы були въ останнѣмъ часѣ?

— Мы були въ Брянскѣмъ лѣсѣ, — почавъ Окулъ; — коли мы зъ Урманомъ зачули, що ханъ иде, то стали говорити ватазѣ, що йти бы намъ на стрѣчу Кудеярови и провести хана бродами и манѣвцями. Ватага такъ заревѣла: якъ можна, чтобы христiяне бисурманамъ противъ христiянъ помагали?

— Я имъ кажу, — озвавъ ся Урманъ — та-жъ намъ, братя, лишъ бы ласка була, а теперъ буде така нагода, що другой не дѣждешъ ся. А они на мене: ты самъ Татаринъ и своимъ Татарамъ сприяєшь: видко, хочешъ на давну вѣру перейти и насъ туды-жъ тягнешъ.

— Я говоривъ имъ, — сказавъ Окулъ — та-жъ мы йшли противъ царя-гнобителя зъ Кудеяромъ, а теперъ Кудеяръ хана противъ того-жъ гнобителя веде и насъ просить зъ собою, чому-жъ намъ не йти?... А они кажутъ: те друге дѣло було; мы тогдѣ сподѣваємсь, що замѣсть царя-гнобителя иншій христiянскій царь буде, а теперъ ханъ-бисурманъ иде воювати нарѣдъ. Та тутъ-же стали кричати на насъ: скинути ихъ зъ атаманства. Насъ зъ атаманства скинули; атаманами поставили Захарка Мельницю та Матюху Курощупова. А тѣ, якъ стали атаманами, заразъ сказали громадѣ таку рѣчь; пѣйдемо, братя, просто до царя на поклѣнь, а Окулна зъ Урманкомъ звяжемо. То и насъ володаръ помилує за те, що мы не пѣйшли служити крымскому ханови. А ватага на те якъ крикне: „ага! помилує! якъ помилувавъ нашего брата, того, що коло озера пѣддавъ ся. Ади, кажутъ, що выгадали сякѣ та такѣ сыны, рубати ихъ, а то они насъ выдадутъ“, та тутъ-же й порубали ихъ. А мы стоимо зъ Урманомъ, собѣ смерти ждемо. Тѣлько нѣ: они рубати насъ не брали ся, лишъ все ла-

яли. „И до царя не пѣйдемъ, кричать, и до хана не пѣйдемъ, а кто скаже ще хочь слово про те, щобъ намъ ити чи до хана, чи до царя, тому на мѣсци смерть.“ Отъ мы зъ Урманомъ порадилися, що намъ оставати ся въ ватазѣ годѣ, та въ ноци й повтѣкали. А отъ тѣ, що зъ нами прийшли, — сказавъ Урманъ — десять люда, все Татаре-новохрещенцѣ; имъ тежъ тяжко було лишати ся тому, що вѣры нмъ вже не буде, бо они Татаре; — и они втѣкли зъ нами, хочячи послужити ханови и тобѣ.

— А мы — сказавъ Жданъ Юдинкѣвъ, цѣлуочи полу одежѣ Кудеяра — твои вѣчній холопы, твои дѣти вѣрній; якъ перше зъ тобою невѣдлучно ѣздили, такъ и теперъ поѣдемъ коло твого стремени.

— Служѣть вѣрно найяснѣйшому ханови — сказавъ Кудеяръ — а дѣждетесь великихъ ласкъ.

Вѣнъ приказавъ погостити опришкѣвъ, але самъ не засѣвъ зъ ними.

— Гордый, — замѣтивъ Окулъ, — важнымъ чоловѣкомъ ставъ у хана!

— Нѣ, вѣнъ ласкавый! — сказавъ Василь Юдинкѣвъ.

Прибувъ ханъ. Вѣнъ рѣшивъ ся поставити собѣ на Злынскѣмъ поли шатро и намѣрявъ выпочити оденъ день по довшѣмъ безпрерывнѣмъ ходѣ. Кудеяръ привѣвъ до него рускихъ втѣкачѣвъ. Они цѣлували руки хана. Урманъ не вытримавъ и заплакавъ: національне чувство, придавлене за-молоду, пробудило ся на видѣ володаря того племени, до якого належавъ Урманъ, володаря, що говоривъ мовою, яку чувъ Урманъ въ дитячѣмъ вѣцѣ зъ устъ батька и матери.

— Найяснѣйшій хане, — сказавъ Урманъ — я твоій природный чоловѣкъ; } и тѣ люде — вѣнъ показавъ на новохрещенцѣвъ — все то, якъ и я, твои люде; всѣ мы зъ роду Татаре, насъ противъ воли поробили Моска-

лями. Ты нашъ правдивый володарь. Всѣ мы хочемо тобѣ служить по вѣкъ!

Новохрещенцѣ клялись, що будуть вѣрнїи ханови. Окуль и Юдинкѣвъ мовчали, не розумѣючи по татарски.

— Я радъ, — сказавъ ханъ — що нашїи прийшли до насъ. Вы — дѣти мои, я вашъ отецъ. Московскїи гнобитель заповнивъ васъ въ музулманскихъ царствахъ и силомѣцъ вѣдвернувъ вѣдъ нашої правої вѣры. Много васъ такихъ. За васъ и за нихъ иду я пѣмстити ся на нѣмъ, а вы за себе тежъ пѣметѣть ся. Послужѣть менѣ, а будете въ мене близькими людьми. Отъ Кудеяръ высвѣдчивъ менѣ добро и теперъ вѣнъ важный чоловѣкъ бѣ нашѣмъ юртѣ.

При помочи рускихъ зрадникѣвъ, що приймили ся бути проводниками, ханъ зъ ордою перейшовъ Оку на Быстрѣмъ бродѣ, перейшовъ Жиздру въ тѣмъ мѣсци, де колись-то розбишаки втекли передъ Калужанами, вкѣнци перейшовъ Угру и звернувъ ся на всхѣдъ. Татаре йшли невтомимо, не стрѣчаючи нѣгде опоры зъ руской стороны; въ тѣмъ краю руского вѣйска не було; царь, довѣдавшись черезъ станичникѣвъ, що Ногайцѣ стали появляти ся въ украинскихъ земляхъ, та що за ними має йти самъ ханъ, зѣбравъ на борзѣ вѣйско; оно стояло пѣдъ Серпуховомъ, ждучи Татаръ по дорозѣ до того мѣста.

Татаре не брали мѣсть, щобы не тратити часу и не дуже нищили край, оставляючи то дѣло Ногайцямъ, тѣлько, переходячи черезъ оселѣ, палили ихъ, зазначаючи тымъ свою побѣду. Вже до Москвы лишало ся не бѣльше якъ сѣмдесять верстѣ. Окуль щезъ: вѣго стала мучити совѣсть, що вѣнъ служить бисурманамъ

противъ христіянъ; вѣнъ втѣкъ, перекрадаючись лѣсами въ Литву.

Кудеяръ покликавъ до себе новохрещенцѣвъ, що перейшли на сторону хана зъ Урманомъ, а зъ ними Урмана и сказавъ:

— Отъ вы почувли, що вы не рускї, а Татаре. Прикрс вамъ стало, що вы служили чужому володареву, московскому, природному заклятому ворогову всего вашого татарского племени. Вы побачили вашего правдивого й праведного володаря татарского и сердце ваше затремтѣло. Вѣдслужѣть-же ему велику службу. Нашъ володаръ нагородитъ васъ и вы будете въ него якъ першї мурзы. Служба вамъ буде нелегка, за те й ласка немала. Йдѣть въ Москву: всѣ вы по руски вмѣете и васъ будутъ уважати за рускихъ; теперь-жежъ всякого народа много туды втѣкав. Скоро мы прийдемо пѣдъ Москву и вы побачите нашихъ людей и нашї конѣ — пѣдпалѣть Москву въ рѣзныхъ частяхъ. Отъ вамъ грошѣ, щобы выжити тамъ. Йдѣть, ханъ велить.

Они взяли грошѣ й поѣхали.

По тѣмъ закликавъ Кудеяръ Юдинковыхъ и сказавъ:

— Вы мои вѣрнї, любї дѣти. Нема въ мене милѣйшихъ людей на свѣтѣ надъ васъ, вы назвали мене своимъ батькомъ; я вамъ поручу таке важне дѣло, якого другимъ не поручивъ бы. Йдѣть въ Москву, а якъ мы пѣйдемо до неї, пѣдпалѣть еї въ двохъ мѣсяцяхъ. Вважайте, не дайте ся зловити, а то менѣ безъ васъ тяжко буде.

— Чого давати ся зловити, — сказавъ Жданъ — на то йдемо, щобы дѣло зробити, а не дати ся зловити.

— Але нѣкому, нѣкому не говорѣть! — сказавъ Кудеяръ.

Орда зробила до другого дня трицять верстѣ. Кудеяръ позвавъ Лихарева и Русина.

— Братчики! — сказавъ вѣнъ: — всѣ вашѣ втекли кудысь, вы одні остались. На васъ надѣя вся. Хотите, чи не хотите служити ханови? Мы васъ не держимо. Не хотите — втѣкайте, якъ втекли провѣдники нашѣ. А хочете служити ханови — вчинѣть потрібне дѣло.

— Куды намъ ити! — сказавъ Русинъ: — хибѣ до Ивана, щобы шкѣбу здеръ? Нѣ, оно болить.

— Все можемо зробити! — сказавъ Лихаревъ: — що ханъ прикаже? Хочь огненного птаха добути звелить, то ѣ того поѣдемо добувати.

— Не добувати огненного птаха, а пустити его посылас васъ ханъ, — сказавъ Кудеяръ. — Йдѣть въ Москву и якъ мы пѣдѣдемо до неѣ зъ ордою, вы пѣдпалѣть еѣ въ двоухъ мѣсцяхъ.

— Въ двоухъ? — сказавъ Лихаревъ. — Я оденъ въ десяти мѣсцяхъ пѣдпалю. Цѣлу спалимо до гла: коли Лихарева на те пѣшлють, то вже Москвѣ цѣлѣѣ же бути.

— А то... — процѣдивъ Русинъ. Вѣнъ поцѣлувавъ полу Кудеяровой одежѣ.

— Таке дѣло важне зробимо, — продовжавъ вѣнъ: — нехай твоя ласка не оставить насъ, щобы найяснѣѣшій ханъ надѣливъ насъ землею въ себе, въ Крыму.

— Робѣть свое дѣло, — сказавъ Кудеяръ: — а нагорода вамъ буде.

— Що нагорода? — сказавъ Лихаревъ: — Лихаръ за-для одной славы чортъ знае що зробишь.

— Отъ вамъ грошѣ, — сказавъ Кудеяръ: — та жѣкому не кажѣть того. Може бути, що нашѣ провѣдни-

ки зрадили насъ и втекли въ Москву, то коли стрѣнете ся, не говорѣть зъ ними и минайте ихъ.

— Я собѣ почорню бороду, — сказавъ Русинъ.

— Я жовтою глиною намажу, — сказавъ Лихаревъ: — та ще й горбъ на спинѣ зроблю.

— А я собѣ ще й лице помалюю, — сказавъ Русинъ.

Они вѣдѣхали. Кудеяръ довѣдавшись, що Татарѣ наловили рускихъ бранцѣвъ зъ женами и зъ дѣтьми, покликавъ чотирохъ такихъ бранцѣвъ и сказавъ:

— Що въ васъ дорожше: жены и дѣти вашѣ, чи Москва?

— Звѣстно, свои дорожшѣ! — вѣдповѣли ему.

— Йдѣть въ Москву и пѣдпалѣть ен зъ чотирохъ сторѣнѣ, коли мы пѣдступимо до столицѣ. Вамъ за те буде нагорода велика. А не схочете того зробити, вѣлю карати жены и дѣти вашѣ лютыми муками.

— Бранцѣ мимохѣтъ згодились. ■

Пѣтѣмъ Кудеяръ, покликавъ ще трѣхъ и сказавъ нимъ те саме, що й першимъ; пѣтѣмъ покликавъ ще трѣхъ и повторивъ те саме, що другимъ. Всѣ згодились, але не всѣ зважились сповнити такій приказъ. Кудеяръ поступивъ такъ для того, що сли бы хто не-будь зрадивъ намѣръ, або зъ необережности нонашъ ся въ рускѣ руки, те, не знаючи всѣхъ спѣвучастникѣвъ, не мѣгъ бы выкрыти ихъ.

Зробили ще двадцать верстѣ и задержали ся! Вечерѣло. До Кудеяра привели чотирохъ захопленихъ Татарами московскихъ волякѣвъ.

— Хто вы? Опричникѣ чи земскѣ? — пытавъ ихъ Кудеяръ.

— Мы земскѣ, — вѣдповѣвъ оденъ зъ бранцѣвъ.

— Куды вы скрадали ся?

— Насъ пбслали розвѣдати, де Татаре и чи скоро прибудуть.

— Де царь?

— Втѣкъ.

— Куды?

— Не знаемо. Насъ збгнали пбдъ Серпухбвъ. Царь бувъ зъ опричникама. Ждали хана пбдъ Серпуховомъ и пбслали за Оку розвѣдати, а пбсланй, приѣхавши, сказали, що не видали и не знаютъ, де ханъ. А тутъ пришла вѣсть, що ханъ перейшовъ Оку въ горѣшнбмъ бѣгу, а потбмъ вже перейшовъ и Угру и йде пбдъ Москву. Тогдѣ царь зъ опричникама въ ноци втѣкъ, покинувши все земске вбйско.

— Добрый царь вашъ, — сказавъ Кудеяръ: — вбнѣ, видко, вбдважный тблько мѣжь своими дуракама, що якъ вбвцѣ або свинѣ пбдставляють ему свои горла пбдъ нбжь. А хто у васъ вовводы?

— Князь Бѣльскій старшій, а пбдъ нимъ князь Мстиславскій, а въ нихъ князь Воротынскій, та Шуйскій Иванъ Петровичъ, а зъ ними бояре.

— Якій то Воротынскій, Михайло? — спытавъ Кудеяръ.

— Такъ.

— То хоробрый чоловѣкъ. Вбнѣ хотѣвъ було зъ нами Крымцями бити ся, Крымъ нашъ думавъ завоювати. Що-жь вашй вовводы хотять робити?

— Въ нихъ розладѣ. Воротынскій и Шуйскій хотѣли йти прямо противъ васъ и зачати ббй, а Бѣльскій и Мстиславскій не згодили ся, стали говорити, що треба йти въ Москву и въ Москвѣ боронити ся. Нинѣ они прийшли всѣ въ Москву.

— А вбйска въ нихъ богато?

— Було въ насъ звышь сто тысячѣвъ, але майже половина розбйшлась, коли царь втѣкъ зъ опричниками.

— Одного лишити, а другимъ стяти головы! — закричавъ Кудеяръ Татарамъ.

— Та за що-жь? Помилуй! даруй жите! ради Христа помилуй! — кричали бранць.

— Що зъ вами возити ся? — сказавъ Кудеяръ: — стяти имъ головы! — повторивъ вбнь Татарамъ, а самъ пбйшовъ до хана.

— Найяснѣйшій хане! Намъ — сказавъ вбнь — ити бы скорше пбдъ Москву; языки сказали, що воеводы зъ своимъ вбйскомъ прийдуть нинѣ до мѣста, хотять боронити ся, отже намъ не допустити бы ихъ укрѣпити ся и на рано бути въ Москвѣ. А я пбславъ напередъ, щобы Москву пбдпалили, якъ мы придемо.

— Най такъ буде! — сказавъ ханъ. — Дякую, мбй татъ-агасы.

При всѣхъ приметахъ, пытомыхъ начальникови дикихъ полкбвъ, Девлетъ-Гірей мавъ въ собѣ щось лицарского; въ его души, склоннбй до поези, було пошановане для благородного и чесного, безъ огляду на те, що его вчинки часто суперечили тому пошанованю. Девлетъ-Гіреви при першбмъ его пбзнаню Кудеяра подобало ся те, що Кудеяръ не лакомивъ ся на выгоды и обѣцянки, оставъ ся вѣрный христіянскбй вѣрѣ и рускому цареви. Тогдѣ Девлетъ-Гірей цѣлымъ сердцемъ полюбивъ Кудеяра. Але теперь, коли Кудеяръ, приймивши ислямъ, лѣзъ, якъ кажуть, зб шкбры, щобы показати ся Татаринбмъ и старавъ ся выслугувати ханови на шкоду руского народа, ханъ, хочъ цѣнивъ услуги своего татъ-агасы, хочъ дякувавъ ему и хваливъ его, то все таки не мавъ для него вже давнѣйшого сердечного привязаня.

Кудеяръ ставъ розпытувати оставленого въ жи-

выхъ бранця про Москву: вѣдки можна лучше дивити ся на неи, а довѣдавшись, що найбѣльше вѣдповѣднѣ до того Воробѣвѣ-горы, велѣвъ ему вести хана зъ мурзами и прибѣжною сторожею на тѣ горы, обѣщючи за те вѣдпустити бранця на волю. Провѣдникъ той, Московецъ, сынъ боярскій Орловъ, мимохѣтъ сповнивъ приказъ. Ранкомъ другого дня, 24-ого мая, орда явила ся пѣдъ Москвою и розтяглась докола Замоскворѣчя ажъ до самого Коломенского села, а самъ ханъ зъ мурзами и зъ Кудеяромъ выѣхавъ на Воробѣвѣ-горы. Кудеяръ вѣдпустивъ Орлова, приказавши Татарамъ не зачѣпати его.

Ханъ помѣстивъ ся въ царскѣмъ двѣрци, въ тѣмъ двѣрци, зъ которого разъ вже царь Иванъ дививъ ся на пожаръ Москвы, де, наляканный негодованемъ народа, пѣддавъ ся воли попа Сильвестра. Теперъ зъ того самого двѣрця крымскій ханъ мавъ дивити ся на другій пожаръ Москвы. Его мурзамъ стали розбивати шатра. И Кудеярови розбили шатро на самѣмъ склонѣ горы и внесли въ шатро его рѣчи.

VI.

Покуса добра.

Вся Москва була якъ на долони, на небѣ не було нѣ хмариночки; весняне сонце обливало свѣтломъ пануючій надъ темно-сѣрою масою домовыхъ крышь стѣны церковь, помальованѣ на бѣло, червоно, зелено, синю; промѣне его грало на золотыхъ баняхъ и крестахъ; ми-

готѣла блискучою сѣбною лентою Москва-рѣка, за нею, на вхѣдѣ, ярко зеленѣли широкі луги, засѣянні передмѣскими оселями и дворами, дальше темна зелень лѣсовъ. Спѣвали пташки; несвѣдома людской злобы природа кѣнчила свѣйъ обычный празникъ весны. Зѣ вершка горы можна було думати, що на той празникъ вѣйшла ся маса народа, яка вешталась тогдѣ по московскихъ улицяхъ.

Кудеяръ дививъ ся на той розкѣшний видѣ, якій мавъ. може за годину змѣнити ся на страшный видѣ руины. Кудеяръ спѣшивъ сюды зѣ ворожимъ бажанемъ налюбовати ся загладою столицѣ, а теперъ, мимо его волѣ, въ серци его стало ворущити ся то чувство жалю, яке вѣнъ такъ задавивъ въ собѣ, коли нещасна Украинка въ Крыму пригадала ему на все страчену улюблену женщину. Кудеярови жаль стало Москвы. Кудеяръ встыдавъ ся того чувства и всею силою своен волѣ старавъ ся вѣити его, але оно, зѣ своен стороны, не наче добувало всѣхъ силъ, щобы поконати его. Въ уявѣ Кудеяра уперто стававъ образъ Настѣ. Вѣнъ подививъ ся въ нязъ и побачивъ крымскій двѣръ: вѣнъ згадавъ, якъ тамъ вѣнъ знайшовъ свою погибшу Настю; вѣнъ глянувъ на далекій Данилѣвъ монастырь и пѣзнавъ той лѣсъ, де Настя зѣ такою покрѣрливостю пожертвовала ему свою дитину. Настя наче теперъ говорила до него: „Юрій! за що ты вѣивъ дитину? Тобѣ ненавистный бувъ татарскій плѣдъ, а теперъ ты привѣвъ Татаръ на погубу народа християнського! Ты не давъ менѣ охрестити дитину, а теперъ самъ вырѣкъ ся Христа!“

Кудеяръ прогнавъ вѣдъ себе той влѣзливый образъ, хотѣвъ тѣшити себе надѣєю скорого пожару столицѣ, а Настя все таки вдирала ся въ его уяву и говорила

ему: „Юрій! мене вбивъ гнобитель, а ты мстишь ся на невинныхъ Московцахъ; гнобитель розлучивъ мене зъ тобою на сѣмъ свѣтѣ, а ты добровольно розлучивъ ся зъ мною и на тамтѣмъ свѣтѣ; я остала ся вѣрна Христови, а ты вѣдвернувъ ся вѣдъ него!... Юрій! Юрій! намъ теперь вѣчна розлука? Ты самъ не схотѣвъ бути зъ мною!“

Могуча воля боролася зъ тою покусою добра и нѣякъ не могла побороти ея; она брала на себе невѣд- ступный видъ улюбленого колись бѣства и врывала ся въ сердце, въ мозокъ Кудеяра. Кудеяръ кликавъ на помѣчь свою злѣсть, насилуючи себе, удаючи самъ передъ собою, що бажає крови, знищеня, пожарѣвъ, стонѣвъ, терпѣнь, нужды, — а ему було жаль Москвы, жаль не- зчисленного множества народа, засудженого на поги- бѣль пѣдъ ея руинами. Наразъ по всѣхъ московскихъ церквахъ задзвонили у дзвоны: було свято Вознесеня. Товпы народа плили въ церкви, але не въ святочныхъ уѣорахъ йшли они, щобъ на radoщахъ душѣ славити торжество Спасителя; они йшли готовити ся на смерть и приимати смерть середъ церковныхъ стѣнъ вѣдъ огню и дыму. Дзвѣнъ ставъ рѣзати, ранити, пекти Кудеярове сердце. Зновъ появила ся въ его уявѣ Настя и говорила ему: „Чи тямить Юрій, якъ, бувало, ты вчуешь той дзвѣнъ, здѣймешь шапку и перехрестишь ся. А теперь — ты не смѣешь зняти свои шапки и перехрестити ся! Чи тямить, якъ, зъ православнымъ народомъ стоячи въ храмѣ, тѣлько вчуешь, що читають про побѣду и пере- могу, заразъ бѣшь земнѣй поклоны и просишь Бога, що- бы хрестъ святой перемѣгъ бисурманство, а теперь ты чуешь дзвѣнъ, та вже не входишь до церкви и ждешъ згубы християнъ вѣдъ бисурманъ, якихъ ты спровадивъ на нихъ!“

„Прочь, прочь!“ твердивъ самъ собѣ Кудеяръ. „Прочь Настя! До чорта жаль! Прочь христіянство! Я музулманинъ, я не вѣрю въ Христа, я не хочу знати Ёго. Менѣ треба христіянской крови! Пожару! Дыму смерти!“

Та все було даремне. Голосъ Настѣ раздававъ ся въ его души: „Юрій! Юрій! не будь впертый! Богъ милосердный навѣтъ для такихъ грѣшникѣвъ, якъ ты: надѣнь свѣй хрестъ, втѣкай въ Москву! гинь тамъ разомъ зъ православнымъ народомъ. Богъ простить тобѣ!“

А Кудеяръ все таки не пѣдававъ ся тому голо-сови, Кудеяръ все таки стремѣвъ до злого, до погубы христіянства — мало того: до заглады людей всѣхъ безъ розбору.

Воздухъ ставъ воружитись. Тишина нарушилась, пѣднимавъ ся вѣтеръ, природа готовилась помагати злобѣ Кудеяра. А голосъ Настѣ взывавъ дальше его душу, тягъ ви за собою. „Скорше! скорше! квапъ ся. Пѣзно буде, бачишь, жий вѣтеръ: запалае Москва — не прой-дешъ; жалувати-мешъ, не вернешъ. Юрій! Юрій! Спѣши до мене, спѣши! Сли любишь Настю, йди до Настѣ. Она недалеко, ты пройдеши до неи черезъ огонь, щѣ зни-щить православу столицю, дѣйдешъ до неи, сли добро-вѣльно згинешъ зъ православными людьми...“

Кудеяръ не подававъ ся; ему давило груди, стис-кало горло; вѣнъ дрожавъ на цѣломъ тѣлѣ; его ноги, мимо его волѣ, уносили его зъ мѣсця. Кудеяръ не по-дававъ ся.

Въ хвили той внутрѣшней борбы, що вѣдбувала ся въ души Кудеяра, прибѣгають Татаре и вѣдутъ старика, лысого, зъ сивою бородою, одѣтого въ чорну одежу подѣбну до сорочки, босого, зъ великою палицею. То бувъ той самый юродивый, що пѣдчасъ приѣзду Куде-

яра зъ Вишневецкимъ въ Москву даромъ старавъ с оповѣданіями про візій спонукати царя Ивана Василіевича до вѣины зъ Крымомъ.

— Татъ-агасы! — кричали Татаре — се той моковскій старикъ пришовъ сюды и кличе тебе по имени... Вѣнъ чогось хоче.

— Кто ты, — спытавъ Кудеяръ.

— Хочу поговорити зъ тобою однимъ.

— Говори, — сказавъ Кудеяръ — Татаре по руски не знаютъ.

— Нѣ, — вѣдповѣвъ старикъ — кажи имъ вѣдбѣити геть. Я пришовъ тобѣ сказати, хто ты такій?

— Я и безъ тебе знаю, дурню! — сказавъ Кудеяръ. — Я ханскій бояринъ и зъ тобою, мужикомъ, щѣ менѣ говорити? Отъ я велю тобѣ голову зняти за те, що ты пришовъ до мене безъ дѣла.

Кудеярови здавало ся, що той старикъ пришовъ докоряти ему.

— Здѣйми менѣ голову, — сказавъ старикъ — тѣлько вперѣдъ выслухай мене а то будешъ жалувати, та не вернешъ. Оденъ я знаю, чий ты сынъ, якого ты роду, другій нѣхто того не вѣдав. Я пришовъ для того тѣлько, щѣбы тобѣ сказати.

Кудеяръ давъ знакъ, — Татаре вѣдбѣшли.

— Цѣлый въ тебе золотый хрестъ, що тобѣ дала незнана тобѣ мати? — пытавъ юродивый.

— Я вырѣкъ ся христіянства! Я пѣзнавъ правду! — сказавъ Кудеяръ, на перекѣрѣ внутрѣшному голосови, що говоривъ ему иначе.

— То твоє дѣло! — сказавъ юродивый: — я не пришовъ тебе наvertати. Цѣлый твоѣ хрестъ? Сли цѣлый, покажи менѣ его, а я назву тобѣ твоего вѣтца и твою матѣрь.

Кудеяръ пѣйшовъ до своего шатра и выймивъ хрестъ зъ маленькой коробочки захованой въ однѣмъ зъ мѣшкѣвъ. Кудеяръ подавъ хрестъ юродивому мовчки.

Юродивый пыльно поглянувъ на обѣ стороны хреста и сказавъ: „Слухай! Отець царя Ивана, великій князь московскій Василь Ивановичъ, спокушенный бѣсомъ, захотѣвъ въдалити свою законну жену и взяти другу, Литовку Олену Глиньску. У великого князя бувъ любимецъ бояринъ Шигона и той бояринъ, замѣсть въдраджувати своему володареви такой незаконный вчинокъ, забывши Божу заповѣдь и потуряючи ему, ставъ ему радити зрѣбити пѣсля своєї волѣ, нѣбы-то тому, що въ великом княгинѣ не було дѣтей. Тогдѣ великій князь Василь казавъ свою жену, велику княгиню Соломонію, постригти насильно въ черницѣ и поручивъ то дѣло бояринови Шигонѣ. Велика княгиня не хотѣла постригти ся и Шигона бивъ ея, щобы постригла ся. И князь великій оженивъ ся зъ другою за жита першою жены. А пѣсля того велика княгиня Соломонія стала вагѣтна; а бояринъ Шигона, довѣдавшисъ о тѣмъ, великого князя не повѣдомивъ, лишь сказавъ про те новѣй великѣй княгини Оленѣ и ея родинѣ, Глиньскимъ; а якъ велика княгиня Соломонія уродила сына, то велика княгиня Олена велѣла Шигонѣ того хлопця вѣбити, але Шигона того хлопця не вѣбивъ: вѣнъ вѣддавъ аго одному боярскому сынову въ рязаньскѣй земли, не сказавши чий такой хлопецъ и лишивъ на хлопцеву благословенный хрестъ, що дала ему мати пѣсля хресту. По кѣлькохъ рокахъ велика княгиня Олена вродила сына Ивана, нийшного царя и въ ту пору, якъ вѣнъ родивъ ся, по всѣй рускѣй земли були бурѣ зъ громами, якихъ не затымили старѣ люде и тогдѣ говорили рускѣ люде: Божя то кара на свѣтъ вродила ся, що и стало ся. Невдовѣ потѣмъ померъ ве-

докъ кружили у воздухъ, не знаходячи собѣ захисту. Ханъ Девлетъ-Гірей, стоячи зъ мурзами у двѣрци, любувавъ ся тымъ видомъ и въ поетичнѣмъ одушевленю сыпавъ реченями зъ корану, заправляючи ихъ реченями власного натхнѣня.

— О, пророче! якій правдивій слова твои! О, пророче! якій божевѣльный, дивлячись на се, поемъ сумѣвати ся въ тѣмъ, що ты вѣстивъ не вѣдь Бога. Ось судьба тыхъ, що вѣдкнули обявлено Магомета, судьба вѣдтрученыхъ Богомъ! Ось день тяжкій для вороговъ нашихъ, символъ пекла и заглады! Що-жь, невѣрный царю Иване! Ты уповавъ на свои богатства, гордый бувъ своими скарбами, помогли-жь они тобѣ? О, шаленый! Ты не вѣдаешь того, що написано въ коранѣ: горе збираючому скарбы и думаючому, що они вѣчны. Все богатство людске порохъ и марнѣсть передъ честнотою. Чи-жь не стали похожі твои скарбы на легкокрылыхъ мотилѣвъ, що втѣкають вѣдь лакомыхъ дѣтей. Де-жь ты, божевѣльный недовѣрку, царю Иване? Куды-жь ты втѣкъ?носишь символъ орла, а самъ ставъ подобный боязкому зайцеви. Прийди до насъ, стань поручь насъ, подивись разомъ зъ нами на свою столицю, заплачь надъ погубою множества своихъ высокоуродженныхъ бояръ и пѣдлыхъ рабѣвъ. Ты заплачешь при насъ, а мы зрадымо при тобѣ! Клянусь быстрою кѣвскихъ вѣгъ, що добувають огонь зъ камѣня пѣдчасъ погонѣ за невѣрными, они не остоять ся противъ насъ. Магометъ великій и правдивый! Мы прийшли въ сторону невѣрныхъ, щобы звузити границѣ невѣрныхъ; нехай стане ся по слову корану. День суду постигъ вороговъ нашихъ. Версты огню пѣдъ ногами ихъ, версты огню надъ ихъ головою. Тѣнь чередого дыму стане имъ мракою Еблѣсу: она не заступитъ ихъ передъ стовпомъ полумѣни, вѣст-

никомъ вѣчнаго огню Альготаны, назначеного для душъ ихъ по смерти! Ельгавія, мѣсце смутку и муки — ихъ назначено. Они взываютъ: Господи! вѣдверни вѣдъ насъ огонь и дымъ, а Богъ посылаетъ вѣтеръ, чтобы побблшити огонь и поразити погубою наиббльше чело ихъ. О, Господи, побблши въ двое, въ десятеро ихъ муки смерти. Пбшли на нихъ дощъ камѣня. Най буде огонь выкросною для нихъ одежею, най они просятъ росы, а ангелъ смерти подасть имъ кипятку. Най въ скажености кусаютъ собѣ руки, най грызутъ дерево смерти, щобъ оно стало въ нутрѣ ихъ расплавленнымъ металемъ. Глядѣть, глядѣть, правовѣрнй! Небо стало якъ розтоплена мѣдь, а горы нѣбы покрытѣ жмушками червоной шерсти, якъ сказано въ коранѣ. Хвалѣть Бога и пророка его, правовѣрнй. Наповнѣть ся духомъ вѣры и вѣдваги. Бийте, нищѣть ворогбвѣ, не майте для нихъ нѣякого милосердя, бо се не е волею Бога. Вбивайте ихъ, проливайте крозь ихъ и вязѣть мбцно путами бранцѣвѣ, якъ сказано въ коранѣ.] Тымъ, ббльше нѣжъ всякими добрыми дѣлами, заслужите собѣ въ Бога на прощене и рай, де въ садахъ едемскихъ будемо вѣсти овочѣ и мясо и ляжемо на богато прибранныхъ ложахъ зъ черноокними дѣвами!

Москва-рѣка стала выстунати зъ берегбвѣ, своихъ, загачена тѣлами тыхъ, що втѣкаючи передъ огнемъ, въ неприютности кидали ся въ воду.

— А де мбй татъ-агаси! — сказавъ ханъ. — По-кличте его сюды де мене, нехай натѣшитъ ся разомъ зъ нами загладою своихъ давнихъ крайнбвѣ, яку вбнѣ враще нѣжъ мы всѣ такъ хитро при чумавъ.

Девлетъ-Гиревви принесли вѣстку, що его татъ-агаси поживъ нагло и несподѣваной смерти: приходивъ до него якійсь старецъ зъ Москвы, говоривъ зъ нимъ щось по руски; бачили зъ далека, що татъ-агаси давъ

ему щось въ руки и зновъ говоривъ зъ нимъ, потѣмъ старецъ вѣдѣйшовъ, а татъ-агаси впавъ и умеръ.

Девлетъ-Гірей пѣднѣсь въ гору вказуючій палець правои руки, держачи голову звернену на лѣво, потѣмъ сказавъ :

— Подайте менѣ коранъ. — И коли подали ханови коранъ, вѣнъ сѣвъ, заглубивъ ся въ нѣмъ, листувавъ его, неначе-бъ глядавъ тамъ поясненя дивного кнѣца Кудеяра; вкѣнци положивъ коранъ и не сказавъ нѣчого, не знайшовши, якъ видко, въ коранѣ влучной вѣдповѣди на зроджене въ его головѣ пытане.

Минали роки, десятки лѣтъ, вѣки. Москва, вѣдбудована пѣсля пожара, нанесеного ѣй злобою Кудеяра, неразъ потѣмъ була жертвою и пожарѣвъ и нападѣвъ чужинцѣвъ. Важко приходило ся и цѣлѣй московскѣй Руси: сильно рвали и руйнували ѣи литовскѣй и рускѣй алодѣвъ пѣдчасъ лихолѣтя; потрясали ѣи ватаги Стеньки Разина, Булавеского, Некрасова, Пугачева и другихъ; много вешталось по ѣи лѣсахъ и дорогахъ опришкѣвъ, лишаячи по собѣ память въ народныхъ пѣсняхъ, а имя Кудеяра не выпало зъ народной памяти. Въ цѣлѣй нѣнѣшнѣй середнѣй Россіи, въ окраинныхъ городахъ давной doby, въ давнѣй земли Сѣверскѣй, на берегахъ Оки, Жиздры, Угры, Упы, Дону, Мечи, Быстрои Сосны и въ давнѣй рязаньскѣй земли — всюды знаютъ имя Кудеяра. Знаютъ про него и на берегахъ Волги, въ саратѣвскѣмъ, въ симбирскѣмъ, въ самарскѣмъ краю. Де лишъ

в яръ зъ слѣдами земляногъ якоисъ загадочной осель — тамъ, кажутъ, живъ Кудеяръ-розбѣйникъ... Де дикѣ хашѣ, де житло вовкбѣ, чоловѣкови робить ся мимохѣть лячно, де чоловѣка, наче хто зъ ваду хапае — тамъ Кудеяръ. Той Кудеяръ щось скитаюче ся, страшне, тайне, нѣ живе, нѣ мертве, щось таке, чого й пояснити не можна. Дѣтей лякають именовъ Кудеяра; бѣгають дѣти въ лѣсъ, а батьки говорятъ имъ: не ходѣть туды, дѣти, тамъ Кудеяръ-розбѣйникъ ходить... тамъ страшно!

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06301 8082

